

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

1848

*Emlékművek a határtalanság
hadmérnöki rajza
ahogy utoljára mind
magyarok voltak*

Brasnyó István

1998

Március

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:

Bori Imre

Szerkesztő:

Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bordás Győző

Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:

Maurits Ferenc

TARTALOM

- Pap József: P. A. szabadságharca (vers)* 129
Brasnyó István: 48-as emlékművek (vers) 130
Kalapis Zoltán: Az első „lentségi” magyar újság szerkesztője: Szép Ferenc (tanulmány) 131
Bence Erika: Látomás és közelkép (tanulmány) 145
Cseh Márta: „Egyenrangú másságok” Petőfinek A csárda romjai című versében és a Zmaj-fordításban (tanulmány) 156
Bori Imre: Móricz Zsigmond Rózsa Sándor összevonja szemöldökét című regényének bácskai és bánáti epizódjáról (tanulmány) 161
Bordás Győző: Az ükunoka jelentése (esszé) 166
Németh István: Petőfi egy szerbiai kaszárnyában (esszé) 170
Bálint István: 1848 a Hídban (tanulmány) 174
Csáky S. Piroska: Értékeinkből (tanulmány) 186

P. A. SZABADSÁGHARCA

P A P J Ó Z S E F

Bácsföldvár és Becse közt a Nagyrét,
s partján a műút melletti Csonthalom.
Valahányszor itt száguldok el s megpillantom,
ő jut eszembe, családkunk mitikus (h)őse,
a kislegény, Antal dédapám,
akit Szögedéből vezényeltek ide
fogatostul a csaták színhelyére
az elesettek tetemét összegyűjteni;
és megcsap a tetemek bomlásszaga,
a lelkes hősöké, akik farkasokként
rohantak egymásra és öldököltek
(ez is a szabadságért,
az is a szabadságért)
szilajul a szent szabadságharcban,
s akiket ő a bajtársaival
néma, riadt iszonyattal
a nyikorgó szekerekre rakott
és vontatott ebbe az idők során
laposra kopott s immár jeltelen sírba.
Aztán, mert vonzotta, visszatért e tájra,
és feleségül vette a földvári Rácz Veronát.
Gyerekeik lettek – a „szögedi” Papok,
akik kénytelen-kelletlen folytatták a harcot
hol virágzó békében, hol háborúban,
szaporodva, majd megfogyatkozva
s ma már éppcsak hogy szivárogo emlékezetük.

48-AS EMLÉKMŰVEK

B R A S N Y Ó I S T V Á N

A hősokeket kedvelni
atillás szabadságharcosokat
baljuk a szablya bronzmarkolatán
szakállas fejüket hurokba dugják

Vezérlő tábornokokat meg
túl magas rangú tiszteket
akiknek irányításával a közlegények
rohammal veszik be a legendákat

Piros sipkájuk szemükbe rántva
hátrálnak a feledésbe
elvesznek az országutakon
még ma is találni csontjaikból

Emlékművük a határtalanság
hadmérnöki rajza
ahogy utoljára mind
magyarok voltak

AZ ELSŐ „LENTSÉGI” MAGYAR ÚJSÁG SZERKESZTŐJE: SZÉP FERENC*

KALAPIS ZOLTÁN

A lelkes és ügybuzgó Szép Ferencet a közelgő események heve és ereje arra készíteti, hogy teljes odaadással a szabadságharc szolgálatába lépjen. Előbb az egyház keretében szószólója az ügynek, jóllehet a klérus visszafogottságra, császárhűségeire int, később pedig a még nagyobb nyilvánosság elé lép: 1848 őszén megindítja a nép felvilágosítására szánt hetilapját, a *Honunk Állapotát*, az első vajdasági magyar újságot.

Iványi István leírása szerint (*Szabadka szabad királyi város története, I-II.*, 1886) a város március 18-án értesült arról, hogy a „tüzesvérű ifjúság” kezdeményezésére kitört a forradalom. Azon a napon Spelletics Bódog ügyvéd a polgári kaszinóban népgyűlést hívott össze, és felolvasta a nagy tetszéssel fogadott 12 pontot. A lelkes résztvevők Zomborcsevics Ferenc városi főjegyzőt kérték fel, hogy közvetítse kívánságukat a városi tanácsnak: nyilvános közgyűlésen tegye magáévá a márciusi programot. Ezt a közgyűlés már másnap, március 19-én meg is tette. A városháza tornyára kitűzték a nemzeti zászlót, s „a város öregje-apraja sietett a háromszínű kokárdával ékesíteni fel magát”. A sóboltokról és némely céhzászlóról leszedték a kétfejű sast, s helyébe az ország címerét tették.

Katonai intézkedésekre is sor került. A már meglévő önkéntes polgári őrség létszámát – nemzetőrség néven – növelték, lovas őrséggel egészítették ki. „Katonai gyakorlatok, újságolvasás és politikai szívömlengések közt teltek a napok – írja Iványi –, a közhelyek, korcsmák és mulatóhelyek mindig tömve valának . . .”

Szép Ferenc a szabadkai nemzetőrség egyik táborigazgatója lett, de közben ellátta kápláni teendőit is. Így március 25-én, Czurda Béla plébános mellett,

* Részlet a szerzőnek most megjelent „Negyvennyolcnak nagy idejében” című könyvéből

hálaadó istentiszteletet celebrált a Teréz-templom dugig telt boltívei alatt. A tedeumot, némi elhamarkodottsággal, „a nemzeti szabadságnak békés úton történt kivívásáért” tartották.

A látszat ugyanis ezúttal is csalt: a látóhatáron már ott gomolyogtak a sötét viharfelhők. Aki jobban odafigyelt, már láthatta, hogy a bécsi udvar engedelményeit csak a kényszerhelyzet szülte, nem pedig a polgári átalakulás igénye, a szabadságjogok tisztelete. A bajokat módfelett tetézte a megoldatlan nemzetiségi kérdés. Előbb a horvátok adtak hangot nemzeti törekvéseiknek, majd a vajdasági szerbek is írásba foglalták követeléseiket. Egyik sarkalatos posztulátumukat – a szerbek külön nemzetként való elismerését – a március 27-én megtartott újvidéki gyűlésükön fogalmazták meg, és április 8-án felirat formájában átnyújtották az országgyűlésnek. Kossuth az újvidéki gyűlés küldöttségével folytatott tárgyalásai során (április 9.) elutasította követelésüket, azaz nem ismerte el azokat a jogokat a szerbségnek, amelyeket oly nagy hévvel követelt a magyar nemzetnek. Ezzel aztán megnyílt a tragikus félreértések, a még tragikusabb események hosszú sora: a nemzetiségi mozgalmak, a bécsi kamarilla kétszínű politikájának következtében is radikalizálódtak, fegyveres felkelésbe torkolltak, magyarelleses hullámokat vertek. A fonák helyzetet bőségesen kiaknázta a szomszédos Szerbia: önkéntes egységek toborzásával és felfegyverzésével sietett a szerb testvérek megsegítésére, s a Nagy Szerbia jelszava alatt nem is túlságosan burkoltan területi igényekkel lépett fel.

Szabadkán a helyi hatóságok a nemzetőrség létszámának növelésével és felfegyverzésével voltak elfoglalva a nyári és az őszi hónapokban. A honvédszázaljak felállítására, s általában a hadikiadások fedezésére viszont országos gyűjtés indult. Czurda Béla és káplánjai (köztük Szép Ferenc is) május 27-én negyvenhét forintot és négy aranyat adtak a haza megsegítésére. Szabadka lakossága a városháza előtt felállított gyűjtőhelyen adakozott. Június 7-én, a gyűjtés első napján, csaknem két font aranyat, azaz kb. egy kilót, több mint egy mázsza ezüstöt, ezeröttszáz forintot és hatvannyolc aranypénzt adtak át elismervény ellenében, ajándékként pedig háromszázharminchárom forintot és tíz aranyat. Rudics József főispán egymaga harminc font és huszonhat lat ezüstöt (két régi súlymérték, a mintegy félkilónyi fontnak harminckettő része a lat – K. Z. megjegyzése) és hét lat aranyat adott át. Ő ekkor még hivatalban volt, Zombor helyett a biztonságosabb Szabadkán tartózkodott, ősszel mondott le és vonult vissza, amikor már csak a vak nem látta, hogy elkerülhetetlen a bécsi udvarral való szakítás. Ezt ő már nem vállalta . . .

1848 őszén nagyon rosszul állt a magyar szabadságharc ügye, Bácskában és Bánátban különösképp. A kormányzat teljhatalmú kormánybiztosok kinevezésével próbálta kézben tartani a helyzet alakulását – előbb Csernovics Péter és Vukovics Sebő, majd Szentkirályi Mór meg Beöthy Ödön kapott erre

megbízatást –, de a szerb mozgalom terjedését nem tudták megállítani, még a sorkatonaság bevetése sem bizonyult elegendőnek. Egyre több város, egyre nagyobb terület került a felkelők kezére. Ennek arányában nőtt a menekültek száma, akik Szabadka és Szeged tájait szállták meg.

A nemzetiségi összeütközések vad kíméletlenségéről, a falvak felgyújtásáról, az emberek felkoncolásáról sötét rémhírek keltek szárnyra, amelyeknek valóságalapja azonban sajnos a legtöbb esetben beigazolódott, olykor a tény még hajmeresztőbb is volt a mendemondánál.

Nos, ezeknek a mindenfajta híreknek némi ellensúlyozására, a megrémült lakosság megnyugtatására és a megrendült bizalom helyreállítására a városi közgyűlés 1848. november 14-ei ülésén elrendelte, hogy a papok rendszeresen tájékoztassák a hívőket a való eseményekről.

Szép Ferenc azonban ennél egy lépéssel tovább ment.

„Hogy a célt biztosabban elérje – írja Iványi István városmonográfiájában –, és szavát azok is meghallhassák, akik ily zavaros időkben különböző okokból templomba nem járhattak: elhatározta Szép Ferenc káplán, hogy időhöz nem kötött röpívekben is oktatja és felvilágosítja a népet. Ezen első szabadkai lapok címe volt: »Honunk Állapota, A nép felvilágosítására«. Az első szám nov. 27-én jelent meg négyrétű 2 levél terjedelemben, további számok dec. 7., 15., 22. és 1849. jan. 8-án. Több számot nem ismerek. Ezekben az akkori állapotok genesisét és a helyzetet s harctéri híreket közöl igen rövid, velős és kemény nyelven, az akkor szokott heveséssel.”

Ennyit mond Szabadka történésze a lapról, s nagyon sokáig csak ennyit is tudtak róla a kutatók. Sőt kevesebbet, mert a fenti idézetből mintha sejlene, hogy ő még látta a példányokat, bele is lapozott, s így megállapíthatta, hogy kemény nyelven íródott, az akkor szokott heveséssel fogalmazódott. Kolozsi Tibor 1973. évi sajtótörténetében viszont már azt közli, hogy „nem maradt fenn egy példánya sem”. Busa Margit még az 1986. évi sajtóbibliográfiájában is lakonikusan fogalmaz: „Nem található”, holott Magyar László 1979-ben már publikálta, hogy az egyik számot megtalálta a budapesti Országos Levéltárban (*Magyar Szó*, 1979. november 10.).

Koluntsits István szabadkai polgármester 1848. december 22-én értesítette a belügyminisztériumot, hogy Bittermann Károly könyvnyomdájában, Szép Ferenc szerkesztésében, félvnyi terjedelemben, *Honunk Állapota* címmel egy „december hó elejétől megjelenő röp ív kiadatni szokott”. A polgármester jelentésének végén még fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a tartalmas és olcsó lapban közölt tudósítások (a lap ára négy krajcár) „a nép jó hangulatára igen hasznos hatásúak”.

Nos, a *Honunk Állapotának* egy példány 130 éven át lappangott a polgármesteri jelentés mellékleteként, erre bukkant rá bűvárkodás közben Magyar László, s tette közkinccsé.

Elsőrendű sajtótörténeti felfedezés volt ez, a megtalált példány a százötven éves vajdasági magyar sajtó fontos dokumentuma.

Az általános magyar sajtótörténet számára már nem annyira jelentős: egy lap a sok közül, amelyek a „negyvennyolcnak nagy idejében” gomba módra elszaporodtak, de amelyet mégis említésre méltó kezdeményezésként jegyez a magyar sajtótörténet (*A magyar sajtó története, 1848–1867*, II/1., 1985).

A szabadságharc alig másfél esztendeje alatt megsokasodtak a kiadványok. Ez részben a kivívott sajtószabadság következménye volt (a márciusi 12. pont első helyen követelte a cenzúra eltörlését, Petőfi március 15-én, éjjel írta naplójába: „Ma született a magyar szabadság, mert ma esett le a sajtóról a bilincs . . . vagy van olyan együgyű, ki azt képzeli, hogy szabad sajtó nélkül lehet bármely nemzetnek szabadsága?!”), részben a megnövekedett információéhség csillapítására, az igények kielégítésére jöttek létre.

„Amíg 1848 márciusa előtt – írja Fülöp Géza (*Sajtótörténet, sajtóismeret*, 1975) – összesen 33 magyar, 19 német, 3 román, 2 szlovák és 2 szerb nyelvű lap jelent meg Magyarországon, összesen tehát 59, addig 1848-ban és később 32 magyar, 43 német, 3 román, 5 szlovák, 2 szerb és 1 horvát, azaz összesen 86 új időszakai sajtótermék csatlakozott a meglévő 59-hez.”

Az új lapok általában rövid életűek voltak, mint a *Honunk Állapota* is, a hadihelyzet alakulásának függvényeként kezelhetjük őket, de az előbb idézett szerző is leszögezi, hogy „a forradalom igazi hangja és szelleme az újonnan alakult forradalmi lapokban hódított teret, és ezek szervezték az olvasókat a forradalmi vívmányok elfogadására, majd a szabadságharcra”.

A Ferenczy József-féle sajtótörténet megállapítja ugyan, hogy ezek a lapok nem voltak olyan rangosak, mint a vezető vidéki újságok (*Alföldi Hírlap*, Debrecen; *Brassói Lapok*, Arad; *Kolozsvári Híradó*, *Tiszavidéki Újság*, Szeged; *Szegedi Hírlap*, *Székegy Hírmondó*, Kézdivásárhely), de azért jelentőségük vitathatatlan. „A főváros példáját követte a vidék is – írja Ferenczy József (*A magyar hírlapirodalom története*, 1887) –, és az ország minden részében támadtak lapok, melyek, ha önálló irányt és nézetet nem követtek is, variálták a fővárosi lapok hangját, terjesztették a közérzést és a közhangulatot, s velük kapcsolatban az olvasási kedvet és többé-kevésbé a magyarosodást. Helyi érdekről akkor nemigen volt szó, mert az ország, a haza közérdeke elnyomott minden más partikuláris érdeket, így a vidéki közlönnyöknek is egészen más feladatuk volt, mint békés, csendes időkben, midőn egy-egy megye vagy város érdekei képviselőjében fontos hivatást teljesítettek.”

A Ferenczy által rajzolt képbe szépen beilleszthető a *Honunk Állapota* is. A négyoldalas, kisméretű újság egyetlen ismert példányának első oldalán „nagy fontosságú két hírt” közöl.

Az egyik arról tájékoztat, hogy Ferdinánd császár és király lemondott trónjáról Ferenc József javára. „De azért még nem királyunk ám – írja a *Honunk Állapota*, azaz Szép Ferenc, mivelhogy a lap alcíme így pontosít: »A nép felvilágosítására ismerteti Szép Ferencz« –, mert nem oda Buda, kettőn áll a vásár, és mi nem vagyunk barmok, hogy csak úgy árulgassanak bennünket. Azért az országgyűlés a lemondást el nem fogadta (kiemelés Szép Ferencről – K. Z. megjegyzése), és haza árulási bűn alatt meg is tiltotta, hogy senki sem merészeljen engedelmeskedni ezen gyermeknek . . . Ugyanis a magyar nemzetnek fő joga az, hogy csak azon királynak tartozik engedelmeskedni, kit Sz. István koronájával meg koronázott.”

A másik hírül adja, hogy István herceg, a volt nádor és királyi helytartó „megcsalta és elárulta hazánkat”. Ő volt ugyanis „az első, ki a királynak titokban azt tanácsolta, hogy ez az ország népeit egymás között öszve veszesse, és föllázítani engedje. És miután a lázadás kitört, megszökött. De még akkor sem tudtuk gazságát; hanem most egy elfogott levélből, melyet az Országgyűlés megvizsgált kisült, hogy ő csak azért lett királyi helytartóvá, hogy így könnyebben elárulhassa szabadságunkat. Átok szálljon fejére!”

A két belső oldalon Felvilágosító szózat címmel az itteni magyarok legfájóbb kérdésével, a szerb felkelés okaival, keletkezésének rugóival foglalkozik egy történelmi visszapillantás tükrében. A szerbek 1690-es letelepedésével kezdő eszmefuttatását, amikor Arsen Čarnojević pátriárka vezetésével, a török üldözések elől menekülve, megszállták a Duna–Tisza közét, meg Szerémséget és a Temesköz egy részét, azaz az ő magyaráztatuk szerint visszatértek azokra a területekre, amelyek „az ő ősi vagyonuk, s apjaik a magyarok által törvénytelenül szorítottak ki belőle”. A király körüli „ármányos gaz cimboraság” ezt a lappangó kérdést hozta előtérbe 1848-ban, s „oda veté a viszálykodás gyújtó kanoczát a békés egyetértés közé”. Az udvar ugyanis Josip Rajačić karlócai érseknek a pátriárkai címet helyezte kilátásba, meg „önálló”, közvetlenül Bécs alá tartozó Szerb Vajdaságot, amennyiben a szerbek a Habsburgok oldalára állnak, illetve a magyarok ellen fordulnak.

„Így ütött ki ezen gyalázatos lázadás” – írja cikkében Szép Ferenc.

A lap a negyedik oldalán harctéri híreket közöl, meg egy helyi érdekű tudósítást is. Ebben tájékoztatja a polgárokat, hogy Jozics Boldizsár lemondott főkapitányi tisztéről, s helyére a városi közgyűlés „a polgárság bizodalmaival bíró Fő ügyvédet, Lénárd Máté urat választá”.

Iványi István szerint ez a negyvennyolcas lap „elszigetelten áll, minden folytatás nélkül”. Valóban, a *Honunk Állapota* után egy nagy úr keletkezett, az

utána következő szabadkai magyar újság majd csak 1871-ben jelenik meg *Bácska* címmel, Radits György gimnáziumi tanár szerkesztésében. A maga korában azonban nem volt egészen társtalan, mert még egy-egy szerb és német lap is megjelent.

1848. április 18-án a sajtótörvény előírásai értelmében Konstantin Bogdanović (Bobdanovich) bejelentette, hogy *Vjestnik* (Hírnök) címmel lapot indít. Előbb Pesten jelent meg, majd Újvidéken, Karlócán és Zimonyban. Karlócán Jakov Ignjatović szentendrej szerb író szerkesztette a lapot, de amikor rádöbent, hogy Rajačić és hívei Magyarország ellen lépnek fel, faképnél hagyta őket. A lap 1849-ben a *Vjestnik vojvodstva srpske* (A Szerb Vajdaság Hírnöke) címet vette fel.

1849 augusztusában, a szabadságharc végnapjaiban, Pancsován Pleitz F. Pál Becskerekéről idemenekített nyomdagépein egy német nyelvű napilap jelent meg *Südüngarische Grenzbote* címmel, a kalandos életű, később az osztrák kormány szolgálatába állt Zerffy Gusztáv szerkesztésében. Mindössze 7–8 száma jelent meg, eddig egy példánya sem került elő. Történetét Németh Ferenc írta meg (A szabadságharc szolgálatában, *Magyar Szó*, 1995. március 15.).

A *Honunk Állapota* is olyan rövid életű, mint ez a német nyelvű napilap: az 5. szám után, január 5-én vagy 8-án megszűnt. Szalády Antal bibliográfus (*A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780-tól 1880-ig*, 1884) ugyan heti megjelenéséről és tíz számról tud („Megjelent hetente egyszer, pénteken, egy fél kis íven, 4 rét . . . keletkezett 1848. november 3-án. Megszűnt 1849. január 5-én a 10. számmal”), de a megtalált példány Iványi István adatait valószínűsíti, azaz, hogy nem rendszeresen megjelenő hetilap volt, hanem „időhöz nem kötött” időszak kiadvány. A megtalált példány oldalszámozásából is látni (a 3. szám oldalszámai: 9, 10, 11, 12), hogy előtte még csak két, egyenként négy-négy oldalas szám jelenhetett meg. A megjelenés dátuma pedig, tudjuk, 1848. december 15.

Ha Szalády adatait vizsgálat alá vetjük, azt kell látnunk, hogy nála a harmadik szám megjelenési napja november 17-ére esik. A számadás egyszerű: ha az első szám november 3-án került az olvasók elé, és ha a *Honunk Állapota* valóban hetente jelent meg, akkor a második számnak november 10-én, a harmadiknak pedig november 17-én kellett volna elhagynia a nyomdát.

A megtalált példány viszont mást mutat: a megjelenés napja nem november 17, hanem december 15, azaz ellentmond Szalády állításának, Iványiét viszont alátámasztja, megbízhatóságát módfelett megnöveli.

A lap megszűnésének dátuma a két szerzőnél megközelítőleg azonos: Szalády szerint az utolsó szám 1849. január 5-én jelent meg, Iványi szerint pedig január 8-án.

A lap megszűnésének okát azonban annál nagyobb biztonsággal meg lehet állapítani.

A magyar szabadságharc ügye 1849 legelején rosszra fordult, semmi jót nem ígért. A kormány, az osztrák hadak elől menekülve, Debrecenbe tette át székhelyét. Január 5-én Windischgraetz csapatai bevonultak a kiürített Pestre és Budára. A kialakult helyzet megkövetelte az ország haderejének összpontosítását, ennek a felismerésnek következményeként, egy január 12-ei kormánydöntés értelmében, Damjanich János bánsági hadosztálya megkezdte Torontál és Temes megye kiürítését, s Debrecen felé vette az irányt, Vécsey Károly bácskai hadosztálya pedig január 20-án elhagyta verbászi táborát, s Szegedre tette át székhelyét.

Bácska és Bánát, a reguláris had kivonulása után, csaknem teljesen védelem nélkül maradt, különösen a bánsági helyzet volt sötét és vigasztalan. Szabadkának és Észak-Bácskának Szeged közelsége és a városba hátrahagyott két zászlóalj gyalogság és a harmadfél század huszárság adott némi biztonságot.

A kivonulás után a szerb felkelők azonnal bevették a verbászi tábort, s hozzáfogtak a kiürített területek megszállásához, illetve az ő szóhasználatuk szerint, „felszabadításához”.

„Becse, Ada, Zenta, Kanizsa magyar lakossága is – írja Iványi István –, a januáriusi zord időben futott – menekült, és helységről-helysésre, mint hömpölygő hógomoly, mindjobban szaporodott, legtöbbször a pusztán életen kívül alig mentvén meg valamit . . .”

Szabadka vész helyzetbe került. A városi tanács január 27-én az Országos Honvédelmi Bizottmánytól újabb katonai egységeket kért, közben arról is tájékoztatta a legfelsőbb katonai szervet, hogy „Bács megyének legszebb és legnagyobb része oda van már . . . Szabadka áll még egy pár magyar faluval Szeged szegletjéből . . .”

Szabadka azonban nem ült ölbe tett kézzel: a városi előljáróság már január derekán általános népfelkelést rendelt el, mégpedig Bezerédi Miklós alezre-desnek, a megyei nemzetőrség parancsnokának és Végh Bertalan őrnagynak, a Bács megyei lovas nemzetőrség kommandánsának felügyelete alatt. A város főbb bejáratait sáncokkal zárták el, az egyes utcákat pedig fatörzsekkel eltorlaszolták.

Támogatást kértek a szomszédos vármegyéktől is, a segély csakhamar minden oldalról érkezett: Kiskőrösről ötszáz, Fajszról százhatvan, Uszódraól negyven nemzetőr jött, de „tetemes erők” voltak útban Halasról, Kalocsáról, Kecskemétről, Kiskunfélegyházáról, Szegedről . . .

Mindent összevetve, mintegy tízezer rosszul kiképzett és felszerelt nemzetőr, és kevés számú sorkatonaság védelmezte Szabadkát és környékét.

Ebből a kis áttekintésből alighanem kitetszik, hogy a helyzet nem volt éppen a legalkalmasabb a lapkiadásra – a felkelők támadása minden pillanatban várható volt –, meg aztán a szerkesztő maga is tábori lelkészként szolgált. Pedig ekkor is nagyon kellett volna a lap, hogy tájékoztasson, mozgósítson, buzdítson . . .

A felkelők március legelején már Bajmok alatt táboroztak, s elérkezettnek vélték az időt az általános támadásra. A fenyegető veszély láttán a szegedi hadosztály parancsnoksága Gaál László alezredest bízta meg Szabadka védelmével, aki március 4-én át is vette a vezérletet. A rendelkezésre álló mozgó erőkkel – pár száz honvéddel és harcba kész nemzetőrrel, két hatfontos ágyúval – az ellenség irányába indult, s csakhamar farkasszemet nézett a felkelőkkel a kaponyai csárdánál. Időközben segítséget is kért Szegedről, amely március 4-éről 5-ére virradó reggel meg is érkezett Szabadkára: az 5. honvéd zászlóalj előfogatokkal, 7–8 órai kocsizás után negyedórás pihenőt tartott a városban, majd a frontra ment. A frissen érkezett erőkkel, meg az újabb csapatrészek további összevonásával mintegy háromezer katona és öt löveg állt Gaál alezredest parancsnoksága alatt. A nemzetőrség mintegy 7000–8000 főnyi állománya, második vonalként, a külvárosi negyedekben foglalt állást.

A mozgó sereggel szemben álló felkelők létszáma 4000–5000 lehetett, s tizenhárom ágyúval rendelkeztek, köztük egy Csicso nevű (szerbül: Čiča, azaz öregapó) üteggel is. A lövegek mindkét részen három- és hatfontosak voltak, a Csicso tizenhat fontos.

Gaál alezredest a helyszínen látta, hogy a túlerőben levő ellenség még jól meg is erősítette magát a dombos-dombos, helyenként lápos, nádas terepen, onnan kifüstölni őket csak nagyobb erőkkel lehetne, akkor is sok nehézséggel. Ezért cselhez folyamodott. Amikor a csatározások megkezdődtek, kivonta csapatait a tüzéség lőtávolsága alól. „A manőver sikerült – írja Olchváry Ödön hadtörténész (*A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken*, 1902) – a szerbek a honvédzászlóalj visszavonulását hátrálásnak vették, s csapataikat és lövegeiket a kaponyai csárda hídján átszállítva, a már említett uralgó dombvonulaton – a bajmok–szabadkai utat követőleg – foglaltak állást.” Ez a terep azonban sokkal kedvezőtlenebb volt számukra, itt érte őket a honvéd zászlóalj erélyes, átkarolással veszélyeztető ellentámadása. A visszaszorított felkelők hadrendje a tavankúti érnél és a kaponyai csárdánál levő hídnál teljesen felbomlott, a tüzerek is ütegeiket hátrahagyva futásnak eredtek, a honvédek még a legendás, ijesztően dörgő Csicso löveget is zsákmányul ejtették. A huszárok délután négy-öt óráig üldözték a határőrezredekéből toborzott felkelőket, majd a győztes csapatok az éjjeli órákban visszatértek Szabadkára.

A kaponyai csata után fellélegzett a város. Hogy a közvetlen veszélynek vége, annak volt még egy másik jele is: Szép Ferenc újra munkába lendült, s

1849 márciusában beindította újabb hetilapját, vagy inkább röpvét – a nyelvhasználata még röpke írásnak, repülő irománykának is nevezte –, amelynek címe *Közlöny Kivonata*, alcíme pedig A laphiányok potlására volt. Mint címe is sugallja, a *Közlöny* nevű hivatalos kormánylap harctéri és országgyűlési tudósításait vette át és terjesztette – egy lap két oldalára nyomtatott, plakát-szerű alakban.

„A hírlapok hiánya e vidéken az által pótoltatik – írja a *Közlöny* is 1849. március 24-én a szabadkai harcokról szóló beszámolójában –, hogy a *Közlöny*-ben megjelent cikkek érdekesebbjei Szabadkán számos példányokban ki-nyomtatván, közzé tétetnek, s a lap mérsékelt áron adatik el.”

Szabadka nyilván Kossuth utasításának szellemében cselekedett, aki egyik leiratában írja: „Általában ohajtanám, tétetnétek intézkedések, hogy a *Közlöny* minél nagyobb számban keringjen, ingyen bár, a nép között; s erre a postán kívül is minden eszköz felhasználtassék.” Rendelkezését azzal indokolta, hogy az ország nagy területei nem jutnak újsághoz, azaz információhoz, s e miatt „egészen elszigetelten, egész csüggedésben élnek”.

A *Közlöny Kivonatának* egy példánya sem maradt fenn, így aztán nehéz bármit is mondani arról, hogy mettől meddig jelent meg, a bibliográfusok is eltérő adatokat közölnek.

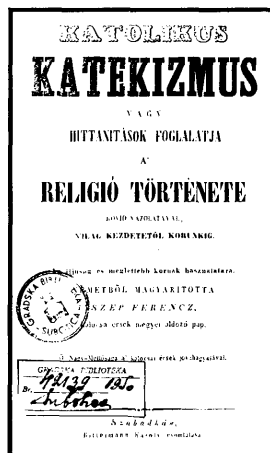
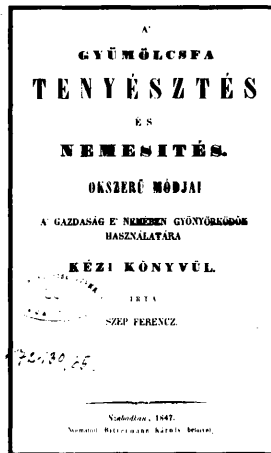
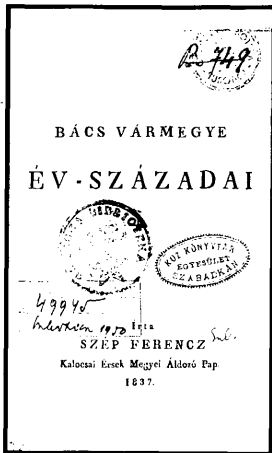
Szalády szerint „megjelent hetenként egyszer . . . keletkezett 1849. március 1-én. Megszűnt 1849-ben az 5. számmal”, azaz április elején.

Iványi István, Szabadka monográfusa viszont azt írja, hogy a *Közlöny Kivonata* még áprilisban, sőt május elején is megjelent, amikor is átvette a hivatalos kormánylapból az április 14-én meghozott országgyűlési függetlenségi nyilatkozatot. „ . . . A városi tanács – írja – apr. 14–28-ig a *Közlönyből* az apr. 14-ki országgyűlés lefolyását külön lenyomatokban kiosztotta. A máj. 1-én tartott városi közgyűlés pedig a függetlenségi nyilatkozatot és a Habsburg–Lotharingeni »áruló háznak száműzetését« közörmömmel és lelkes éljenzések között egész terjedelemben felolvastatván s meghirdetvén, ezer példányban kinyomatni és a nép között elterjeszteni rendelte . . .”

Nem állíthatjuk, hogy Szép Ferenc ott volt-e a városi tanács közgyűlésén – bizonyára nem mulasztotta el ezt a nagy eseményt –, de azt feljegyezték róla, hogy a szabadkai Teréz-templomban, a szószékről, ő jelentette be a Habsburg-ház trónfosztását, s olvasta fel, mondatról mondatra, a függetlenségi nyilatkozatot.

Minden jel arra mutat tehát, hogy a *Közlöny Kivonata* huzamosabb ideig jelent meg – márciusban és áprilisban, részben május elején is –, úgyhogy feltehetően mintegy tíz száma hagyta el Bittermann Károly nyomdáját.

Busa Margit idézett bibliográfiájában a *Közlöny Kivonatának* megjelenését 1848. március 17-e és október 8-a közé helyezte. Ez az utóbbi nyilvánvaló

Szép Ferenc négy munkája: *Bács vármegye év-századai* (1837), *Katolikus katekizmus* (1846?) *Szabadkai Naptár az 1847. évre* (1846), *A gyümölcsfa tenyésztés és nemesítés okszerű módjai* (1847)

sajtóhiba vagy tévedés. Ramberg Ervin lovassági ezredes 1849. július 30-án ugyanis bevonult Szabadkára a III. császári hadtest némely egységeinek élén, s egy ilyen „fölforgató” röpirat megjelenését és terjesztését nyilván nem tűrte volna meg, meg aztán „harangozni” már azért sem lehetett, mert a *Közlöny*, a kormány hivatalos lapja is megszűnt 1849. augusztus 11-én, tehát nem is volt honnan átvenni a tudósításokat.

Busa Margitnak a *Közlöny Kivonatára* vonatkozó többi közlése is pontatlan. Lelőhelyként a debreceni Református Teológiai Egyetem szakkönyvtárát, a sárospataki Tiszáninneni Református Egyházkerület könyvtárát és a kolozsvári egyetemi könyvtár Apor Gyűjteményét jelölte meg, de ezekben a könyvtárakban vagy „nyoma veszett” (Sárospatak), vagy a *Közlöny* helyi átvételéről van szó (Debrecen), s nem a szabadkaiak kiadványáról.

A *Közlöny Kivonatának* ez idáig tehát egy példánya sem került elő, ami végső soron nem is csoda, mert a bukás után, a Bach korszakban súlyos börtönbüntetés járt annak, akinél „lázító” kiadványt találtak. Az viszont kész csoda lesz, ha a véletlen folytán, valamelyik iratköteg mélyéről, mégis előkerül egy példánya.

Szép Ferenc, az ügybuzgó szerkesztő és lapkiadó 1849 májusában, a szabadkai nemzetőrök tábori lelkészeként csatlakozott Perczel Mór honvédtábornok hadosztályához – hat zászlóalja és hat lovasszázada hatezer katonából és hatszáz huszárból állt –, amely a tavaszi hadjárat során Bácska és Bánát nagyobbik részéből kiüzte a szerb felkelőket. Szép Ferencről annyit tudunk, hogy május végén a jól megerősített Titelt sikertelenül ostromló csapatoknál teljesített szolgálatot. Id. Váli Béla (a színház- és irodalomtörténész apja), az 1875-ben, *Elmúlt idők* címmel írt, közöletlen visszaemlékezésében tesz róla említést (Szentgyörgyi István nyugalmazott szabadkai könyvtáros és bibliográfus szíves közlése): „Ismét Mosurin alá mentünk (Mošorin, illetve Mozsor – K. Z. megjegyzése), Titelt ostromolni, hol több hetekig haszontalanul ágyúztuk egymást, minden 2. nap ostrom volt, de nem volt sikere, egy nap elesett 4 (katona) csak a mi zászlóaljunkból, ezeket, midőn eltemettük őket, T. Szép Ferenc tábori papunk bucsuztatta el, és az egész táborunk megesküdött, hogy a négy elesett bajtársokért bosszút fog állani.”

További, életének csaknem egy évig tartó időszakát nem ismerjük, azt sem tudjuk, hol érte a szabadságharc bukása, hogy vészelte át a lesújtó és keserű napokat, a megaláztatás és az üldöztetés hónapjait, amikor a szabadságharc híveit rendre összefogdosták, és a temesvári haditörvényszék elé állították.

Az első híradást a kalocsai levéltár nyújtja róla, a 48-as papok iratcsomója, amelyben az egyik rá vonatkozó dokumentumból kilálglik, hogy a kalocsai érsek 1850. június 4-én négy hónapi penitenciára ítélte. A megszabott olvasmányokkal és imádságokkal telítődelt, hosszú vezeklést a szemináriumhoz

tartozó papi fenyítőházban volt köteles letölteni. (Bárth János etnográfus és muzeológus szíves közlése.)

A klérus, azaz a katolikus egyház vezetői a kezdettől fogva szembehelekedtek a magyar szabadságharcral, olykor még nyíltan izgattak is az első magyar kormány ellen. Ellenséges érzületüket elsősorban a feudális jogok felfüggesztése, a 400 000 holdnyi egyházi vagyron további sorsa váltotta ki. „Ha a nemzetgyűlés e jószágot a püspököktől elveszi – írja az Arany János és Vas Gereben szerkesztésében megjelenő *Nép Barátja* című újság 1848 júliusában –, nem tesz igazságtalanságot, noha az a főtisztelendő püspököknek rosszul fog esni.”

Az új kormányzat a vallásfelekezetek teljes egyenjogúságát is támogatta, ami szintén fájóan érintette a katolikus egyházat, mivel eddig a privilegizált államvallás szerepét töltötte be.

A főpapok, e mellett, minden eszközzel igyekeztek megakadályozni, hogy a katolikus papok beálljanak a honvédségbe vagy a nemzetőrségbe, sőt még a kokárda viselésétől is tiltották őket. Amikor Windischgraetz 1849 januárjában megszállta Budát és Pestet, a magyarországi katolikus püspöki kar többsége pástorlevelet adott ki, amelyben felhívta a hívőket, hogy támogassák a császári sereget. A hívők és a papok nagy többsége azonban elvetette a klérus felhívását, s szívvel-lélekkel a szabadságharc mellé állt.

Amikor bekövetkezett a bukás, a katolikus egyházban megindult a purifikálás, azaz a tisztogatás és megtorlás, az egyházi követelmények szigorú alkalmazása. Ennek szellemét Scitovszky János bíboros, esztergomi érsek fejezte ki legjobban, amikor felhívta az egyházi vezetőket, adjanak jelentést azokról a papokról, „kik teljes szabadságban lévén, a felkelők lázító felszólításaikat, rendeleteiket kihirdették, ellenben a törvényes fejédelem hirdetményeit mellőzve, vagy éppen fölkelésre izgatva, sőt személyesen is fegyvert ragadva, a fölségsértés bűnébe keveredtek”.

Hát bizony ez a kép pontosan ráillett Szép Ferencünkre is. Mielőtt feladta volna magát az egyházi hatóságoknak, bujdosott egy sort, nem tudni, hogy hol. A bujkálás hónapjairól ezeket a bűnbánó sorokat írta az érsekhez intézett egyik kérvényében: „. . . már a lefolyt télen (1850 teléről van szó – K. Z. megjegyzése) önönmagamat kárhoztatva, a legszorosabb elzárkózásra, négy teljes hónapon át, fordítottam időmet, önmagamba szállás, s azon istenes gyakorlatokra, melyeket a szomorú magány enged . . .”

Szegény Szép Ferenc, a bukás ténye teljesen megtörte, önmarcangolásra készítette. Választhatta volna persze a polgári életet, esetleg az emigrációt, de ehhez, úgy látszik, nem volt ereje. A nehezebb sors jutott neki osztályrészüil: a megaláztatás, a vezeklés . . .

Már két hónapja volt foglya a papi fenyítőháznak, amikor 1850. július 25-én „a legmélyebb fiúi alázatossággal és szentelt kezének csokolása mellett” tollat ragadott, és levélben kérte az érseket, hogy tekintsen el büntetésének további letöltésétől, helyezze vissza kápláni hivatalába.

„Ámbár kiszabott időm még letöltve nincsen – írja esedezve –, de mivel nemcsak megerősödve érzem lelkemet, hanem egyszersmind kebelemben a legforróbb s legtisztább vágy is keletkezett Szent hivatalombani munkálkodásra . . .”

Az egyház az „emberi gyarlóság és a visszas körülmények hatalma által botlásra vezetett fiá”-nak megbocsátott, visszahelyezte káplánnak, de helyét nem foglalhatta el, mert szabadulása után, egy „fogóbér” reményében tett feljelentés alapján a császári hatóságok letartóztatták, s Temesvárra kísérték vizsgálati fogságba, ahol a kalocsai papi fenyítőházhoz képest embertelenebb körülmények közé került.

Ekkor, nem sokkal a bukás után, komisz világ volt Magyarországon. Bach birodalmi belügyminiszter volt ennek a korszaknak a névadója, de nem maradt el mögötte Johann Kempen, a csendőrség feje sem, akinek az volt a dolga, hogy a „nyakas” parasztot, a „rebellis” urat megtörje, birodalmi alattvalóvá tegye. Nem kímélte a plébános urakat sem. Szabad György történész szerint „soha addig Magyarországon annyi katolikus papot nem vetettek fogságba haladó törekvéseik miatt, mint az önkényuralmi rendszer idején” (*Magyarország története 1848–1890*, Budapest, 1979).

A császári bürokrácia – a korabeli nyelvhasználat szerint: hyper bürokratizmus – málmái lassan öröltek, ennek folytán Szép Ferenc csaknem egy álló esztendeig raboskodott. Az eljárást 1851. szeptember 22-én fejezték be, amikor is hivatalosan, azaz írásban közölték vele, hogy tisztázta magát, s nincs törvényes akadálya, hogy elfoglalhassa lelkipásztori hivatalát.

Felborult lelki egysúllyal, súlyos szívbántalmakkal tért haza a VI. körben levő, 3736. számot viselő szerény hajlékába. Anyja szegényes, de szerető gondoskodása állítja lábba, az adventi hetekben már ő vezette a Teréz-templomban az ájtatosságokat: betlehemjáró csoportokat indít, szentbeszédet tart az örök szeretetről, nagy áhitattal énekli híveivel együtt, hogy Hozsanna neked, szent karácsony. Az igazi testi-lelki megnyugvást majd csak a tavasz hozta meg, amikor újra gondozásba vehette elhanyagolt gyümölcsösét, s megkezdhette a gazdálkodást a tompai pusztán levő, a várostól haszonbérbe vett, tízláncnyi nagyságú, 150-es szám alatt bevezetett parcellán.

Néhány év múlva már elég erősnek érezte magát, s 1854-ben megpályázta a Szent Teréz-templom plébánosi posztját. A választást április 17-én bonyolították le, a városi tanács pedig április 19-én már értesítette a kalocsai érsekséget, hogy „a feljogosított többség által Szép Ferenc káplán megválasztatott” plébánosnak . . .

LÁTOMÁS ÉS KÖZELKÉP

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

B E N C E E R I K A

Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* (1869) című regényében az eposz és a népmese műfaji rekvizitumait érvényesítve, az eseményeket egyszerre külső és belső látószögből megvilágítva állít emléket 1848-nak. A magyar nemzet szabadságharca a Baradlay család sors történetét áthatva-átszöve nyer személyes keretet: a gigászi magasságokba emelt történések a családi élet színterén öltenek mélyen emberi-egyéni dimenziót. Az eposzi látás-, illetve közlésmód a forradalom katonai, harci eseményeinek ábrázolásában, míg a népmesei elemek a családtörténet bemutatásában érvényesülnek erőteljesebben. Az isaszegi ütközet kapcsán az elbeszélő szövegszerűen is utal a mérték eposzi jellegére: „... a két tábor előtt az ősrégék hőskölteménye állt megtestesülve” (II., 61. p.). Tény, hogy minden együtt van e történetben, ami egy hősi eposz tartozéka lehet: invokatív elbeszélői megszólalás, világot rengető történelmi esemény, két egyaránt nagy erőket felvonultató sereg, seregszemle, emberfeletti tettekre kész hősök, a harc menetének részletező megjelenítése, az isteni gondviselés jelenléte. Akár az *Iliászban*, járvány sújtja a hősi sereget, sőt, az elemek is (ismét az ókori eposzra gondolhatunk) beavatkoznak a harcba. Hasonlóképp adottak a népmesei megfelelőek: három fiútestvér, akik közül a legkisebb hajtja végre a legnagyobb hőstettet, erőt s észet próbára tevő „vándorút” (gondoljunk a fivérek hazatérésére, amikor is Ödön és Richárd a bátorság, Jenő az emberség próbáját állja ki), segítők és tévútra vezető az úton, s végül látványos elbukás a küzdelemben, amely ugyanakkor erkölcsi győzelmet jelent. A mű eposzi és népmesei kettősségére vonatkozó számos elemzés közül itt most egyet, Hegedűs Géza vonatkozó megjegyzését idézzük: „egyszerre prózai eposz, és minden romantikája mellett mindmáig a legjobb magyar család-

regény . . . egy egész korszak nem sokoldalú, de amennyit megmutat, annyiban hiteles képe” (Hegedűs, 1959).

A vizsgált mű és a szabadságharc egy-egy eseményét vagy jelenetét bemutató regények (*Enyim, tied, övé, Egy az Isten, A kiskirályok, A tengerszemű hölgy, Akik kétszer halnak meg, A mi lengyelünk*) mellett – eltekintve kispróza munkáitól és terjedelmes publicisztikájától – Jókai a *Politikai divatok* (1864) című munkájában dolgozza fel még átfogó célzattal a forradalmi eseményeket. A '64-es regény személyes látószögét fél évtizeddel később napvilágot látott művében, *A kőszívű ember fiaiban*, már a krónikás, az emlékező igénye, a jelkép- és példateremtés szándéka váltja fel. A személyes átéltség ténye azonban itt is mindvégig meghatározza az elbeszélői megnyilatkozások mikéntjét: a többes szám első személyű közlések („ . . . ilyen arculütés volt nekünk Budavára.”, II. 114. p., „Hajh, akkor a »kettős napot« észre sem vettük; nekünk az éjszakánk volt kettős!”, II. 204. p., etc.) a belső látószög érvényességét erősítik; a részvétel, az együttérzés, a forradalmi eszmék vállalásának tényére utalnak. (Mindez a külső körülmények változását is mutatja, hiszen Jókait a *Politikai divatok* forradalmi hangvétele miatt öt évvel korábban még bíróság elé állították.)

A kőszívű ember fiaai a teljes regényopuson belül nemcsak tárgyi szempontból, de a bemutatott történelmi korszakok folytonossága, illetve eszmei szempontok alapján is összefüggésbe hozható más művekkel. Például a reformkor történéseit bemutató *Egy magyar nábob* (1854), a *Kárpáthy Zoltán* (1854) vagy az *És mégis mozog a föld* (1872) a vizsgált regény előtörténeteként, míg a passzív rezisztencia időszakát megjelenítő *Az új földesúr* (1862) utótörténeteként fogható fel. Ugyanígy: a párhuzamba állított regények azonos alapon dolatra épülnek, annak a megkülönböztető szemléletnek, illetve a belőle következő eszmei szembenállásnak a hirdetésére, amely a magyar nemzet, a haza ügye jobbításáért ténykedők és az idegenmajmoló, aulikus, a nemzet és a haza számára haszontalan felfogás, magatartás, politikai hovatartozás képviselői között áll fenn. A nemzetellenes magatartás legtipikusabb alakja Kárpáthy Abellino (*Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán*), Rideghváry Bence (*A kőszívű ember fiaai*) pedig egyenesen a hazaáruló magyar arisztokrata megtestesítője. Plankenhurst Alfonsine előtt tett szörnyű vallomása, „én gyűlölöm a hazámat” (II., 93. p.), a legsúlyosabb erkölcsi alávalóság, amelyet az ábrázolt korszak embere a hazája és nemzete ellen elkövethet. Velük szemben Szentirmay Rudolf (*Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán*), Kárpáthy Zoltán (*Kárpáthy Zoltán*), Garamvölgyi Aladár (*Az új földesúr*), a Baradlay fivérek (*A kőszívű ember fiaai*), Jenőy Kálmán (*Eppur si muove*) jelentik a nemzeti hős ideálképét. A vizsgált műben ez a szembeállított eszmei-nemzeti hozzáállás a családok esetében is megnyilatkozik: a magyar érzelmű és szabadságpárti Baradlay

család legfőbb ellenfele az aulikus szemléletű, cselszövő Plankenhorst család. (Hasonló szemléleti különbség figyelhető meg a *Kárpáthy Zoltán* című regényben a Szentirmay és a Kőcserepy, az *És mégis mozog a földben* a Jenőy és a Decséry, *Az új földesúrban* pedig a Garamvölgyi és az Ankerschmidt család között.) A két tábor (a hazafias érzelműek, illetve a haza ellenségei) mellett a szereplőknek egy olyan csoportja (rendszerint a parlagi nemes példairól van szó) is megjelenik, amelynek tagjai ugyan a műveletlenség, az elmaradottság és a haszontalan magatartás képviselői, ugyanakkor nem ellenségei a nemzet szabadságának, fejlődésének, s megfelelő hatásra képesek megváltozni, a jó ügy szolgálatába is állni. Ilyen Kárpáthy János, Tallérossy Zebulon, Csollán Berci, bizonyos tekintetben még Ankerschmidt is. A szereplők, illetve a szerepek rendjében nem jelentéktelen fontosság tulajdonítható Jókai nőalakjainak, akik között csak igen ritka az összetett személyiség, rendszerint az eszményi hűség vagy a démoni rossz megtestesítői. (Az összetett jellem egyébként is csak a későbbi Jókai-regények hőseire lesz jellemző: Berend Ivánra, Tímár Mihályra.) A vizsgált regényben Baradlayné és Plankenhorstné, Liedenwall Edit és Plankenhorst Alfonsine között figyelhető meg ez a szélsőséges ellentét.

A mű életművön belüli korszakzáró jellegére Bori Imre mutat rá. „*A kőszívű ember fiai* című regényének megírásával Jókai Mór egy pályaszakaszát zárta le, mint aki tudta, hogy a »nemzeti jelentőségű« irányregények kora elmúlt, hogy többé ilyen típusú művet alkotni nem lehet, s mint tudjuk, Jókai Mór az elkövetkező harminc esztendőben nem is alkotott” (Bori, 1985).

„A FÖLD NE MOZOGJON, HANEM ÁLLJON!”

Jókai „nemzeti jellegű irányregényei” gyakran épülnek egy-egy tézisként funkcionáló közmondásra, szólásra vagy szállóigére. Az 1872-ben napvilágot látott és a nemzeti fejlődés ügyét most már a szellemi-kulturális szempontú előrehaladással azonosító – címében is az alapgondolatot hirdető – *Eppur si muove* (*És mégis mozog a föld*) mintha csak felelne Baradlay Kazimir végakaratára. „A föld ne mozogjon, hanem álljon!” (I., 10. p.) – rendelkezik a kőszívű ember, s legfőbb elvének magyarázatával szinte a reakció kánonját fogalmazza meg: „Álmodozó rajongók tűzbe viszik a gyémántot, s nem tudják, hogy az ott satnya elemeire fog feloszlani, s soha vissza nem jecécül. Ez a mi nyolc-százados gyémánt nemességünk! Ez az örökké éltetője, örökké újrafeltámasztója az egész nemzetnek. Léteünknek titokteljes talizmánja. – És ezt akarják megáldozni, megsemmisíteni. Lázálmokért, mik idegen test kór párázatával ragadtak át dögvész idején” (I., 13. p.). A Baradlay Kazimir képviselte világkép tehát statikus, sőt regresszív tendenciájú, amelynek értelmében a jövő nem egyéb, „mint a múlt örökkévalósága” (I., 14. p.). Tartópilléreit e „műnek” (a

köszívű ember ugyanis saját életéről és tetteiről mint „nagy műről” beszél, a teremtető – sőt, isteni – hiúság hangjait szólatatva meg: „Nem veszünk búcsút. Lelkem önre hagytam, s az nem fogja önt elhagyni soha . . . Én itt leszek. Mindig itt leszek.” (I., 15. p.) a hatalomhoz való feltétlen lojalitás magatartás-mintáiban látja, ezért hagyja meg fiai számára is, hogy a császári udvar szolgálói legyenek diplomataként, katonaként, főhivatalnokként. A regény maga ennek a reakciós világszemléletet kifejező alaptézisnek („A föld ne mozogjon, hanem álljon!”) a negációja, tehát az antitézise. A negáció többszintű és többszempontú. Baradlayné „ellenfogadalmával” veszi kezdetét: „Halld meg uram Isten, és úgy bocsásd szíved elé árva lelkét! És úgy légy neki irgalmas a túlvilágon, ahogy én fogadom, és esküszöm előtted, hogy mindezen rossznak, amit ő végrendeletével parancsolt, az ellenkezőjét fogom teljesíteni Teelőtted! Úgy segíts meg engem, véghetetlen hatalmasságú Isten! . . .” (I., 16. p.) Fontos momentum: Baradlayné nem csupán a magát mindenható szerepkörrel felruházó férj végakarata ellenében, hanem az igazi, „véghetetlen hatalmasságú Isten” előtt tesz fogadalmat, miáltal szándéka és tette a családi korlátozások elleni lázadás szintjéről egy magasabb és elvontabb szintre, a reakciós és progresszív eszmék küzdőterére emelkedik. Baradlayné ezáltal a férje akaratát nem teljesítő asszonyból a „szabadság génuszává” válik. Erre utal egyébként a regény első, azaz munkacíme: *Anya örökké*. Baradlayné tette tulajdonképpen csak ebben a magasabb összefüggésben nyer igazolást, hiszen a valóságban az történik, amit a köszívű ember, illetve feltétlen követője, Rideghváry Bence jósol: „Ez az út is elvezet egy magaslatra: annak a magaslatnak a neve »vérpád«.” (I., 158. p.) Baradlay Kazimir, ha csak a végakaratainak kitételeit szemléljük, még nem más, mint egy aulikus beállítottságú, patriarkális szemléletű, de a világ eseményeit józanul mérlegelő úr, aki a családjá számára népszerűtlen, de célravezető utat ír elő. Elvei követhetlenségének igazolásához még egy dologra kell fénynek derülnie. A szabadelvű Lánghy Bertalan tiszteletes temetési imájából tudjuk meg, hogy a köszívű ember nemcsak a reakciós tábor képviselője volt a haza függetlenségének ügyében, hanem rossz ember is, tehát erkölcsi szempontból ítélve nem szolgálhat semmilyen igaz példával és útmutatással:

- „– Segítéd-e a nyomorultat?
- Nem!
- Fölemelted-e az elesettet?
- Nem!
- Oltalmazója voltál-e az üldözötteknek?
- Nem!
- Hallgattál-e a kétségbeesők könyörgéseire?
- Nem!

- Törölted-e le a szenvedők könnyeit?
- Nem!
- Kegyelmeztél-e a meggyőzötteknek?
- Nem!
- Szeretettel fizettél-e szeretetért?
- Nem! nem! és mindörökké nem!” (I., 23. p.)

Baradlay Kazimir testamentumba foglalt eszméi két szinten, a család körében és a nyilvánosság szintjén tagadtatnak meg. A fiúk az anya hatására szembe fordulnak az apa állásfoglalásával, míg amott – a végrendeletben „álmódzó rajongókként” emlegetett – forradalmárok szállnak szembe a szabadság ellen-ségeivel. Ami a Baradlay testvérekkel történik: népmese, elsősorban a család csorbult becsületéért, emberiségéért vívják meg egyéni csatáikat. Küzdelmük összefonódik, egybeesik a nemzet szabadságvágyával, tehát a másik szinttel, az eposz színterével. A szabadság látomásának képzetét teremti meg az utóbbi, míg a harc emberi közelképeit vonultatja fel az előbbi, a mese műfaja.

LÉPCSŐK „AMA” MAGASLATHOZ

Baradlayné vörös írónnal húzza alá férje végrendelezésében azokat az utasításokat, amelyeknek sikerült az ellenkezőjét megvalósítania, tehát megtagadnia és megtagadtatnia, ezáltal családjá anyagi és szellemi javait a reakció szolgálatából kiemelnie és a forradalom javára fordítania. A tagadás útját Rideghváry Bence ugyancsak a vörös színnel hozza összefüggésbe: a vérpad fenyegető ígéretével. A Baradlay fiúk minden hőstette fényes áldozat a szabadság oltárán, ugyanakkor egy-egy újabb lépcsőfok a vérpad felé. A szabadság látomása a sokoldalúan, sokszerűen bemutatott szabad haza és nemzet ügyével azonos, a vérpad a csak működésében láttatott hatalom műve.

A köszívű ember a korabeli főnemesség érvényesülésének mintapéldáját irányozza elő fia számára. Ödön legyen diplomata a kor két legreakciósabb hatalmának szolgálatában: az osztrák császári udvar megbízásából a cári Oroszországban. „Az a hely jó iskola lesz neki. A természet és ferde hajlamok sok rajongást oltottak a szívébe, ami fajunkat nem idvezíti. Ott kigyógyítják mind-abból. Az orosz udvar jó iskola. Ott megtanulja ismerni a különbséget emberek között, akik jogosan születnek – és jogtalanul világra jönnek. – Ott megtanulja, hogyan kell a magasban megállni, és a földre le nem szédülni. – Ott megismerni, mi értéke van egy nőnek és egy férfinak egymás ellenében . . .” (I., 10. p.) Baradlay Kazimir idézett mondatai három olyan lényeges kitétel is tartalmaznak, amelyek nyíltan reakciós szellemiségre vallanak. Az apa, aki húsz éven át – részben betegsége, másrészt meggyőződése, a „nagy eszme” miatt – „örök tagadását” élte mindannak, „ami öröm, ami érzés, ami gyönyörűség” (I., 14. p.),

legidősebb fiától is az üreslelkű, rideg és számító diplomata magatartását várja el, aki az életet végérvényes szabályok és tilalmak rendszereként fogja fel, s ezt várja el másoktól is. Másodszor a nemesi kiváltságokat is örök érvényűnek és megdönthetetlennek tekinti, és a származás alapján ítéli meg az embereket, mi több, a „jogtalanul világra jöttöket” nem is veszi emberszámba. Született kiváltságába vetett hite nem ismer határokat, amit Ödön szerelmére tett megjegyzése érzékeltet leghatásosabban: „Oroszországban csak egyszer történt meg, hogy a pap leányát nőül vette egy cár, aztán az is *csak* cár volt, nem magyar nemes.” (I., 11. p.) Harmadszor a női nemet is alacsonyabbrendűvé degradálja: felesége engedelmességét és nem szerető szívét, műveltségét vagy szépségét dicséri, a rendíthetetlenül hűséges és tisztességes Lánghy Arankáról pedig csak mint „néember”-ről beszél.

Az anya épp azokat a lelki tulajdonságait használja ki Ödönnek és fordítja a nemzet ügye szolgálatába, amelyeket a kőszívű ember kiirtatna belőle: rajongó, szenvedélyes természetét. Egy ilyen lélek számára még a fényes előrehaladásnál (Ödön esetében ez a cár előtti bemutatkozás lehetőségét jelenti) is fontosabb az anya szava. „De anyám mást parancsolt!” (I., 47. p.) – utasítja vissza barátja, Leonin ajánlatait: az örök barátságot, a karriert és az előkelő házasság lehetőségét. „Anyám; te jól tudod, hogy amit te mondasz, az nekem törvény és szentírás” – mondja hazatérte után anyjának. (Egyébként: kalandos utazása a hófedte orosz rónán, amelynek végén szülői áldás és sírig tartó szerelem vár rá, a regény egyik legerőteljesebben népmesei hatású betéte.) Baradlayné nem a nagy hivatali pozíció megszerzését (miként az apa), hanem a szeretet és a bölcs belátás vezérelte hasznos élet tényét várja el fiától. De azt is tudatja vele, hogy ez a fajta élet a haza szolgálatával azonos. Ödön ezért aktív szerepet vállal a forradalomban. A magyar országgyűlés küldötteként lelkesítő szónok a bécsi forradalom idején („Az az öröm, az a lelkesedés! az az üdvkiáltás, azok a testvéri csókok! . . . Két szerető szív talál egymásra, két ország szíve: fiatalsága” – hangzik a bécsi történetekhez fűzött elbeszélői kommentár), élelmezési biztos a forradalmi magyar kormánynál, józan politikus és hadvezér, aki ugyanakkor egy szabadcsapat vezéréként bátorságát mindig bizonyítani kész hős (Richárd öccsével, aki katonás hetykeségből gyávának titulálja, Budavár ostrománál harci párbajt vív). A testvérek között ő rendelkezik a legkiválóbb intellektuális képességekkel. Azonnal megérti legkisebb testvére tettének mindannyiuk dicsőségét elsöprő jellegét és erejét: „Ő volt közöttünk a legnagyobb hős.” (II., 255. p.) Becsületét vád nem érheti. Az ítélőszéket is e nyíltszívűség győzi meg arról, hogy az előttük álló fiú (a valóságban Jenő) Ödön. Ők azt nem veszik figyelembe, hogy ez a rendíthetetlen becsület az egész Baradlay család sajátja.

Baradlayné tulajdonképpen mindhárom fiát ugyanazzal az eszközzel hódítja meg a szabadságharc, a jó ügy számára: a feltétlen szeretet és emberség eszközével. Richárdnak katonai pályát írt elő az apai végakarát. Magyarázata nem kevésbé racionális: „Ügyesség, vitézség és hűség három nagy lépcső a magasba jutáshoz. (. . .) Az én fiam törjön utat mások előtt. Lesz Európának háborúja, ha egyszer megkezdődik a földindulás. Eddig nem is mozduló rugók fogják egymás ellen lökni az országokat. Egy Baradlay Richárd számára azokban sok végeznivaló lesz. (. . .) Az ő feladata legyen: emelni testvéreit. Milyen dicső ajánlólevél egy testvér, ki a csatában elesett! . . .” Baradlay Kazimir tehát azt várja el Richárd fiától, hogy a bekövetkező forradalmi események során a „rossz oldalra” álljon, az idegen hatalom ügyéért hozzon életáldozatot. Az anya könnyeit a gyöngeség és nem a megrendültség, a rémült döbbenet jeleként értelmezi és bírálja. A három Baradlay fiú útját követve Richárd az, aki a szabadságharc eposzi „nagyjeleneteihez”, látomásos közelképeihez vezet el bennünket. A bécsi forradalom idején a királyi gárdánál szolgál, a zűrzavaros események során mértéktartó parancsnok, a rend fenntartásának célja s nem a leszámolás szándéka vezérli. Anyja szavára csapatával együtt megszökik a szolgálatból, regényes körülmények között tör magának utat a Kárpátokon át Magyarországra felé, ahol a szabadságharc oldalán részt vesz több ütközetben, többek között Isaszegnél és Budavár ostrománál. A Bécsből való menekülés útján nemcsak a Palvicz Ottó vezette üldöző csapattal, hanem szó szerint az elemekkel is harcba száll. „Elöl víz, hátul tűz”, jellemzi az elbeszélő címszerűen, tömören ezt a léthelyzetet. A Palvicz Ottóval vívott királyerdei párbaj pedig ténylegesen az *Iliász* nevezetes párbajjeleneteit idézi. Az eposzi hatás érzékelése céljából szokás idézni a regény e részletét. E ponton mi is ezt tesszük:

„A fölvert por, a körülfekvő lég forró volt a küzdők dühétől. E napsütötte porfelleg, az emberi düh lehelte fényes köd közepett két vezéri alak pillantja meg egymást a tömegek között. Mindkettő magasabb egy fővel a tömegnél.

Az egyik Baradlay Richárd, a másik Palvicz Ottó.

Egy gondolatuk van.

Nem is gondolat az: két villám találkozása két fürgeteg öléből.

Keresztültörnek küzdő hadsoraikon. Egymást fölkeresik.

A harcosok utat nyitnak nekik a találkozásra.

Úgy nyílnak meg előttük a sorok, mintha mindenki azt hinné: istenítélet ez! A két vitéz kardjára van bízva, kié legyen a győzelem ma. Végezzék egyedül! A legközelebb állók tért nyitnak körülöttük, hogy egymáshoz férhessenek. Végre találkozhatnak.

Minden, mi férfiszívnek meleget ad, lobog most ereikben. A harcos dicsvágya, a nemes büszkesége, a bántalmak jól táplált emléke, az édes gyűlölet s a haza

keserű szerelme, s mindez a csataviharban potenciára emelve, a harci mámor, a vérontó kéj eksztázisában arkangyali erővé magasztosulva.

Összecsaptak.

Egyik sem gondolt arra, hogy a másik csapását elhárítsa, mind a kettő egyszerre vágott.

Karjának teljes erejével, szívének teljes haragjával vágott mind a kettő.

A kengyelben fölemelkedve, a kardot egészen hátraszegezve, csaptak le egymás fejére.

A főre célzott mind a két kard.

A két csapás egyszerre csattant, mint a találkozó villám, s a két hős egyszerre lefordult nyergéből.” (II., 62. p.)

A Buda ostromát ábrázoló fejezet címében is – később szövegszerűen is – a harc gigászi jellegét sugallja: *Párharc a mennykövekkel*. A magyar seregnek az ország legszebb szimbólumáért vívott harca a véres csatajelenetek közelképeinek felvillantása (köztük azok a jelenetek, amelyekben Ödön, Richárd, sőt kisemberek, mint Mihály csizmadia, aki leleplezi az ellenség kémjét, tesznek tanúbizonyságot áldozatkészségükről és helytállásukról) a harci kavalkád részletező fokozása által valóságos látomásba megy át, ahol titánok vívják Jupiterrel végső harcukat. „Lássuk tehát, ha egyszer a titánok is kezükbe kaphatják a mennyköveket, nem Jupiter kerül-e alul?” – ezzel az invokatív bevezető mondatral kezdi Jókai a gigászinak ítélt harc leírását. Az ostromjelenetek bemutatása helyett e ponton érdemes azt az elbeszélői kommentárt idézni, amely a hadtudóselemzők által tévesnek ítélt budapesti ostromot igazolják, magyarázzák:

„Ami volt a puni népnek Carthago, az Izraelnek Jérusalem, a keresztyén világnak a szent föld, a franciának Párizs, az oroszoknak Moszkva, az olaszoknak Róma – az volt minékünk Budavár.

Hazánknak löktető szíve . . .

Egy ideális, nagy édesanyának látható arca . . .

A törvényes szülöttnek apja becsületes neve . . .

Lehetett-e nem érezni e szívnek láz-lüktetését?

Lehetett-e nem keseregni az arc gyásza miatt?

Lehetett-e túrni e név kigúnyolását?” (II., 144. p.)

(Az elbeszélői kommentár tehát ugyanazon rajongó hazaszeretetre apellál, mint amelynek segítségével Baradlayné a szolgálati esküt feledtetve képes hazahívni, és a forradalom pártjára állítani Richárd fiát.)

Jenő, a legkisebb Baradlay fiú, a legellentmondásosabb személyiség a fivérek között. A kőszívű ember számára is megrajzolja az érvényesülés követendő útját: „Maradjon Bécsben és szolgáljon a hivatalban, és tanulja magát fokról fokra felküzdeni. Ez a küzdelem neveli őt simának, okosnak és eszesnek.

Tanuljon minden lépést ésszel és kedéllyel mások előtt elnyerni. Legyen mindig kényszerítve arra, hogy a kedvében járjon azoknak, akiket ismét mint lépcsőket fog felhasználni, hogy magasabbra emelkedjék. (. . .) Ápolni kell benne a nagyravágyást; fenntartani és felkerestetni vele az ismeretséget nagy nevekkel és hatalmas befolyásokkal, mik családi összeköttetésekre vezetnek – a költői ábrándok követése nélkül.” Tehát számára is a lelketlen karrierizmus jelöltetik ki járható útként. A legközelebb áll ahhoz, hogy az apai tervet megvalósítsa. Szelíd, magába forduló személyiség, visszafogott, ugyanakkor ábrándos természet. Gyenge idegzetű és fizikumú. A forradalmi eseményeket nem érti, idegenkedik minden politikai megnyilatkozástól, a szabadságharc eszméiben nem hisz. Hiányzik belőle az a rajongó hazaszeretet, amely bátyjait fűti, ugyanakkor szenvedélyesen szerelmes Plankenhorst Alfonsine-be. Szerelme elnyerése érdekében kész vállalni a Rideghváry ajánlotta magas, de őt a hazájával és a saját családjával szemben is ellenséggé minősítő követségi állást. „Minő fényes cáfolat lesz az a világ előtt, ha hirdetni fogják: a két hűtlen Baradlay ellen tulajdon testvérük, a harmadik, indult el meghívni a nagy hatalmú szövetségest” – hangzik Baradlayné iróniateljes ítélete, amely ugyan megrendíti, de még nem tántorítja el őt sem hivatalbeli állásfoglalásától, sem az anyja által elátkozott házasságtól Alfonsine-nel. (Baradlayné érvei itt rendkívül egyértelműek: sem az alacsony származás, sem a gyenge erkölcs nem jelentene számára olyan akadályt, amely meggátolná abban, hogy a házasságra áldását adja, mint az a fogalom, mit ugyan maga ki nem mond, de amelyet a Plankenhorst név jelent: a nemzet ellensége.) Az anya végül a magyarázat, a kérés és a panasz hangjai után a legsúlyosabb erkölcsi érvet hozza fel Jenő meggyőzése érdekében: „És majd akkor, midőn gazdag és hatalmas fogsz lenni, midőn egyedül fogod bírni mindazt, amit most együtt bírnunk veled; midőn boldogságod fényében úszni fogsz, fiam, emlékezz ez órára, anyád könyörgő szavára, fiam! – bátyád gyermekeit koldulni ne engedd!” (I., 279. p.) E fiának a fényes előrehaladás és a harci dicsőség helyett csak *boldog életet* szán. Miként az ismeretes, Jenő bátyja, Ödön helyett feláldozza magát, névcseré következtében ő jelenik meg a hadbírótság előtt, ahol vállalja bátyja tetteit és a rá kirótt halálbüntetést. Ödön „egyedüli hős”-nek nevezi. Az elbeszélő magyarázatot fűz hozzá: „. . . mert meghalni egy ügyért, melyet imádunk, de melyben hiszünk – emberi becsvágy; ámde meghalni egy ügyért, melyet imádunk, de melyben sohasem hittünk – emberfölötti áldozat. Amazok »derék emberek«, de ez a »hős«”. Külön elemzés tárgya lehetne, vajon miért szánja magát rá Jenő erre a cselekedetre. Annak az etikai kódexnek a nevében, amelyből anyja idéz („Bátyád gyermekeit koldulni ne engedd!”)? E tetteivel bizonyítja bátorságát és kiállását, amelyet családtagjai kétségbe vontak, amikor azt hitték, hogy visszamegy ellenségeikhez kegyért hízelegni? Mert mindörökké elvesztette azokat az érté-

keket (az ész, a munka és a szerelem), amelyekben hitt, amelyekért küzdött? S egy, csak sejtetett momentum az okok rendszerében: mert szereti bátyja feleségét. (Arankához intézett búcsúlevele szinte túlvilági szerelmi vallomás, amilyent csak olyan ember írhat – még ha más nevében is –, aki maga is úgy érez.)

Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regénye – tartja róla a szakirodalom – mese és legenda, ugyanakkor hiteles történelmi tényeken alapul. Nemcsak a forradalom eseményeiről, csatáiról és jeleneteiről számol be történelmi forrásokra támaszkodva és természetesen a szemtanú hitelességével (a bécsi mozgalmakban részt vevő magyar küldöttségről, a magyarokhoz átváltt bécsi diákokról, vagy a huszárcsapat hazatértéről szóló történetek éppúgy a valóságban alapulnak, mint ahogy a csaták, még a vereséggel végződött kassai ütközet vagy a forradalom leverését követő megtorlás ábrázolásában is csak a költői megreformáltság szintjéig tér el a valóságban megtörténtektől), de a regény szereplőinek is azonosíthatók valóságos mintái. Az elbeszélői kommentárok ugyanakkor a résztvevő szemléletét tükrözik. (Egyes vélemények szerint Baradlay Jenő alakja sokban magára Jókaira is asszociál.)

A kőszívű embernek tehát mindenben igaza lett. A jóslat beteljesedésének tényeit Jenő foglalja össze: „A Baradlay ház összeomlik, s rászakad családunk fejére. El van veszítve minden, és ti nem tudtok többé segíteni. Számítástok rosszul ütött ki. Erőfeszítetek kárunkra vált. Elveitek el vannak tiporva. Én nem nézhetem ezt a kint tovább. Egyik bátyámról nem tudok semmit, másik bátyám napról napra várja befogatását . . .” Persze felmerülhet a kérdés, bűnösnek mondható-e akkor Baradlayné, aki használható „receptet” kapott az élethez haldokló férjétől, és azt elvetette, a járható utat a járhatatlanra cserélte, a forradalmi események bizonyos szakaszában (mutatja Jenővel folytatott bécsi párbeszéde) már tudja, hogy családjával együtt végzete felé tart, mégis megmarad választása mellett. Az anya bűnössé nyilvánítása ellen ugyanakkor etikai érzékünk tiltakozik. Búcsúlevelében Jenő is felmenti az erkölcsi felelősség vádjá alól. Hiszen a Baradlayak küzdelmében, amelyben alul maradnak, a Rossz győzedelmeskedik a Jó felett. Az eszméknek ezen elvont szintjén nyerhetnek tetteikre igazolást. A kőszívű embernek ugyanis, bár nem szándéka szerint, de egy dologban tényleg igaza lett. Azt a megkövült ércet, amellyel ő a világ megváltoztathatatlan feudális és nemesi rendjét azonosította, a forradalmár rajongók tényleg tűzbe vetették, és az már soha többé vissza nem „jegecült”.

JEGYZET

(1) A vizsgált regényből idézett részek a mű 1964-es kritikai kiadásából származnak (Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964), a jelölt oldalszámok előtti római számok a kötetek számát jelölik (I., II.).

(2) Az idézett Hegedűs Géza-szöveg a szerző Baradlayék hőskölteménye című, a mű 1959-es kiadásához fűzött utószavából származik (Budapest, Olcsó Könyvtár, 1959).

(3) A Bori Imrétől idézett szöveg *A magyar irodalom modern irányai I.* című kötetének (Forum, Újvidék, 1985) Jókai-tanulmányából származik.

(4) Bori Imre munkái mellett a kiterjedt Jókai-irodalomból mindenekelőtt Rónay György, Nagy Miklós, Lengyel Dénes, Sőtér István kutatásaira támaszkodtam munkám megírása közben.

„EGYENRANGÚ MÁSSÁGOK” PETŐFINEK A CSÁRDA ROMJAI CÍMŰ VERSÉBEN ÉS A ZMAJ-FORDÍTÁSBAN

CSEH MÁRTA

Laikus olvasóként *A csárda romjai* című Petőfi-versben négy nagyobb egységet ismerhetünk föl: az Alföldet és a vele azonosított szabadságot fölmagasztaló első tizenhét sort; ezt a 18–48. sorokban az épületomladék láttán fölmerülő gondolatokat tartalmazó rész követi; a költő képzeletében megelevenedő csárdai világot a 49–66. sorok varázsolják eléink; a negyedik nagyobb egysége a versnek a 67. sorral kezdődik, és az utolsó, a 88. sorral zárul: a vízió után itt a táj nyújtotta látványba vezeti vissza olvasóját a költő.

Amikor Jovan Jovanović Zmaj 1855-ben, tíz évvel *A csárda romjainak* a megszületése után *Razorena čarda* címmel lefordítja a verset, természetesen nem változtat ezen a szerkezeten. A fordítás ugyan három sorral hosszabb az eredetinél, de ez a háromsoros többlet mondhatni egyenletesen oszlik meg az egyes részek között: az első egység a fordításban a 18. sorral zárul, a második egységet a 19–50., a harmadikat az 51–69., a negyediket a 70–91. sorokkal azonosíthatjuk.

A fordítás – számomra úgy tűnik – nagyon szép mása az eredetinek. Amennyire megítélhetem, Zmaj átérezte, és ihletetten, hitelesen ültette át szerbre a Petőfi megfogalmazta gondolatokat. A gondolati hűség mellett a költői eszközök dolgában is – az adott lehetőségek és kényszerűségek között is – törekedett minél hívebben követni az eredeti szöveget. Első olvasásra nekem úgy tetszett, hogy Petőfi verse szóról szóra áll előttem szerbül.

Pedig Zmaj fordítása nem szó szerinti fordítás, természetesen – és ennek csak egyik (apró) jele, hogy a vers nála valamivel hosszabb –: lexikális és szerkezeti eltérések („másságok”) is lépten-nyomon fölismerhetők. Az eredeti 11–12. sora, amely az eredetiben:

*Itt szeretnék élni a puszták közepin,
Mint Arábiában a szabad beduin*

a fordításban így hangzik:

*na pustama ovde kad bih boravio,
slobodi bi mojoj – tako mi se čini –
zavideli sami srećni Beduini.*

Az eredetivel vetekedik például a 27–30. sorok fordítása:

*Hogy van, hogy e csárda kövekből épüle? Al' otkud zidovi ovi od kamena,
Holott kőtermésnek nyoma sincs körül. kad okolo nigde ne diže se stena?
Itt régente falu avvagy város állott . . . Od zamande j' ovde varošica bila . . .*

A *žalostiva straža* kog *žalosnog groba*, azaz a 36. verssor „egyeztetését” pedig csak úgy végezhetjük el, ha – szükségszerűen, hiszen műfordításról van szó – egészen tágon értelmezzük az ekvivalenciát:

*A templom maradt meg – de ez is betegen –
Hogy a pusztulásnak gyászolója legyen.*

Ennek ellenére: szükségesnek, találónak és fontosnak érezzük ezt a sort is.

A 41–42. sorok a fordításban erőtlenebbeknek tűnnek, mint az eredetiben:

*Az isten házából csárda!... és miért ne? šta, iz crkve čarda?!... Jeste, a što ne bi?!
Ott léleknek: testnek szolgált itt enyhére. Tamo ti se duša, ovde telo sladi.*

De csak addig, amíg a *sladi* igealakban nem véljük fölismerni a *sladiti* 'élvez valamit/valamiben' (vö. SHM, 3:110, *sladiti*) mellett a hasonló alakú és hangzású *hladiti se* 'hűsöl' (vö. SHM, 2:441) ragozási sorából is az ideillő alakot. Így viszont már lexikálisan is sokkal közelebb kerül egymáshoz a magyar és a szerb nyelvű megfogalmazás.

A legtöbbször azonban mégis a harmadik verssegységben szakad el az eredetitől Zmaj, azokban a sorokban, amelyeket Petőfi ekképp vezet be:

*Csárda, eldőlt csárda, még mikor te benned
Útasok vigadtak, útasok pihentek!
Fölépít téged újra képzeletem.*

Ezek az „útasok” és mellettük a csárdabeliek – mert róluk is érdemes szót ejteni –: *egy vándorlólegény, egy pár szegénylegény, egy üveges zsidó, egy drótosztót* („s több ilyen borozó”), azután a *szép csaplárné és egy hamis deák és végül a vén csaplár*. Így Petőfinél. Zmaj viszont a maga csárdáját nem egészen így népesíti be. A vándorlólegény még föltűnik nála is (vö. SHM, 3:564, *vandrovac, vandrokaš*), az üveges zsidó helyett viszont már két zsidó kereskedőt (*dva židska trgovca*, 56. sor) találunk a szerb szövegben, és három öreg cigány is kerül a kemence mellé (57. sor). Továbbá ott ül az asztalnál „két bős szegénylegény” (*dva besna bečara*, 58–59. sor; nem *egy pár*, mint Petőfinél, mert az kettőnél több is lehetne), és végül viszontláthatjuk a sarokban a drótosztót is (60. sor). A *szép csaplárnéból mlada krčmarica krasna* (61. sor) lesz a fordítás során, a *hamis deákból vraški (neki) đak* (62., 68. sor), a *vén csaplár pedig stari gazda, starac* (65. és 66. sorok).

Haloványabbak eredetijüknél a fordításszöveg 66–69. sorai, amelyeknek az eredetiben a 62–66. sorok felelnek meg. Különbség mutatkozik abban is, hogy a csaplár nem a *kazal végén* álmodik *nyugottan*, hanem az istállóban, részegen (66. és 67. sor). Mégis legfőképpen az igék vonatkozásában kell látnunk az érdemi különbséget: az *álmodik*nak (62. sor) a jellegtelebbséget *spava* van megfeleltetve (66. sor a fordításban), a *boroztaktól* (65. sor) is halványabb az „ittak” (68. sor) (talán jobban hangzik, ha az „iddogáltak” igére gondolunk vele kapcsolatban), a *porladoznak* (66. sor) helyettesítője pedig a *ne žedne više* szókapcsolat (69. sor) kellene hogy legyen. Az is valamiképpen, mert beleillik a milióbe, a kontextusba, csakhogy erőtlenebb, mint az enyészetet érzékletesebben megjelenítő *porladoznak* szó, amelyet Petőfi használt.

A 67. sorral – a fordításnak ez a 70. sora – újabb, a befejező szövegegység kezdődik. Rövid, alig több mint kétsoros összekötő rész után, amely a múltból, a valaha-volt csárdában a valaha-volt időt-múlatók közül a jelenbe, a romok közé helyezi át újból a versidőt, azzal, hogy az épület elenyészését – újból a megiszemélyesítés eszközához nyúlva – folyamatában érzékelteti:

*A csárda is vénült, vénült és roskadott,
Leüté fejéről a szél a kalapot,
A fődelet . . .*

És ha az élők holttá váltak, elporladtak, azaz leszáltak az anyagba, miként majd József Attila fogja mondani egy évszázaddal később, ugyanakkor viszont az anyag megelevenedik, a romok élővé válnak a költő szeme előtt: a Nagyúr előtt esdekelve álló szolga képével olvasztja őket össze Petőfi egy hasonlatban:

. . . *ekkép áll hajadon fővel* *Ka' u strahu nekom gologlava, stoji,*
Mintha urával beszélne, az idővel, *ka' da se vremena, tiranina boji,*
S kérné alázattal, hogy kissé kimélje; *i lepo ga moli da je štedi staru,*
Hanem sikertelen esdeklő beszédje . . . *al' zaludu molba takom gospodaru . . .*

Érdeemes megfigyelni, hogy a megszemélyesítést és a hasonlatot milyen találóan adja vissza a fordító: nem a lexikális megfeleltetésre ügyel elsősorban, hanem arra, hogy a költői tartalmat, a költői képet híven közvetítse. Az eredetiben nincs szó *félelemről* és *zsarnokról* sem, akitől félnek. Az *öreg* szót is (ott) hiába keresnénk. Az eredetiben olvasható *alázattal, kissé, esdeklő beszéd* szegmentumokat viszont a fordításban nem találjuk meg, ha csak a szavakat nézzük. Az *alázattal* kérnének lexikálisan megfeleltethető *lepo ga moli*, a *kissé kiméljenek* a *da je štedi*, az *esdeklő beszédnek* a *molba* nem teljes értékű, gyöngébb tónusú ekvivalensei. A tartalmi hűség azonban a jó fordító számára – és Zmaj ilyen – követelmény, kényszerítő erő, ezért néhol egy kiegészítő elemmel, a meglévők mellett más, újabb (determinánssal, illetve értelmezővel), másutt pl. egy jelentésében gazdagabb, súlyosabb szóekvivalenssel állítja helyre az egyensúlyt a fordítás és az eredeti versrészlet között. Ilyen célt szolgálnak, példának okáért, a főtebb említett *félelem, zsarnok, öreg* szavak, ami oda vezet, hogy a gondolatilag fontos szemantikai jegyeknek esetenként más-más szavak lesznek a hordozói. Magának a hasonlatnak a jellege is megváltozik: az eredetiben erősbödő tendenciát mutat a 69–72. sorok hangulatisága, a fordításban ugyanakkor a megfelelő sorok kezdettől fogva igen erőteljesek, és ez az intenzív hatás végig a kezdeti szinten marad.

Az eredetihez való nem szó szerinti, mégis teljes értékű hűség – amelynek legerőteljesebb vonásait a csárda népét bemutató részek néhány mozzanatának az összevetésekor figyelhettük meg – a továbbiakban is nem egy esetben megmutatkozik. A vers befejező részében a legszebben talán a kútgém „tetejében” fönn ülő *mogorva sasra* vonatkozó részekben:

Još na truloj soji tanak dermac stoji –
na vrh nje je gradan sur orao pao.
U okolu celom tu j' najviše mesto,
zato se orao tu odmara često;
tu na vrhu čuči – u nekoj žalosti,
baš ko da premišlja o vremenitosti.

A fönn ül és merően maga elé bámul mondatok a fordításban egyetlen mondattá sűrűsödnek. Különösen szembetűnő a *merően maga elé bámul* mondatnak az átalakulása, amelyet 'az elmúlás fölött érzett szomorúság', a 'gyászolás' jegyek-

kel az eredetiben egy hasonlító mellékmondat egészít ki: a *mintha gondolkodnék a mulandóságrul* verssor ez. A fordításban viszont ezek a jegyek már az *ülnek* megfeleltethető *čuči* állítmánynak a határozói bővítményében benne vannak, s a *baš ko da premišlja o vremenitosti* „csak” nyomatékosítja őket.

Érdekes fordítói megoldásnak tartom, hogy a vers utolsó sorában a *délibáb* megmarad *delibabnak*, minegy kultúrszóként. (És nemcsak itt, de a *János vitéz* fordításában is, az V. részben: *Sede pored torbe, uze hleba malo / I komad slanine što mu je ostalo; / I nebo i sunce veselo su gl'ali, / I delibab sjajni na taj ručak mali*. L. Jovan Jovanović Zmaj, *Prepevi*: 93.) A *puszta* is több esetben *pusta* a fordításban is (10., 13. sor) és a *haszna ne vesszen* szókapcsolat (39. sor) *haszna* szava is megjelenik az átköltésben: *iz svačega ljudi hasne traže sebi* (39. sor). Lehet, hogy amikor a fordítás készült, szűk másfél századdal ezelőtt, ezek a szavak nem is tűntek olybá idegeneknek a fordítást olvasó versolvasók előtt. Ahogyan – talán – pl. a *čarda, varoš(ica), bečar, gazda* szavak (a két utóbbit, illetve magyar megfelelőiket Petőfi eredetije nem is tartalmazza) sem hatottak egészen szokatlanoknak a szerb szövegben sem.

IRODALOM

- Petőfi Sándor összes költeményei*. Sajtó alá rendezte Endrei Zalán. Budapest: Eislér G. Kiadása, é. n.
- Petőfi Sándor: Izabrane pesme*. Novi Sad: Budućnost, 1946
- Jovan Jovanović Zmaj: *Prepevi*. Novi Sad: Matica srpska, 1969. *Odabrana dela Jovana Jovanovića Zmaja*. (Szerkesztette: Mladen Leskovac) VII. kötet.
- Szerbhorvát–magyar szótár 1–3*. (Főszerkesztő: Kovács Kálmán) Újvidék: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, 1968–1975. [A szövegben rövidítve: SHM]

MÓRICZ ZSIGMOND RÓZSA SÁNDOR ÖSSZEVONJA SZEMÖLDÖKÉT CÍMŰ REGÉNYÉNEK BÁCSKAI ÉS BÁNÁTI EPIZÓDJAIRÓL

B O R I I M R E

Egy hónap alatt, 1942 áprilisában írta meg Móricz Zsigmond a *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét* című regényét, tervezett regénytrilógiájának második darabját. Lázasan, folyamatosan dolgozott, volt nap, amikor harminc gépelt oldalt is megírt, mintha érezte volna, hogy sietnie kell, hiszen négy hónap múlva már halott lesz. A Móricz-irodalom tudni véli, hogy az író első, amolyan újságváltozatnak tekintette az elkészült regényt, ám átdolgozni, feszesebbé formálni már nem adatott meg neki. Spontaneitása azonban nemcsak hibája a regénynek, erénye is, mert Móricz Zsigmond nem az eszére, hanem a szívére hallgatott, amikor fogalmazott, s úgy írta meg betyárhőse, Rózsa Sándor külön háborújának a történetét is a történelmi értelmezésekkel is dacolva, mert Rózsa Sándor csak mellékszereplője lehetett a szabadságharcnak. Szét kellett tehát pattannia a betyárlegenda burkának is. Akkor pattant szét ez a legendaburok, amikor Rózsa Sándor valóban a történelem színpadára lép: Szegeden, dicsősége csúcán és betyárjai élén. De az ablakból Kossuth Lajos nézi őket, és arra gondol, Rózsa Sándor csapata legfeljebb százötven-kétszáz emberből áll, de „Szeged maga tízezer embert ad a hazának”. Van oka tehát a betyárvezérnek „összevonni a szemöldökét”, mert érzékeli, hogy a nép jogos követelései háttérbe szorultak, éppen ezért csakhamar külön járja a hadak útját a szabadcsapata: a szemben álló seregek tisztjeire vadászik, és „kiváló szeretettel az uradalmakat akvirálja meg”. Fel is ötlük a regénybeli Leiningen-Westerburg Károlyban, a majdani aradi vértanúban: „Vajjon ő mint úr és gróf és gazdag ember és tiszt nincs kiteve annak, hogy sorra kerül a betyárnak a golyója előtt?” Pedig a történelmi gróf 1848. november 25-én kelt, feleségének írott levelében nem mulasztotta megjegyezni, hogy Csákován várakozván csapatával „megismerkedhetett Rózsa Sándorral, aki a legnyugodtabb, legflegmatikusabb

ember e földön, de rendkívül bátor”, akinek csapatát azonban akkor már feloszlatták. Csoda-e, ha igen gyorsan „fordult ki a fényes, szobatiszta történelemből az a torz hős, akit elhagyatottságában ez a réteg termelt ki magának”, miként Németh László írta. A történetírásban is lábjegyzetbe került, Thim József nevezetes *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története* (Budapest, 1940) című művében a lábjegyzetben több szó esik róla, mint a főszövegben. A főszöveg csak annyit mond, hogy 1848. november 9-én a strážai (lagerdorfi) ütközetben „először vett részt Rózsa Sándor rablóvezér, akinek Kossuth megkegyelmezett”, s a „harcban a rablóvezér egymaga 12 szerbet vágott le”. A lábjegyzetben pedig ezt olvassuk sommás ítéletként: „A vármegyék pártfogásával Rózsa Sándor amnesztiát kért, amit Kossuth megadott hadiszolgálatai ellenében. Megjelése a déli harctéren a magyar tisztek sorában közfelháborodást keltett, míg a megyék örültek annak, hogy megszabadultak tőle. Mikor Ezeres község lakosai jegyzőjüket meggyilkolták, a büntetőeljárásnál Rózsa Sándor és legényei rettenetesen garázdálkodtak, mire csapatát feloszlatták (nov. 17.).”

Móricz Zsigmondnak nem is a történelem rajzolta Rózsa Sándor kellett. „Mi közöm nekem azzal a Rózsa Sándorral, aki élt. Az én barátom, az szimbólum. Szelleme arra a hívásra nem jelentkezik, nem ismer magára. De majd valaha, a nép fiai, a fiaik fiai tudni fogják, mit jelent.”

Tehát Jókai nyomát követte akkor, amikor a szabadságharcban fellépő Rózsa Sándorról kellett beszélnie a második Rózsa Sándor-regényben, mert elég volt csak felütnie *A magyar szabadságharc 1848–49-ben* című Jókai Mór, Bródy Sándor és Rákosy Viktor írta könyvet, hiszen Móricz a *Kelet Népe* című folyóiratának Rózsa Sándor-illusztrációját is onnan vette.

Móricz Zsigmond regényének zárórészét vezeti be a *Szegedi szózat* című fejezet, hogy azután a *Csata* címűben teljeseadjék ki Rózsa Sándor és csapata szabadságharcbeli szerepének epizódja. Mert Rózsa Sándor a délvidéki harcokban lényegében egy hónapi, 1848 novemberében vett részt, amikor véres tragédiák, vérengző szcenvédelvények világították be Bácska és Bánát térségeit, és menekültekkel az utak, és legyilkoltakkal a falvak és városok házai és utcái teltek meg.

Móricz hangütése is ezt a tragédiát exponálta a *Szegedi szózat* című fejezetben:

„A rémhírek napról napra jöttek, hogy a szerbek kimozdultak a római sáncokból meg Szent Tamásról, s elfoglalták Titelt.

Szeged megmozdult, nyugtalanzkodott. Egyszerre, amire sose gondolt, határ város lett. Minden gyermek tudta, hogy a rácok először is Szegedet fosztják ki, jaj akkor mindenkinek, aki lábon jár! . . .

Hova lett egy pillanat alatt a régi Szeged . . .”

Rémhírek ijedtségében élt a város, hiszen még „mezei zászlóaljai” sem voltak otthon, hogy védekezhessenek. Azok „összevissza állomásoztak, egyik Kúlán, a másik Törökbecsén, s ezeknek alig volt más fegyverük, mint a szegedi bicska meg a furkósbot, amit maguk vágtak . . .”

Ilyen körülmények közepette vonul fel Szegeden Kossuth Lajos szeme előtt Rózsa Sándor csapata, amelyet azután a déli hadszíntérre küldenek Damjanich János keze és parancsnoksága alá. Közéről alig láttatott regényhős itt Rózsa Sándor, az epizódon át Leiningen-Westerburg Károly szemével és gondolkozásával látjuk a történeteket. S a *Csata* című fejezet is csataképek füzére, mert Móricz nem is tehetett mást, mint mozaikkockákból építse történetét, ha a délvidéki események jellemző vonásait fel akarja tüntetni.

Az első kép Becskereké: „A ház teljesen ki volt ürítve, mert a rác kereskedő elmenekült, s a háza úgy maradt, ahogy éppen abban a pillanatban volt, amikor eltávoztak lakói. Nagybecskerek magyar, német és szerb lakossága úgy viselte magát, ahogy várni lehetett. A magyarok kitörő lelkesedéssel vették körül a honvédeket, a németek udvariasak és kedvesek voltak, a szerbek gyűlölködők és alattomosak.”

Fiatal tiszték parádéznak, amikor először kiejtik a Rózsa Sándor nevét:

„Tudjátok-e, miféle húst ebédelünk? – ugrott közéjük egy fiatal hadnagy. – Rózsa Sándor gondoskodik rólunk, hogy éhen ne haljunk. Barátom, ennél remekebb ötletet, mint hogy ezt az embert befogták. A legjobb proviant tiszt. Háromszáz darab birkát hozott most is.

– De honnan?

– Hát csak úgy elcsípi őket a levegőben . . .”

Gyorsan kiderül, uradalmi jószágot raboltak el a betyárok, s talán éppen a Becskereken bokázó Leiningenét vagy sógorát. Az ebéd emlegetésével ér véget az életkép: Vetter tábornok elrendeli, hogy egy portyázó csapat induljon Temesvár felé, s ezzel a csapattal küldi Leiningent is.

Másnap Giládra nyomulnak be, s az események most sötét fordulatot vesznek – a honvédek is rablókká változnak:

„A falu hosszú utcáján most a katonái felállottak, s parancsot sem várva, megrohanták a férfiak nélkül maradt házakat, és megkezdték a zsákmányolást. Minden házat birtokba vettek. Elsősorban a jobb módú házakat, s ami pénzt vagy értékes tárgyat leltek, mindent kihordtak az udvarra, és szekerekre rakták. Bort is találtak, a hordókat bezúzták, és tálakkal vagy amilyen edényt találtak, itták a bort.

Leiningen nagyon rosszkedvűen nézte a zsákmányolást, és a többi utálatos dolgot. Németül elkáromkodta magát. Korbácsát is csattogtatta.

De az emberek azt mondték, erre joguk van, hadizsákmány.

– Tessék hagyni, tiszt uram – mondta neki egy helybeli sváb –, megérdemlik, mindennap halállal fenyegetik az itt lakó magyarokat.”

A következő mozaikkockán előtérben Rózsa Sándor áll:

„– Kapitány úr, ez a Rózsa Sándor – mondta neki egy konfidens sváb altiszt, s rámutatott egy parasztra.

Rózsa Sándor? Kíváncsian fordult arra.

Rózsa Sándor ott állott egy udvarnak a közepén, amit szintén feldúltak és kifosztottak, pedig nagyon szegény népség lehetett.

Éppen a tarisznyájába nyúlt, és egy darab kenyeret vett ki, tört belőle, s egy vénasszonynak adta, aki bámészkodva vette el, rögtön mohón hozzáfogott majszolni. Hogy evett, elvonult, mint a kutya, s a két markába szorítva a zsákmányt, fogatlan szájjal faldosta.”

Majd Leiningen és Rózsa Sándor kettőse következik – jelképes erővel bíróan, hiszen egyoldalú a társalgásuk, s az is közvetítőkkal folyik.

Az újabb képből Leiningen Rózsa Sándor után nyomoz, és itt halljuk ismét tömören azt, amit a *Szegedi szózat* című fejezetben részletesebben az író előadott. Az erre következőben Rózsa Sándor első csatájáról és önérzetes voltáról mesél Móricz, majd arról a „sajátságos hibájáról” esik szó, miszerint „kiváló előszeretettel az uradalmakat akvirálja meg”, hogy a szabadságharc másik dimenziója is megmutatkozzék. Van itt is hatásos részlet. Leiningen tiltakozik a hódítás akkor látott módja ellen:

„Nem tudom, ez-e a legjobb módja a meghódítatásnak – mondta Leiningen összevont szemöldökkel, engem mindenesetre utálat fog el az ilyen eljárás láttára.

S rámutatott egy fára, amelyen három férfitest lógott.

– Háború van – mondta a polgári biztos, és otthagya a finnyás gróft.”

A záróképsor a tomaševaci sikertelen roham leírása, Móricz (Leiningen előadására támaszkodó) kitűnő csataképe igencsak beszédes, főképpen Rózsa Sándor harcmórájának bemutatásával: ő ugyanis csak a szerb tisztekre vadászott, azokat vette célba, a közlegényt nem bántotta:

„Sokáig ott lapult mellette a fiatal gróf.

– Lőj – mondta a betyárnak. – Lőj.

Az oda se ügyelt.

Egy szervián tudniillik, egy szerb közlegény hihetetlen vakmerőséggel csaknem egész alakot mutatott, és szintén úgy célzott, ahogy a betyár.

– Lódd le.

Rózsa Sándor azt dörmögte:

– Szögény embör a’!

Előbb nem értette. Azt hitte, valamiért megsajnálta. Csak később jutott eszébe, hogy ez mit mond: lehet, hogy ez a közlegény, és nem úr . . . Nem lövi le . . . Inkább lőné le őt az?”

A nemzeti célok így változnak át osztályérdekek kifejeződésévé, egyúttal a szabadságharc eszmevilága kettősségének az érzékeltetésévé.

Hogy a „híres »szaladás«” képeinek megidézésével zárul a regény szabadságharcos története, Móricz írói logikájából következik. A délvidéki hadakat Windischgraetz ellen rendelik a főváros védelmére. Drámai mondatok sorakoznak *A szaladás* című fejezetben. Nem lehet tragikus döbbenet nélkül olvasni a regénynek ezt a fejezetét! Itt már Rózsa Sándor története magán-történelemmé egyszerűsödik a menekülő Délvidék magyar népe szenvedéseinek kontextusában:

„Roppant kavargás volt ez. A polgárháború iszonya. A katonaságot szakadatlanul jobbra-balra ráncigálták. A nemzetőrség a nemzetet őrizte, saját tűzhelyére nem is gondolhatott. Míg a szaladók itt lepték el a lakásokat, addig a szegedi fiak szanaszét jártak már a hadak útján. Közben robbanások mindenfelé. A lelkek robbantak . . .”

„A polgárháború iszonyát” ennek a menekülő délvidéki népnek kellett átélnie. Még egy képpel erősíti meg mindazt az író, amit eddig elmondott – nem Rózsa Sándorról, hanem a népről. A *Rózsa Sándor* című fejezetben a Gospodincán és Szenttamáson történekekről olvasunk: ebben a fejezetben fordít háta a háborúnak Rózsa Sándor, kivonulva a szabadságharcból és tűnik el a Selyem Katával a ködben. Móricz Zsigmond így lett utolsó művében első nagy ábrázolója Bácska és Bánát népe 48-as történetének. Megható, de kritikai rajza mindannak a nagyszerűnek és szánnivalónak, ami 1848–1849-ben történt Bácskában és Bánátban.

AZ ÜKUNOKA JELENTÉSE

BORDÁS GYŐZŐ

*Mondjam tovább, ne mondjam? Tizenkét száz vitéz
Jött ellenök csatára, mind győzni, halni kész.
De kedvöket ezek fenn sok sebben előlék . . .
Nem volt egy percnyi béke, csak vér folyott elég.*

(Nibelung-ének, Szász Károly ford.)

Kellő tisztelettel illene beszélni és emlékezni a negyvennyolcra. Érzem, tudom, és mi tagadás, szinte kötelességemnek is tartom. Hacsak nem akarok szentségtörő lenni. Az pedig miért lennék. Okom sincs rá. De valahányszor belegondolok ebbe a témába, és illemtudóan teleszívom a tudómet, hogy, no, aztán, hajrá – mint most is, e végső nekirugaszkodáskor – valahogy nem megy. Pedig mi sem volna egyszerűbb, mint beleélni magamat a nagy-nagy szabadság delíriumába, s máris áradhatnának a mondatok, szabad az út, le is, föl is, csapongani is lehetne a történelem nemcsak elmúlt másfél évszázadában, hanem visszamenőleg, akár Krisztus urunk születésének időszakáig is, mert mindig is volt igazság és igazságtalanság, szabadság és gyűlölet, és vér is folyt, jogosan és jogtalanul egyaránt. Az élet és a halál, a kezdő- és a végpont között pedig szabadon lehet mozogni és csapongani. Ugyan ki kérdezné az ünnep fennköltségének pillanatában, hogy vajon mit is mondott a tóztot tartó szónok. Hát, csak szépeket és jókat. Szóval, a közhelyáradat mentsvára lehetne egy ilyen, nevezzük esszének a műfajt, amelyből máris van, s lesz is bizonyára többtucatnyi.

E sorok írója pedig még abban a kegyben is részesült, hogy kereken száz évvel fiatalabb az ünnepelt forradalomnál, s egyidős ama bizonyos itthoni, ugyancsak történelminek nevezhető eseménnyel, amelyről – s innentől enged-

tessék meg némi személyeskedés is –, Kossa János, alias Keck Zsigmond tudna, szegény, igazán mesélni, ha élne, ki utolsónak tért vissza a „szigetlakók” közül, s kinek emléke halála után ennyi évvel, azért tolul elém, mert éppen az ő nyelvűvelő írásait kutatgatom, keresgetem, míg szorítanak e leadási határidők, s jut eszembe, hogyan óvott s intett a *muszáj* állítmányi névszó használatától, mondván, hogy az szülővároskám magyar–német keveréknyelvének káros lecsapódásaként ragadt belém. Azóta is mindig összerezzenek, ha szövegeim valamelyikébe odakívánkozik az a fránya *muszáj*, mert poraiban sem szeretném megbántani egykori tanítómesteremet. De most is, bármennyire is ünnepi a hangulat, ki kell/*muszáj* mondani azt, amit az ember hallott, olvasott s a bőrén is érez.

Mivel nem vagyok történész, nyilván csak élményeimről szólhatok. Arról például, hogy vak nagybátyám mindig *fényesnek* nevezte a negyvennyolcat, s betéve idézte Kossuth beszédeinek részleteit, és visszafelé is görgette a *Nemzeti dal* sorait, egészen addig, hogy szülővárosom öreg értelmiségei sohasem áhítottak a negyvennyolcas kokárdák iránt.

Annak idején, az egyetemen az íróként Lőrinc Péter néven ismert dr. Löbl Árpád tanította nekünk a nemzeti történelmet (éppen száz évvel ezelőtt született, illik hát tisztelettel adóznunk emlékének), s ő, az első órák egyikén világosan kifejtette, hogy nekünk, filoszoknak, a történelmi eseményeket csak az első világháborúig fogja követni, mondván, a többi még nem történelem. Hanem mi? – kérdeztünk rá naivan. – Politika – mondta. S igaza volt Löbl tanár úrnak, máig hálás vagyok neki ezért a felvilágosításért, azzal a megköttéssel, hogy ma már tudom, a szerénysége diktálta eme megnyilatkozását. Hát nem tép még ma is sebeket egy-egy Mária Terézia adományozta kiváltságlevél, s nem vita tárgya II. József pátensteveleinek egyike-másika.

Ki kinek, mikor, mennyit? Ki mellett, s ki ellen, kinek többet, és kinek kevesebbet? Ha a németeknek, akkor nekünk magyaroknak meg a szerbeknek, ha a szerbeknek, akkor nekünk magyaroknak és németeknek . . .

S aztán minderre jött a negyvennyolc. Amelyből, ugye, nem engedünk, azóta sem. Pedig ezek az események már annyira karnyújtásnyira vannak, hogy résztvevőit negyedéziglen családfánkban is megtalálhatjuk, ük- és dédöregapáinkat név szerint is említik a dokumentumok. Hogy mennyire volt mind-ebben *discő* szerepük, nem tudom, de már csak annak kellett lenniük. Ha felütöm kisvárosunk, mondjuk, 1912-ben megjelent Almanachját, amely dokumentálja is a főhadiszállásokat, olyannyira pontosítva a dolgokat, hogy „a gimnázium háta melletti telken” a „Wagner jegyző úr udvarában”, meg a Schossberger-féle szálláson . . . mindent elhiszek. S való igaz, hogy negyvennyolc júliusában előbb Bechtold ütötte föl sátrait itt a Ferenc-csatorna zsilipjénél (kettőszázötven esztendeje született a számomra minden hadvezérnél, grófnál

és tábornoknál is dicsőbb Kiss József, a csatornaépítő, jut eszembe a sok évforduló emlegetése kapcsán e dátum is, nagyrabecsülésünk jeléül írjuk ide a fontos dátumot: született 1748. március 19-én), amellyel – írja az almanachi szerző, Szász Ferenc egykori gimnáziumi tanár „megkezdődött a nevezetes szerep, mely a szabadságharc alatt Verbásznak jutott. És ez a szerep nagyon előkelő, mert ezután a bácskai hadakozásnak egyenesen a célpontja lett”.

Igaza van Szász tanár úrnak is, a lelkes helytörténésznek, aki gyerekként még láthatta is az elviharzó lovaskatonák felvert port, csakhogy kinek és miért kellett egy ilyen célpont?

– Bár ne lett volna – tette a helyére a dolgokat jóval-jóval később Tessényi doktor úr, akinek már a nagyapja negyvennyolcas sebesülteket gyógyított, jobbára sikertelenül.

– Kiknek a bőrére és minek az árán történt mindez? – tette fel néha, inkább csak úgy önmagának a történelem e tiszteletlenségi kérdését.

Vagy ne ereszkedjünk ilyen mélyre? – kérdezem ma is. Hiszen ama dicső szerep, amely városkánkknak jutott, már a szenttamási és az óbecsei véres események után következett be. S milyen hatalmat adott akkorra a bécsi kamarilla a horvát bánnak, Jelačićnak, s miről döntött a Rajačič vezette május 13-ai karlócai nemzeti kongresszus?

S csak azután következik bizonyos Szentgyörgyi és Knézy alispán pánikos levélváltása, minek utána maga Károlyi István gróf jelenik meg a maga jász- és pestmegyei csapataival, majd nem más, mint maga a hadügyminiszter Mészáros Lázár is, hogy bevegye a szomszédos községet, akinek viszont nem engedelmeskedik a jobbára idegen ajkú tisztikar. Értem, nem megy. A dicső szerepben sem. Aztán Mészáros után jön Esterházy gróf is (nyilván Pál-Antalról van szó), akit az árulástól vidéki történetírónk, egyébként adataiban aligha elmarasztaló pontossággal leírt adatai szerint – „csak a híres Lenkey, gróf Vécsei és Bandisz bátor fellépése mentette meg”.

Alig egy fél évre itt van már maga Perczel Mór kormánybiztos is, akit a helyi köztudat máig nagy tisztelettel emleget, arról már kevesebbet tudván, hogy hírnevét elsősorban a pákozdi és az ozorai győzelmével alapozta meg – míg erre felénk, délen – legalábbis a történész Eckhart Ferenc szerint, kinek alapján Löbl Árpád bennünket tanított – váltakozó szerencséivel küzd, s ha jól értem, amolyan veni, vidi, vici alapon jön és dicsőségesen távozik, kizavarván az itteni evangélikus parochián megszállt Jelačićot is. S ennek a csatának már legendája is van. Ugyanis itt a paplakban kért és kapott a község áruló előljáróitól jó lovakat és ifjakat, s azok vezették ama nevezetes hegyesi mezőre – amelyről talán Németh István tudna többet mondani –, ahol úgy megugrasztották, hogy „meg sem mertek állani Kátyig pihenőre”. S ekkor jutott kifejezésre egy helybéli vitéz is, nevezetesen Keiper Péter tüzemester, akinek feladata egyéb-

ként a zsilip megvédése volt, abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy ha felrobbantják, az egész vidéket elönti a víz, s minden a Kiss József előtti állapotokra tér vissza. Nos, ez a Keiper nevű hazánkfia arról is gondoskodott, hogy a megfutamodni kényszerülő Jelačićékat (honnan máshonnan, mint Kiss József máig is ott álló síremlékének a tövéből) oldaltűzben részesítse, hogy „menekülése a takarodó illő szép zenekíséretében történhessék”, s hogy „teljesen elfeledje beszólani iménti gazdájához búcsúszóra”.

Regénybe is illő a történet, vétek lett volna nem megírni, mint ahogyan azt a szende helytörténeti megállapítást is, miszerint „ismerve a dolgok történetét, önkéntelenül a Nibelungok hősei jutnak az ember eszébe, s lehetetlen elfojtani a meghatottságot látva, hogy Attila és Gunther unokái itt kibékülve mint küzdenek egymásért és egymás mellett”.

Valóban zsebkendőre volna szükségünk, ha az élet nem faragott volna keményebbre bennünket, s ha a történelemben némi fogódzóul nem a jó, öreg Eckhartot vennénk kézbe. „Az összmonarchia kebelén belül a germanizálás és a centralizálás a kormány a forradalom alatti szövetségeseit is elidegenítette tőle. Horvátország is, amely oly nagy szolgálatokat tett, elvesztette önkormányzatát, az országgyűlést és a megyei önkormányzatot ott éppúgy megszüntették, a német nyelvet éppúgy behozták, mint Magyarországon. A délszláv tervek megvalósításáról, illyr birodalom felállításáról többé szó sem lehetett. Erdélyben a románok kívánsága, akik az összes románokat egyesítő tartományban akartak volna nemzeti közigazgatást, csak kívánság maradt . . . Még a szászok is elvesztették régi, 1848 előtt sohasem zavart önkormányzatukat és kiváltságaikat.”

Így Eckhart Ferenc bölcsen és okosan, tudósszemmel. Mi pedig eufóriával, érzelmeiktől fűtve és néha diadalittasan ünnepelünk, holott az akkor kezdődő és, sajnos, sokszor megismétlődő egymásnak szegülésünk véres gyökereit és a magunkra hagyatottságunk kínos árvaságát is ezekben az eseményekben (is) kell keresnünk.

PETŐFI EGY SZERBIAI KASZÁRNYÁBAN

N É M E T H I S T V Á N

Ötven őszén, amidőn bevonultam – bevonultattak – a Jugoszláv Néphadseregbe, az akkor még kötelező katonaládába, a szintén kötelező fog- és cipőkefe mellé egyetlenegy könyvet csomagoltam be: Petőfi Sándor összes költeményeit. Vihettem volna magammal más köteteket is, de, gondoltam, útravalónak, szellemi tápláléknak elegendő lesz a Petőfi összes. Miként hosszú zarándokútra a Biblia. Ebbéli elhatározásomat nem mozgatta semmiféle hátsó szándék, például olyasmi, miszerint én a hadseregben a Petőfi-kötettel adom jelét egyfajta különállásomnak. Hogy én bizony ott is magyar leszek, és az is akarok maradni. Hasonló gondolatok meg sem fordultak a fejemben. A világ legtermészetesebb dolgaként fogtam fel, hogy Petőfit bárhova, még a Jugoszláv Néphadseregbe is magammal vihetem. Emiatt semmi bántódásom nem eshet. Hiszen Petőfi az egész világ megbecsülését élvezzi, csakis jó útlevél lehet számomra.

Ne feledjük, ötvenet írtunk. Ezerkilencszázötvenet. Alig két esztendeje múltott, hogy Jugoszláviát kiátkozták a szocialista táborból. Ennek egyik hazai következménye lett a Goli otok. Meg az egyre fokozódó éberség. Persze Goli otokról akkor én még nem hallottam, és negyvennyolc – ezerkilencszáznyolcvennyolc – jelentőségét se fogtam, foghattam fel. Dühöngött – mindkét oldalon – a propaganda-hadjárat. A tisztánlátás – a dolgok lényegébe való belelátás – egyelőre azokat is elkerülte, akik nálamnál jóval magasabb kilátóról tekintették át a helyzetet. De egyvalamihez nem férhetett kétség: Petőfi tisztaságához. Ő minden gyanú felett állt. Semmi köze nem lehetett sem az Informbiróhoz, sem Sztálinhoz, sem Rákosi Mátyáshoz. Petőfi magyar volt ugyan, de a világszabadság költője és Tito Jugoszláviájában nemcsak utcák, iskolák, intézmények voltak róla elnevezve, de egy partizánbrigád is.

Ám nemcsak negyvennyolc volt túl közel ötvenhez, bevonulásom dicső esztendejéhez, hanem negyvennégy ősze is, amelyet akkor még egyértelműen a felszabadulás fémjelzett. Egyértelműen? Azok számára is, akiknek a hozzátartozóit elhurcolták és kivégezték? Mondjuk Adorján számára is egyértelműen fölszabadulás volt negyvennégy véres, kegyetlen ősze? Húszéves koromban, bevonulásom őszén nemhogy a hat éve végbement vérengzésről nem hallottam, azt se tudtam, hogy létezik egy Adorján nevű falu. Csúrogról, Zsabyáról, Újvidékről persze már hallottam, mert ötven őszén és utána még nagyon sokáig csak a negyvenkettes razziáról lehetett hallani, amit a betolakodó, megszálló magyar fasiszták követtek el. Viszont a negyvennégy végi, negyvenöt eleji véres eseményekben a tisztánlátás minimális lehetőségei sem voltak adottak, mert ilyen események egyszerűen „nem léteztek”. Számomra, a húszéves középiskolás számára – mily sötét idők a hamis ragyogásban! – csakugyan nem. Mert eltitkolták előlem. Akik tudtak róla, hétpecsétes titokként őrizték. Félelmükben. Egy írónk mondta el jóval később, hogy szülei, akik közvetlen közletről „szemlélhették a felszabadítók” gatzetteit, ő előtte, a fiuk előtt erről sohasem beszéltek. Tehát még családon belül se esett róla szó, nemhogy a nyilvánosság színe előtt.

Semmi gátló körülmény nem akadályozott meg tehát abban, hogy a szürkére festett katonaládába ne csomagoljam be hadseregbe való indulásom előestéjén Petőfi Sándor összes költeményeit. Egy régi, múlt századi, már jócskán leveleire hullott, illusztrált kiadásról volt szó. Most egy vak lóért nem adnám, ha újra a kezembe, a tulajdonomba kerülne az a könyv. A Duna utcai híres könyvrestaurátorral bőrbbe köttetném. De valahol örökre elkallódott. Miként az éveink.

Amidőn Valjevo felé vitt a katonavonat – a város nevével éppúgy nem találkoztam addig, mint az Árpád-kori Adorjánéval – nem gondoltam volna, hogy a Petőfi-kötet nem csupán nekem lesz majd egyetlen zsoltáros könyvem a rideg kaszárnyában, hanem mindazon leendő bajtársaimé is, akik velem együtt magyarként kerülnek a laktanyába, sőt, akad majd közöttük egy magyarul tudó bolgár fiú is Sándoregyházáról, meg egy itt rekedt verseci sváb legény, aki, nem emlékszem már rá, a szerb szavakat ejtette-e bájos svábsággal, vagy a magyart is, de a fölolvásásaimon maga is részt vett, vagyis velünk, magyarokkal tartott a kaszárnyai élet szabad óráiban.

Mert – fölolvásó lettem. Volt a kaszárnyában más fölolvásás is, a mindennapi, a kötelező, amikor az aznapi sajtó legfontosabb – tehát eszmei-politikai – cikkeit ismertették a „bőséges”, „zsíros” ebédőtől elpilledt bakákkal. Megmagyarázták, amit már úgyis betéve tudtunk, hogy Titónak van igaza Sztálinékkal szemben. Ezekre a „sajtóértekezletekre” azért volt szükség, mert annyi újság nem járt a kaszárnyába, hogy azokhoz mindenki hozzájuthatott volna, de ha járt volna is annyi, nem tudta volna azt minden baka birtokba venni, lévén

hogy akadtak köztünk írástudatlanok, az „írástudókkal” meg az volt a baj, hogy figyelmüket esetleg elkerülik az eszmei-politikai töltésű cikkek. Mert fölötteseink nemcsak a harcászati tudnivalókat igyekeztek belénk sulykolni, hanem az eszmei-politikai tudnivalókat is.

Jómagam ezzel szemben szabad időben a kaszárnya szélvédett zugaiban, a „magyarjaimnak” Petőfi-verseket olvastam fel. Mentségemre legyen mondva, nem valami alattomos nacionalista vagy szeparatista szándékból, hanem az imént nevezett bajtársak unszolására, felkérésére. Ha már magamnak olvasom azt a könyvet, ne olvassam magamban, nyissam ki a szám, hadd hallják ők is a verseket. Hát aztán így is történt. Amidőn egy-egy vers vagy versszakasz végén fölemeltem a tekintetem a könyvből, boldogan tapasztaltam, hogyan csüngnek mindnyájan az ajkamon, azaz az ajkamon keresztül megszólaló Költőn. A nevével már persze mindenki találkozott odahaza vagy az iskolában, hallott róla még a nálunknál jóval idősebb verseci sváb legény is, bizonyára olyikuk egyik-másik versét is tudta, ismerte, most mindegyik mégis úgy itta minden szavát, mintha maga a Csoda szólalt volna meg általa. Vagyis öröm volt nekik fölolvasni. Alig várták és vártam magam is a szabad időt, hogy a kaszárnya zajától félrevonuljunk Petőfizni.

Egyszer azonban valakinek szemet szúrt ez a mi szeparatista gyülekezetünk. Az éber katona kötelességéhez híven jelentette is tüstént a századparancsnoknak.

Ez a századparancsnok nem csupán ettől fogva, már azelőtt is számomra egy igen rokonszenves, valahol a nyugdíjkorhatár előtt álló szikár, túl szigorúnak mutatkozó, de valójában katonának inkább talán csak megtűrt, alkalmas lágyszívű, vagy elnéző, megbocsátásra hajlamos öregúr volt.

Nála kellett jelentkeznem raporta, azaz kihallgatásra.

Akkor már volt vele egy „konfliktusom”. Nanulában, azaz fapapucsban sétatájkáltam éppen, amikor megpillantott a kaszárnyaudvaron, s magához parancsolt. Természetesen díszlépést verve közeledtem felé. Fapapucsban. Az olvasó fantáziájára bízom, milyen katonás lehettem. Feltételezem, hogy az öregúr is, hallgatva a „nanula” csattogását, látva komikusan merev tartásomat (uraim, nem lehet fapapucsban díszlépést verni!) magában jót mulatott. Épp ezért többször is visszakozt parancsolt, többször is megismételtette velem a díszlésben való személye színe elé való járulásomat. Végül rámreccsent: mért járkálok én a körlet területén, a kaszárnyaudvarban fapapucsban?! Százados elvtársnak jelentem, ezért és ezért! Mert épp a konyhát mossuk fel. Erre olyanféle legyintést tett, mint aki ezt önmagának szánja, mint aki abban a percben kapcsol, hogy hát persze. A másik mozdulata az ajkán moccant, ez már nekem szólt, az a mosoly, már-már nagyapai.

Nála kellett hát jelentkeznem a kitűzött időben szeparatista ügyben. A bakancsomat kiglancoltam, a derékszíjamat a derekamon meghúztam, a ka-

tonablúzom nyakát begomboltam, majd bekopogtattam a századiroda ajtaján. A bokámat, azaz a bakancssarkakat összeütve leszalutáltam. Százados elvtárs, vajnik ez és ez, parancsára jelentkezem!

Mert most csakugyan komoly dolgról volt szó, hát nem járatta velem a bolondját, hanem azon nyomban, nagyon komoly ábrázattal vallatóra fogott. Miért különülünk mi el, néhányan magyarok, amikor tudnom kellene, de ha nem tudnám, majd ő megtanít rá, hogy a Jugoszláv Néphadsereg a testvériség–egység eszméjének kovásza s egyszersmind kovácsa! Mindezt és még ennél is többet nem ilyen cikornyás nyelven rivallta rám, hanem egyszerűen, keményen s ezúttal valóban nagyon komolyan. Eldadogtam a már az idő szerint is csapnivaló szerb nyelvtudásommal, hogy én nem azért vonulok félre a „magyarjaimmal” (ez a százados elvtárs kifejezése volt), hogy megbontsuk a Jugoszláv Néphadsereg egységét, azért keresünk magunknak szabad időben egy csendes zugot a laktanyaudvaron, mert csak ilyen körülmények között lehet verseket felolvasni.

– Verseket? Milyen verseket? Kinek a verseit? – pattogtak még mindig vérfagyasztó komolysággal a szavak.

– Petőfi Sándor verseit, százados elvtárs.

Embert úgy megkönnyebbülni még nem láttam. Mintha nem is az én, hanem az ő felmentő ítéletét hallotta volna. Látszott rajta, a legkisebb gyanakvás és kétely nélkül elhiszi, amit mondok. Miközben újra azzá a kedves nagyapává változott, aki ugyan továbbra is szigorúnak szeretne látszani az unokája előtt, de a szíve már kiengesztelődött.

Szerencsére, szerencsémre tudhatott annyit Petőfi Sándorról, hogy ezekkel a katonásan pattogó szavakkal bocsátott el:

– Takarodj előlem! De szabad időtökben ezentúl is nyugodtan olvasd csak azokat a verseket a magyarjaidnak!

Valahol, valamikor szót ejtettem már erről. Most a Költő születésének százhetvenötödik évfordulóján levélként szeretném elküldeni Neki.

Hogy látva lássad Sándor, abból a *síri világból*, ha egyáltalán megérkeztél oda, látva lásd a Fényt, amely pusztíthatatlan lényed – jellemed – és szikrázó költészeted idefenn körülragyogja.

1848 A HÍDBAN

Adalékok egy vita negyvenötödik évfordulójához

B Á L I N T I S T V Á N

„Újra meg újra kiáltani fogok a világ lelkiismeretéhez, a régi vértanúk hitével, melyre hegyek mozdultak meg! Érzelveim minden tüzét, szívemnek minden vérét, elmémnek minden erejét egyesítem, hogy szózatom fennen és hangosan, mélyen és ünnepélyesen addig hangozzék tova, míg a közvélemény mindenható visszhangja megismétli azt, míg messzeható trombitává nem válik, melynek ereje előtt összeomlanak az emberi elnyomás Jericho-falai.” Kossuth Lajos mondta ezt 1851 szeptemberében nagy körútjainak egyikén, Angliában. Akkor, amikor az a lelkesedés, amely Kossuthnál ellensúlyozni próbálta, hogy a forradalom vezetősége inkább visszafogni akarta, mint serkenteni a forradalmi lendületet, a forradalom bukása utáni korszakban még nem szakadt el 1848 eszményeinek diadalra segítéséért vívott harctól. Mert a későbbi korszakban a kettő már különvált. A lelkesedést a nacionalista szólamokat pufogtató lármás hordószónokok sajátították ki, hogy az éppen uralkodó rendszer szolgálatába állítsák. Az eszményekért vívott harc pedig megmaradt azoknál, akik 1848 eszményeiből erőt merítettek ahhoz, hogy korlátozott sikerrel, de annál nagyobb makacssággal szembeszálljanak századunk két leghatalmasabb szörnyével: a náci birodalommal és a szovjet hatalommal.

Egyszer talán külön megírják majd 1848-nak ezeket a harcait, vagyis prózáiban fogalmazva: az 1848 ihlette és az 1848 körül folyó harcokat. És akkor ebben a könyvben külön fejezetet kapunk mi, a soknemzetiségű környezetben élő magyarok, azzal a harcunkkal, hogy megőrizzük 1848 eszményeit, anélkül, hogy azok a nemzetek békés együttélésének (nem is csak egymás mellett élésének) akadályává válnának. Ehhez szeretne kettős értelemben is szerény hozzájárulás lenni az 1953-ban a *Híd*ban 1848 kérdésében lefolytatott vitáról való megemlékezés. Szerény, mert maga ez a vita is csak egy forgácsa ennek

a nagyobb egésznek, és mert a mostani cikkhez adott keretek és egyéni képességeink, talán még ismeretanyagunk is eléggé korlátozza lehetőségeinket. De nemcsak 1848 évfordulója teszi időszerűvé ezt a visszaemlékezést, hanem a mai helyzet is véresen időszerűvé teszi a kérdést. Mert nemcsak Boszniában lett – a háborúk történelmének legnagyobb borzalmaival – kegyetlen valóság a nemzetek elkülönítése, az etnikai tisztogatás, hanem egyrészt nálunk azoknak a politikusoknak a leplezetlen megnyilatkozásai, akik szerint milyen egyszerű lenne a kosovói kérdés megoldása, ha nem lennének albánok, egészen Mečiar szlovák miniszterelnök váratlanul felvetett lakosságcsere-ötletéig sok minden mutatja, hogy a politikusok gondolataiban ott él, másrészt az idegenkedés a külön nemzeti választói népjegyzékektől, a kettős állampolgárságtól Magyarországon és Romániában a kisebbségnél egyaránt mutatja, hogy a félelmekben is ott él a nemzetek különválasztásának gondolata.

AZ ELŐTÖRTÉNET: 1848 ÉS A HÍD

A *Híd* mint folyóirat 1934-ben a forradalmi fiatalság sajtószerveként indult. Ez a tény és az abból fakadó hozzáállás meghatározta a folyóirat viszonyát 1848-hoz is. Így lett az alaphang a kritikus szembefordulás 1848-cal és képviselőivel az új eszmék és gondolatok nevében, Adyval és az akkor forradalminak számító modernebb gondolkodásmóddal, mint zászlóval. Vagy a radikális szembefordulás formájában, ahogy azt a *Híd* 1936. márciusi számában Lévy Endre megfogalmazta, amikor keményen bírálta azokat, akik „Arany, Petőfi, Tompa szellemében élnek, amely már magában is elmaradást jelent. Ezeknek népies verseit adják a körülöttük álló fiatalok kezébe, hogy olvassák és abban a szellemben nevelkedjenek. Elfelejtik azt, hogy Arany, Petőfi, Tompa költészetétől és egyáltalán az egész tizenkilencedik század szellemétől száz esztendő fejlődésének felmérhetetlen szakadéka választ el bennünket”. Vagy kissé tompítottabban, csak az újrafogalmazás szükségességének hangoztatása formájában, ahogy Bógnér József tette a *Híd* 1934. májusi számában, azt hangsúlyozva, hogy „az így gazdagodott irodalomtudomány újraértékelte a múlt század nagyjait: Petőfit, Aranyt, Vörösmartyt és Jókait”.

A hangsúlyban talán eltérő, de alapjában közös hozzáállás jut kifejezésre egyértelműen egyrészt 1848 kisajátításának erélyes visszautasításában: „A forradalmi, minden haladó szellemű népmozgalomban aktívan részt vett Petőfit kikiáltják a szerelem és a bor ábrándos költőjének. A nép felszabadítására irányuló harcok vezéreit, az aradi vértanúkat ünneplik, mintha valami fasiszta, szabadságot eltipró állam tábornokai lettek volna” (Tóthludassy János a *Híd* 1936. 7–8. számában). Másrészt az 1848-cal szembeni kritikus hangban: „1848-ban a jobbgéyfelszabadítás után a szegény zsellérek között általános forrongás

kezdődött, mert kismizettnek érezték magukat. Sok helyütt nyílt zavargások is törtek ki, amelyek a magánvagyon és személybiztonság ellen irányultak, de ezeket a zavargásokat a magyar forradalmi kormány vaskézrel elnyomta” (Tóth Bagi István cikke a *Híd* 1935. májusi számában). És: „Az 1848-as törvények nem hoztak földosztást, változatlanul hagyták az ország legjobb földjein elterpeszkedő nagybirtokot, nem kerekítették ki a 3–8 holdas apró jobbágytelkeket életképes nagyságra, föld nélkül hagytak több mint egymillió földmunkást” (Stolte István Miklós cikke a *Híd* 1936. májusi számában). Ez a hangnem lehetővé tette azt is, hogy a *Híd* minden nemzeti túlfűtöttség, elfogultság nélkül szólhasson arról is, hogy e térség népei 1848-ban egymással kerültek szembe: „Így éltek nyugodt egyetértésben a szerb lakossággal együtt egész 1848-ig, amikor a magyarok száma elérte a 3000-et, a szerbeké meg a 4500-at. Az osztrák kamarilla bujtotgatására akkor a nemzetiségek egymás ellen mentek, és megkezdődött a két évig tartó áldatlan testvérharc (!), amikor a magyarok itthagya mindenüket, hanyatt-homlok menekültek észak felé” – írta az 1938. évi 7–8. számban *Srbobran története* címmel Morel András.

A hangnem csak akkor változott, és az 1848 iránti rokonszenv csak akkor növekedett, amikor a harmincas évek vége felé az Illyés Gyula, Veres Péter, Féja Géza és a többiek által létrehozott Márciusi Front nyilvánvalóvá tette, hogy az 1848-as forradalom és annak eszméi az erősödő fasizmus elleni harc fegyverévé válhatnak. Ezt az azonosulást megkönnyítette, hogy a Márciusi Frontnak társadalmi programja is volt, hiszen a demokratikus átalakulás és szabadság mellett követelte az ötszáz holdon felüli birtokok kisajátítását is.

A II. világháború után már nem ilyen egyértelmű és egy esetleges részletes feldolgozáshoz izgalmas témát kínáló a *Híd* viszonya 1848-hoz. Már azért sem, mert 1848 kérdése egyszerre huszadrangú lett, már azért is, mert nem kerülhetett a társadalmi, politikai vagy eszmei harcok központjába. De nem annyira a napi csatározásokhoz kapcsolódóan 1848 mindig ott volt a *Híd* hasábjain. 1946-ban a nagy jugoszláv nevektől – Titótól, Đilastól, Miha Marinkótól – a szovjet Kalinintól, a magyar Varga Jenőtől, a bolgár Dimitrovtól és ismeretlen szovjet szerzőktől közölt tanulmányok között ott van Kongó Tibor *Márciusi népmozgalmak* című értekezése is. 1947-ben közli Pjervomajszki Leonid szovjet költő *Petőfi halálára* című versét és Živojin Boškov *Njegoš és az 1848-as forradalom* című tanulmányát. 1948-ban klasszikus ünnepi számot kap 1848, Gál László („Az angol munkás, a francia, olasz a szabad Duna felé néz és felragyog: / Ez Petőfi tavasza – zúgja / És látja már a vörös csillagot”) és Laták István („Verhetetlen Március világíts / És utadra téríts minden népet”) versével, Olajos Mihály *Kossuth terve a dunai népek együttműködéséről és a mai helyzet* című tanulmányával. 1949-ben kissé elkésve, áprilisban közli Petőfi *Apostolának* egy részletét, Gál László *Petőfi Sándor a jugoszláv sajtóban* című értekezését,

1848 századik évfordulójának jugoszláv sajtó- és egyéb visszhangjának összefoglalását. 1950-ben megjelenik B. Szabó György Petőfi elbeszélő költészetének néhány alapvető sajátosságáról és Lőrinc Péter *Márciusi testvériség* című (kicsit a későbbi vitához kapcsolódó) tanulmánya. 1951-ben ismét klasszikus ünnepi szám, méghozzá februári és márciusi kettős szám, Petőfi és Vörösmarty versével, Móricz Zsigmond *Rózsa Sándor* című regényéből vett, ide vonatkozó részlettel, Galamb János versével, a kortársaknak 1848-cal kapcsolatos visszaemlékezéseivel, és Lőrinc Péternek már a későbbi viták árnyékát előrevetítő, *Együtt vagy külön utakon* című tanulmányával. 1952-ben teljes a hallgatás 1848-ról, és már el is jutottunk 1953-hoz, a feldolgozásra választott vita évéhez.

A TÁRSADALMI HÁTTÉR

A *Híd*-vita megértéséhez elsősorban abból kell kiindulnunk, hogy 1953-ban sajátos helyzetben van a jugoszláv társadalom, általában a társadalmi-politikai helyzet/léggör alakulása, külön a jugoszláviai magyarok és szervezkedési formáik iránti viszony szempontjából. Ezt a sajátos helyzetet talán annak érzékeltetésével fejezhetnénk ki legjobban, hogy 1953 már az az év, amikor először érezhető erőteljesebben annak a hatása, hogy a jugoszláv társadalomban két ellentétes irányzat/erő hat: a félelem és az új szellem feltörése. Sőt 1953 a fordulat éve abban az értelemben, hogy e két erőnek a hatása nagyjából kiegyenlítődik: az előző korszakban erőteljesebb volt a félelem, a következő korszakban pedig erőteljesebb lesz az új szellem hatása, ebben az évben azonban a két erő majdnem egyforma.

A vita évében még erős félelmek éltek a jugoszláv társadalomban. Mindössze tíz nappal a márciusi ünnepségek, tehát közvetlenül a *Híd*-vita előtt halt meg Sztálin. (Csak kuriózumként: talán éppen azon a napon, amikor Farkas Nándor a vita kiindulópontját, a 7 *Napban* megjelent cikket megírta – Sztálin március 5-én halt meg, a cikk március 8-án jelent meg.) Közvetlenül ott élt tehát még a jugoszlávokban, főleg pártvezetőségükben, hogy határőrököt ölnek meg és sebesítenek meg határainkon, javában tart a gazdasági háború, nem biztos, hogy nem következik-e be a háborúnak egy fegyveresebb formája. Nemrégiben zajlott le a „tájékoztatásirodások” letartóztatásának utolsó hulláma, az első, amelyben már nacionalizmus miatt letartóztatottak is voltak, hogy ezentúl már csak nacionalizmus és „disszidens” magatartás miatt történjenek politikai letartóztatások, mert Sztálin halála és az utána megindult leleplezések hatására már az elmebajjal lett határos az elvakult sztálinizmus, tehát a társadalom már nem láthatott benne igazi veszélyt.

A közvetlen háborús veszély enyhülésével és a hazaárulással azonosítható szembeszállás megszűnésével azonban feltörhettek az új félelmek – és ennek

első jelei is jelentkeztek 1953-ban. Egyrészt a társadalom utólag megijedt saját bátorságától. Mert a Sztálinnal való szakítás után egy darabig lekötötte a figyelmet és az energiát az, hogy azokat a hónapokat át kellett vészelní, és nem volt könnyű őket átvészelní. Mihelyt felcsillant a siker reménye, jelentkezhetett a félelem, hogy a társadalom tud-e a megtagadott helyébe új összetartó erőt találni, mihelyt a lelkesedés és a közvetlen veszély nem elegendő, lehet-e valami más összetartó erő, hisz az öniigazgatás első megfogalmazása is csak három év múlva születik meg. (A történelem íróniája: Gorbacsov bukása később minden ilyen félelmet igazolt, részben még a sztálinit is: a merevség enyhítése a szovjet rendszer végét jelentette.) Másrészt jelentkezhetett mint törekvés, hogy ezt az összetartó erőt valamilyen absztrakt „jugoszlávságban” találják meg, a félelem, hogy lehetséges-e ilyen „jugoszlávság” és ha igen, elég erős lehet-e az akkor lassan tudatosodó – a közös veszély enyhülésével erősödő – nemzeti irányzatokkal szemben, a kisebbségeknél még az anyaország hatásából eredő veszélyekkel szemben is, az erőfeszítés, hogy ennek a „jugoszlávságnak” érvényt szerezzenek, amíg más összetartó erőt nem találtak, mint egyetlen összetartó erőnek, később is mint eszköznek a nemzeti széthúzásban rejlő veszély elleni harcban.

Ezzel a félelemmel magyarázható a jugoszláv társadalom egy sajátos vonása: először leszámolt azokkal, akik tovább akartak menni, és csak utána szülte meg azt, amit megoldásnak vélt. Először leszámolt Đilasszal, aki a demokrácia fejlesztésében túlmént azon a határon, ameddig a jugoszláv társadalom hajlandó volt elmenni, vagy elmehetett, és csak két évre rá fogalmazott meg az öniigazgatás elmélete és gyakorlata. Először leszámol a horvátországi „maszppokkal”, a nacionalizmus olyan fokával, amelyet a jugoszláv társadalom már nem engedhetett meg, és csak három évre rá született meg az 1974. évi alkotmány, a jugoszláv köztársaságok közti viszony új szabályozása. Ez úgy kapcsolódik a mi vitánkhoz, hogy 1953 az átmeneti év, amelyet megelőzően 1952-ben még megrendezték a Palicsi Ünnepi Játékokat, a jugoszláviai magyarok nagy kulturális szemléjét, még létezett, sőt igen aktív volt a kultúr-egyesületeket és az egész ilyen tevékenységet összefogó Magyar Kultúrtaács stb. De már jelentkezett a „vertikális” szervezkedés felszámolásának, a nemzeti iskolák helyett területi iskolák létesítésének, a magyar egyesületek (köztük olyan erős és neves egyesületek, mint az újvidéki Egység sportegyesület, József Attila kultúregyesület) leépítésének, vallásiak helyett közös temetők létesítésének stb. az irányzata.

Ez a félelem azonban csak egyik összetevője annak a helyzetnek, amelynek némi ismerete nélkül nem érthetjük meg a *Híd*-vitát sem. Mivel ez volt a döntő, vele többet foglalkoztunk. De legalább röviden utalnunk kell a másik összetevőre is. Mivel ma „nem divat” emlékeztetni az akkori jugoszláv társa-

dalom erényeire, ezt a másik tényezőt ha nem is részletezhetjük, kétszeresen alá kell húznunk. (Ma nemcsak hogy nem tanulmányozzák, de még csak nem is utal senki arra, hogy mennyire az „önigazgatás” vágyalma bújlik meg amögött, hogy a kelet-európai országok zömében vagy minden polgárnak, vagy a dolgozóknak kiosztott részvényekkel oldották meg a privatizálást.) Ez a tényező pedig az, hogy azokban az években, amikor Sztálin életének utolsó percéig dühöngött a sztálini terror, de ugyanakkor a kommunistabarátság gyanújával Chaplint száműzték az USA-ból, tehát, amikor minden szabad gondolkodást megpróbált elfojtani az egyik oldalon a sztálini, a másik oldalon – más helyzetben másfajta, de hasonlóan elvakult – az antikommunista hisztéria, egy kis balkáni országban kezdtek szabadon gondolkodni az emberek. (Ma úgy tűnik, ennek jelentőségét csökkenti, hogy a kommunisták és kommunistaként kezdtek szabadabban gondolkodni, de később – azzal együtt, hogy a nem kommunisták is kibontakozási lehetőséget kaptak – mindezt majd helyre teszi a történelem.) Ennek konkrét kapcsolata az 1848-hoz fűződő vitához, hogy egyrészt közvetlenül a vita kezdete előtt Olajos Mihály a *Híd* februári számában állást foglalt nyílt viták, az egyéni vélemények és az álláspontokért vállalt egyéni felelősség mellett, másrészt, hogy a vitába a pártvezetőségen belüli ellentétes elképzelésektől függetlenül bekapcsolódott Bálint István és Sztáncsics András. (Sztáncsics mindig az önállóan gondolkodó kommunista típusa volt, nálam pedig ez volt rövid „pártonkívüliségem” állapota – az előző évben zártak ki, és csak három év múlva vettek vissza a pártba.) Az ő jelentkezésük volt a döntő tényező abban, hogy a tartományi pártvezetőség a vita lezárása mellett döntött, mert már attól tartottak, hogy a hivatalos álláspont a magyar értelmiséggel kerül szembe.

MAGA A VITA

Az 1953-ban a *Híd* hasábjain kirobbant vitának nem sok köze volt magának 1848-nak a kérdéséhez és értékeléséhez. Abban az évben a *Hídban* volt két olyan cikk is, amely közvetlenebbül kapcsolódik ehhez a problematikához: az áprilisi számban megjelent Bálint István *Petőfi* című cikke, amely a forradalom és Petőfi költészetének kapcsolatát próbálja vizsgálat tárgyává tenni, az augusztusi számban pedig Majtényi Mihály *Petőfi délszláv földön* című tanulmánya, amely Petőfinek az 1953-ban létező Jugoszlávia földjén történt katonaszkodásának emlékeit kutatja. Ezenkívül a vitában csak közvetve részt vevő Bálint István *Még egyszer 1848-ról* című cikke foglalkozott közvetlenül és kizárólag 1848 problémakörével. A huszonkét évesek mindent egyszerűbbnek látó magabiztosságával (ma már elfeledjük: nemcsak mi voltunk fiatalabbak, hanem világunk is fiatalabb volt, onnan hogy sokkal fiatalabban lehetett elérni

a legmagasabb tisztségeket, addig, hogy az „ifjú titánok” nem az egyetem, hanem a középiskola után jöttek – a vita idején Olajos és Farkas harminchárom éves volt, én huszonkettő voltam) megfogalmazott egy tételt, amely sajnos azóta sem kapta meg méltó helyét az 1848-cal kapcsolatos vizsgálatokban: „Bármily furcsán hangzik is, a szembekerülés egyik oka éppen az volt, hogy ezek azonos követelésekkel, célkitűzésekkel induló mozgalmak voltak . . . Ha nem a köznemesség, hanem egy következetesebb, tisztábban polgári forradalmi réteg áll a szabadságharc élén, akkor az nemcsak azt eredményezte volna, hogy következetesebb, nagyobb tömegbázisú harcot folytatnak az osztrákok ellen, hanem azt is, hogy következetesebb harcot indítanak a szlávok ellen. Akkor valószínűleg Jelačićot nem a Balatonnál, hanem Zágráb közelében verték volna meg, nem Jelačić, hanem a magyarok hatoltak volna idegen területre.”

A vita tulajdonképpeni résztvevői csak mellékesen tárgyalták az 1848-as forradalommal kapcsolatos kérdéseket, és ezekben a kérdésekben Olajos Mihály és Varga László nagyjából egyetért. Abban is, hogy következtelen forradalom volt. Olajos írt Kossuth végzetessé vált reakciós lépéseiről, Varga pedig arról, hogy „a forradalmi, szociális nézeteket nagyon lagymatagon váltották valóra, a jobbágyfelszabadítás távolról sem elégtette ki a parasztság óriási tömegeit”. Legfeljebb hangsúlybeli eltérés van: Olajos jobban kiemeli, hogy 1848 osztályharc is volt, amit az 1848-at ünneplő magyar uralkodóosztály annak idején letagadott, Varga pedig inkább azzal foglalkozik, hogy a megoldatlan földkérdés szétforgácsolta a nemzeti ellenállást is. De egyetértés van köztük az 1848-as forradalomnak a nemzetiségek ellen folytatott politikája megítélésében is, ismét csak hangsúlybeli eltéréssel. Olajos inkább azzal foglalkozik, hogy a bécsi mesterkedések és a délszláv reakciós politika sikerét elősegítette „a magyar forradalom következtelensége” és „a Kossuth-vezette köznemesség szerbekkel és horvátokkal szembeni sovinizmusa”. Varga pedig jobban kiemeli az 1848-as forradalom idején ható „egyes nemzeteket leigázó szándékot”, és hogy a forradalom azért maradt magára, mert cserbenhagyta a fellázadt Bécset, főleg, mert „következtelenségével eltaszította magától a délszlávokat”.

Egyszóval: a vita igazi témája nem 1848 és annak értékelése volt, hanem a vitázók tulajdonképpen csak egy kérdésben csaptak össze, ti. akörül, hogy nekünk jugoszláviai magyaroknak ünnepelnünk kell-e 1848 évfordulóját, konkrétan március 15-ét, vagy pedig le kell mondanunk erről az ünneplésről, nem is annyira azért, mert 1848 következtelen forradalom volt, vagy éppen azért, mert polgári forradalom volt, mi viszont már a szocialista forradalom után vagyunk, hanem azért, mert a velünk együtt élő délszláv népeknek egészen más emlékeik vannak erről a forradalomról, mert 1848-ban e térség népei nemcsak egymással szemben álltak, hanem gyilkolták is egymást. A kérdés

felvetődésének megértéséhez még el kell mondanunk, hogy a március 15-ei ünnepek iránti viszony a jugoszláv politika alakulásának függvénye volt. A Tájékoztató Irodának Jugoszlávia ellen hozott határozata előtt a Magyarországgal való jóviszony része volt: 1948-ban, a forradalom századik évfordulójára a budapesti ünnepekre Milovan Đilasnak, akkor az ország második-harmadik emberének a vezetésével nagy létszámú jugoszláv küldöttség utazott, és Tito is táviratot küldött. Utána jött a hírhedt határozat, és Magyarország csatlakozott a jugoszlávellenes hisztériához, a magyar határon is lőttek határőreinkre. Ezzel bizonytalanság támadt a március 15-e iránti viszonyban is: 1949-ben a *Magyar Szó* meg sem emlékezett március 15-éről, és 1950-ben is csak Petőfi naplójából közölt részleteket. Később tisztázódott, hogy március 15-e felhasználható a szovjet propaganda ellensúlyozására, már azért is, mert Magyarországon március 15-e lassan a szovjet uralom elleni harc szimbóluma lett. Így 1951-ben a *Magyar Szó* március 15-ei vezércikke – Rehák László tollából – már utalhatott március 15-ének magyarországi visszaszorítására is, mert „a zsarnokság szembetalálta magát a nép törekvéseivel Magyarországon is, ott, ahol még három évvel ezelőtt Európára szóló ünnepséget rendeztek március idusán”. És ennek alapján nálunk lehetett az ünnepek jelszava: „mi megvédjük függetlenségünket”. Még 1952-ben is a *Magyar Szó Az igazi forradalmi március 15.* című cikke utal arra, hogy mi vagyunk a forradalom igazi örökösei.

1953-ra azonban újabb fordulat következett be. Nem egyszerűen azért, mert tudatosodott az itteni népeknek említett egymással szembe kerülése 1848-ban. Sokkal inkább azért, mert nyilvánvaló lett, hogy az ország egységének és belső szilárdságának megőrzéséhez többé már nem elegendő az, ami Jugoszláviát képessé tette, hogy dacoljon Sztálinnal: az igazság védelmének tudata és az ország védelmének szükségessége, ami lehetővé tette azt is, hogy a Sztálin mellé állókat hazaárulókként kezeljék. Részben a lelkesedés és a veszélyeztettség érzése csökkent, részben tisztázódott, hogy az ország társadalmi összetartó erejének valami újat kell találni. Mivel az öngazgatás és az elnemkötelezettség, mint ennek az összetartó erőnek az eszmei alapja csak később fogalmazódik meg (az öngazgatás első rudimentáris megfogalmazása csak 1956-ban születik meg, az elnemkötelezettség mozgalmának lendülete pedig a hatvanas évek elejére esett), úgy tűnt, hogy ennek az összetartó erőnek egyetlen eszmei alapja lehet: a közös jugoszláv haza védelme és szeretete, a jugoszláv hazafiság, aminek érdekében szembe kell szállni minden nemzeti erővel/mozzanattal, ami gyengítheti ennek a közösségnek az erejét, vonzását. Így kerülhetett új megvilágításba március 15-e is, mint olyan eseménynek a jelképe, amelyben az itteni népek egymással állottak szemben.

A jugoszláviai magyar vezetők magatartását és általában az alakuló jugoszláv szellemet mutatja, hogy a párt ilyen egyértelmű állásfoglalását nem követte egyszerű fejbólintás: jó, akkor nem ünnepeljük március 15-ét, ehelyett vitát kezdeményeztek e témára. Farkas Nándornak a *7 Nap* március 8-ai számában *Egy vita margójára* címmel megjelent cikke az ünnepségek időpontja előtt ezt a vitát próbálta összegezni, azzal, hogy kiállt nézete mellett, hogy „március 15-ét nem kell és nem is szabad (nem a hatóság miatt) ünnepeelnünk”. Erre reagált már az ünnepségek időpontja után a *Híd* májusi számában Olajos Mihály, szembeszállva azzal a nézettel, hogy március 15-ének a megünneplése bizalmatlanságot keltene a velünk együtt élő népekben, és elszakadást rejtene magában, még inkább azzal, hogy „egy tollvonással töröljük március 15-e megünneplését”. „Sőt – írta – meggyőződésem, hogy helyénvaló, mai valóságunknak megfelelő visszaemlékezés mindarra, amiért 1848–49 legforradalmibb emberei – magyarok és nem magyarok – vérüket ontották, inkább növeli a mi ünnepelt szocialista forradalmunk jelentőségét, csak hozzátehet győzelmének ragyogásához.” Ezzel szemben Varga László közvetlenül a tartományi pártvezetőség utasítására írt válaszában (a *Híd* júniusi–júliusi számában *1848 és mi* címmel) azt próbálta kimutatni, hogy 1848-ban nincs ünnepelelni való, azzal a végkövetkeztetéssel, hogy: „1848 megünneplésének az erőszakolása – aminek mellesleg megjegyezve dolgozó tömegeink körében itt Vajdaságban semmilyen mélyebb gyökere nincs (hacsak a kossuthnótás idealizálást nem vesszük) – a népek testvéri összefogása helyett inkább nemzeti, tehát káros, és nagyon el kellene gondolkodni azon, hogy érdemes-e érte síkraszállni.”

Amikor idáig eljutottak, egyszerre az „ünnepelelni vagy sem” kérdés is mellékessé vált. Központba került viszont a vitára, egyéni álláspontra való jog kérdése. Mert akkor Jugoszláviában már nem lehetett sztálini stílusú cikket írni, de Varga válaszában vannak olyan minősítések, amelyekről Bori Imre a *Híd*-ben 1992-ben Olajos Mihály halála alkalmából írt cikkében, Olajos reagálását ismertetve ezt írta: „Jól látta ugyanis, hogy az ő politikai státusáról van immár szó, olyan vádokról, amelyek nyomán ha nem is következett fővetel, de Olajos Mihály politikai helyzete megrendült.” Varga érvelése ugyanis azt a veszélyt idézi fel, hogy a szabad véleménynyilvánítás nevében kifejtett nézet olyan politikai minősítést kap, amely akkor már nem járt sztálini következményekkel, de nem volt veszélytelen arra nézve, akinek nézetét így minősítették. Főleg amikor Varga érvelését így összegezte: „Minek táplálkozunk a nemzeti romantika emlőin, amikor az ma nem előre, de csak és kizárólag hátrafelé tol bennünket. Ez a hátrafelé pedig nem jelent semmi mást, mint a jugoszláv szocialista egyetemességgel szembehelyezni a magyar egyetemességet, ami ma előbb-utóbb egy akolba terelne bennünket akár a Rákosi-féle

kominformizmussal, akár a Horthy vagy Szálasi-féle félfudalista és fasiszta, nyilas, nyugati emigráns reakcióval.”

Így érthetően a vita legértékesebb, a vajdasági magyar szellemi életet leginkább befolyásoló mozzanata lett a politikai minősítések visszautasítása és az önálló nézetre való jog védelme. Olajos ugyanis reagálásában a *Híd* következő számában elsősorban a különböző nézetekre való jogot vette védelmébe: „Ha valami nem fekete, abból még nem következik, hogy az okvetlen fehér, lehet az kék is, zöld is, vagy éppen – piros.” És szembeszáll azzal a módszerrel, amely a vitában elhangzó nézetek bármelyikét „jezsuita-módszerűnek, meghatározott (?) érdekek hordozójának, kétes célzatúnak stb. stb. nyilvánítson és megbélyegezni igyekezzen bárkit is, aki nem úgy tüsszent, mint ő. Az ilyenfajta reagálás régen elveszítette lába alól a talajt, mert nagyon is sok már nálunk az olyan ember, aki nem hisz és nem is fogad el akármit, csak azért, mert ennek vagy annak hívják azt, aki mondta”. A *Híd* következő – augusztus–szeptemberi – számában Sztáncsics András az olvasó jogán szintén a szabad vitának ezt a kialakuló légkörét vette védelmébe, amikor még jogos volt az a vélemény, hogy a szabad szellemnek a hó alól épphogy kibújó virágát nagyon is védeni kell, mert még a legkisebb jeges fuvallat is elpusztíthatja: „Meggyőződésünk ugyanis, hogy hazánk közéletében, tehát a jugoszláviai magyarság problematikájával kapcsolatban sem létezik egyetlen közérdekű kérdés, lapangó, kiéleződött vagy csak tévedésből meglévőnek vélt probléma, amit nem lehet nyíltan, okosan, becsületesen megvitatni, megbecsülve mások véleményét és tiszteletben tartva a más véleményen lévők személyét.”

Ebben a pillanatban állította le a vitát a tartományi pártvezetőség. Nem azért, mert már egészen másról volt szó, mint március 15-ének a megünneplése, hanem épp ellenkezőleg, mert még mindig a megünneplés kérdésénél tartott és attól félt, hogy ebben a kérdésben összeütközésbe kerül a vajdasági magyar értelmiséggel. Összegezeként pedig csak annyit mondanánk el, hogy ez a *Híd*-vita nemcsak lényeges része a vajdasági magyar szellemi élet erőfeszítésének, hogy hozzájáruljon 1848 kiértékeléséhez, problematikájának feldolgozásához, figyelmeztetve egyben a nemzetek egymással szembekerülésének bonyolult kérdéskörére is, hanem fontos állomása azért a szellemi szabadságért, a vitára és az eltérő nézetekre való jogért vívott harcnak is, amelyben a jugoszláv, de külön a vajdasági magyar alkotómunka világra szóló eredményeket hozott. Külön Olajosra vonatkozóan pedig alátámasztja Bori Imre említett cikkének következtetését: „Olajos Mihály társai tehát egy politikai gondolkodásmód kezdeteit dokumentálják. Alakulásának mozzanatait, következő állomásait már nem volt lehetősége komolyabban befolyásolni.”

EGY KIS UTÓTÖRTÉNELEM

Az eddig elmondottak utótörténetét már nem áll módunkban nyomon követnünk. Pedig több irányban lehetne elindulni. Legkönnyebben nyomon követhető: hogyan szerepeltek a vitában felvetett problémák és általában 1848 egész problematikája a *Híd*-ban. Az is, hogy legtöbbször hiányzik minden megemlékezés március 15-éről, de vannak olyan szép eredmények is, mint 1973-ban, a forradalom 125. évfordulójára készült különkiadás, amely *Petőfi és kortársai a világeköltészetben* címmel készült áttekintés mellett a forradalomnak szentelt verseket és tanulmányokat is tartalmazza, vagy 1994-ben az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszékén rendezett ünnepség előadásának közlése. Hasonlóan nyomon lehetne követni a nacionalizmus és az együttélés problémáinak szentelt írásokat vagy az ezzel kapcsolatos vitákat attól kezdve, hogy már 1962-ben a *Híd* hasábjaira is betört a jugoszláv köztársaságok és nemzetek közti vita, Dobrica Ćosićnak *Korszerű és korszerűtlen nacionalizmus* című cikkében leírt megállapítással: „az emberek testvériségének megvalósítása ezen a világon bonyolult és hosszan tartó folyamat”. Legnehezebben feldolgozható viszont a *Híd* szerepe a jugoszláv, és abban a vajdasági magyar alkotómunka kibontakoztatásában, eredményeinek világra segítésében. Pedig egyszer valakinek erre a munkára is vállalkoznia kellene.

Az is az utótörténelemhez tartozik, hogy a *Híd* hasábjain nyomon követhető a magyar vezetőségnek következő összeütközése a hivatalos pártállásponttal a szabad véleménynyilvánításra való jog védelme és bizonyos sajátos nemzeti szempontok érvényesítése vonalán. Ami a *Híd* 1970. évi 7–8. számában *Kívánt segítség és hivatalon atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatában* című tanulmányban Rehák Lászlóval leírta: „Mi Vajdaságban igyekeztünk visszafogni a nemzeti jellegzetességeket, különbözőségeket, hogy ezáltal megerősítsük erkölcsi, politikai egységünket. Jobban kihangsúlyoztuk azokat az elemeket, amelyek nem csupán lényegileg, hanem formailag is összekötnek bennünket, s nemcsak kulturális téren, hanem általában a társulás és a társadalmi szervezkedés terén is. A tények további hasonló megközelítése, azt hiszem, korrekció nélkül tarthatatlanná vált, mert a jugoszláv társadalmi gyakorlat a nemzetek érvényesülésének útján halad, s ugyanakkor tudatosan beigazolódott az is, hogy a nemzetek érvényesülése nem teszi kérdéssé az ország egységét.” Aminek kapcsán kirobbant vita Rehákot kiszorította a vajdasági magyar vezetők legszűkebb köréből. Az azonban már nem törhetett a *Híd* hasábjaira, hogy az 1953-as vitában felvetett kérdések továbbra is időse-rűek. Nemcsak abban az értelemben, hogy időközben meg kellett vívni egy nagy harcot azért, hogy jogunk legyen megemlékezni az 1944-ben ártatlanul kivégzettekről, hanem abban az értelemben, hogy az 1848-hoz fűződő dilem-

mák is még mindig léteznek. Mint ahogy Kalapis Zoltánnak a *Magyar Szó* 1998. január 4-én *Kötélhúzás egy emléktábla körül* című cikke mutatja, amikor ismertette az egyik aradi vértanú, Schweidel József honvédtábornok zombori szülőházán kétszer felavatott és kétszer leszerelt emléktábla történetét. Még inkább mutatta Burányi Nándornak a *Magyar Szó* 1997. november 8-ai számában közölt cikke, amely arról szól, hogy legújabbán nem március 15-e, hanem október 6-a kapcsán vált aktuálissá, hogy „a szerb nemzetiségű szomszédunk nem osztozik ezekben az érzéseinkben; ellenkezőleg, úgy véli, hogy a honvédek akkor a szerb nép szabadsága ellen törtek, s a hősök, akiknek emlékét tisztelettel idézzük, közönséges hóhérok voltak”. Mindez azonban már nem lehet ennek a tanulmánynak a témája.

ÉRTÉKEINKBŐL

Sajtószabadságról nézetei egy rabnak

CSÁKY S. PIROSKA

Táncsics Mihály neve és szerepe az 1848-as forradalomban jól ismert. Műveinek egy része is, bár a mai olvasó már nem azzal a céllal veszi a kezébe írásait, mint kortársai, akik vagy lelkesültek egyszerű nyelven megírt, de kíméletlenül élesen bíráló (néha elfogult) szövegei iránt, vagy elítélték és a lázadót, lázítót látták csupán a szerzőben. A mai olvasó számára *Életpályám* címen kiadott visszaemlékezései, a 19. század egyszerű közvetlenséggel megírt korrajza jelenthet olvasmányélményt (Magvető, Budapest, 1978). Mi mégis egy másik könyvére szeretnénk a figyelmet irányítani, mivel ez a műve szorosan kapcsolódik az 1848-as eseményekhez. Valójában bebörtönzésének előzménye volt. Ez a mű *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* címen jelent meg Párisban, Amyotnál, 1844-ben – áll az impresszumban. Valójában Lipscsében látott napvilágot, csupán a nyomdász óvatossága miatt került téves impresszum a könyvre. A mű megírásának és megjelentetésének körülményeit a szerző így indokolta meg: „A hazai censurával oly sok bajlódásom lévén, arra határoztam el magam, hogy oly munkát írok, melynél gondolataimnak szabadabb röptöt engedek, melyet aztán majd vagy censuráltatás nélkül itthon, vagy külföldön nyomtatok ki . . . Kinyomtatását megkíséreltem Pozsonyban, Szegeden, de nem boldogultam vele; tehát külföldön nyomattam.”

„Habent sua fata libelli” – a könyveknek sorsa van. Ennek a könyvnek is valószínűleg. A 83 lapos fűzött könyv 1962-ben került az újvidéki Magyar Tanszék könyvtárába a véletlennek köszönve, mivel egyik vajdasági könyvtár akkori igazgatója kiselejtezte az állományból, az olvasók számára elavultnak, főlős példánynak nyilvánítva. Természetesen a Tanszék könyvtárában sem a kölcsönzési állományban kapott helyet, hanem a féltve őrzött régi és ritka könyvek gyűjteményében. Sajnos nem sikerült megfejteni a talányt: hogyan

került a mű ide délvidékre, mivel könyvárus forgalomban nem lehetett hozzájutni, vagy csak nagyon nehezen. Táncsics *Életpályám* című művében írta: „A »Sajtószabadságrul« szóló munkám a könyvárusoknál rejtve megmaradt példányait nagy veszedelem nélkül nem lehetett árulni, csak igen megbízott emberünknek adhattunk egy-egy példányt” (172. p.). Ismert tény, hogy Táncsics az 1831. évi kolerajárvány után Szalmásy Miksa négy fia mellett nevelősködött Ómoravicán, tehát vidékünkön élt, de azt is tudjuk, hogy egy év után nem a legjobb viszonyban váltak el egymástól, ezért nem valószínű, hogy a szerző hozzájuk is eljuttatott egy példányt ebből a művből több mint tíz év után.

A megjelentetett mű nem érte volna el célját, azt, hogy a röpirat írójának véleménye eljusson minél több emberhez, ha a szerző megelégedett volna a ténnyel, hogy művét a hatóság betiltotta, hogy szerzője bujdosni kényszerült. S bár Táncsicsnak szüksége lett volna a könyv árára is, mert abban az időben elég szűkösen éltek, ő mégis nagyobb célt akart elérni munkájával. Nevezetesen „azt, hogy az akkor éppen országgyűlésen együttlevő ts. karok és rendek merészkedének már egyszer valahára a sajtóra nézve intézkedni, a censurát, mely törvénytelenül lépett életbe eltörölni” (uo. 172. p.).

Művét maga Táncsics vitte fel Pozsonyba annyi példányban, ahány követ volt „és egy ismeretlen kéz által (természetesen jó fizetés mellett) a követek tábláján aképp osztatám ki, hogy mindenik követnek egy példány okvetlenül kezébe jusson” – jegyezte fel önéletrajzában (i. m. 173. p.).

A könyv nagy feltűnést keltett, de nem érte el célját, az országgyűlés ülésén nem került szóba. „Nem találtatott egyetlen egy ember, ki erre nézve merész kezdeménnyel lépett volna fel. Mit egyébiránt nem is lehetett csodálni, mert az akkori táblabíró követek még nem érezték a sajtószabadság szükségét, üdvös voltát” – írta több mint harminc évvel a könyv megjelenése után. A terjesztésnek ez a módja elég szokatlan, s nem veszélytelen. Ám Táncsics olyan jól megszervezte a könyv szétosztását, hogy a hatóság semmi nyomra nem bukkant, amelynek nyomán kideríthette volna a szerző kilétét. Táncsics véleménye szerint nem is nagyon kutatott utána, mert szerinte „a kormány . . . azt gondolta, hogy e dolgot valamely hatalmas kéz intézte, tehát jobb komolyan nem kutatni, mert majd oly dolgok jöhetnek napfényre, miket nem óhajtana; ugyanis azt föl nem tette, hogy vagyontalan ember oszthatott volna ki annyi könyvet ingyen, ahány követ az országgyűlésen van” (i. m. 173. p.).

Táncsics munkája nem érte el ugyan a célját, a szabad sajtó kérdése nem került az országgyűlés elé, szerzője mégis erkölcsi sikernek könyvelhette el, hogy művét „lelkesülve” olvasták, akikhez el tudta juttatni, beszéltek róla, s a fiatalok azt állították, hogy „ilyen felséges magyar könyvet” még nem olvastak.

Mekkora érdeklődés volt az említett mű iránt, tanúsítja az a tény is, hogy Táncsics tudta nélkül újra kinyomtatták Hamburgban, de a címlapra ezúttal

is téves kiadáshelyet írtak: Londont tettek, de „az csak szemfényvesztés” volt. Hoffmann, a nyomdász nem tudott magyarul, és csupán ismerőseinek dicsérete alapján vállalta a kiadását – anyagi hasznot remélve, hiszen „nagyon tiltott, a kormány által kártékonynak hirdetett” (i. m. 216. p.) mű volt. Ismerőseinek dicsérete ellenére Hoffmann-nak nem volt a könyvön anyagi haszna „mert erősen nyomozták, ahol rábukkantak, mindenütt lefoglalták, elkobozták, tehát nem lehetett elárúsítani, úgy, mint kívántatott volna” (i. m. 217. p.). Pedig keresték a művet. Erről tanúskodik Wesselényi Miklóssal való megismerkedése is. Ezt a találkozást Táncsics így írta le: „Kossuth . . . bemutatott, s mondá Wesselényi, hogy a »Sajtószabadság« című munkám után lelkemet régen ismeri; mert bár nevem nem állott a könyv címén, de köztudomású dolog volt, hogy én írtam, és sajnálkozását nyilvánítá, hogy a könyvnek nyomtatott példányát semmiképen nem bírta megszerezni, hanem úgy kellett leírattania” (i. m. 200. p.).

E mű megírásának előzménye egy tíz évvel előbb írt 106 oldalas kézirat volt, amelyet 1834-ben adott át a Helytartótanács cenzorának, hogy a nyomtatáshoz szükséges engedélyt megkapja. Ez volt első politikai vonatkozású írása Táncsicsnak, amelynek címe keveset árul el tartalmáról: *Buda-Pesti levelek* címen írt a cenzúráról, a sajtószabadságról. Ezt megelőzően főleg nyelvészeti jellegű írásai láttak napvilágot, amelyek ismertté tették nevét. A *Magyar és német beszélgetések* című munkát utólag tiltotta be a cenzúra, és elkobozta a könyvereskedésekben fellelhető összes példányszámot, mivel példamondatait károsnak minősítették. Táncsics elkeseredésében megírta a *Buda-Pesti levelet*, amelyben a cenzúra létjogosultságát vizsgálta. Vörös Antal *Táncsics Mihály kiadatlan cikke a sajtószabadságról és a cenzúráról* című tanulmányában (Történelmi Szemle, 1958. 1–2. sz.) rámutatott, hogy a Táncsicsot ért sérelem nem holmi egyéni ügy volt, hanem nemzeti sérelem, hisz a reformszemek térhódításának, de az általános műveltség terjedésének is egyik legfőbb akadályát mindenki a cenzúra működésében látta, amely a „szellemi mérgezés” legveszedelmesebb eszközét, a minden olvasni tudó számára hozzáférhető információhordozókat, a könyveket és az időszakos kiadványokat tartotta felügyelete alatt.

A sajtószabadság eszméje már az 1790-es években felvetődött, de hamarosan feledésbe merültek ezek a kezdeményezések. A reformkorszak idején, az 1830-as években előlről kellett kezdeni a küzdelmet a szabad sajtóért. *A magyar sajtó története* (I. 1705–1848. Szerkesztette Kókay György, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 369. p.) szerint a cenzúra apparátusát a bécsi udvar tartotta a kezében. Szellemét a kicsinyes és szüklátókörűség jellemezte. Az új élnkülés első jelére, 1831. április 15-én I. Ferenc külön meghagyta a magyar kancellár-nak, hogy minden eszközzel gátolja a politikai cikkek megjelenését. A feudális

nemesség azt persze sérelmesnek tartotta, hogy a cenzúra az ő beleszólása nélkül, az udvar utasítása szerint, pusztán fejedelmi jogkörben működik, amire a hazai törvényekben jogalap sem volt található. Ez ellen tehát időnként tiltakozott és ragaszkodott saját véleménye nyilvános kimondása jogához. És ahhoz is, hogy ez a jog csak őt illesse meg, és hogy az országon, a rendi társadalmon belül más, új erők se a politikában, se a sajtóban szóhoz ne jussanak. Valójában a cenzúrát nem eltörölni szerette volna, hanem az udvar kezéből kivenni, és saját rendi hatáskörébe vonni. Az ún. előzetes cenzúrát tartották volna elfogadhatónak, aminek azonban semmilyen törvényes alapja nem volt Magyarországon. Széchenyi viszont úgy képzelte el a szabad sajtót, hogy a szerzőt utólagosan lehessen felelősségre vonni.

1830-ban Dessewffy József írt a cenzúráról és a sajtószabadságról, s a sajtószabadság mellett foglalt állást. Az eredetileg latinul írt szöveget németül adták ki 1831-ben Lipcsében, de kézírata magyar fordításban is elterjedt az országban. Dessewffy szerint a szabad sajtó kérdése mélyen érinti a társadalmi szabadságot, az államok értelmi, erkölcsi és műveltségi fejlődését. Felveti a kérdést: megelőzni kell-e a sajtóvétségeket, vagy büntetni? És egyáltalán minek alapján lehet felismerni, hogy valamely nézet veszélyes? Szerinte a cenzúra erőszakot gyakorol a szerzőn, mert nem bírói ítélet, hanem önkény dönt róla. Művében ismertette a magyarországi törvényeket, és ezek alapján állította, hogy az országgyűlések soha nem tekintették a cenzúrát királyi jognak. Ez a munka számos reagálást, főleg támadást váltott ki. Íme néhány mű, amely azt igyekszik bizonyítani, hogy a népek boldogulása nem a sajtószabadságtól függ, hiszen tökéletes sajtószabadság sehol a világon még nem volt:

1. *Sajtószabadság*, 1831. Valószínűleg Pónori Thewrewk József írta, azt állítva, hogy a korlátlan szabadság megvalósíthatatlan, a cenzúra ellenzői csak „a magok innye szerint való censorokat” akarnak.

2. *A sajtó szabadsága* / Paul Kis. – Bécs, 1832

3. *Sajtószabadság és censura* / Pónori Thewrewk József. – Pozsony, 1833

4. *Hazafiúi elmékedések* / uő. – Pozsony, 1833

A sajtó körüli vitával egy időben az országgyűlés is foglalkozott a sajtószabadság kérdésével. Az 1833. január 10-i ülésen az alsótábla elfogadta, a főrendek elvetették a cenzúra megszüntetését, pontosabban a kérdés lekerült a tárgyalások napirendjéről.

Táncsics ebben az időben nemcsak egyéni sérelemnek tekintette tehát a cenzúra meglétét és működését, hanem az egész nemzetre nehezédő problémának. Ekkor írta meg említett kiadatlan művét, amelyben még ő sem jutott el a teljes sajtósszabadság gondolatáig, bár Vörös Antal véleménye szerint egy pillanatra sem kételkedhetünk abban, hogy Táncsics szíve mélyén már ekkor a teljes sajtószabadságra vágyott, követelését mégis így fogalmazta meg:

„Egyetlen és igazságos óhajtásunk tehát most még csak az lehet, hogy a cenzor felvilágosodott, nemeslelkű, s igazságszerető, s a nemzetnek . . . méltó tagja . . . legyen. Ne töröljön le önkénye szerint minden kitévelt, mingyárt első pillanatra, melynek mind a hazára, mind a fejedelemre nézve talán jó következése lehet. Ne dugja be azon kis érnek a száját, melyen bár lassankint, sok igazság csurdogál le . . .” (Történelmi Szemle, 1958. 1–2. sz. 62. p.) Ebben az időben nemcsak Táncsics vélekedett így. Kölcsey is úgy gondolta, hogy még nem ért meg a helyzet a sajtószabadságra „és az éretlenül szakasztott gyümölcs vajmi fanyar s vajmi romlandó!” (Kölcsey Ferenc: *Összes művei*. – Budapest, é. n. 1253. p.) Ez időben Táncsics még a politikai vezető réteg hatása alatt volt, nem volt olyan radikális demokrata, mint tíz évvel később, nem tartotta szükségesnek a teljes sajtószabadságot. Ekkor még erősen Széchenyi hatása alatt volt, és hitt a bécsi udvar reformtámogatásában. Kimondta azért, hogy a sajtószabadság üdvös, mikor már nemcsak követelik, hanem azzal élni is tudnak. Elfogadja, hogy a cenzúra a legjobb szándékból állítatott fel: „abból tundiillik, hogy a morált megvesztegető, a Státust felforgató, a religiot tipró iratok megjelenését akadályozza . . .” De azt is tudja, hogy visszaélések történhetnek és történnek is. Egyébként hogyan lehet megmagyarázni, hogy „egyik censor elveti azt, mit a másik megenged, és kitörüli azt, mit a másik meghagy” (Vörös: *Történelmi Szemle*, i. m. 65. p.). Illúzióit azonban szétfoszlatta kéziratának sorsa: a cenzúra sorozatosan megtagadta a kiadásukhoz szükséges engedélyt.

Táncsics szemléletének másik hibája is volt. Ez nacionalizmusában nyilvánult meg. Erősen hatott rá a köznemesség nacionalizmusa, a magyarosítás. Ezekről a hibáktól nem mentesek későbbi írásai sem. S ezáltal nem a békét szolgálta, hanem az ellentéteket mélyítette el . . . Érvei, amelyeket a cenzúra mellett felsorakoztatott, nem voltak elég meggyőzőek a Helytartótanács cenzora számára, akinek engedélyeznie kellett volna a mű kinyomtatását. Az 1834. december 8-án kelt jelentésében a cenzor úgy értékelte, hogy mint romboló elveknek és gonosz szándékoknak szüleményét a kinyomtatástól el kell tiltani és a könyvvizsgáló hivatalnál kell szigorúan őrizni (Vörös: *Történelmi Szemle*, i. m. 72. p.).

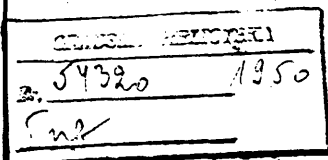
Táncsics véleménye a cenzúráról és a sajtószabadságról a későbbi években megváltozott. Híres röpirata a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* már a teljes sajtószabadság mellett szállt síkra. Ezt az írását műfajilag röpiratnak tekintjük. Ahogyan a Végszóából kiderül, mindössze 15 nap alatt írta meg munkáját. Itt mondja el Táncsics azt is, hogy valójában mindössze két törvényt kellene hozni az országgyűlésen: 1. „Magyar hazánkban magyar nyelvű minden polgárra nézve a' sajtó örökre tökéletesen szabad.” Másik törvény: „Magyar hazában minden ember egyenlő jogú és egyenlően szabad.” Utána elégethetik a corpus

SAJTÓSZABADSÁGRÓL

NÉZETEI.

Egy

RABNAK.

1844.

Párisban,
Amyotndl.

jurist. Később a szabad sajtó megmondja, milyen törvények kellenek még, s szükséges lesz-e több törvény. „Így nem emelkedik hazánk hirtelen valami divatvirágzásra igaz, de ne is kívánjatok virágzást, mielőtt még a’ fának magva el sincs ültetve . . . Alapot kell előbb vetni. Pedig más tartós alap a’ szabadságon kívül nem létezhet.”

Mi készítette Táncsics Mihályt a röpirat megírására? 1843. április 10-én, a pesti választások egyik frázisán háborodott fel, a követek eskütételén, miszerint: „a’ nemzet szabadságát védelmezni fogjuk” – mondták az újonnan megválasztott követek. Táncsics ezt szatírának nevezte. „Hát van a’ magyarnak szabadsága? . . . Elhatározám megmutatni, hogy a’ magyarnak szabadsága nem csak nincs, de még a’ szabadság’ eszméje sem szülemlett meg; mert midőn éj van, nappal nem lehet: a’ censura éj, a’ szabad sajtó – nap” – írta az Előszóban.

A Bevezetésben egy ma is időszerű gondolatot fejtett ki, azt, hogy abban az időben majd mindenütt a politika van napirenden, s minden egyéb háttérbe szorul. Ezt helyesli, hiszen minden „nép’ életének egyik leggyönyörűbb szaka, melyben elveszett szabadságát viszszyanyni küzd, de éppen ez tanúsítja, hogy jelenleg szabadsága nincs, hanem csak lesz ha lesz. Mondják, a’ szabadságért küzdeni szép dicső . . . de a szabadságot élvezni még dicsőbb”. A kort, amelyben él, az átalakulás korának nevezte. Az átalakulás az egész történelem folyamán tart, azzal, hogy „néha az átalakulás kissé nagyobb zajjal jár”. Néha a fejlődést akadályozzák, „de azért fejlődni meg nem szűnik, hanem más irányt vesz”.

Kitért a cenzúra történetére is a továbbiakban. „Az őskorban nem létezett cenzúra. Gondolatot, érzést, tapasztalást szabadon költött az embernem egész a’ 15dik század elejéig . . .” A magyarországi cenzúrendelettel kapcsolatban ismertette Dessewffy négy pontból álló sajtótörvény-javaslatát (amely nem lépett életbe):

- „1. Nem szabad olly munkát kinyomni, melly a’ keresztyén vallást sértené.
2. Melly Ő felsége’ személyét sértené vagy a’ nemzet’ alkotmányát s’ az igazgatást megtámadná.
3. Melly a’ jó erkölcsöt rontaná.
4. Gyalázó és becstelenítő könyvek.”

(Ezek a rendelkezések benne vannak a későbbi sajtótörvényekben is, tehát nem kell őket különleges újításnak tekinteni.)

Táncsics jellegzetes, éles szókimondással mondta el véleményét arról, hogy az 1790-ben megindított sajtók hogyan szűntek meg egyetlen rendelet alapján, melyeket a kormány csak addig tartott fenn, amíg hasznosnak tartotta őket. „Ez megint tanúsítja, hogy a’ magyarnak szabadsága nincs”, pedig a népek szabadságuktól és jogaiktól megfosztottan nem fejlődhetnek azzá, amivé kelene: „morális nagy nemzetekké, hanem nyomorult kalmárokká, kik előtt

semmi szép, dicső nincs, csak az önhaszon. Ez politika, s' elromlott korunk szelleme."

Táncsics köztudott dolognak tartotta az ember kommunikációs igényét, a közlési vágyat. „E vágy hozá létre a' sajtót. Legyen az embernek indító oka önhaszon vagy akármilyen, mindegy, de közölnie kell, mert természetében van . . . Hogy közlekedni az embert természete ösztönzi, tanusítják e' sorok is, mellyek minden censurának daczára napvilágra jönnek, sőt ha censura helyet szabad sajtó létezne, talán soha sem születtek volna." A röpirat szerzője előrelátta ugyan munkájának következményét, belső indítéka azonban erősebb volt, mint a félelem, vagy a jövedelmek, ezt igazolják fenti sorai is.

A cenzúrát Táncsics a legnagyobb bűnnek tartotta, s több külföldi szerzőt idézett, akik a sajtószabadság mellett, a cenzúra ellen emelték fel szavukat. Következtetése: „A' censura nem egyes embert öl, hanem az egész emberiség' lelkét öli, legalább szándékozik ölni, de testileg is milliókat öl mert ki képes fölszámlálni, hány ember lett a' censura által elnyomott jog, és szabadság nélkül nyomor' áldozatja?" Arról a kérdéstről, hogy lehet-e a cenzúra üdvös, úgy vélekedett, hogy erről nem is érdemes beszélni, mert ha egyik ember véleménye jó, a másiké meg rossz, akkor megvan a vélemények közötti egyensúly, de ezt nem a cenzornak kell megállapítania. „Hogy a' vélemény mit nem csak a' censor, hanem sok más is rossznak tart, valóban rossz-e, nem tudhatni meg, csak akkor volna az rossz, ha a' társaságnak minden értelmes tagjai annak tartanak . . . Ha az emberi társaság magának oktalanul censura által esztét meg nem köti, hanem szabadon fejlődik, nem lesz ok félni a' veszedelmes könyvektől, mert a' kifejlődött, kiművelt emberi ész csak jó könyveket szül, és ha mégis találhatik egy két gyarló, azokon csak sajnálkozni fog a társaság." Táncsics szerint a józan ész nem tarthatja veszedelmesnek a szabad sajtót, de az eddigi törvényeket nem a józan ész súgta, hanem különféle érdekek – éppúgy, mint „a' vallásnak legtöbb czikkelyét szinte nem Isten és józanész súgta, hanem bigótság, vakbuzgalom, és önérdekek". Nem hiszi, hogy a könyvek kinyomtatására privilégiumot kell adni kiváltságosoknak, hogy engedélyt kell kérni a megjelentetésükre. Felháborodik azokon, akik csupán atyai gondoskodásból azt állítják, hogy „még nem értek meg az emberek arra, hogy jogokat és szabadságot adjunk nekik, azzal még most visszaélnének . . ." idézi, jöllehet tíz évvel azelőtt még ő is mérsékeltabb volt, és nem követelte a teljes sajtószabadságot.

A sajtószabadságot egyesek iszonyú szörnyetegnek, százféjú sárkánynak tekintik, s gondoskodnak róla, hogy be ne dugja a fejét Magyarországra. Sorra veszi mindazokat, akik éberem őrködnek a rendszabályok felett, kezdve a falusi kisbírótól, bírákon, városi poroszlókon és urasági hajdúkon, tisztviselőkön keresztül a fejedelemig. A fejedelmet a nép szimbólumának tartotta, ezért

javasolta többek között, hogy a lakhelyét helyezze Bécsből át Budapestre, tanuljon meg magyarul, és úgy szóljon a néphez. Ez biztos nagyobb népszerűséget eredményez számára, szavának nagyobb hitele lesz. Tudatában van annak, hogy egyesek tiszteletlenséggel vádolhatják a hangnemért, ahogyan a királyról szól, mert „némelyek a' király' személyét szentnek, sérthetetlennek tartják, de ez csupa hízélgés. Én szentnek senkit sem ismerek az emberek közül; szent csak az Isten magosságában. Hogy sérthetetlen volna, azt is tagadom, mert számtalan példák bizonyítják, hogy a' Felség éppen úgy sérthető, s' gyakran halálra is sértett, mint akármely más ember” – írta.

Táncsics azt is bizonygatta, hogy nem kell félni a szabad sajtótól, mert az „minden általa történt hibát meg is orvosol . . . Minden könyv vagy jó vagy rossz. Ha jó, természetesen jót okoz . . . Akármilyen legyen a' könyv, az olvasót soha boldogtalanná nem teszi, nem teheti. Mert ha jó, épül belőle az olvasó, tökéletesedik, fölvilágosodik: ha pedig olyan, hogy a' befoglalt tanokat az olvasó nem fogadja el, megint csak használt, mert az olvasónak ítélőtehetését táplálta, erősítette . . .”

A továbbiakban azt bizonygatta, hogy a szabad sajtó nem vétet, mert általában ott emeli fel a hangját, ahol már a visszaélés, a véték megtörtént. S ha támad is valakit állítása, vagy igaz, vagy nem igaz. „Ha igaz, nem vét, nem sért, csak az igazat mondja ki: ha nem igaz a' mit valakiről állít, nem azt sérti kit megtámadott, hanem magát teszi csúffá.” Állítását hosszan bizonygatta, míg az utolsó fejezetben kimondta azt is, hogy a sajtó szabad, nincs szükség sajtótörvényre, hiszen „mi lehetne célja a'sajtó törvénynek: ez, hogy az író se egyes embert, se társaságot, se Istent ne sértsen, vagy ha sértett, vétkeért lakoljon, más célját nem képzelhetem . . .” S mivel vagy igaz amit az író egyes emberről állít vagy nem, s ha igaz, nem sérthet, mondja Táncsics, „mert mire való volna a' természetben az igazság, ha azt ki nem mondanók? és kinek kell azt szemében mondani, ha nem az embernek?” A sajtótörvénynek tehát nem lehet az a célja, hogy a gondolatot gátolja, ha ezt tenné, akkor az emberiség maga magát megkötné, „hogy tovább ne mehessen”, ne fejlődhessen. „A' sajtótörvény vagy arra szolgálna, hogy a' gondolat' közlését eleve meggátolja, vagy arra, hogy a' már közölt gondolat' vétkes eredményéért az író megbontassa. Itt semmi közép, vagy valami harmadik nem képzelhető.” Érvekkel támasztotta alá állítását, hogy végül kimondja: „józan eszű” polgári társadalomban nincs helye sajtótörvénynek, vagy ha mégis készítenek, akkor abban csupán az állhat: „A' sajtó tökéletesen szabad, ezen kívül más törvény rája nézve nem létezhet?” Miért kérdőjelezte meg állítását Táncsics, csak találgathatjuk. Lehet sajtóhiba is, vagy bizonytalanságát fejezi ki? Az iránti kételyét, hogy ez egyáltalán megvalósítható-e Magyarországon, esetleg bárhol? A bizonytalanság ilyen jellegű írásokban nem jellemző rá. Inkább a radikális

szellem tűnik szembe írásaiban. Az a radikalizmus, ami miatt még a reformkor ellenzéki politikusai is túl merészeknek ítélték munkáit. Valószínű, írásmódjának ez a jellemvonása volt az oka annak, hogy szinte egész életében folyamatos harcban állt a cenzúrával. Magyarországon betiltották könyveit, vagy nem is kapott engedélyt a kinyomtatásukra, ezért ment leginkább külföldre, hogy Németországban, Párizsban vagy Londonban keressen kiadót kéziratban levő munkái megjelentetésére, ahol a cenzúra vagy nem volt olyan szigorú, vagy nem ismerték a művek szerzőjét, és nem voltak vele olyan szigorúak. (Magyarországon még a nyelvkönyveit is károsnak minősítették, mert Táncsics rebellis nézeteit elmondta akár a példamondataiban is.)

1846 őszén, nem sokkal könyve megjelenése után elterjedt a hír barátai körében, hogy elfogatási parancsot adtak ki ellene. Még Kossuth is segítette, hogy valahol vidéken meghúzódjon, ahol biztonságban lesz. Rövid ideig Batthyány Kázmér horvátországi birtokán talált menedéket, itt fogták el 1847-ben. *Életpályám* című könyvéből megismerhetjük az ellene benyújtott vádirat részleteit, s ebből kitűnik az is, hogy Táncsics röpirata a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* is a vádpontok között szerepelt, tehát, hogy valós vétségek hiányában a könyveiben kifejtett szabad gondolkodása miatt került börtönbe. Március 15-i kiszabadítása szimbolikus jelentőségű volt, hiszen sajtóvétségért került fogságba, s az 1848-as forradalom legnagyobb vívmányának éppen a sajtószabadság kivívását tartjuk számon, vagyis a cenzúra eltörlését. Hamarosan kiderült, hogy az 1848-as sajtótörvény nem azt eredményezte, amit megálmodtak a márciusi ifjak, s beigazolódott, hogy a sajtószabadság csak azoké, akiké a sajtó . . .

Összegezeként elmondhatjuk, hogy célunk csupán az volt, hogy röviden ismertessük Táncsics Mihály röpiratát, annak előzményeit, létrejöttének körülményeit. Nem foglalkoztunk külön a mű nyelvével, stílusával, de elég bőven idéztünk belőle, hogy közelebb hozzuk a kor szellemét, gondolkodásmódját, helyesírását. Azokat a gondolatokat kerestük a műben, amelyek okot adtak a hatóságoknak a mű elkobzására és szerzőjének elfogatására. Így próbáltuk bemutatni azt a kiadványt, amelyik közvetlenül kapcsolódik az 1848-as eseményekhez, s ha csupán egy láncszem is az események forgatagában, hisszük, nem jelentéktelen.

IRODALOM

1. *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1849-ig.* Összeállította Kovács Máté. Gondolat, Budapest, 1963
2. *A magyar sajtó története.* I. köt. 1705–1848. Szerkesztette Kókay György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979
3. *A magyar irodalom története.* III. köt. 1772-től 1849-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965
4. Bölöni György: *Hallja kend Táncsics.* 3. kiad. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965
5. Pándi Pál: „*Kísértejtárás*” Magyarországon. I. köt. Magvető, Budapest, 1972
6. Táncsics Mihály: *Életpályám.* Magvető, Budapest, 1978, (Elvek és utak)
7. [Táncsics Mihály] *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak.* Párisban: Amyotnál, 1844
8. Vörös Antal: Táncsics Mihály kiadatlan cikke a sajtószabadságról és a cenzúráról. *Történelmi Szemle*, 1958. 1–2. sz. 55–74. p.

ADATGYŰJTÉS TÁNCSCSRÓL NEGYPENNYOLC KAPCSÁN A SZABADKAI VÁROSI KÖNYVTÁR KÜLÖNGYŰJTEMÉNYÉBEN

KUNKIN ZSUSANNA

Minden társadalomban voltak tisztánlátó, bátor és eltökélt emberek, akik a nyomorban élők jogaiért és emberi méltóságáért szálltak síkra nem törődve veszéllyel, megpróbáltatásokkal, börtönnel. Ilyen forradalmi indíttatással munkálkodott Magyarországon Táncsics Mihály az 1840-es évektől kezdve egész élete végéig. Azon a nevezetes 1848. március 15-ei eseményen kívül, amikor Nyáry Pál és Klauzál Gábor a forradalmat sürgető pestiek élén kiszabadították az ekkor még Stancsics Mihály névre hallgató rabot budai börtönből – vajmi keveset tudunk róla.

A TAKÁCSMESTERTŐL A SZÓTÁRKÉSZÍTŐIG

1799-ben született Ácsteszerén. Jobbágy származású, hétgyermekes család harmadik gyermekeként takácsmesterséget tanult, miután „elbotozták a paraszti sorstól”.¹ Ezzel a szakmával azonban nem sokra vitte. Mint falusi szuplens kisebb-nagyobb településeken tanított. Segédtanítóságának egyik állomásán, a kunsági Izsákon az iskolamester azt a váratlan tanácsot adta a rendkívül fogékony fiatalembernek, hogy iratkozzon tanítóképzőbe. Huszonkét éves, amikor felveszik a budai tanítóképzőbe, ahol meg is szerezte tanítói oklevelét. A tanulmánygyás hihetetlen akaratereje, és főleg a latin nyelv elsajátítása iránti erős vágya több gimnázium gyalogszerrel való felkeresésére ösztökélte. Közben nyitott szemmel járva városról városra, elevenen érdeklődött az ország sorsa iránt, dacolva a kiszolgáltatottsággal, mely nemcsak őt és családját, hanem százezreket is érintett. A budai és a gyöngyösi gimnázium visszautasító válasza után felvették a kecskeméti piaristákhoz, ahol egy év alatt két évre szóló tananyagot sajátított el, és bár első lett a jelesek között, mégis

továbbállt, és vándorútra indult a szünidőben. 1825 nyarán eljutott Pozsonyba, Bécsbe, Sopronba, Zágrábra és Fiumébe, majd a gimnáziumot Nyitrán, szintén a piaristáknál folytatta, a hatodik osztályt pedig Pesten. 1828-ban ismét a szünidőben bejárta néhány vármegyét, de mint ismeretlen vándor gyanút keltett állandó kérdezősködése miatt. Jogi státusát tekintve Táncsics nem tartozott sem a szabad polgárok, sem a nemesek osztályához. A jobbágyok sorából való vándorló deák élete állandó anyagi gondokkal volt terhes amellet, hogy a hatóságok folytonos zaklatásainak volt kitéve. Minden léptét figyelték, és többször le is tartóztatták. Ezeket az önkényeskedéseket Táncsics haszonként könyvelte el, mert bizonyították az adott körülményekről szerzett tapasztalatait, melyeket később meg is írt.

Visszatérve Pestre, a francia felvilágosodás tanulmányozásába fogott, Rousseau műveit olvasta, és folytatta gimnáziumi tanulmányait. Franciául tanul, és külön foglalkozik filozófiával. Nyelvtanárával együtt magyar–német szótárt szerkeszt. Ekkor ismerkedik meg Vörösmartyval. Táncsics most anyagot gyűjt egy magyar–latin–német szótárhoz, melyet egyedül akar kiadni. Közben házitanítóskodik, és befejezi a gimnázium 8. osztályát. Erdély felé veszi útját, hogy magyar szavakat gyűjtsön, de újból letartóztatják, majd elengedik, mert átkutatott személyes holmija között nem találtak semmi gyanúsat. Rengeteg tapasztalattal tér vissza Pestre, és újból tanítói állást keres.

TÁNCICS ÓMORAVICÁN ÉS SZABADKÁN

Bács megye pénztárnoka Szalmássy Miksa, akinek földbirtoka Ómoravica határában volt, négy fia mellé 1831-ben házitanítónak fogadta Táncsics Mihályt. A házitanító komoly alpműveltséggel rendelkező családba került, ahol a négy tanítvány is igen törekvőnek bizonyult. Ekkor ért el Ómoravicára a kolerajárvány. Táncsicsnak szerencséje volt a szerencsétlenségben, mert Szalmássyné önfeláldozó ápolásának köszönhetően leküzdte a kórt, és folytatja tanítói munkáját. A Szalmássy fiúkat, akik rajongtak tanítójukért, alaposan felkészítette arra a vizsgára, melyet a ferencesek gimnáziumában Szabadkán kellett letenniük, mintegy hivatalossá téve tudásukat. A tanító úr elkíséri tanítványait Szabadkára, ahol a vizsgák nagyszerűen sikerültek. Felmerült azonban egy váratlan probléma. A ferencesek ugyanis nem voltak megelégedve a vizsgadíjjal, melyet a zsupori Szalmássy igen szűkre szabott. Táncsics is érezte az igazságtalanságot és a helyzet fonákságát. Nem is állta meg szó nélkül, és szólt is munkaadójának, hogy nem eljárás a minimális fizetség a ferences barátokkal szemben. Ezen végül is úgy összeszólalkoztak Szalmássyval, hogy a házitanítónak el kellett hagynia Ómoravicát.

A REBELLIS ÍRÓ

Visszatér Pestre, ahol Heckenast kiadja *Magyar és német beszélgetések* című könyvét. A nyelvtani gyakorlatokba ilyen zaklató szövegeket írt Táncsics: „A jobbágyok sokat szenvednek, az állatnál is rosszabb a sorsuk, pedig az urak minden gazdagságukat nekik köszönhetik.” Ezek után bármit is írt, minden mondata vagy a földesurakat, vagy a papságot, vagy az osztrák elnyomást vette célba. Ezért is jegyezte meg nevét minden fontos hivatal. Könyvét betiltják.

Közben a Rudnyánszky családnál nevelősködik, ahol a bárói család hihetetlen pazarlását tapasztalja. Ekkor születik a *Pazardi* című könyve, melyet a cenzor visszautasít. Jósika Miklós pártfogói ajánlására Táncsics a Telekiek koltói kastélyába kerül, ahol az ifjú gróf Teleki Sándort, Petőfi későbbi barátját tanítja. Ebben a kastélyban töltik 1847 szeptemberében Petőfiék mézeshetüket. Teleki Sándor jellemének formálásában nagy szerepe volt a házitanítónak, olyannyira, hogy az ifjú gróf 1848-ban a szabadságharc oldalára állt, és Bem seregének intendánsa lett.

Táncsics most a *Pazardi* második kötetén dolgozik, amely még erősebb az elsőnél. A cenzor visszavonja a nyomtatáshoz szükséges engedélyt, befolyásos személyek pedig figyelmeztetik Telekiéket, hogy veszélyes elveket valló házitanítójuk van. Táncsics megtudva ezt, önként távozik Koltóról, és visszatér Pestre. A balszerencse állandóan kíséri. Egyetlen szerencséje Seidl Terézszel kötött házassága volt, mert az asszony egész életén át igazi házastársa volt.

A pozsonyi országgyűlés 1840-ben olyan döntést hoz, mely szerint a latin helyett a magyar lesz a hivatalos nyelv. Rohamosan megnőtt ekkor a magyarul tanulni vágyók száma. Táncsicsnak egyszerre rengeteg tanítványa lett, meghíúsult azonban a szegedi nyomdász Grün János kérésére megírt *Iparosok naptárának* kiadása az 1844-es évre. A cenzor megint álljt parancsolt. Közben tönkrementek kéziratái és a magyar–latin–német szótár több ezer oldalas anyaga is. Megírja *Sajtószabadságról nézeti egy rabnak*² című ismert művét, melyet Lipcsébe csempészett ki. A nyomtatás helyét Párizsban tüntették fel, természetesen kihagyva a mű szerzőjének nevét. Táncsics Mihály e könyvében a jogtipró hatalmat az útonállóknál is bűnösebbnek minősíti, ami persze óriási kavarodást eredményezett. Hamar rájöttek a szerző nevére. Ő meg titkon Pozsonyba juttatott a műből az országgyűlési képviselőknek, akik kézzel kézre adták a nagy port kavaró illegálisan kinyomtatott munkát. Ezúttal a rendőrség nem lépett közbe. Ezután kapcsolatba lép Kossuth Lajossal és Batthyánnyal, akiknek *Hunnia függetlensége* című kéziratát viszi, segítséget kérve annak kiadásához. Ismét csalódás éri. Deák Ferenc sem segíti, hanem óvatosságra inti. Ezután Bécsbe, majd Prágába utazik. Drezda, Lipcse, Halle, Berlin és Hamburg a további állomások. Végül Hamburgban sikerül a *Józan ész* című

kéziratát nyomda alá helyeznie. A kiadás helyének Londont tüntetik fel. Útja most Brémába vezet, ahol az Amerikába kivándorlók sanyarú sorsa dermesztően hat rá. Hollandián keresztül Párizsba utazik, majd Angliába is eljut. Mindenütt a munkások életét tanulmányozza. Londonban éri a hír, hogy kisebbik leánya vörhenyben meghalt, fia és nagyobbik leánya és felesége is beteg. 1846 októberében ért haza. Közben fia is meghalt. Nem is tud már örülni a Lipcséből végre megérkező *Népkönyvnek* és a *Hunnia függetlenségének*. A rendőrség résen áll. Kossuth figyelmezteti, hogy letartóztatására parancsot adtak ki, meneküljön.

HORVÁTORSZÁGI BUJDOSÁSA

Gróf Batthyány Kázmér a horvátországi Brod melletti birtokát ajánlja fel rejtekhelyül. Itt írja *Nép szava – Isten szava* című politikai tanulmányát, szót emelve a robot és a dézsma ellen. Károlyvárosban (Karlovac) szeretné kiadni, de a nyomdász nem vállalja. A kéziratot ezért Pestre csempészi. Ismét elutazik Fiumébe, és pihenten ér vissza Brodba. Itt fogadja nagyobbik lányának halálhíre. Gyászában egy halvány remény élte, hogy állítólag hazamehet, nem fogják perbe. A hír alaptalannak bizonyul, letartóztatják, vasra verve Zágrábba hurcolják. Innen zárt, befűgönyözött hintón Budára, a József-laktanyába viszik.

A RAB ÉS A FORRADALOM

Magánzárkában sínylődik, hetekig feléje sem néznek. Végül vád alá helyezik; az államrend felforgató szándékával, a fennálló jogrend tagadásával, Ausztria rágalmozásával, az erkölcs és a vallás becsmérlésével, az úri osztály elleni izgatással vádolják, és büntetésként tízévi sáncmunkát emlegetnek. Ekkor már 1848 februárjában vagyunk. Párizsban kitört a forradalom. Ezt Táncsics a börtönben tudta meg. Közben beköszöntött március 15-e. Este volt már, amikor Táncsics cellájába belépett a börtönfelügyelő és beszámolt arról, hogy Pesten és Budán forradalom van, a pesti városházán üléselő forradalmi bizottságnak átadta a hatalmat, Petőfi és társai fellázították a népet, a tömeg elindult kiszabadítására.

A kiszabadított fogoly és családja kilátástalan anyagi helyzetbe került. Megsegítésükre országos gyűjtést szerveztek. Petőfi személyesen vitt el nyolcvan forintot írótársának. A közadományt azonban Táncsics nem személyes célokra fordítja.

A MUNKÁSOK UJSÁGA

Tizenhét nap telik el kiszabadulása után, és máris napvilágot lát 1848. április 2-án a *Munkások Ujsága*. A hetilap fejlécében számról számra a következő mottó olvasható: „A kormány az országért van, tehát fölötte a nemzet mindenkor intézkedhetik.” Táncsics, a szerkesztő, szükségét érzi annak, hogy „a kevésbé tanult sokaságnak” megmagyarázza, hogy mi is történik voltaképpen. Ismertetni kellett a jobbágytörvényt és főleg azt, ami belőle hiányzott. Az első szám vezércikkében többek között ezt mondja: „. . . ujságom arra szolgál kiváltképp, hogy benne a' fölött tanakodjunk: mit és hogyan kelljen ezután tenni, hogy a' most kivívott szabadságunkat nemcsak megtarthassuk, hanem miként boldogulhassunk”.

A negyvennyolcas parasztság nehezen hitte el, hogy az a földesúr, aki eddig sanyargatta, most egyszerre fölszabadítója lett. A „pöregatyások” bizalmatlansága – ahogyan Táncsics mondta – a „kutyabőrösdi” iránt, szinte áthidalhatatlan volt. A *Munkások Ujsága* célja, hogy közérthetően tájékoztasson. Háromezer példányban jelent meg, és Táncsics Pesten a vásárra érkező parasztoknak ingyen osztogatta. „Azóta sem volt a magyar népnek hasonló újságja” – írja a lapról Bölöni György *Hallja kend Táncsics* című könyvében. A *Munkások Ujsága* közli az olvasók leveleit is. Panaszokkal teli levelek, bizalommal feltett kérdések özönlöttek a szerkesztőségbe. Bölöni ezekről a levelekről így vélekedik: „Ízes magyar beszédük néha versenyez egy Petőfi-verssel, és népi pátoszuk magasabbra száll Kossuth Lajos perzselő szónoklatainál.” Táncsics *Forradalom* című vezércikkében, az újság első számában többek között ezt írja: „Jól figyelmezzenek kendtek e' néhány szóra: nincs többé úr és paraszt, nincs robot, nem botozzák többé az embert; mindnyájan egyenlő jogú polgárok, testvérek vagyunk.” A bevezető írás után következnek a *12 pont* című, melyben részletesen elmagyarázza az országgyűlésnek benyújtott követeléseket és azok értelmét. A cikk végén leszögezi: „Ez értelme a' 12 pontnak. A' ki másképp magyarázza, ne higyenek kendtek neki; az el akarja kendteket ámítani; az rosszat akar a' hazának!” *Állodalom* című írásában arra figyelmeztet, hogy csak az képes hasznára válni országának, aki azt ismeri, de nemcsak saját államát kell ismernie, hanem a szomszéd államokat is. Föl is sorolja Hollandia, Portugália, Nagy-Britannia, Dánia, Belgium, Svájc, Ausztria, Olaszország és Görögország statisztikai adatait, kiterjedését, lakosainak számát, és hogy az országnak van-e királya vagy nincs. Svájcon kívül mindenütt király áll az ország élén. Ez az ország áll érdeklődésének középpontjában. Az ottani helyzetet így ismerteti: „Helvéczia: Nagysága: 720 □-ü mérföld. Népeségének száma: 2.362.200-ra tétetik. Királya nincs, hanem időnként elnököt választanak magoknak király helyett, ezen ország nem királyság hanem köz-

társaság, 's ha nincsenek vele megelégedve, leteszik 's mást választanak helyette. Kendtek közöl, magyar polgártársak sokan talán azt gondolják, hogy nem is állhat meg az az ország hacsak királya nincs, de gondolják meg kendtek, hogy nem attól függ valamely országnak boldogsága, hogy királya van-e, vagy elnöke, hanem attul függ, milyen törvényei vannak, jók e vagy rosszak?" Hogy milyenek voltak az akkori magyarországi törvények, hadd idézzük a jobbágyok úrbéri szolgáltatásáról intézkedő szabályzat (Urbarium)³ két részletét: „Ha a robotra hivatott paraszt röstségből, vagy más vétkes okból meg nem jelenik, tizenkét pálczával büntetessék.” (Nyolczadik Punctom XIV. paragrafus), vagy a XVI. paragrafus: „Az meghólt Jobbágyoknak özvegyi az Uladislau 7^{dik} Decretumának 21^{dik} Articulusnak rendeléséhez magokat alkalmazassák, az az ha máshoz férhez mennek is, az földes Uraknak Engedelmé nélkül az Házból elne mehessenek: külömben az Javai földes Uraiknak szabad rendelése alá vettetődnek.”⁴

A *Munkások Ujságának* következő írása azzal a témával foglalkozik, melynek alapján Bölöni pont a *Hallja kend Tánccsics* címet adta tanulmányának. Tánccsics cikkének a címe: *Czimezés*. „Mi falusi emberek (bár én most városban lakom, de az eke mellett nevelkedtem föl, s' minden tekintetben most is falusinak tartom magam) mióta élünk, azaz él a' nemzet kendnek szólítjuk egymást . . . a' kinek tetszik, ám használjon más megszólítást, ha neki a' kend gyöngéd fület sért; ha neki ez parasztos: de mi maradjunk e' derék törzsökös szavunk mellett, hiszen a' finyások ebből csinálták a' kegyelmed, kelmed, kegyed szavakat . . . ha kegyed, meg ön czimet mondanak irányomban, meg nem köszönöm nekik, mert akkor csak kaputomat tisztelik.” Tánccsics ugyanabban az írásában a kivándorolt magyar munkások helyzetéről is ír; cikkét két folytatásban közli. Következik a *Hazafiak!* című röpiratszerű felhívás, melyben a „valódi munkásnak becsületéről” ír. Többek között az aktuális politikai helyzetről tájékoztat, majd az Erdéllyel való uniót szorgalmazza. Az első szám utolsó rovata *Külföld* cím alatt híreket közöl, majd az előfizetéssel kapcsolatos tudnivalókkal zárul. Az impresszumban ez áll: Felelős szerkesztő és kiadó Tánccsics Mihál. Nyomatik az egyetemnél.

Nincs szándékunkban részletesebben ismertetni a rövid életű hetilap további tartalmát, csak néhány témát szeretnénk kiemelni az első hónap számaiból, melyeket a szabadkai Városi Könyvtár féltve őrzött kincseiként kezelnek: Függetlenség, egyenlőség, államadósság, közös teherviselés, szabadság és törvény, a pesti egyetem problémái, katonaság, nemzetőrség és robot, papi nőtlenség, követválasztás, törvényjavaslatok, szabad sajtó stb.

Lapozva az újság májusi számait, a politikai írások között egy versre bukkanunk. Dienes Lajos (1816–1874) ifjúsági író, a későbbi szabadságharcos verséről van szó, mely frissességével mintegy cezúrát alkot a politika és a vers

MUNKÁSOK UJSÁGA.

1. szám. *Budapest, április 2-kán. 1848.*

A' kormány az orszáért van, tehát fölötte a nemzet mindenkor intézhető.

MAGYARORSZÁG.

Nevem.

Ujságomnak ezen első számában mindenek előtt szükségesnek és kötelességemnek tartom arról az olvasókat felvilágosítani, mért módosítám Stancsics nevet Tánccsicsra?

Születésem helyén az egész község Tánccsicsnak hí. Ezért azonban nem módosítottam rajta, hanem mivel két nagyobb gyermekem, kivált pedig a' legidősebb, kinél csak a' hazát tudom jobban imádni, szinte így hit mindig: ennek emlékére meghagyom — úgy, miként ő engem nevezett.

Forrodalom.

Atyámiai, munkás testvéreim! Budapesten a' mult március hó 15-kén egy éjjel és egy nap olly nagy és nevezetes dolgok történtek, millyek azelőtt századok alatt nem történtek.

És mivel sokan lehetnek közülünk olyanok, kik a' távolbéli vidékeken erről még semmit sem hallottak, vagy talán rosszul hallottak: néhány sorban röviden előadom, mi okozta e' forrodalmat, vagy zendülést; miként és mért történt?

Ezt ugyan külön már részint megjelent, részint még későbbben megjelenendő könyvecskékből terjedelmesen olvashatjuk majd, én tehát csak igen röviden érintem: hanem ez ujságom arra szolgál kiváltkép, hogy benne a' fölött tanakodjunk: mit és hogyan kelljen ezután tenni, hogy a' most kivívott szabadságunkat nemcsak megtarthassuk, hanem annak következtében miként boldogulhassunk.

után következő pedagógiai tárgyú újságcikk között. Dienes *Arany kalitka* című allegorikus költeményéről van szó, melynek témája örök téma, a rab madár.

A számos vidéki tudósítás között az első negyedévben több vajdasági is van. Az egyik *Bácskából* cím alatt már a csapatok mozgásáról tudósít (13. szám), a másik *Újvidékről* (9. szám), a harmadik *Ómoravicáról* (13. szám).

A *Munkások Újságának* támadásai a kiváltságosok ellen, valamint a jobbágy-felszabadítás körüli huzavona rebellis hangon való leleplezése még Kossuthot is arra készítette, hogy csitítsa Táncsics vehemenciáját. Végül az újságot a hatóságok 1849 januárjában beszüntetik.

TÁNCSICS A FORRADALOM UTÁN. BUJDOSÁS, ISMÉTELT BÖRTÖN ÉS A VÉG

A császári csapatok 1849. január 5-én bevonultak Pestre. A kormány Debrecenbe menekül, Táncsics és családja is Debrecenbe megy, majd Szegedre. Világos után Táncsicsék városról városra bujdosnak. Távollétében Táncsicsot halálra ítélték, és jelképesen fel is akasztották. Felesége közben földalatti helyiségekben nyolc évig rejtgette. Táncsics szakadatlanul írt még ilyen körülmények között is. 1857-ben általános amnesztiát hirdetnek, őt azonban állandóan figyelték, a hatóság anyagilag akarta tönkretenni. Adóhátralékot követeltek tőle visszamenőleg, melyet nem tudott kifizetni. Most is Jókai segít rajta, és kifizeti adóját. A hatalom továbbra is azon dolgozik, hogy lehetetlenné tegye írói és szerkesztői tevékenységét. Minden sorát betiltották, ő azonban kitartóan vallja továbbra is elveit. Az egyetemistákat arra biztatja, hogy harcolják ki a magyar nyelvű oktatást, minden tantárgyra, kötelezően. Ez sikerült is az 1859/60-as tanévtől kezdve. A rosszabbodó politikai helyzet azonban Táncsicsot fegyveres felkelés szervezésére készíti. Szervezkedését a besúgók meghiúsítják, őt és társait 1860. március 15-én hajnalban, még mielőtt a nevezetes évfordulón tüntetni kezdtek volna, bilincsbe verik, és ugyanabba a budavári börtönbe zárják, ahonnan 1848. március 15-én kiszabadították. Szeptemberben hoznak csak ítéletet fölötte. Tizenöt évi szigorított börtönre ítélik a már hatvankét éves vádlottat. Jókai ismét pártfogásába veszi, és családjának pénzt küld. Táncsicsot ezentúl megviseli a börtön, látása rohamosan romlik. Szinte teljesen megvakul, de vakon is ír. Lánya, aki mindennap látogatja, fröszert és papírt visz be titkon a börtönbe, és viszi ki apja kézíratait. Az Írói Segédegylet havonta folyósít a rabnak egy bizonyos összeget, amivel valamelyest könnyít életén. Szabadulását a kiegyezés hozta meg. Lefoglalt könyvei közül a hatóságok visszaadták a *Világkrónikát*, a *Magyar krónikát* és a *Magyar nyelvtanítási könyvecskét*. Könyveivel és egy vakvezető társával bejárta az országot, árulta könyveit, és terjesztette a nemzeti kultúrát. Egy ideig Sorok-

sáron tanítószkodott, majd Orosházáról felkéri, hogy képviselje kerületüket az országgyűlésben. Megint aktívan kezd politizálni, és beindítja új lapját, az *Arany Trombitát*. A hetilap alcíme: Politikai, ipar- és gazdasági hetilap a munkás nagyközönség számára. Mint a *Munkások Ujsága*, ez a lap is rebellis eszméknek volt a szócsöve, és mint elődjét is, ezt is beszüntetik, a parlamentben pedig megbuktatják. Ezután Táncsics sikertelen nyelvészeti tanulmányokat írt a magyar nyelvről, melyeket a hozzáértők természetesen nem méltányoltak. Teljesen elszegényedik. Nyolcvankét évesen ötödik gyermekét temeti el. Legyenűlt szervezete nem bírja tovább a sorscapásokat. 1884. június 28-án halt meg Pesten.

Táncsicsnak az uralkodó osztály érdekeivel szembeállító függetlenségi küzdelme, szociális változásokat követelő tevékenysége egyedülálló volt a maga korában. Talán csak Petőfi volt e téren nálánál nagyobb. Hiába hiúsították meg forradalmi törekvéseit, hiába tiltották be könyveit és politikai katekizmusnak számító népnevelő újságait. Nemzetet nevelni a múlt század közepén, a forradalom előtt, majd negyvennyolc sorsdöntő eseményei közepette és a rá következő évtizedekben is, akkor, amikor Magyarországon a férfikort elért lakosság kétharmad részének nem volt választójoga, csak terheket viselt, amikor az ország négyezer községében nincs iskola, mérhetetlen elszántság, kitartás és áldozatvállalás árán volt csak lehetséges. Se zaklatás, se bujdosás, se börtön, se rablánc, se családi tragédiák, se súlyos anyagi gondok, de még szeme világának elvesztése sem tudták megállítani céljai elérésében. Mégis mindez kevés volt a gyökeres változásokhoz. Naivsága és főleg magára maradtottsága megátolta őt abban, hogy hatásosabb, nagytömegmozgató legyen.

Az évforduló jó alkalom arra, hogy kiemeljük Táncsics Mihály vajdasági vonatkozásait, és újraolvassuk műveit: *Magyar nyelvtudomány kérdések és feleletekben nagyobb tanulók számára*. Pest, 1840; *Sajtószabadságról nézeti egy rabnak*. Párizs, 1844; *Népkönyv*. A' fenséges nádorispány félszázadig viselt hivatalának emlékére. Lipcse, 1846; *Hunnia függetlensége*. Jena, 1847; *Nép szava – Isten szava*. Budapest, 1848; *Népkönyv*. Budapest, 1848. Mindezeket pedig a szabadkai Városi Könyvtár különgyűjteményében vehetjük kézbe.

JEGYZETEK

- ¹ Gerencsér Miklós: *Így élt Táncsics Mihály*. Bp, 1975
- ² Ez a ritka könyv megtalálható a szabadkai Városi Könyvtár különgyűjteményében
- ³ Magyarországon Mária Terézia 1767-ben rendelettel szabályozta az úrbéri viszonyokat, mely 1848-ig volt hatályban
- ⁴ A szabadkai Városi Könyvtár országgyűlési naplókat tartalmazó gyűjteményéből, korabeli helyesírás szerint átvirva

KISS ERNŐ APOTEÓZISA

*1905. április 8-án mutatta be Polgár Károly színtársulata
a nagybecskereki színházban Hegedűs János történelmi darabját*

N É M E T H F E R E N C

A századelőn igencsak megszorodtak a szabadságharcra kapcsolatos írások a becskereki *Torontál*ban. Egyrészt a még élő bánati honvédek, a „nagy idők tanúi” elevenítették fel negyvennyolcas emlékeiket, másrészt történészek és kutatók tették vizsgálatuk tárgyává a szabadságharc eseményeit, részvevőit. Ez utóbbiak közül a leglelkesebb és legszorgalmasabb Hegedűs János (1858–1914 után) anyakönyvi felügyelő volt, a termékeny közigazgatási szakíró, aki valóságos Kiss Ernő-kultuszt teremtett Bánátban. Hegedűs ugyanis még a millennium táján kezdte el gyűjteni az adatokat Torontál megye történetéhez, s e kutatómunka során Kiss Ernővel (1799–1849) kapcsolatosan is sok új tény birtokába jutott, melyeknek egy része – saját bevallása szerint –, olyan jellegű volt, hogy még 1906-ban sem lehetett teljes egészében közölni. Ugyancsak a Kiss Ernő életével kapcsolatos adatgyűjtés során, 1903. június 15-én, a *Torontál* hasábjain vetette fel Hegedűs a gondolatot, hogy az aradi vértanúnak szobrot kellene állítani Nagybecskerek főterén. E kezdeményezésnek az eredménye lett később a Kiss Ernő szoborbizottság megalakítása, amely csakhamar hozzá is látott a szükséges pénz begyűjtéséhez. A kezdeményezéstől a megvalósításig azonban három évre volt szükség, és a díszes szobrot (Radnai Béla alkotását) végül is ünnepélyes keretek között 1906. május 27-én leplezték le. Ugyanaz évben tette közzé Hegedűs Kiss Ernő-kutatásainak eredményeit összegező kötetét is (*Kiss Ernő, az aradi vértanú hős emléke*), amely a Pleitz-nyomda termékeként látott napvilágot.

Időközben 1904-ben, míg lassan folyt a gyűjtés a szobor javára, Hegedűs kötetben állított emléket azoknak a hölgyeknek, akik részt vettek a szabadságharcban (*Magyar nők a nemzet nagy napjaiban*), levéltári adatok alapján

pedig *Kiss Ernő apoteózisa* címmel történelmi darabot írt az aradi vértanúról. Annak tiszta bevételét a szobor felállítására ajánlotta fel.

A *Torontál* már 1905. január 3-án beharangozta, hogy a színművet Polgár Károly társulata 1905. március 15-én évadnyitó előadásként fogja bemutatni a városi színházban.

A színdarab három felvonásos volt, s tizennégy képben mutatta be a hős vértanú életét. Az első felvonás *Az első honvédtábornok* címet viselte, s cselekménye Újpeccsen, Nagybecskerekén és Péterváradon játszódik 1848. április 26-ától május 16-áig. Ebben hét képet mutattak be: „Az első, Kiss Ernő lelkiharca. 2-ik Jellasicch báró. 3. Hrabovszky s a szerb nemzeti küldöttek. 4. A szabadságharc első halottja. 5. A toborzás (dalokkal, táncokkal). 6. A szentmihályi csata s a tornyosuló vészfelhők. 7. Az écskai diadal.”

A második felvonás címe *A perlaszi hős* volt, s 1848 szeptemberének eseményeit mutatta be három képben. Az elsőben volt bemutatva „a vidék adakozása s a perlaszi táborbaindulás”, a másodikban „a perlaszi csata s a győztes vezér megkoszorúzása”, a harmadikban pedig „Rózsa Sándor s szabadcsapata (dalokkal, táncsal), meg az eleméri csata tragédiája”.

A harmadik felvonásban, *A vértanúban* az 1849-es debreceni, budapesti, világosi és aradi események kerültek színre négy képben: „Az első kép: az első március 15-ike. 2. Görgey és Kossuth. 3. Világos. 4. Az apoteózis” volt.

A darabot egyébként egy prologus előzte meg, és egy allegóriás kép zárta.

A továbbiakban érdekes ismertetni a darab szereplőit is, pontosabban azokat a személyeket, amelyeket Polgárék társulata megjelenített: „Kiss Ernő a 2-ik. sz. Hannover huszárok ezredese, majd tábornok, országos főparancsnok s hadügyminiszter. Báró Hrabovszky János altábornagy, királyi biztos, a tótországi és szerémségi hadak főparancsnoka. Kossuth Lajos, a honvédelmi bizottság elnöke, majd Magyarország kormányzója. Görgey Artur tábornok majd diktátor. Fach J., Wetter, gróf Eszterházy alezredesek. Damjanich J., Parcsetics, Bogdánovics, nagy S. őrnagyok. Gróf D'orsay, gróf Leiningen K., Lenkey János, Szekulics Eythim kapitányok. Bayer, ezredes, tábori főnök. Aschermann, Kohlmann, Stein vezérkari tisztek. Arányi, Pánta Mariska főhadnagyok. Halassy hadnagy. Weinhengst kadét. Bakó, Fogarassy őrmesterek. Vukovics Sebő kormánybiztos. Irányi D. országos képviselő. Stojanovics, Torontálvármegye alispánja. Micsovics Gáspár, újpecsi főszolgabíró. Dobokay Lajos, Kiss Ernő jószágkormányzója. Gróf Csekonics Jánosné. Lévay Mariska úrileány. Imre, Lévay Mariska jegyese. Paulin, egy úrileány. Horváth István ezredorvos, előbbi vőlegénye, majd férje, Idősbb úr, Paulin apja. Színészznő. Vidonyi Jenő, 17 éves diák. Niczler Eduárd, nagybecskereki gazdag tőkepezés. Schreiber Ábris szenal. Murgu Vaszilie végszentmihályi bírő. Markos András, Kiss Ernő szolgája. Markosné, Sára a felesége. Már Pista paraszt gyerek. Rózsa Sándor,

az alföldi haramia. Miniszter, tábornokok, tisztek, katonák. Urak, úrasszonyok; polgárok, polgárnők; legények, leányok; papok, diákok; magyarok, szerbek.”

1905 januárjában Polgárék már készítették a darabot, amelyet „sok új díszlettel és korhű jelmezekkel” szándékoztak előadni.

Miközben folytak a próbák, a közvélemény figyelme is lassan az új darab előkészületeire irányult. 1905. február 10-én írja a *Torontál*: „Tekintettel arra, hogy a darab legnagyobb része Nagybecskerekén és környékén játszódik le, s a Délvidék igen sok családjának kiváló alakjai szerepelnek benne, s hogy a darab iránt máris nagy az érdeklődés, az igazgató akként rendelkezett, hogy a darab két egymás utáni estén fog színre kerülni, hogy így az érdeklődő nagyközönség kívánságát is kielégíthesse.”

A bemutató közeledtével 1905. március 8-án a *Torontálban* ezt olvassuk: „A színdarab iránt igen nagy érdeklődés mutatkozik. A színigazgató fáradságot és költséget nem kímélve, teljesen korhű ruházatban, fegyverzetben s megfelelő díszletekkel hozza színre az igen érdekesnek ígérkező művet, melyben Kiss Ernő mindenütt a maga Crösusi fényében tündöklök, mint igazi magyar mágnás katona. A sok kép közül különösen színesnek s gazdag változatúnak ígérkezik az első március 15-ike, jellegzetesnek a Nagybecskerekén lefolyt toborzás, s eredetinek a Rózsa Sándor szabadcsapata felvonulása.”

S miközben a becskerei közönség fokozott érdeklődéssel várta március 15-ét, hogy megtekinthesse a darabot, 1905. március 9-én a *Torontál*, a színtársulat igazgatóságára hivatkozva közölte a meglepő hírt, hogy *Kiss Ernő apoteózisa* csak március „hó végén kerül színre, mert a színtársulat az idő rövidsége miatt nem készülhetett elő kellőképpen a darabra”. Ez már rosszat sejtetett, hiszen világos volt, hogy a március 15-ei becskerei ünnepség fénypontja, a Kiss Ernőről szóló eredeti darab bemutatója bizonytalan időre elmarad. A hírből az is kiviláglott, hogy Polgárék nem készültek a darabra kellő alaposítással és komolysággal, s mint később kiderült, éppen e hanyag viszonyulás okozta a darab bukását is.

Hegedűs művét végül is nem 1905 márciusának végén mutatták be, hanem (nyilván a szöveg betanulásával bajlódva) csak 1905. április 8-án (szombaton) este vitték színre. A bemutatóról a jóhiszemű *Torontál* csak igen röviden emlékezett meg, elhallgatva az egyébként nem rossz darab csapnivaló előadását – bukását. A lap színikritikusa a többi között ezt írta: „Hegedűs János színműve szombaton került először színre. A darabnak . . . van néhány sikerült részlete, mint például Görgey és Kiss találkozása, a március 15-iki kép, melyben ifj. Deréki János igen szépen szavalt a »Talpra magyart« vagy a Rózsa Sándor fellépése, amikor Kiss Pistának nyílt alkalma egy tőről metszett magyar alak bemutatására. Tiszta magyar nyelvezete is feltétlen dicséretet érdemel. Kevésbé helyeselhetjük a szerző kirohanását a szerbek ellen, mert kár volna azt a

jó egyetértést, melyben mi itt a nemzetiségekkel élünk, színpadi tirádákkal megbontani. A címszerepet Sík Rezső játszotta, ki a Torontáli hős alakját néhány igen érdekes vonással ruházta fel. Ő kapta a fent említett két szereplőn kívül a legtöbb tapsot, melyben a társulat többi tagjai – a darab az összes személyzetet foglalkoztatja – is méltán osztoztak. A szerzőt többször hívták, de nem jelent meg.” S ha történetesen a *Torontál* színikritikusa jóhiszeműségből el is hallgatott több kellemetlen részletet, a *Nagybecskereki Hírlap* tudósítója kendőzés nélkül ismertette a silányan előadott darab bukásának okait: „Hegedűs János honfitársunk és ismert író alkalmi darabját jótékony előadás céljából írta meg és bocsátotta rendelkezésre a Kiss Ernő szoborbizottságnak. Az íróról szólva dicsérettel kell megemlékeznünk Hegedűs Jánosról, aki derekas munkát végzett, mert minden történelmi mozzanatot felkutatva, korhű jellemzéssel, alapos készültséggel egy szép darabot írt meg, amely a színpadi technika sok híjával, de megkapó és megható jeleneteinél fogva már a tárgy aktuális érdekességét, de a célt is számba véve, sokkal nagyobb érdeklődésre tartott igényt, mint amilyennel iránta viseltettek. Tanulságos, szép és sok irányba lélekemelő jelenetei csak kedvező bírálatot eredményezhetnek, s ha az egész este, mint szombaton történt, ferdén sült el, úgy annak oka éppenséggel nem a szerző volt. Számptalan körülmény játszott közre, különösen azt a látszatot keltve, mintha éppen azok, akiknek érdekében állott volna a teljes erkölcsi és anyagi siker, csak arra iparkodtak volna, hogy a darab megbukjék. Elsősorban és nagyban járult hozzá azon körülmény, hogy – állítólag sokaknak kívánságára – az előadás kezdetét, eltérően az eddigi szokástól, hét órára tűzte ki az igazgató. Hogy kik voltak azok a sokan, meg lehetett állapítani nagyhamar, mert bizony nagyon kevesen voltak a színházban, és a kevesek közül jóformán senki sem kérte az idő változtatását. A színházba járó közönség nem is jöhet nyolc óránál előbb. Az igazi ok, amint általánosan mondták, az lett volna, hogy egy helybeli egyet valami mulatságot rendezett, s a megye intéző körei – akik a színházban két páholy erejéig voltak képviselve –, oda akartak menni, ezek kedvéért aztán a nagyközönség jóformán ki lett zárva. Nálunk még az a divat, hogy ezek a körök azt is akarják, hogy színház tekintetében is úgy táncoljon a publikum, ahogy a vezérpáholyból füttyülnek. Ennek következtében aztán a közönség – amely nem engedte magára oktrojálni ezt az anomáliát – egyszerűen távol maradt. Ez a darab bukásának fő oka. Nem kevésbé és szintén nyomósan járult hozzá az is, hogy – az egyetlen Sík Rezső kivételével – jóformán senki sem tudta szerepét, még nyolcadig sem úgy, ahogy kellett volna. De magyarázatát leli a dolog azon körülményben, hogy virágvasárnap előtt, amikor körülbelül az egész társulat távozófélben van, egy ilyen nehéz darabbal, amelyet ezután és máshol sem adhatnak elő többé – terheltek meg a szereplőket. Ezek most már természetesen nem nagyon törődtek semmivel.

A darabhoz korthú jelmezek kellettek volna, ezek is hiányoztak. Sok más körülmény is járult még a sikertelenséghez. A hadparancsot egy sorvezetőről olvasta le Hatvani, a Talpra magyart – bár szépen és hazafias lelkesedéssel – a *Politisches Volksblatt* képes feléről szavalta le ifj. Deréki, s így tovább. A közönség már azután annyira részvétlen volt, hogy a Szózatnál szépen ülve is maradt. Az egyedüli utolsó kép, az allegória keltett némi figyelmet, de ekkor már késő volt. (. . .) A szerzőt többször hívták, de az nem jelent meg.”

Így bukott meg még bemutató előadásán – ahogyan akkortájt mondani szokták: a közönség közönyén – az általunk ismert egyetlen eredeti, magyar nyelvű, nagybecskereki negyvennyolcas tárgyú darab. E sikertelenséghez nagyban hozzájárult a felkészületlen színtársulat igen gyenge előadása, amelynek végén Hegedűs János szerző jobbnak látta, ha nem jelenik meg a becskereki közönség előtt a színpadon.

A MAGYAR NEMZETI NYELV ÉRLELŐDÉSE A FELVILÁGOSODÁSTÓL A FORRADALOMIG

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

A kuruc kor után hanyatlásnak indult a magyar nyelv. Már nem beszélnek magyarul az országgyűlésen, a közigazgatásban, a törvénykezésben stb. A köznemesség még a magánéletben is szívesen társalgott latinul nemre való tekintet nélkül. A főnemesség viszont előbb elfranciásodott, majd németté vált.¹

A tudományos és az irodalmi magyarnyelvűsödés már 1772-ben megkezdődött Bessenyei György fellépésével, noha a magyar nyelv akkor még „némileg alkalmatlan” volt a tudomány és az irodalom hordozására. A szatmári béke előtt már volt magyar nyelvű tudományosság, de ismét a latin került előtérbe a tudományokban. A XVIII. század végén megkísérlik a visszamagyarosítást.² Magyar nyelvű írásbeliség, sőt irodalmi élet is van 1795 előtt, de nincs magyar nemzeti nyelv, hiszen a magyarnyelvűség nem terjed ki az államigazgatásra, az iskolázásra, a tudományra, nincs nagy publicitású sajtó és színház, sőt az a művelt réteg is hiányzik, amellyel a nemzeti nyelv a nyelvjárások fölé emelkedhetne.³

Azokban az országokban, ahol a római katolikus egyház tanítását fogadták el (így Magyarországon is) a latin lett hivatalos nyelv a középkorban. Maga az egyház 1080-ban nyilvánította hivatalos nyelvévé a latint VII. Gergely pápa alatt. Ez volt a nemzetközi kapcsolatok nyelve, ezen művelték a tudományokat, írták a törvényeket, az okiratokat stb. Az egyetemességre törekedő katolikus egyház nem mellőzhette „az egységes nyelv használatában rejlő erőt”.⁴ Magyarországon Szent István tette a latint hivatalos nyelvvé, a közfelfogás szentesítette ezt az Európa-szerte általános gyakorlatot. A latinnyelvűség nagy akadálya volt a nemzeti nyelv kifejlődésének, de egyébként sem ismerték fel ennek jelentőségét.⁵ A latin nyelv szinte mindegyik európai országban kizárólagos nyelve volt a hivatalos életnek, és csak ott szakadt vége uralmának,

ahol megerősödött a nemzeti nyelvű irodalom. Magyarországon maradt érvényben legtovább a „deák” nyelv használata a XIX. század derekáig.⁶ „Mekkora elernyedés vehetett erőt a magyarságon – tűnődik Rábel László –, hogy csak akkor eszmélt kötelessége tudtára, mikor más országokban már el is feledték a latin nyelvet.”⁷ Egyes országokban viszonylag korán a nemzeti nyelvet emelték hivatalossá. Angliában III. Edward (1327–1377) uralkodása alatt vált hivatalos nyelvvé az angol (noha már a VI. századtól fogva szokás volt a latinon kívül népnyelven is írásba foglalni a törvényeket). Franciaországban I. Ferenc király tette hivatalossá a franciát (1539-ben). Spanyolországban III. Ferdinánd (1217–1252) idején került a latin helyébe a spanyol. A német nyelv csak a XVII. század elején válik a törvényhozás és a közhivatalok nyelvévé.⁸

Az, hogy a közigazgatásnak és a kiváltságos osztályok társadalmi érintkezésének a latin volt a nyelve Magyarországon, Szekfű Gyula szerint megkönnyítette „a rendiség nem magyar elemeinek a magyarsághoz simulását”. A rendi kérdések nemzetiségi különbség nélkül egyesítették az embereket, így befogadóképes, termékeny talaj alakult a következő korszak nemzeti gondolatai számára. Így érthető, hogy egyes nemzetiségek (német, szlovák, ruszin) már Lipót korában is támogatták a magyar nemzeti törekvéseket.⁹

A nemesség inkább akadályozta, mint segítette az európai államok modernizálását – állapítja meg Szekfű –, önként nemigen egyeztek volna bele előjogaik megszüntetésébe. A vármegyei urak látóköre nem terjedt messzire, nem tudtak az európai élet változatosságáról, meg voltak elégedve helyzetükkel. Az első lökések Magyarország átalakítására mégis a nemesektől jött, olyanoktól, akiknek anyagi helyzete szegény volt ugyan, műveltségszomja viszont annál nagyobb.¹⁰ A főnemesek többé-kevésbé elszakadtak a nemzettől, rájuk nem lehetett számítani az ország felvirágoztatásában: „Különösen bensővé alakult a viszony a királyi udvar és a magyar főnemesség közt. A mánások Bécsbe költözvén, az ottani udvari követelményeknek alávetették magukat, műveltségük átalakult, s nemsokára minden kapcsolatukat elvesztették a honi rögön visszamaradt nemességgel. Ez utóbbi Mária Terézia uralkodása végén körülbelül 65 000 családból állott, s így már számánál fogva is hivatottnak érezhette magát arra, hogy a főnemességtől függetlenül is vállalain hordozza a rendi nemzet fejlődését.”¹¹

Először azok a fiatal nemesek ismerték fel a magyarság műveltségbeli lemaradását, akik testőri szolgálatot teljesítettek Mária Terézia udvarában. A magyar nemzeti gondolatot átvette tőlük „egy szegény felsőtiszai nemesember”, Kazinczy Ferenc, aki fiatal korában „II. József emberi felvilágosodásának lelkes híve” volt. A német irodalom mintájára akart „előkeltő tartalmú” magyar irodalmat létrehozni.¹² Vezetésével a fordítás talaján bontakozik ki a nyelv-

újítás első korszaka. Különbféle irodalmi műveket fordítanak le és dolgoznak át, külföldi híreket ollóznak és magyarátnak, miközben fokozatosan tudatosodik bennük, hogy szükösek a magyar nyelv lehetőségei, stílusuk darabos marad. A fordítás a polgárosodottabb külföldi gondolkodást szeretné magyarra ültetni, ezért is szükség van a nyelv meglevő készletének bővítésére, újítására.¹³ Kazinczy mérsékeltebben újít, Bartzafalvi merészebben. Sokan Bartzafalvi ellen fordulnak, maga Kazinczy is megrója túlzásaiért. Gúnylevelek marasztalják el az újító törekvéseket, az ortológus debreceni Grammatika 1795-ben lezárja a vitát. Ebben az évben nemcsak a nyelvbeli újító mozgalom szenved vereséget, hanem a politikai is. Martinovics Ignácék elfogatása és elítélése lecsendesíti a rendeket.¹⁴

„A fejlődés már nálunk is felveti a nemzetté alakulás kérdését – mondja Deme László –, de az országnak gyarmati kiszolgáltatottsága folytán a polgárvá és a függetlenné alakulás egyaránt súlyos akadályok előtt áll. Ebből érthető, hogy egészen 1848-ig elválaszthatatlanul összefonódva jelentkezik a nemzeti függetlenségnek és a tökéletes termelési mód kialakulásának kérdése.”¹⁵ A nemzetté válásnak egyik alapvető tényezője a nyelvkérdés megoldása. A XVIII. században Bécs a magyar nyelv megsemmisítésére törekszik. Az iskolákban még tantárgyként sem szerepel a magyar. Aki nem tud németül, nem viselhet hivatalt, miután 1784-ben II. József az ország hivatalos nyelvét teszi a németet. A vármegyék gyűléseiken tiltakoznak a király rendelete ellen (még Zágráb megye vagy a szlováklakta Trencsén megye is).¹⁶ II. József nyelvrendelete a közszolgálat, az iskola és az egyház nyelvét egy tollvonással németté akarja tenni, mint ahogyan Franciaországban a francia a hivatalos (de tegyük hozzá, hogy a közhiedelemmel ellentétben ott is vannak más nyelvű nemzetiségiek, provanszálók, bretonok stb.). A felháborodott rendek kezdetben a régi jó latint védik a némettel szemben, a magyar csak később, 1790-ben jut eszükbe – mondja Szekfű.¹⁷ 1790-ben a rendek követelik, hogy a magyar nyelv legyen hivatalos, a király és a királyi család tanuljon meg magyarul, a politikai, a kamarai és a katonai nyelvhasználat magyar legyen, a törvényhatóságok magyarul is írhasanak a felsőbb hatóságoknak, az oktatás a harmadik gimnáziumi osztályáig magyarul folyjon. Akkor azonban ebből nem lett semmi.¹⁸

A megyék 1790 és 1792 között magyarul küldik el beadványaikat a felsőbb hatóságoknak, utóbb azonban vissza kell térniük a latinhoz, sőt azokat a dokumentumokat is újra meg kell írniuk latinul, amelyeket magyarul készítettek el. A tárgyalások nyelve azonban marad a magyar. Erdélyben már 1790 előtt is magyarul leveleztek a megyék és a székek. Noha 1792-ben engedélyezi a hatóság, hogy az országgyűlési jegyzőkönyveket két nyelven, magyarul és latinul írják, ténylegesen csak 1805 után kerül erre sor.¹⁹ Az 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatát is megengedte a megyei hivataloknak

(a latinon kívül). A megyék örültek az újításnak, némelyik azonban ellenezte (mint például Bács megye – ezt sajnálattal kell tudomásul vennünk). A kezdeményező Pest megye volt, körlevélben szólította fel a többi megyét a magyar nyelv használatára.²⁰ A dolog horderejének megítéléséhez tudnunk kell, hogy Magyarország igazgatásában a XIX. század elején a rendek és a bécsi kormány osztozkodtak. 1800 körül az országnak 3400 polgári államhivatalnok volt, a vármegyei szervezetben pedig 5500 hivatalnok szolgált. A vármegyék mindegyike kis rendi államot alkotott (saját bíraskodás, pénzügyigazgatás, házi-pénztár, rendőrség). Az adószedés, a katonaaállítás, a hadsereg élelmezése is a vármegyei közigazgatás feladatai közé tartozott.²¹

1805-ben sok nehézséggel járt a magyar nyelvre való áttérés a hivatalokban. Tudtak ugyan a tisztviselők magyarul, de nem voltak meg a szükséges szakki-fejezések. Némelyik megye tisztí szótárat íratott (Pest, Veszprém, Zala, Borsod, Baranya), Bihar megye terminológiai megállapodást kezdeményezett közös bizottságok révén, de a kormány ezt meghíúsította.²² A tisztí szótárak összeállításában neves nyelvtudósok segédkeztek: Révai Miklós (Pest), Verseggy Ferenc (Zala), Pápay Sámuel (Veszprém), Budai Ézsaiás (Bihar). Rábel szerint a legkiválóbb mű Pápayé (*Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról, az oda tartozó kifejezések gyűjteményével*, 1807), többnyire régi jó kifejezéseket újított fel benne.²³ A tisztí szótárak alkalmazása abban az időszakban történt, amikor a nyelvtudósok és az írók a leghevesebben vitáztak a nyelvújítás kérdésein. A hivatalos stílus akkor inkább darabos volt, mint magyartalan, „a németességnek még alig van nyoma”. A magyar hivatalos nyelv főleg a Bach-korszakban romlott meg – állítja Rábel.²⁴

„A magyar nyelv a latinnak politikai uralma miatt fejlődésében hátramaradván, akkori állapotában nem volt képes modern irodalmi tartalom kifejezésére” – állapítja meg Szekfű.²⁵ Kazinczy ezt felismerte, életét a nyelvi és az irodalmi megújításra tette fel. Ennek első állomása a szókinccs átalakítása volt. Törekvéseibe bevonta „a nemzet művelődésre kész tagjait”. Eszméivel rendkívül nagy hatást ért el, bár – Szekfű szerint – „tulajdonképpen nem volt igazi alkotó művész”. A konzervatívok támadást intéztek ellene, hogy megveti az ősi nyelvet, hazafiatlan stb. Ő azt a bevált régi elvet alkalmazta, hogy „a magyar fejlődés hátramaradása és elmaradása esetén nyugati kultúra beoltásával gyógyítandó”. Úgyhogy szorgalmasan fordította magyarra a német irodalom nagyjait.²⁶ Rábel László szerint a nyelvújításra főleg azért volt szükség, hogy megfelelő eszköze legyen a nyelv a nemzet harcának: „... nálunk a nyelv írók hiányában megmerevedett, mint maga a nemzet, amely rendi kiváltságainak fenntartásával vélte betölteni egész hivatását. Amiként azonban a politikai nemzetnek át kellett alakulnia, hogy a rendiség romjain az egyéni szabadság

és jogegyenlőség új korszaka következék el: hasonlókép meg kellett ifjodnia a nyelvnek is, hogy a magyar faj megmaradásának és nemzeti megerősödésének munkáló eszközévé válhasson.”²⁷ A magyar irodalmi nyelv tehát nem olyan arisztokratikus fogantatású, mint a francia és az angol (amely a királyi udvar nyelvhasználatán alapul), a mi nemzeti nyelvünk éppen az uralkodóház akarata ellenében jött létre, Bárczi szerint a demokrata értelmiség alkotta meg a polgárosodó nemességgel együtt.²⁸ A magyarság vezető rétegeinek zöme a XIX. század első évtizedeiben a nyelvért folytatott harcot, ez közjogi, illetve rendi jogi természetű volt. A harmincas évek elején ezt a reformtörekvések váltják fel. A nyelv már kevésbé az ellenállás és a helytállás eszköze, szerepe dinamikussá válik, belső hatalom lesz – mondja Pais Dezső.²⁹ Deme László szerint az abszolutizmus korának és a reformkornak egy látszólagos reménytelen helyzetből kellett kiutat találnia, meg kellett oldania a nyelv paradox helyzetét: „Jellegében is, jogaiban is nemzeti nyelvet kellett kovácsolni abból, ami a korszak kezdetén még egyik tekintetben sem volt annak nevezhető. De jellegének szabad fejlődését jogainak korlátozottsága, jogainak érvényesítését jellegének hiányossága gátolta.”³⁰

A nemzeti nyelv a nemzet nyelvi egységének a biztosítója – állapítja meg Pais Dezső. Szerinte a nemzeti nyelv a népi nyelvvel szemben nem abban új, hogy eltűnnek az addigi különbségek vagy jelentősen meggyengülnek, hanem hogy kialakul benne egy területhez és osztályhoz nem kötött forma, a nemzeti irodalmi nyelv, és ez országos főtípussá válik.³¹ A nemzetté fejlődés kezdetén csupán szemléleti átalakulásról van szó, „a kialakuló irodalmi nyelv először csak szubjektíve fő típusa a nemzeti nyelvnek, és szubjektív egy ideig a nyelvjáráások lejjebb süllyedése is”. Miután azonban a nemzeti műveltségnek egyetlen hordozója lesz az irodalmi nyelv, objektíve is fő típussá válik.³² Deme szerint „némi általánosítással azt mondhatnók, hogy a népi nyelv a sokféleség egysége, mert több önálló, bár egymáshoz igen közel álló nyelvi rendszer (. . .) él egymás mellett; a nemzeti nyelv ezzel szemben az egység sokfélesége, mert egy már közössé, eggyé forrott és normával is rendelkező egységes alakulaton belül még zavartalanul élnek tovább a nem lényegbe vágó, de mégiscsak észlelhető területi különbségek”.³³ Deme úgy véli, hogy a nemzeti nyelvként megjelölhető nyelvtípust „jellegében csak a nyelvújítási kor harcai (1805–1825) alakítják ki és szilárdítják meg; funkciójában pedig csak a reformkor (1825–1848) tudja egyetemessé, egyetlenként elismertté felemelni”.³⁴

A húszas években az addiginál is fokozottabban jut kifejezésre a magyar nyelvűség igénye, és párosul a nemzetállam létrehozásának gondolatával.³⁵ Nyilvánvaló, hogy egy nemzetállamnak már nem felel meg, hogy holt nyelv legyen benne a hivatalos. Az abszolutizmus korában, 1825-ig főleg az irodalmi nyelv kiművelésére törekedtek, hogy gazdagítsák a szókincset és a kifejezés-

készletet, hogy megújítsák a stílust, a magyar irodalmi nyelvet olyan szintre sikerült helyezni, hogy kétségtelenné vált: a magyar nyelv alkalmas arra, hogy hivatalos legyen.³⁶ Az országgyűlések újraindításával (1825-től) ismét megindult politikai téren is a harc a magyar nyelv jogaiért. Kölcsey Ferenc és társai a politikai életben is küzdelmet folytattak, hogy a magyar nyelv hivatalossá váljék. Az irodalmi színtérről átléptek a politikaira.³⁷ Kölcsey a magyar nyelv ügyében mondott szónoklatában (1833) szembeszáll a latin nyelvet védő főrendekkel: „Nem kívánnak egyebet, mint a latin nyelvből olyan szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokrátiától félnek, ha az anyai nyelv felemeltetik?”³⁸ Wesselényi Miklós báró annak fontosságát hangsúlyozza, hogy a magyar nemzeti nyelvvé váljon: „... minden igaz magyar fájdalmasan néz, hogy nyelve mindaddig más elsősége alatt nyögő, s csak túrt, tolerált nyelv leszen, amíg diplomatikaivá nem válik, mélyen érzi, hogy csak népnyelv az, s nem nemzeté, mely a nemzeti lét műveit nem folytatja”.³⁹ Wesselényi szerint a törvények akkor lesznek igazán érthetők a polgár számára, ha a saját nyelvén olvashatja őket: „Törvényre nézve legszükségesebb, hogy azt mindenki értse, tudja, és csak az az ország lehet biztosan boldog és csendes, melynek törvénye polgárai szívébe van metszve, s minden korbeliek tudása s érzése tárgyává válik, – és lehet-e azt másképp eszközölni, mintha a törvény a nemzet élő nyelvén van írva?”⁴⁰

Miután 1825-ben felújulnak a gazdasági és politikai küzdelmek, felélénkül a magyar államnyelvért való harc. Az uralkodóház engedélyezi az MTA megalapítását, ez a magyar nyelvnek is egyik diadala. A nemesség követeli az állami élet teljes magyar nyelvűségét (1826), újabb tanítóképzőket alapít a magyar nyelvű tanítás szükségleteire. A megyei közigazgatásból kiiktatják a latin nyelvet: magyarra cserélik az útmutató táblákat, a határoszlopok feliratait, a cégtáblákat stb.⁴¹ Az iskolák fejlesztésére a megyék önkéntes adókat rónak ki a nemesekre, Bars megye bevezeti az általános tankötelezettséget. A hatóság idővel tudomásul veszi az iskolák önkényes magyarosítását, 1844 után az egyetem is magyar nyelvűvé válik.⁴² Az 1830. évi VIII. törvénycikk szerint állami hivatalt csak magyarul tudó személy viselhet, a pereket magyarul lehet lefolytatni a törvényszékeken. Az 1836. évi III. törvénycikk a magyar nyelv használatát a kúriánál és a tábláknál folyó perekre is kiterjesztette, valamint kimondta, hogy a törvényeket magyarul kell megszerkeszteni. Az 1840. évi VI. törvénycikk az országgyűlési és a törvényhatósági felterjesztéseknek is biztosította a magyar nyelvűséget.⁴³ A harmincas évek elején tehát megindul az államigazgatás magyar nyelvűsödése, és 1836-ra általánossá válik a magyar nyelv használata. A magyar államnyelv eszméje 1844-ben valósul meg (a II. törvénycikk által). Problémák persze jelentkeznek, a magyar nyelvű útleveleket például nem mindenütt akarják elfogadni, Magyarország viszont a német

nyelvűeket utasítja vissza; sokat vitáznak azon, hogy sérti-e a felségjogot a megyei pecsétek magyar nyelvű felirata stb.⁴⁴ Vagy egy beszédes eset: Pozsony megye megtagadja a hadiadó beszállítását, mert a hadsereg német nyelvű nyugtát akar adni róla.⁴⁵ A tiszti szótárakat más szótárak és kézikönyvek követik a reformkor idején. Pl. *Tudományos Mesterszókönyv* (1826), *Polgári és Peres Szótár* (1827), *Honni Törvényosztár* (1830), *Váltójog* (1832), *Műszókönyv* (1833), *Magyar Törvénykezési Szótár* (1837), *Törvénytudományi Műszótár* (1843), *Hivatalos Műszótár* (1845).⁴⁶

A reformkor befejezte azt, amit az előző korszak elkezdett a nyelvet illetően. Erről Deme így nyilatkozik: „A nyelvújítási harcok során megeremtetts és kicsiszolt nyelvi formát, amely a legjobb hagyományokat és a leghaladóbb törekvéseket egyesítette magában, s amelyet a reformkor előtti évtizedek tettek jellegében alkalmassá a nemzetivé válásra, a reformkor funkciójában véglegesen a táji változatok fölé emelte, az egész nemzeti műveltségre, az egész igényes írásbeliségre kiterjesztette, felemelte nemzeti irodalmi nyelvvé.”⁴⁷ „A magyar közigazgatás és törvénykezés nyelve a reformkor végén egyre inkább tisztul, egyre inkább megszilárdul, és a latinnak a béklyóit jelentékeny mértékben leveti magáról” – mondja Terestyéni Ferenc. Szerinte „1848 a hivatalos élet nyelvi gyakorlatában nem jelentett olyan mértékű hatást, mint a katonai és a politikai életben. Ez természetes, hiszen ezen a téren a fejlődés (. . .) több évtizedes gyakorlatra tekinthet vissza”. A közigazgatás és a törvénykezés nyelvének fejlődése nem olyan mértékű, mint a katonai nyelv, „amelynek gyakorlati téren való kibontakozása valójában 1848-ban történt meg”.⁴⁸ „Ahogy a reformkor politikai törekvései 1848. márciusi vívmányaiban termettek meg gyümölcszeit (. . .) – mondja Terestyéni –, hasonlóképpen a magyar politikai nyelv is az 1848 márciusában megvalósult sajtószabadság birtokában ennek az önálló politikának (. . .) hű tükrévé érte el fejlődésének magasabb fokát.”⁴⁹ A szabad sajtó által 48-ban kerültek forgalomba olyan már meglevő szavak, amelyek addig elszigetelten maradtak; voltaképpen ekkor kapták meg pontos jelentésüket. 1848-ban az újságírók nyelvújítók is voltak. Lépten-nyomon új fogalmak merültek fel, meg kellett őket értetni az olvasókkal.⁵⁰

A szabadságharc után az elnyomás évei következtek, de a magyar nyelv pozícióit biztosító eszközök megmaradtak: az irodalom, a sajtó, a tudományos akadémia, az iskolák stb.⁵¹ „A nemzetivé válásnak hatalmas, ragyogó és a bukás ellenére is sikeres próbája volt a mi szabadságharcunk. A nyelvi téren is számos kezdeményezés található benne, 1848–1849 szelleme tovább élt és hatott az önkényuralom éveiben, sőt a későbbi évtizedekben is, nem egy mozzanatában mindmáig” – mondja Pais Dezső.⁵² Tompa József szerint „a politikai fejlődés végpontja, 1849 (. . .) joggal tekinthető egyben nyelvi korszakhatárnak is”,

hiszen „irodalmi nyelvünk egységesülése, legfőbb maradandó jegyeinek elismertetése akkorára már nagyjában (. . .) befejeződött”.⁵³

JEGYZETEK

- ¹ Vö. Rábel László: *Hivatalos nyelvünk* (történeti és nyelvészeti tanulmány), Sopron, 1914, a szerző kiadása, 48. (Rábel)
- ² Vö. Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv történetéhez 1790–1848*, Budapest, 1926, 16–23. (Iratok)
- ³ Vö. Deme László: A XIX. század első felének harcai a nemzeti nyelvért, in: *Nyelvünk a reformkorban* (tanulmánygyűjtemény), szerk. Pais Dezső, Budapest, 1955, Akadémiai Kiadó, 24. (Deme)
- ⁴ Vö. Rábel 34–35.
- ⁵ Vö. Rábel 35.
- ⁶ Vö. Rábel 38.
- ⁷ Vö. Rábel 38.
- ⁸ Vö. Rábel 37–38.
- ⁹ Vö. Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza*. Budapest, 1923, 148–9. (Életr.)
- ¹⁰ Vö. Életr. 153.
- ¹¹ Vö. Életr. 150.
- ¹² Vö. Életr. 154.
- ¹³ Vö. Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás*. Budapest, 1928, 149.
- ¹⁴ Vö. Deme: *Nyelvünk a reformkorban*, 12.
- ¹⁵ Vö. Deme: *Nyelvünk a reformkorban*, 9.
- ¹⁶ Vö. Rábel, 49–52.
- ¹⁷ Vö. Iratok, 34.
- ¹⁸ Vö. Iratok, 46., 27.
- ¹⁹ Vö. Iratok, 36., 53., 69., 74., 76.
- ²⁰ Vö. Rábel, 119.
- ²¹ Vö. Életr. 147.
- ²² Vö. Rábel, 119–120.
- ²³ Vö. Rábel, 120.
- ²⁴ Vö. Rábel, 120–121.
- ²⁵ Vö. Életr. 154–155.
- ²⁶ Vö. Életr. 155–156.
- ²⁷ Vö. Rábel, 75.
- ²⁸ Vö. Bárcki Géza: *Népnyelv és irodalmi nyelv*. In: *Néprajzi tanulmányok* (cikkgyűjtemény), Budapest, 1948, 96–97.
- ²⁹ Vö. Pais Dezső: *Bevezetés, Nyelvünk a reformkorban*, X.
- ³⁰ Vö. Deme: *Nyelvünk a reformkorban* 3.

- ³¹ Vö. Pais Dezső: A magyar irodalmi nyelv, MNyTK 83., 127.
- ³² Vö. Deme: Nyelvünk a reformkorban 6.
- ³³ Vö. Deme: Nyelvünk a reformkorban 6.
- ³⁴ Vö. Deme: Nyelvünk a reformkorban 25.
- ³⁵ Vö. Iratok 99.
- ³⁶ Vö. Terestyéni Ferenc: Az állami élet nyelve. In: *Nyelvünk a reformkorban* 120. (Terestyéni)
- ³⁷ Vö. Terestyéni: Nyelvünk a reformkorban 120.
- ³⁸ Kölcsey Ferenc válogatott szónoki művei, Budapest, 1890, Franklin-társulat, (2. kiadás), 118.
- ³⁹ *A magyar politikai szónoklat kézikönyve II.*, Pest, 1866, Emich Gusztáv, 363.
- ⁴⁰ *A magyar politikai szónoklat kézikönyve II.*, 364.
- ⁴¹ Vö. Iratok, 125., 171–172.
- ⁴² Vö. Iratok, 174., 193–194.
- ⁴³ Vö. Iratok, 138., 148., 162., *Nyelvünk a reformkorban* 120.
- ⁴⁴ Vö. Iratok, 138., 141., 147., 162., 167., 178.
- ⁴⁵ Vö. Iratok, 180.
- ⁴⁶ Vö. Terestyéni: *Nyelvünk a reformkorban* 121–123.
- ⁴⁷ Vö. Deme: *Nyelvünk a reformkorban*, 23.
- ⁴⁸ Vö. Terestyéni: *Nyelvünk a reformkorban*, 124.
- ⁴⁹ Vö. Terestyéni: *Nyelvünk a reformkorban*, 87.
- ⁵⁰ Vö. Terestyéni: *Nyelvünk a reformkorban*, 87–88.
- ⁵¹ Vö. Deme: *Nyelvünk a reformkorban*, 23.
- ⁵² Vö. Pais: *Nyelvünk a reformkorban*, XIV.
- ⁵³ Vö. Tompa József: Az irodalmi nyelv. *Nyelvünk a reformkorban*, 319.

A MAGYAR SZABADSÁGHARC EGYIK TÖRTÉNETÍRÓJA

AZ ORVOS IGAZSÁGA

HERCEG JÁNOS

Másik nagy alakja a bácskai történetírásnak dr. Thim József volt. Ő se történésznek készült, de csodálatos módon ő is túltett a magukat hivatalosan elismertetett historikusokon, akiket inkább a papír, a diploma és a szorgalom avatott fel, mint a lelkesedés, vagy pláne az általános műveltség. Akkor is voltak szakbarbárok, akik a saját szakjukon kívül a világon semmi máshoz nem értettek, ha mindjárt nem is oly bődületes tömegben, mint manapság.

Thim József a helyi háromosztályos reálgimnázium tanárának fia, orvos lett. Ez volt a legszebb pálya abban az időben, amikor borbélyok vágtak eret és húztak fogat két hajvágás szünetében, viszont Semmelweis orvosi körökben világhírt szerzett akkoriban a magyar névnek azzal, hogy felismerte a gyermekágyi láz okát, a tisztátlanságból eredő mérgezést, és így a szülőanyák millióit mentette meg a biztos haláltól.

Thim József doktor óriási lelkesedéssel indult az orvosi pályán, úgyhogy fiatalon tisztí orvosa lett először Apatinnak, aztán Zombornak, majd a vármegyének. A „tisztí” cím formaság volt, Titel ohne Mittel, de minthogy az adminisztráció, a Hivatal minden időben az utolsó cseppig kiélvezi a formákat, melyeket gyakran összetéveszt a hatalommal, ilyen cím nélkül mozdulni se lehetett a múlt század kilencvenes éveinek elején a „tekintetes vármegye” hivatalaiban. Márpedig, Thim Józsefnek ott kellett kezdenie a dolgát, az egészségügy megszervezését, a szolgabíróságokon, a jegyzői irodákban. Onnan kellett elrendelni és ellenőrizni a gyermekkori himlő elleni oltást, az iskolai vizsgálatokat, s ezer más dolog mellett azt is, hogy a szülésznők bemosakodáshoz szublimátot használjanak. A kórházi ápolást is neki kellett ellenőriznie, szembeszállni hazug tekintélyekkel, s megvetni többek között például Zomborban az urológiai vizsgálat és kezelés alapjait.

Abban az időben nem voltak testvérvárosok és testvérországok. Szerbia és Magyarország között enélkül is igen szoros kapcsolatok alakultak ki. Innen toborozták az elmaradott kis Szerbiának a szakembereket, amiben főleg Vuk Karadžićnak volt vezető szerepe. Innen vittek tanárokat, nyomdászokat, sőt bányászokat is. A fiatal dr. Thimnek olyan nagy sikerei voltak az egészségügy szervezése terén, hogy I. Aleksandar, Szerbia királya meghívta, szervezze meg országa területén az egészségügy szolgálatát. Ezt a feladatot valószínűleg kitűnően ellátta, mert a Szent Száva-renddel tüntette ki az uralkodó, s jómaga a bécsi nemzetközi orvosi kongresszuson már erről a témáról tarthatott előadást, elsőnek ismertette meg a világot a kis Szerbia egészségügyi állapotával: Über Serbiens Sanitätswesen und Gesetz.

A fiatal Thim doktor óriási érdeklődése és hatalmas munkabírása azonban nem elégedett meg ezzel a feladattal. Már korábban, huszonkét évesen írt egy tanulmányt Zombor elestéről a szabadságharcban, aztán még egyet Vajdaságról, mint külön tartományról, hogy most már három kötetben írja meg a helyszínen végzett kutatásai alapján nagy munkáját: *A szerbek története a legrégebb kortól 1848-ig.*

Mi volt ez – kérdezhetnénk ma. Privát rokonszenv a szerbek iránt? Mert jöllehet évszázadokon át hadakoztunk, véres csatákban pusztítottuk egymást, majd örök barátságot kötöttünk a legközelebbi háborúig, maga a nép mindkét részről soha nem volt közömbös egymás iránt. Rákóczi-forradalom ide, szabadságharc oda, a két szomszédos nép mélyebb rétegeiből sosem veszett ki a megértés és megbecsülés érzése, bárhogy packáztak velük a politikusok, Kossuth önteltségétől kezdve Garašanin óvatos, két vasat tűzben tartó magatartásáig.

A népek közötti megértés felismerése lehetett a nyom, amelyen dr. Thim, a történetíró elindult. Akárcsak Grosschmid, ő se hősokeket magasztalt a magyarok harcában. Már első tanulmányában egy kínos ügyről rántotta le a leplet. A szegény Nemegyei viselkedéséről, akit Kossuth máról holnapra őrnaggyá nevezett ki, holott fogalma sem volt katonai dolgokról. S miután Zombort kellett volna védenie a szerbek ellen, fogta magát, és a katolikus plébániáról átköltözött Bikarhoz, a Čitauonica elnökéhez. A pesti lapok felzúdultak, mindenki hazaáruulást látott ebben a helyi epizódban, csak Thim nem. Az ő igazsága a tárgyilagosságban jutott kifejezésre. Sejtetni engedte ebben az ügyben, hogy maga Kelle Ernő plébános is a „szerbekhez húzott”, ha nem is szívből, egyszerűen a túlélés minden időre érvényes nagy és érthető magatartásának engedve. Világos? Kell még valamit hozzátenni ehhez?

Az impériumváltozás után nyugdíjaztatta magát, Bécsbe ment, s ott maradt tizenkét évig, hogy a Kriegsarchiv anyagát vizsgálva ezen az egy témán dolgozzék, amely a szerb történetírásnak is forrásmunkája lett. Ez lett élete főműve: a szerbek története.

1959-ben, kilencvenöt éves korában halt meg Budapesten. Dušan Popović személyes, szóbeli közlése szerint a második világháború után még sokáig levelezett itteni történészekkel, s valószínűleg óriási anyag maradt utána.

Hát ha van Zomborban arra való történész, akiből az egyéni kezdeményezés se hiányzik, érdekes és nagyon értékes feladata lehetne felkutatni ezt az anyagot. 1944 nyarán dr. Thim még a zombori városi könyvtárral is levelezett pesthidegkúti lakásáról, hogy ezt a nyomot is felajánljuk a vállalkozásra kész historikusnak. A történelmi igazság és a két nép barátsága érdekében.

THIM JÓZSEF, A ZOMBORI ORVOS-TÖRTÉNÉSZ

SILLING ISTVÁN

Vidékünk jeles tudósai között több olyanral találkozhatunk, akik a maguk hivatása mellett szívesen és nagy szakértelemmel foglalkoztak más tudományágakkal is, sőt a nevüket is a kedvtelésből alkotott művek örökítették át az utókorra. Közéjük tartozik az orvos Thim József, akit kiváló történészként tart számon a művelődéstörténet.

Thim József 1864-ben született Zomborban, tanítócsaládban. Városunkban érettségizett, orvostanhallgató pedig Bécsben, Berlinben és Grazban volt. Már ekkor határozott érdeklődést mutatott a történelemtudomány iránt.

Fiatal orvos korában a grazi és a pesti cselédkönyves év után Titelre került járási orvosnak. Itt lett tagja a zombori székhelyű Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulatnak, és archeológiai ásatásokba kezdett. Később apatini járási főorvosként Apatinban régészkedett. Sok értékes lelettel gazdagította társulata múzeumát. Thim Józsefet 1904-ben nevezték ki megyei főorvossá és orvosi tanácsnokká Zomborban. 1917-től Bécsben teljesített szolgálatot. Szakdolgozataiban a szerbiai egészségügyi törvényekkel, valamint a vidékünkön jelentkező maláriajárványokkal foglalkozott.

Történelmi vonatkozású tanulmányokat még egyetemista korában kezdett írni. Egészen fiatalon, 1887-ben, huszonhárom éves korában adta ki Zomborban legismertebb könyvét, a *Délmagyarország önvédelmi harca 1848–1849-ben* címűt, amelyben a Bács-Bodrog megyei és a szerémségi eseményeket taglalja nagy objektivitással. 1892-ben Nagybecskereken adta ki a *A szerbek története a legrégebb kortól 1848-ig* címűt. Két év múlva két újabb kötetben vizsgálja a

szerbek szerepét az 1848/1849-es eseményekben. Történészként tehát az 1848-as események foglalkoztatták leginkább, abban is a szerbek szerepe, a magyar-szerb ellentétek. Feleletet próbált adni arra, hogy miért viszonyultak a szerbek ellenségesen a magyarok szabadságharcához, és egyáltalán ellenséges viszonyulás volt-e az. Thim József szerint a szerbek 1848/49-ben éppúgy a szabadságharcukat és a függetlenségüket szerették volna meglesni, akár a magyarok.

Doktor Thim Zomborban szerkesztette a *Közegészségügyi kalauz* orvosi szaklapot 1900 és 1914 között. Magyar, német és szerb nyelven többszáz közleményt tett közzé. Tagja volt az Országos Régészeti Társaságnak, a Magyar Heraldikai és Családtörténeti Társaságnak, Aleksandar Obrenović, az akkori szerb király, Szent Száva-renddel tüntette ki.

Thim József hosszú élete végén Budapesten lelt megnyugvást. Ott hunyt el kilencvenöt éves korában, 1959-ben.

Ísmét egy olyan jeles honfitársunkról szoltunk, akit szülővárosa méltatlanul elfelejtett. Pedig még a Jugoszláv Enciklopédia is megemlékezik róla.

THIM JÓZSEF MŰVÉNEK IDŐSZERŰSÉGÉRŐL

Ó Z E R Á G N E S

A magyar történelemnek az 1848-as forradalom és szabadságharc kiemelkedő és sorsforduló eseménye, a magyar történettudomány számára pedig az események leírása és értékelése állandó és folyamatos kihívás és próbatétel, függetlenül attól, hogy a kérdést általánosságban vagy részleteiben vizsgálja.

Az 1848/49-es események kérdéskörének az akkori Magyarország déli részein, a mai Vajdaság területén lejátszódó események részletkérdései, melyeknek a forradalom, majd a szabadságharc eseményeire jelentős hatást gyakoroltak, de a későbbiekben is, a már megváltozott történelmi körülményben, 1818 után is, éreztették hatásukat az ezeken a tájakon tömegesen lakó szerbek és a már kisebbségbe szorult magyar lakosság viszonyára.

Az 1848-ban és 49-ben lejátszódott eseményeknek egyik kiemelkedő szakértője a zombori születésű orvos-történész, Thim József volt, kinek *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története* címet viselő, 1930 és 1940 között Budapesten megjelent, háromkötetes tanulmánya és forráskiadványa mind a magyar történettudománynak, mind a szerb történettudománynak is alapvető

kézikönyve lett. Szerzőjének neve pedig egyaránt szerepel a magyar, a szerb és a jugoszláv lexikonokban is.

Thim József 1864-ben született Zomborban. Orvosi tanulmányait a budapesti, a bécsi és a grazi egyetemen végezte. Orvosként 1889-től Titelen, Zomborban és Apatinban dolgozott. A történelem iránt, különösen a szerbek történelme iránti érdeklődése, úgy látszik, szorosan összefüggött a Bács-Bodrogh Vármegye Történelmi Társulatában kifejtett tevékenységével, valamint a vármegye monográfiájának megírásával.

Már 1885-ben a *Bácska* című lapban *Mikként irassék meg Bács-Bodrogh megye monográfiája?* címen írt cikket, majd 1892-ben arról van hír, hogy Thim József, az 1848/49-es események és az abszolutizmus korának történeti feldolgozását vállalta. A készülő műnek bizonyos részleteit a Társulat évkönyvében közölte vagy az évi közgyűlésen olvasta fel a részletet. Így jegyezték fel a *Szerb vajdaságról, A szerb vajdaság felállításának megkísérlése a múlt században* vagy az 1892-ben Nagybecskerekben megjelent *A szerbek története* című háromkötetes műve megjelenésének tényét.

1917-től Bécsben tevékenykedett, ahol nemcsak történelemmel, hanem szűkebb szakterületével, a szemészettel is foglalkozik, és írásai jelennek meg bakteriológiáról és az akkori gyakori betegség, a trachoma gyógyításáról. 1921-től 1936-ig a Collegium Hungaricum orvosaként alkalmi nyílt bécsi levéltári kutatásokra és nagy levéltári anyagot sikerül neki összegyűjtenie, ami bizonyosan alapja volt az 1930 és 1940 között megjelenő háromkötetes művének, *A magyarországi 1848–49-iki szerb felkelés történetének*. Az első kötet, mely utolsónak, 1940-ben jelent meg, az Elbeszélő rész alcímet viseli, míg a korábban 1930-ban és 1935-ben megjelent két kötet forráskiadvány. A mű előszavából ítélve csak egy része volt Thim József életföladatul kitézött céljának „a magyarországi szerbek teljes, alapvető története” megírásának. Céljának elérését, szavai szerint a meg nem értés, az anyagi romlás és a támogatás hiánya hiúsította meg. Viszont sikerült neki olyan bibliográfiát összeállítania, melyet nemcsak a szerb felkeléssel, hanem a magyar szabadságharcra foglalkozók is használhatnak.

Thim József érdeklődésének középpontjában a magyar 1848/49-es forradalomnak és szabadságharcnak csak a magyarországi szerbség által szervezett mozgalma állt. Mintegy kiemelte ezeket az eseményeket, és tüzetes vizsgálatnak vetette őket alá minden szemszögből. Szövegéből kitűnik, hogy ezeket az eseményeket szoros összefüggésben látja a későbbi történelmi tényekkel, így az 1918-as összeomlással és az új délszláv állam megalakulásával. Erre a második kötet előszavában magyarázattal is szolgál, de ez tükrözi a Magyar Történelmi Társulat nézeteit is, mégpedig hogy a „magyarországi nemzetiségi kérdés, illetve osztrák kérdés alapos ismerete nélkül az újabb kori magyar

történelem nem érthető meg”. Ebben a kérdéskörben pedig „alapvetően meghatározóvá vált tehát a magyarországi nemzetiségi kérdés egyik legfontosabbika, a „szerb nemzetiségi kérdés is”, és ennek legjelentősebb eseménye „az 1848/49-iki szerb fölkelés is”. Megállapításában Thim József egy lépéssel tovább is lépett, és az események indítóokának „az összes szerbek egyesítését és egy egységes szerb birodalom fölállítását” tartotta. Ennek tudatában gyűjtötte és rendszerezte óriási forrásanyagát, melyeknek elbírálásában magyar, szerb és német tudása, valamint bécsi és jugoszláviai összeköttetései kétségkívül nagy hasznára váltak, és lehetővé tették számára, hogy következtetései az elbeszélő részben való összefoglalásnál nézetei egyszerűnek és magától értetődőnek hassanak.

Az Elbeszélő rész alcímet viselő első kötetben a szerző 49 fejezetben foglalkozik a magyarországi szerbek 1848/49-es fölkelésével. Az előszót kivéve, amely tulajdonképpen az események értékelése és a végkövetkeztetések ismertetése, szinte lépésről lépésre minden mozzanatot figyelembe véve a belső és a külső tényezők tüzetes megvizsgálásával rajzolta meg a szerző a nem éppen egyszerű helyzetet. Egyformán kritikusan szemléli Thim József a szerbek, a forradalom vezetősége, különösen Kossuth, az Udvar, a Török Birodalomban élő szerbek és Oroszország minden lépését, és nem utolsósorban a szerb–horvát és a horvát–magyar viszony alakulását. Jó példája ez annak, hogy egy-egy egyszerűnek tűnő történelmi esemény kialakulásában, lejátszódásában és következményeiben mi mindennek van jelentősége, és tulajdonképpen egy végtelenül bonyolult és több szálon futó folyamatot és cselekménysort ír le, amit mi ma egyszerűen történelemnek nevezünk.

Azt pedig, hogy Thim József ezekből az eseményekből milyen következtetéseket vont le 1939-ben, amikor az elbeszélő részt írta a harmadik kötet Bevezetésében, öt kisebb alcím alá foglalva ismertette.

Az elsőben, melyben *A délszláv egyesítésnek és a délszláv birodalomnak eszméje* címet viseli, azt a nézetét fejtette ki, hogy a nem szerb fennhatóság alatt élő szerbek mindig a nemzeti egyesülés után vágyakoztak, különösen Szerbia török fennhatóság alóli „emancipálódása óta”. Ezen a téren Ilija Garašanin tevékenysége kiemelkedő, aki Czartorijjski hatása alatt hirdette a délszláv népek Szerbia körüli gyülekezését, egy török fennhatóság alatti Jugoszlávia megteremtésével az orosz és osztrák balkáni befolyás gyengítésével, amitől esetleg Lengyelország felszabadulását is remélték. Garašanin terve azonban nem volt mentes a nagy szerb politikától sem. Ő már az összes délszlávok egyesítését tervezte szerb hegemonia alatt. Ebben látja Thim a szerb ügynökök kifejezett tevékenységének okát 1848-ban a szerb fölkelés megszervezésekor. A Habsburg-monarchiáért és -dinasztiáért, annak integritásáért harcolva, a szerb vajdaság külön szerb koronatarományként való

megszervezésével, annak esetleges kiválásával a délszláv egyesülés első lépése történt volna meg.

A *Magyarországi szerbek és az egyesülési eszme* című fejtegetését Thim József azzal a megállapítással kezdi, hogy „A magyarországi szerbek mindig nemzeti önállóságra, illetve a Szerbiával való egyesülésre törekedtek, s ennél fogva nem voltak hívei sem a Habsburg-monarchiának, sem Magyarországnak”.

Tézisének bizonyításaként történelmi példákat sorakoztat fel: az Ál-Bránkovics tevékenysége, az 1790-es temesvári kongresszus elszakadási törekvései, Stevan Stratimirović 1804-es oroszoknak tett ajánlata, végül 1848. május 13-án a karlócai nemzetgyűlésen az önálló vajdaság kikiáltása, a szerb vajda és pátriárka megválasztása, nyílt fegyverfogás volt Magyarország integritása ellen. Thim az 1848-as lázadást nem a forradalmi láz szerbeken való manifesztációjaként értékelte, hanem okát a történelmi gyökerekben találta meg. Ehhez sokban hozzájárult „a szerbek nemzeti kulturális közössége, valamint geográfiai elhelyezkedésük következtében a szerb fejedelemség szomszédságának” ténye is.

Ezek után *A magyarországi szerbek kiváltságai, politikai és egyházi jogviszonyuk a magyar államhoz* gyűjtőcím alatt azokat a történelmi körülményeket tárgyalja, amelyek meghatározták a magyarországi szerbség helyzetét. Különbséget tesz az első hullámban betelepült szerbek között, kiknek nem voltak politikai kiváltságaik, és az 1690-ben III. Arzén pátriárkával érkezőket, kiknek I. Lipót elismerte a görög keleti egyház teljes autonómiáját és a szerb nemzeti hierarchiát, melyet a magyar kancellária is elfogadott. Leszögezte, hogy a szerbek vendégnép Magyarországon, tehát nem alkothatnak „államot az államban”.

Thim József arról is szól, hogy „a béke és a közbiztonság helyreállításával [az osztrák császár] vissza fogja őket vezetni előbbeni lakóhelyeikre”. Ennek az ígéretnek a meghiúsulását a szerző az 1699-ben karlócai béke megkötésében látta. Ettől a pillanattól kezdve szerinte a magyarországi szerbek „hazátlan nemzet” lettek. Ezek után az osztrák császároktól a privilégiumaik megerősítését kapták, egészen 1790-ig, amikor a magyar országgyűlés meghozta azt a határozatát, aminek alapján a szerbek Magyarország honpolgárai lettek. Az 1848. május 13-ai karlócai határozatokról, melyekben a szerbek nem létező címeket és jogállásokat követeltek A karlócai határozatok alcímében Thim József értekezik alaposan, miközben leszögezi, hogy I. Ferenc József egy nem létező karlócai pátriárkatusi és pátriárkai címet adott a magyarországi szerbeknek, de hasonló volt az eset a szerb vajda címével is, mert Thim szerint „Szerb vajdaság Magyarországon sohasem volt”, így területét sem tudhatták meghatározni. A karlócai határozatokban szereplő *vajdaság* jogcímet a „romantika és a politika szülöttének” tartotta, mely „átment” a magyarországi

szerb nép tudatába, és így politikai tényezővé vált. A szerb vajdaság helyett a császártól közigazgatási területet kaptak, a „szerb nemzeti szükségletnek megfelelő belső közigazgatással”, de így is a rendelet kizárta a más nemzetek fölötti szerb szupremációt.

Ötödikként A magyarországi szerb nemzetiségi kérdéstről tárgyalva a szerző arra a megállapításra jutott, hogy „a magyarországi szerbek sohasem forrtak össze a magyar állameszmével. Történelmi múltjuk, nemzeti vallásuk, erős elismerésre méltó nemzeti érzésük, geográfiai helyzetük, a szomszédos Szerbiának a török uralom elleni szabadságharcai, közös nemzeti kultúrájuk, illetve irodalmuk, mind olyan tényezők, melyek szoros nemzeti összetartozásuk érzületét elmosódni nem engedték”.

1848-ig Thim József a magyarországi szerbek helyzetét kiváltságosnak tartja. Azért, mert a legtermékenyebb vidékeket lakták, intenzív kereskedést űztek, nem voltak úrbéri viszonyban, vallási tekintetben függetlenek voltak, és a Habsburg uralkodók közvetlen „fennsősége” alatt éltek. „Ezért fejlődhetett ki bennük az az érzés, hogy egyenrangúaknak érezték magukat a magyarokkal, és Magyarország területét is magukénak tartották. Az ilyen helyzetmeghatározása vezette a magyarországi szerbséget történelmének „legkimagaslóbb eseményéhez”, az 1848/49-es fölkeléshez.

Thim József munkája *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története* vitathatatlanul nagy hozzájárulás a magyar és a szerb történelem e kulcsfontosságú eseményének megítélésében. Ezt a magyar és a szerb történettudomány ma is értékeli. Munkája azon ritka művek közé tartozik, melynek értékét felismerte a magyar és a szerb történettudomány is.

A szerbek története című mű szerzője, Vladimir Čorović, Thim Józsefet a kérdés egyik legjobb szakértőjének emlegeti. Vasilije Krestić Thim József művét alapvetőként értékeli, még a felelős nacionalizmusa mellett is.

Glatz Ferenc, akinek talán egyedül volt alkalma Thim József munkásságába egészében betekintenie, párhuzamot vonva egy 1918 előtti Thim-tanulmány és *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története* között leszögezte, hogy a későbbiben, a nézetek modifikálására került sor, melynek gyökereit Glatz a Monarchia szétesésének kellemetlen élményével magyarázza, és bizonyos szerb szimpátiákat is felfedezni vélt a műben.

Ma, 1998-ban, amikor már az 1918-ban megalakult közös délszláv állam szétesésének ténye nyilvánvaló, a szerbek és a szerb történelmi tudat kényszerképzetektől vezérelt, a „kard szavát” szívesebben hallgató politika vezetői a múlt eseményeiből nem tanultak. Ezért van az, hogy ma is érvényesek Thim József fél évszázaddal ezelőtt írott sorai az 1848/49-es események kapcsán és lettek kórképek.

A szerb népet ugyanazon, csak ellentétes irányú mozgatóerők irányítják ma is, mint irányították 1848-ban. Ezért időszerűek Thim József megállapításai napjainkban is.

IRODALOM

1. Káich Katalin: *Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulata (1883–1918)*, Újvidék, 1980
2. *Magyarország története*, 6/1, Budapest, 1979
3. *Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu*, knj. IX, Novi Sad, 1936
4. Vladimir Ćorović: *Istorija Srba*, Treći deo, Beograd, 1989
5. Glatz Ferenc: *Történetíró és politika*, Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzettről és államról, Budapest, 1980
6. Dr. Várdy Béla: *A magyar történettudomány és a szellemtörténeti iskola*, Cleveland, Ohio, 1974

A SZERB MOZGALOM DÉL-MAGYARORSZÁGON 1848–49-BEN

GYÖRE ZOLTÁN

EURÓPAI ELŐZMÉNYEK

Az 1848/49-es európai forradalmak az amerikai szabadságharcval kezdődő polgári forradalmak láncának az egyik legösszetettebb, legváltozatosabb és hatását illetően egyik legnagyobb horderejű eseménysorát jelentették. Témánk szempontjából fontos megjegyezni, hogy a világtörténelemben éppen a negyvennyolcas forradalmak tárták fel a nemzeti kérdés teljes komplexitását és súlyosságát.

Az „Európa rekonstrukcióját” nyélbe ütő 1815-ös bécsi kongresszus óta felhalmozódó társadalmi és politikai feszültségek az 1846/47-es gazdasági válság hatására robbanásszerűen törtek a felszínre. Az 1846-os kezdeti mezőgazdasági krízis fokozatosan ipari és pénzügyi válságba, majd politikai válságokon keresztül 1848-ban az Atlanti-óceántól az orosz birodalom határáig, a Baltikumtól a Jón-tengerig forradalmakba torkollott.

A forradalmak a szicíliai népfelkeléssel kezdődtek 1848. január 9-én. Ezt követték az észak-olaszországi mozgalmak február első napjaiban, a franciaországi forradalom február végén, sorozatos forradalmi megmozdulások a német államokban és a Habsburg-monarchiában; Magyarország, Lombardia és Velence szabadságharca, a Római Köztársaság kikiáltása jelentős forradalmi események a Jón-szigeteken, Havasalföldön, Moldvában.

Condorcet 1789-es „forradalmi márkái” szerint a forradalom tulajdonképpen a szabadság meghódítása. Ilyen szellemben értelmezhetők a negyvennyolcas forradalmak is. Programjaik egy-egy társadalom sajátos problémáitól függően nagyon széles skálán mozogtak, de alapvetően három csoportba sorolhatjuk őket: *társadalmi követelések*, amelyek az évszázados feudális gazdasági és társadalmi megkötöttségek, a jobbágyrendszer felszámolására irányultak; a *polgári-politikai követelések*, mint amilyen az abszolutista államberendezés

felszámolása, az alkotmányosság és a parlamentarizmus bevezetése, a szavazati jog kiterjesztése, polgári szabadságjogok biztosítása illetve bővítése, egyes országokban pedig már igen erőteljesek a munkásság osztálykövetelései is. A harmadik nagy csoportot *a nemzeti jellegű követelések* alkották –, amelybe belefért a kulturális és egyházi autonómiára vonatkozó törekvésektől a területi autonómián át a szecesszionista követelésekig sok minden – nem utolsósorban a német és az olasz államok egyesítésének vágya.

A MONARCHIA

A szövényes nemzeti és államjogi szerkezet és feudális viszonyok megléte folytán a legösszetettebb helyzet a Habsburg-monarchiában alakult ki. Itt az antifeudális és liberális polgári követelésekkel egyidejűleg jelentkeztek az olaszok, a románok, a horvátok, a szerbek, a csehek, a szlovákok és a lengyelek nemzeti törekvései (amelyek esetenként erősen a szomszéd államokban élő nemzettársak felé húztak), akárcsak a németek egységtörekvése és a magyarok függetlenedési vágya is.

A párizsi forradalom híre március elsején érkezett Pozsonyba. Két nappal később, a már különben is felajzott országgyűlésen Kossuth Lajos megtartotta híres beszédét, amelyben felelős magyar kormány felállítását, közhelviselet, kárpótlás melletti jobbágyfelszabadítást, a városi kérdés megoldását és a nép politikai jogokkal való felruházását követelte. Az alsótábla javaslatait lelkesedéssel elfogadta. Pár napon belül a Monarchia osztrák részében kitört a forradalom, menesztették Metternichet, meghírdették az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását. Március 15-én Magyarországon is kitört a forradalom. Az események nyomására a bécsi udvar két nap múlva Batthyány Lajos grófot a magyar kormány miniszterelnökévé nevezte ki.

A SZERBEK

Magyarországon, Horvátországban és Szlavóniában 1847-ben 896 902 szerb élt, a magyar rendi országgyűlés által meghozott 1790/91-es törvények értelmében már nem befogadott jövevények, hanem a magyar politikai nemzet egyenrangú tagjaiként. Az említett törvények elismerték a korábban megszerzett kiváltságaikat is, aminek köszönhetően egyházi és oktatási ügyekben személyi alapon nyugvó autonómiát élveztek. Az időnként összehívott egyházi gyűlésük vallási kérdéseken kívül megtárgyalta a szerbség egészét érintő politikai kérdéseket is. A Karlócán székelő metropolita nem csupán a Monarchiában élő görögkeletiek egyházi, hanem a világi feje is volt egyben (nem a törvények, rendeletek értelmében, hanem a valóságban).

Az említett népességnek nagyobb hányada a katonai határőrvidéken, valamint a tiszai és nagyikikindai koronakerületben, kisebb részük a megyék területén élt. Számukra kedvező körülményként tarthatjuk nyilván azt is, hogy a koronakerületekben, a határőrvidéken és szabad királyi városokban jórészt mentesek voltak a feudális terhek alól, és hogy e területeken tulajdonképpen autonóm módon intézhették ügyeiket. A XVIII. század folyamán polgári és kereskedő rétegük Magyarországon a leggazdagabbak közé tornázta fel magát.

Mint a Monarchia nemzetileg egyik legöntudatosabb közössége, a szerbek a negyvennyolcas eseményeket gyorsan mérlegelték, és kedvezőnek ítélték nemzeti követeléseik kielégítésére. Azzal kapcsolatban, hogy ez gyakorlatilag mit jelent a szerbség szociális hovatartozásától, lakhelyétől és más tényezőktől függően, már igen eltérően vélekedtek. Jelentős részük – elsősorban az ifjúság – a területi autonómia kivívását tartotta a legfontosabbnak (élén a politikai hatalmat megtestesítő vajdával és a legfőbb egyházi tekintéllyel, a pátriárkával). Az ifjúság nézetei szerint a Szerb Vajdaság a Magyarországtól különálló Bácskát, Bánátot, Szerémséget és Baranyát felölelő koronatartomány (Kronnland) kellett volna hogy legyen. Voltak, akik az így megteremtett vajdaság és a Háromegy Királyság szoros politikai szövetsége mellett kardoskodtak.¹ Ezzel szemben a szerb nemesek, a polgárság, az értelmiség egy része, a temesvári és a budai eparchia lakosságának nagyobb része azon a véleményen volt, hogy a lényeg a szerbség teljes egyenjogúsága, a magyarokkal kialakított minél jobb viszony, nem pedig a területi autonómia. E megközelítés fő szószólója Tököly Száva és részben Jakov Ignjatović író volt. Mások a Bécs iránti lojalitást, a magyarok és a horvátok irányában tanúsított baráti magatartást szorgalmazták; egyesek szerint nem kellett volna inszisztálni a külön vajdaságon, viszont a magyaroknak meg kellett volna engedniük a szerb vajda és pátriárka választását. A parasztság a vajdaságtól szociális helyzetének javulását várta. Az ortodox egyház papsága sem volt egységes: jó részük szívesen látta volna a pátriárkát a vajdaság élén, mások inkább a Monarchiában élő szerbség politikai és területi megosztása eszközének tartották, és ezért elleneztek. A szerb granicsárok túlnyomó többsége – ha nem is azonnal – a magyarok ellen foglalt állást.

A dél-magyarországi események irányvételére jelentős befolyással voltak a kívülről jövő hatások. Legnagyobb súllyal kétségkívül a szomszédos szerb fejedelemség kormányának állásfoglalása bírt. A szerb kormány igyekezett ellenőrzése alá vonni a dél-magyarországi szerb mozgalmat és a magyarelles harccal megakadályozni, hogy szomszédságában a gyengének ítélt Habsburgmonarchia helyett erős magyar nemzeti állam jöjjön létre. Ezért már a mozgalom legelején érezhető volt küldönceinek tevékenysége, mely elsősorban arra irányult, hogy a dél-magyarországi szerbeket magyarokkal szembeni ke-

mény állásfoglalásra bírja, és a mozgalomnak szélesebb, jugoszláv keretet adva a horvátokkal történő politikai szövetkezés irányába terelje.² Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević és Antun Vranjicani a horvát nemzeti mozgalom három legkiemelkedőbb személyisége is hasonló értelemben arra bátorították Jovan Hadžićot, J. Rajačićot, hogy szakítsanak a magyarokkal, és inkább Bécs felé orientálódjanak kérelmeikkel.

Meg kell állapítanunk, hogy a forradalmat követő első napokban a szerb és más nem magyar népek közvéleménye lelkesedéssel fogadta a forradalom mindazon intézkedéseit, amelyek a feudális viszonyok felszámolására és a polgári szabadságjogok bevezetésére irányultak. A magyar vezető férfiak a nemzeti törekvések súlyát alábecsülve, úgy vélték, hogy az új szabadságok mélyreható voltuknál, sokrétűségüknél fogva a nemzetiségek politikai törekvéseit is nagyrészt kielégítik, ezáltal háttérbe szorítva a tisztán nemzeti követeléseket. Tény az, hogy a szerb polgárság legnagyobb részének és a szerb parasztságnak a társadalmi és gazdasági jellegű követeléseit a márciusi törvények valóban ki is elégítették. A későbbi események azonban bizonyossá tették, hogy a szerb és más nemzetiségek is az említett vívmányokat a nemzeti célok elérésének függvényében szemlélték, azaz úgy tartották, hogy ezeket ők csak akkor élvezhetik maradéktalanul és teljes biztonságban, ha a magyar néppel *minden tekintetben* egyenlő jogokat kapnak. Ennek érdekében a nemzetiségek március folyamán már meghirdették első nemzeti programjaikat.

Leggyorsabban a pest-budai szerbek reagáltak: 17-én már összeült, és három napig ülésezett közel ötven szerb község képviselőjének gyűlése, melyen a magyar állam iránti lojalitás hangoztatása és a magyarnak mint az állam hivatalos nyelvének elismerése mellett 17 pontban foglalták össze követeléseiket: a szerbségnek mint politikai nemzetnek elismerése, a szerb nyelv hivatalos használatának elismerése és teljes egyenrangúsítása, az egyházkongresszus évi összehívása és arra való joga, hogy ügyei intézésében a magyar kormány megkerülésével közvetlenül az uralkodóhoz fordulhasson. Követelték még, hogy a kongresszus összetételét nézve világi jelleget kapjon³, a görögkeleti vallás tökéletes szabadságát, teljes oktatási önállóságot, a Diéta felső házában a pravoszláv érsekeknek és püspököknek a rangjukat megillető helyet igényeltek, a katonai határőrvidék esetében pedig annak a „szabadság és önálló nemzetiség” elvén történő reformálását követelték.⁴ Ez volt az első szerb negyvennyolcas program. A gyorsaságnak és a nagyszámú résztvevőnek jelentős gyakorlati hatása volt azáltal, hogy a hazatérő kereskedők, parasztok, tanulók stb. községeikbe már kész programmal érkeztek. A tanulóifjúság elhatározta, hogy vidéken intenzív agitációba kezd.

A magyar nyilvánosság a pest-budai gyűlésen meghirdetett célkitűzéseket csakhamar a szerbség elszakadási törekvéseként értelmezte⁵, és ezen nem sokat

segített az sem, hogy a pesti szerb notabilitás képviselői a kialakult kedvezőtlen benyomást józan és mérsékelt kijelentéseikkel igyekeztek enyhíteni. A *Pesti Hírlapon* keresztül cáfolták, hogy követeléseik a magyar államtól való bármiféle politikai elszakadást célozták volna, azaz hogy a pesti szerb gyűléstől „távol állt . . . az ártalmas szeparatizmus és elszakadás” gondolata. Teodor Pavlović a *Srpske novine* szerkesztője arról írt, hogy a magyar Diéta már teljesítette a szerb kérések nagy részét, és most legfontosabb a béke megőrzése. Kifejtette, hogy a szerbségnek nem a magyarok, hanem a törökök ellen kell fegyvert fogniuk az akkor még Oszmán Birodalmon belül területi autonómiát élvező szerb fejedelemségben.

A KENYÉRTÖRÉS

Öt-hat nappal a pesti forradalmat követően Dél-Magyarország túlnyomórészt szerbek lakta területein (a katonai határőrvidéken, a nagyikindai és részben a tiszai koronakerületben) számos spontán helyi lázadásra került sor, melyeket antifeudális és szociális jellegű követelések, helyenként a katonai határőrvidék alapos megreformálására, Magyarországhoz csatolására vonatkozó kérések jellemeztek. A megmozdulások során a lakosság több helységben vegyesen, nemzeti hovatartozásától függetlenül vett részt. A kezdeti napokban még a katonai határőrvidéken is megfigyelhetők a magyarbarát megnyilvánulások.

E mozgalmak legdinamikusabb eleme a parasztság volt. Több helyen villákat és kaszákat ragadtak, megtámadták a kúriákat, rohammal foglaltak el község-házakat, megsemmisítették az urbáriális könyveket, megtagadták a járadékok és adók fizetését, és elkezdték osztani a földbirtokokat függetlenül attól, hogy melyik nemzetiséghez tartozó világi vagy egyházi földesúr tulajdonában voltak.

Március 27-én Újvidéken szerb népgyűlést tartottak, melyen néhány módosítással elfogadták a pesti határozatokat: követelték, hogy az évenként összehívott szerb népgyűlésen jelen lehessenek a dalmáciai szerbek, továbbá a nagyikindai és tiszai koronakerületben élő szerbek képviselői, fontos követelésük volt a feudális viszonyok felszámolása a katonai határőrvidéken, minek során határőrök is földjeik teljes jogú tulajdonosává váltak volna. Számítva a magyar politikai körök erős nemtetszésére, követeléseikből kihagyták azt, amely szerint az évenként rendezendő szerb nemzeti gyűlések kérelmeiket az országgyűlés és a kormány megkerülésével az uralkodóhoz intézték volna. Érdemes megemlíteni, hogy a későbbi harci eseményekben oly nagy szerepet játszó Đorđe Stratimirović kulpini birtokos, a március 27-ei népgyűlésen ruháját magyar nemzeti színű kokárdával díszítve jelent meg, később pedig

kiáltványban is kifejtette, miszerint: „a szabadság . . . a mi országunkban is felállította oltárait”.

A fent említett spontán megmozdulások ez idő tájt már szerb nemzeti irányba kezdtek terelődni. Erről tanúskodik Hrabovszky tábornoknak a bécsi haditanácshoz intézett április 8-ai jelentése, miszerint Újvidéken egyre inkább radikális szerb elemek kerülnek túlsúlyba, melyek nyíltan Szerbiával szimpatizálnak. Ebben kétségkívül nagy részük volt a Szerbiából érkező agitátoroknak.

Április 8-án és 9-én egy szerb delegáció tartózkodott Pozsonyban azzal a céllal, hogy a magyar országgyűléssel ismertesse az újvidéki népgyűlés határozatait. Az Aleksandar Kostić és Đorđe Stratimirović által vezetett delegáció szép fogadtatásban részesült. Kossuth Lajos kifejtette, hogy követeléseik egy része már ki van elégítve, azokat pedig, melyek még nem teljesültek, a kormány és az összeülő népképviselői országgyűlés mind orvosolni fogja. Megemlítette, hogy egyes kérések kifejezetten a szerb népgyűlés hatáskörébe tartoznak. Vallási egyenjogúságot, minden állami tisztség hozzáférhetőségét, a katonai határőrvidék rendszerének ésszerűsítését, és a szerb nyelv tökéletesen szabad használatát ígérte egyházi ügyekben és a szerbség belső ügyeiben. A delegáció nem lévén egészen megelégedve az ígéretekkel – hisz Kossuth a szerbség politikai nemzetként történő elismerését megkerülte – másnap látogatást tett István nádornál, Batthyány miniszterelnöknél és Kossuthnál. A tárgyalások során Kossuth erélyesen elutasította a szerbek politikai nemzetként történő elismerését, hangoztatva, hogy mint külön nemzet a szerbek saját kormányt követelhetnének, ami viszont megbonthatná az ország egységét. Đorđe Stratimirović erre az érvelésre azt felelte, hogy ha a szerbek követeléseit a magyar kormány nem teljesíti, akkor ők jogaik teljesítését másutt fogják keresni. Ekkor Kossuth nem túl diplomatikusan azt válaszolta: „Ez esetben dönt majd a kard.”⁶

Ennek kapcsán gyakran felmerül az a nézet, hogy a magyarok nem ismerték el se a szerbek, se az országban élő más népek létét, hogy a nemzeti jogok minimumát sem voltak hajlandók megadni számukra. Ez alapvetően téves. Természetesen Kossuth és más magyar politikusok nagyon is tisztában voltak azzal, hogy a Magyar Királyság lakosságának több mint fele – a történelem számos kedvezőtlen fordulata következményeként – nem magyar anyanyelvű. Elismerték létüket, nyelvüket és hajlandóak voltak egyházi és kulturális autonómiát biztosítani számukra. A magyar politikusok túlnyomó többsége azonban határozottan visszautasított minden olyan törekvést, mely a román, a szerbet vagy a szlovákot külön nemzetként szeretett volna elismertetni.⁷ Ebből ugyanis egyenesen következett a területi autonómia, saját kormány, közigazgatási szervek, az adott nem magyar nyelvek hivatalos használata stb. Mindez Magyarország kormányzati, területi és gazdasági egységének megbontásához, föde-

ralizálásához; ha nem is azonnal, de hosszabb távlatokban, kedvező körülmények összejárásza mellett az autonóm területek elszakadási törekvéseihez vezethetett.⁸ A területi autonómiák elismerése a magyar nemesség, de a magyar nép számára rövid távon is negatív következményekkel járt volna, mert ez tulajdonképpen a gazdasági és politikai vezető szerepének önkéntes feladását jelentette volna. Egy ilyen gesztust nem lehetett volna a magyarság nemzeti öntudatának, történelemszemléletének gyökeres megváltoztatása, önbecsülésének megcsorbítása nélkül megtenni. Minderre sem a múltban, sem manapság egy nép sem hajlandó.

Visszatérve az április 9-e tárgyalások szerencsétlen befejeztére, megállapíthatjuk, hogy mindkét érintett fél közvéleményében nagyon rossz visszhangot keltett, és messzemenő következményei voltak. Az első reakciók nem sokat vártak magukra: a magyarországi ortodox egyház székhelyén, Karlócán megtartott április 14-ei gyűlésen a szerbek már nyíltan követelték, hogy Bácskából, Baranyából, Szerémségből és a Temesközből különálló szerb vajdaságot hozzanak létre, és ezt a vajdaságot egyesítsék – a március 25-ei, zágrábi petíció határozatainak értelmében – Magyarországtól kormányzati tekintetben függetlenedett Háromegy Királysággal.⁹ Április 19-én, amikor Újvidéken ismertették a delegáció útját, a felháborodott szerb tömeg összetépte a magyar nyelven vezetett anyakönyvi kivonatokat. Ugyanez történt Nagybecskereken és Versecen is.

Míg Josif Rajačić szerb metropolita igyekezett lenyugtatni a kedélyeket, addig a radikális ifjúság tagjai mindent megtettek azért, hogy a népet a magyar fennhatóság ellen fordítsák, és hogy a szerb vajdaságért lelkesítsék. Nagy támogatásra találtak a falusi ifjúság, a fiatal papság és a tanítók köreiből. A túlnyomórészt írástudatlan nép meg volt győződve arról, hogy az iskolázott, világot látott ifjak fel tudják mérni cselekedeteik súlyát, és követték őket. A radikális tanulóifjúság soraiból szervezői és agitációs tevékenységével leginkább Svetozar Miletić joghallgató, Đorđe Radak, Bogoboj Atanacković, Mijo Vlaškalić és a szerbiai Ilija Zaharijević tűnt ki.

Április utolsó hetében komoly zavargásokra került sor Nagyikindán, Óbecsén és a két koronakerület más helységeiben is. A zavargások, továbbá a szerb mozgalom terjedése és radikalizációja, az egyre növekvő feszültség miatt a magyar kormány április 26-án Temes vármegye főispánját, gróf Petar Čarnojevićet rendkívüli királyi biztossá és a szerb *egyházi* kongresszus biztosává nevezte ki. Ő az április 29-ei felhívásában a szerb népet mérsékeltségre, bölcsességre, valamint a magyar kormány iránti bizalomra és hűségre szólította fel. Az a hír járta, hogy ő lesz a szerb vajda.

A kormány május 27-ére meghirdette a szerb egyházi kongresszus összehívását, amire Josif Rajačić karlócai metropolita beleegyezését adta. Rövid időre

úgy tűnt, hogy az események pozitív fordulatot vesznek. A szerb ifjak azonban arra kényszerítették Rajačićot, hogy a kormánytól függetlenül, két héttel korábban, május 13-ára hirdessen kongresszust.

Ez az egyházi-népi gyűlés május 13-a és 15-e közt tartatott meg és jellegénél, határozatainál fogva sorsdöntő fordulatot hozott a dél-magyarországi események menetében. A gyűlésen kimondták a szerb nép politikai szabadságát és függetlenségét – a Monarchia keretein belül és a Szent István-i korona alatt kihirdették a Szerb Vajdaságot, melyhez Bácska, Bánát, Baranya és Szerémség civil és katonai részei tartoztak, támogatták az így megteremtett Szerb Vajdaság és a Háromegegy Királyság politikai szövetségének megteremtését. Vajdaság legfőbb igazgatási szerveként létrehoztak egy negyvennyolc tagból álló ún. *Főbizottságot* (Glavni odbor), a tulajdonképpeni vajdasági kormányt. Határozatban fogadták el a karlócai érsekség pátriárkátusi rangra emelését. Stevan Šupljikacot az ogulini ezred parancsnokát vajdának, Josif Rajačićot pedig pátriárkának kiáltották ki. Elhatározták, hogy a kormány által összehívott gyűlést nem tartják meg. A kongresszusról négy delegációt indítottak útnak: Innsbruckba a császárhoz, Rovertóba az ott szolgálatot teljesítő Stevan Šupljikachoz, Bécsbe Dobblhoff miniszterelnökhöz és Vesenber külügyminiszterhez, valamint a szláv kongresszusra Prágába.

A magyar kormány a kongresszust és össz határozatát törvényellenesnek nyilvánította. Amellett, hogy a magyar fél és magyar állam törvényei szerint ez a döntés indokolt volt, meg kell jegyeznünk, hogy a kongresszus legitimitása a Monarchia területén élő szerb nép szempontjából is igen kétséges. Ennek fő oka, hogy a népgyűlésen a Habsburg-monarchia területén élő szerbségnek csak kisebb része volt képviselve: a karlócai érsekség 710 egyházközsége közül csak egy negyedéből, illetve 175-ből voltak jelen küldöttek. A budai, a temesvári, a pakraci, a karlovaci egyházkerületből összesen 11 küldött érkezett, a bácsi, a verseci és a karlócai eparchia községeinek nagy része szintén nem küldte el képviselőit. A püspökök közül csak a karlovaci volt jelen.

Ezzel szemben Szerbiából nagy számban jöttek résztvevők. A mintegy 2000, nem ritkán felfegyverzett szerbiai közt a szerbiai politikai élet legjelesebbjei (Matija Nenadović, Jovan Ristić, Jevrem Grujić, Jovan Ilić, Kosta Branković, Sergije Nikolić, Ilija Zaharijević) is tevékenyen részt vettek. A gyűlés vázolt összetétele és hangvétele miatt a kongresszust még első nap elhagyta a szerb intelligencia több idősebb képviselője.

A kongresszus zárónapjával egy időben István nádor megparancsolta Hrabovszky tábornoknak, hogy a parancsnoksága alatt levő helységeket helyezze háborús készültségbe, és biztosítsa a szerbek esetleges támadásával szemben.

Az említett eseményeket követően az ellentétes táborok gyorsan testet öltöttek, intenzíven folyt politikai és katonai felkészítésük. Így például a Főodbor

mindössze három nappal a népgyűlést követően megkezdte a szerb településeken a helyi hatalmi szervek – a *népi tanácsok* (narodni odbor, pododbori) szervezését. Ugyanakkor felhívást intézett Dél-Magyarország lakosságához – beleértve a magyarokat és a németeket is –, melyben ismertette a szerbek céljait és felszólította a lakosságot, hogy legyenek hűek a császárhoz és az alkotmányhoz. A Főodbor elnöke Đorđe Stratimirović május 20-án segítségért és egyetértésért fordult Aleksandar szerbiai fejedelemhez és Stevan Knićanin államtanácsoshoz – ezáltal formálisan is internacionalizálva a szerb kérdést. A felelet gyorsan megérkezett (május 29-én), és fölöttébb kedvező volt – Ilija Garašanin, a szerb állam kül- és belügyminisztere és erős embere a vezető szerb politikai körök nevében megígérte, hogy a vajdasági szerbek ügyét az össz szerbség ügyének tekintve minden lehetséges módon, tehát politikailag, pénzzel, lőszerrel, fegyverrel és önkéntesekkel segíteni fogják.

E válasz által felbuzdítva Stratimirović óriási energiával fogott munkához, lankadatlanul toborozta és szervezte a harcosokat, ezáltal nagy népszerűsége téve szert nemzetársai között. A mozgalom agitátorai a nép körében dezinformációkat, heves agitáló szövegeket terjesztettek azzal a céllal, hogy nemzetársaikat megrémísszék és harcra motiválják. A görögkeleti papok nyíltan gyűlöletet, megvetést és ellenállást szítottak a magyar állam és törvényei ellen.

A HÁBORÚ

Június elejére a szituáció teljesen egyértelművé vált: a magyar kormány nem ismerte el a törvényellenes egyházi kongresszus határozatait, a Főtanács pedig a magyar fennhatóságot, és nem volt hajlandó megszervezni június 27-ére a magyar kormány által összehívott szerb egyházi kongresszust, sőt június 8-án felszólította a szerb népet a magyarok elleni fegyveres harcra. Június 8-a fontos volt a magyar fél számára is: V. Ferdinánd ugyanis ekkor parancsolta meg, hogy a magyarországi, erdélyi és határőrvidéki katonaság feletti parancsnokságot a magyar hadügyminisztériumra ruházzák át.

Ez idő tájt Karlóca mellett és a Római sáncok mentén elhelyezkedő szerb katonai táborokban több mint 16 000 harcos állomásozott, a péterváradi ezred parancsnoka, Hrabovszky tábornok pedig arról értesítette Szemere Bertalan belügyminisztert, hogy 40 000 *granicsár* bevetésre készen áll császári zászló alatt. Hiába parancsolta Mészáros Lázár hadügyminiszter a szerb zászlók levonását, a boszniai és a szerbiai fegyveresek beözönlésének megakadályozását, a karlócai szerb katonai tábor feloszlátását, és hiába tiltotta meg a grani-csárok részvételét a szerb felkelésben – a többnyire szerbekből álló határkatonaság egyre nagyobb része tagadta meg a parancsok végrehajtását. Az sem

segített, hogy maga a császár is engedelmességre, az ágyúk visszaszolgáltatására és a katonai táborok felosztatására szólította őket.

Az első harci cselekményekre június 12-én került sor, Hrabovszky tábornok sikertelen Karlóca elleni támadásával. Az ezt követő jó egy év során a szerbek és a magyarok ádáz harcot folytattak Bácska és Bánát településeiért. A szerb felkelők, a szerbiai kormány mellett, csakhamar még egy szövetségesre tettek szert azáltal, hogy a horvátokkal június 17-én politikai szövetséget kötöttek a magyarok elleni harc céljával.

A szerbek fő erőssége, bázisa Szerémség, valamint a Sajkás körzet voltak. A Sajkáson kívül Bácskában a szerbeké volt még a Ferenc-csatorna Szenttamással és a Római sáncok mentén húzódó sáv; Bánátban Perlez, Deliblato, Straža, Tomaševac, Jarkovac, Alibunar, Vračev gaj. A magyarok ellenőrzésük alatt tartották Bácska és Bánát nagyobb részét. Főbb központjaik Palánka, Újfutak, Pétervárad, Temerin, Járek, Ó- és Újkér, Verbász, Zombor, Szabadka, Zenta, Földvár, Becskerek, Versec és Fehértemplom voltak. A dél-magyarországi események szempontjából elsősorú jelentősége volt annak a ténynek, hogy a péterváradai vár parancsnoka – Imre Blagojević – magyar oldalra állt, ellentétben Arad várának parancsnokával (Berger tábornok) és Temesvár parancsnokával (Đuro Rukavina).

Az összecsapások az év végéig váltakozó szerencsével folytak, és az arcvonalak lényegében nem változtak. A szerbek visszaverték a magyarok támadásait Bácskában, a magyarok viszont a szerbekét Bánátban. Mindkét fél nyert és veszített is csatákat, elkönnyvelhetett sikereket (a szerbek ideiglenesen elfoglalták Kikindát és Törökbecsét, a magyarok pedig megsemmisítették a perlezi, a tomaševaci és a stražai katonai táborokat) és kudarcokat (a magyarok sikertelenül ostromolták Szenttamást, a szerbek viszont Versecet, Verbászt és Fehértemplomot). A harcok, sajnos, a polgárháborúkra jellemző kegyetlenséggel folytak.

Időközben, tehát az év végéig, jelentős változások történtek a nemzetközi és a szélesebb értelemben vett belföldi szintéren is. Olaszországban, Poroszországban, Csehországban vereséget szenvedtek a forradalmárok és a Habsburg udvar minden figyelmét Magyarország „megrendszabályozásának” szentelhette. Josip Jelačić horvát bán szigorúan bizalmas augusztus 28-ai levelében arról értesítette Rajačić szerb pátriárkát, hogy a bécsi udvar elismerte a szerbek és a horvátok harcának igazságosságát. A politikai akciókkal párhuzamosan a császári udvar megindította a katonait is: szeptember 11-én Josip Jelačić horvát bán császári zászlók alatt felvonuló 30–35 000 fős hadserege Varasdánál, Perlaknál, Légrádnál átlépte a horvát–magyar határt, amivel megkezdődött az udvar nyílt katonai akciója Magyarország ellen, a szerbek pedig jelentős

fegyvertársat kaptak a harctereken. Az udvar összpontosított támadása legnagyobb sikereit 1849 elején érte el.

SZERB ELLENTÉTEK

Az említett fél évben a szerb mozgalom jellegében is mély és súlyos következményekkel járó változások indultak meg. A kezdetben forradalmi és szerb nemzeti meggondolásokból magyarelles felkelés idővel konzervatív beállítottságú, osztrák érdekeket kiszolgáló mozgalommá vált. Tulajdonképpen egyazon jelenségnek a két megnyilvánulása figyelhető meg: egyrészt fokozatosan megtörtént a szerb nemzeti-politikai követelések, a szerb mozgalom elismerése az udvar részéről (a tárgyilagos korabeli szemlélők számára is nagyon kérdéses volt a gesztus őszintesége), másrészt a szerb katonai és hatalmi szervezet szoros integrálása a központosított osztrák államgépezetbe.¹⁰

Ezzel kapcsolatban a szerb mozgalmon belül két áramlat alakult ki: a demokratikus, antifeudális, magyar-, de egy időben osztrákellenes áramlat, mely a szerb nemzeti célokat az osztrák érdekekkel szemben is hajlandó lett volna kiharcolni. Ez az áramlat a mozgalom kezdeti vezetője Đorđe Stratimirović köré csoportosult. A másik irányzat a társadalmi és politikai kérdések megoldásában konzervatív nézeteket valló, egyre inkább osztrákbarát és a szerb érdekek elismerését a császári udvartól elváró személyek csoportosulása volt, élén Rajačić pátriárkával.

Stratimirović névéhez kötődtek a felkelés kezdeti sikerei: a feudális viszonyok felszámolása, a néphadsereg megszervezése, a néphatalom kiépítése és bizonyos katonai sikerek. Mindemellett ambiciózus, prepotens ember volt, aki nem titkolta vágyát, hogy a Szerb Vajdaság élére szeretne kerülni. Sikereivel, ambíciójával kiváltotta számos idősebb katonatiszt és politikus ellenszenvét, mindenekelőtt Josif Rajačić pátriárkáét, aki úgy vélte, hogy Stratimirović túlságosan demokratikus beállítottságú, túl nagy hangsúlyt fektet osztrákellenességre, és azt is nehezményezte, hogy Stratimirović hajlandó lett volna bizonyos feltételek mellett békét kötni a magyarokkal, és az osztrákok ellen fordulni.¹¹

Stratimirović meggondolásaival szemben Rajačićnak az volt az elgondolása, hogy a szerbségnek a bécsi udvar felé teljesen lojálisnak kell lennie, és csak így érdemelheti ki a Szerb Vajdaság létrehozását. Tehát az udvar új, immár nyíltan magyarelles irányvételét, a szerbségnek a lojalitás állapotában kell bevágnia. Emellett Rajačić is ambiciózus személy volt, aki meg volt győződve hadvezéri képességéről, és igyekezett az egyházi mellett saját kezében összpontosítani a világi hatalmat is.

A két előző férfiún kívül a dél-magyarországi szerb mozgalomban – annak főleg 1848 szeptemberét követő időszakában – döntő szerepet játszott Ferdinand Mayerhoffer tábornok, a Habsburg-monarchia belgrádi konzulja. Tisztségéből kifolyólag is elsősorban Ausztria érdekeit tartotta szem előtt, amikor támogatta a délvidéki szerb mozgalmat, és igyekezett megakadályozni a szerb–török háborút, illetve a magyar–szerb együttműködést. Rajačić pátriárkával együttműködve osztrákbarát irányba terelte a szerb felkelést, és megtett minden tőle telhetőt a felkelés alatt kiépített szerb népi hatalmi szervek felszámolásáért. Később, érdemei elismeréseként, a Szerb Vajdaságot és Temesi Bánságot életre hívó 1849. november 18-ai császári pátens értelmében ő lett az új koronataromány ideiglenes kormányzója.

A Stratimirović és Rajačić közt állandóan kiújuló összetűzésekbe a Főodbor is aktív szerepet vállalt – többnyire Stratimirović oldalán – azzal vádolva Rajačić pátriárkát, hogy elszakadt a néptől, nem tartja tiszteletben annak óhajait, döntéseit egyeduralkodóra jellemző módon, a Főodbor megkerülésével hozza. Stratimirović és a Főodbor a felhozott érvek súlya ellenére is politikai vereséget szenvedett, ugyanis Rajačić pátriárka nemcsak Ferdinand Mayerhoffer, hanem a bécsi udvar, a szerb kormány, a szerb konzervatív politikai körök és egyre több, a császárhoz hű szerb katonatiszt támogatását is élvezte.

Az 1849-es év folyamán az említett konzervatív vezetés mellett a szerb népbizottságok fokozatosan elvesztették népi, forradalmi jellegüket, egyre inkább a császárhű szerb vezetés végrehajtó szerveivé váltak. Ugyanakkor a szerb néphadsereg fokozatosan és visszafordíthatatlanul a császári haderő déli szárnyává alakult a császári vezérkar parancsait, és egyre ritkábban a Főodbor utasításait hajtva végre. A császári tisztek a demokratikus, népi követeléseket lázadó, felforgató elképzeléseknek tartották, és idővel üldözni kezdték. A szerb nemzeti és katonai zászlókat császári jelvényekkel cserélték, megkezdték a cirill írás felszámolását, és a parancsnoklásba ismét a német nyelvet vezették be. Mindezek a mély változások igazából 1848 vége táján kezdődtek meg, és a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság hivatalos megalakulásával teljessétek be.

Rövidebb időre azonban visszatérünk az események ismertetésére. Mint már említettük, a délvidéki szerb–magyar hadszíntéren az év végéig nem történt jelentősebb változás, viszont a császári hadseregek decemberi magyarországi előrenyomulása és a magyar haderő nagy részének ezzel kapcsolatos visszavonása lehetőséget teremtettek a szerb felkelők térnyerésének. Az előállt helyzetet kihasználva a szerbek január elejétől sorban foglalták el a magyar ellenőrzés alatt álló településeket: Pancsovát január 2-án, Nagybecskereket január 16-án, Versecet 19-én, Óbecsét 21-én, Fehértemplomot 25-én, Verbászt

27-én, Kúlát január 30-án. A szerb előretörés legészakibb pontját, Zombort pedig február 12-én.

Az elfoglalt területeken a szerb hatalom megközelítőleg három hónapig, a magyar hadsereg sikeres tavaszi hadjáratáig tartott. Március 22-én Perczel Mór tábornok a IV. hadtesttel a Délvidék felszabadítására indult, és már 26-áig visszafoglalta Zombort, Szőreget, Szentivánt, Gyálát, Szerbkeresztúrt; valamivel később pedig Verbászt, Zentát, Becsét és a legrövidebb úton Péterváradig hatolt, hogy mentesítse az ostrom alól. Április 3-án elesett Szenttamás. Ezt követően felszabadult Bácska és Bánát nagyobb része. A magyar előrenyomulást csak a titeli fensík és a Római sáncok mentén sikerült megállítani. Április 29-én a szerb csapatok elhagyták Nagybecskereket, május 3-án Versecet. Május 7-én a magyar sereg vereséget mért az osztrák–szerbre Uzdinnál és Tomaševacnál, másnap elesett Fehértemplom – ami a bánati osztrák–szerb csapatok összeomlását jelentette. A megmaradt egységek Szerémségbe Jelačić bán parancsnoksága alá vonultak vissza. Pancsova június 10-ei bevétele után a Dunától északra már csak a titeli fensík maradt – tartósan – szerb ellenőrzés alatt.

A császári seregek Jelačić bán vezetésével június és július folyamán próbálkozást tettek Bácska visszaszerezésére, de a július 14-ei hegyesi csatában végleg vereséget szenvedtek. Jelačić csapatainak újvidéki akciója kapcsán a péterváradí vár parancsnoka Kiss Pál – hogy megvédje a Péterváradot Újvidékkel összekötő hajóhidat – június 12-én lövette Újvidéket, aminek során a város nagy része megsemmisült.

AZ ÖSSZEOMLÁS FELE

1849 márciusa nemcsak a szerb katonai sikerek összeomlásának volt kezdete, hanem a felkelés politikai sorsa is megpecsételődött. A március 4-ei, osztrák oktrojált alkotmány ugyanis annak ellenére, hogy előírányozta a szerbek státusának rendezését a már meglévő kiváltságlevelek és új császári rendeletek alapján, egy szóval sem említette az 1848-as májusi határozatok szellemében megalakítandó külön szerb vajdaságot, és a katonai határőrvidéket is meghagyta régi feudális-bürokratikus szervezetében. Hogy a szerb elvárások és az új alkotmány által projektált kép közötti kontrasztot illusztráljam, megemlítem, hogy egy szerb alkotmányozó bizottság ez idő tájt dolgozta ki a Szerb Vajdaság leendő alkotmányának tervezetét, mely szerint Vajdaság teljes területi autonómiát élvezne, saját közigazgatási és igazságszolgáltatási szervekkel, saját hadsereggel, hivatalos szerb nyelvvél, demokratikus hatalommal és természetesen az inkorporált határőrvidékkel!

Ezzel szemben a császári udvar egyre határozottabban tört a viszonyok saját érdekeinek megfelelő általános rendezése felé: április 2-án kihirdette Magyarország felosztását hét katonai-adminisztratív körzetre, miközben a Szerb Vajdaság területét a hetedik körzetbe sorolta. A szerbeket megfosztotta a közigazgatási és katonai hatalomtól. Alfred Windischgraetz herceg, a magyarországi császári csapatok főparancsnoka, Ferdinand Mayerhoffert nevezte ki a hetedik körzet parancsnokává. Rajačić pátriárkát Mayerhoffer mellé rendelték mint a Vajdaság civil területeinek császári biztosát. Május 5-én Todorović tábornokot az osztrák–szerb csapatok élén Jozef Puffer ezredes váltotta fel, Stratiromiovićot pedig alezredesként Jelačić bán testvérének huszárezredébe osztották be.

A magyar hadseregtől elszenvedett sorozatos katonai vereségek, az oktrojált alkotmány, Rajačić konzervativizmusa és Mayerhoffer nagy befolyása szerb politikai opposzió kialakulásához vezetett. Ezt az ellenzékét a liberális szerb értelmiség és polgárság tagjai alkották Zimony központtal. Nézeteiket a *Vestnik* és *Napredak*, valamint a zágrábi sajtó útján hozták nyilvánosságra.

Május 13-án, egy évvel a hírheft karlócai népgyűlés után Zimony, Pancsova, Šid, Ruma, Mitrovica, Ürög képviselői hivatalos követelést intéztek az aktuális hatalomhoz népgyűlés összehívása érdekében. Ezen meg kellett volna tárgyalni Rajačić hatalmának korlátozását, Mayerhoffer katonai igazgatási rendszerének megszüntetését és a népi hatalmi szervek újbóli felállítását. A felkelés politikai kudarcát és erkölcsi bukását jól illusztrálja az a tény, hogy Rajačić betiltotta az ellenzéki lapokat, szerkesztőiket (K. Bogdanović és D. Medaković) letartóztatta, és az ellenzékkel szemben Jelačićtól a katonaság beavatkozását kérte! Az ellenzéki körök nem elégséges informáltsága és dezorientáltságaként értelmezhető, hogy maga az opposzió is Jelačić horvát bánhoz fordult segítségért.

Azt, hogy a szerb mozgalomban az idő folyamán a Rajačić pátriárka vezette konzervatív erők kerekedtek felül, az előbbieken említett jelentős politikai támogató tényezők és a mozgalom belső ellentétein kívül a szerb polgári erők gyengeségének, kifejeletlenségének tudhatjuk be. Tapasztalatlanságuk, szervezetlenségük, komolyabb tekintélyük hiánya és nem utolsósorban képtelenségük, hogy jelentős tömegebázissal támasszák alá követeléseiket, vezetett ahhoz, hogy a kezdeti forradalmi felbuzdulásban megszerzett vezető szerepüket a későbbiek során nem tudták megőrizni.

A szerb mozgalom zárófejezete kezdődött, amikor 1849 nyara elején Szerémségbe érkezett a szerbek állítólagos szövetségese, Jelačić horvát bán azzal a programmal, hogy déli irányból katonailag segítse az osztrák csapatok hadműveleteit, teljesen háttérbe szorítsa Rajačić szerb pátriárkát, végleg megsemmisítse a szerb mozgalmat, és visszaállítsa a régi politikai berendezést. E

célkitűzéseknek megfelelően Rajačić pátriárkát csakhamar felmentették császári biztosi tisztségéből (július 11-én) és a szerbség jövőbeni helyzetével kapcsolatos tárgyalások ürügyén Bécsbe invitálták.

A SZERB VAJDASÁG ÉS A TEMESI BÁNSÁG

A szerb mozgalom kudarcát a november 18-ai császári dekrétum tetőzbe, mely csak látszólag teljesítette a szerbek kívánságait. Eszerint Magyarországtól különálló terület jött létre Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven, mely kiterjedt Bácskára, egész Bánátra (Torontál, Temes és Krassó vármegyékkel) és Szerémségre. A terület kihatása az anyaországból persze nem a szerbek, hanem a Habsburgok érdekében történt, avval a meggondolással, hogy ezáltal gyöngítsék Magyarországot. A katonai határörvidék Vajdaságon kívül maradt, Szerémséget pedig felosztották úgy, hogy az iloki és rumai járás a Vajdasághoz, Szerémség többi része pedig Szlavóniához csatoltatott. Az így létrejött vajdaságot két körzetre osztották – a bácskai–torontálira és a temesi–krassóira. Vajdaságba útlevelel lehetett belépni. Ferenc József császár megtartotta magának a vajda titulását, a terület közvetlen igazgatását pedig Temesvárott (nem Újvidéken, ahogy azt a szerbek szeretnék volna) székelő kormányzóra bízta, aki az alvajda titulását viselte. A közintézetekben és iskolákban kötelező hivatalos nyelv a német lett, igaz, a beadványokat a helyi lakosság nyelvén is át lehetett nyújtani. A Vajdasággal kapcsolatos ügyek az osztrák belügyminisztériumnak lettek alárendelve. Szigorú cenzúrát vezettek be.

Vajdaság létrejöttével megszűnt a Főodbor és Rajačić pátriárka össz világi funkciója is. Vajdaság kormányzója 1851 augusztusáig Ferdinand Mayerhoffer tábornok lett. Ezzel megkezdődött egy igen drága polgári-bürokratikus közigazgatási apparátus kiépítése, melyben az össz fontosabb beosztásokat németek és németesített cseh tisztviselők töltötték be. Az alsóbb igazgatási tisztségeket szerbek kapták meg, miáltal számuk a forradalom előttihez viszonyítva tízszeresére nőtt.

Az udvar a Vajdaság határainak megszabásakor ügyelt arra is, hogy a szerbek ne kerüljenek számbeli fölénybe: habár a vajdaság nevében dominált a szerb jelző, a szerbek abszolút és relatív arányban is kisebbségben voltak: az 1850/51-es osztrák összeírás eredményei szerint Vajdaságnak összesen 1 447 783 lakosa volt. Legtöbbben a román nemzetiséghez tartoztak – 404 909-en – őket követték a németek (354 431), majd harmadik helyen a szerbek 295 922 lakossal¹², utánuk a magyarok (258 419), bunyevácok (38 341), szlovákok (28 048), bolgárok (22 433), más szlávok (13 782), cigányok (13 462), rutének (7408) és mások (38 676).

Az elkövetkező időkben a szerbeknek nyújtott kisebb-nagyobb kedvezményektől függetlenül a létrehozott Vajdaság nagyon távol állt a szerbek által évtizedeken át tervezetett, megálmodott és az 1848/49-es években vérrel áztatott projektumuktól, így nem voltak vele igazán megelégedve – még akkor sem, ha az új hatalom a gabonaraktárak megnyitásával mentette meg az éhhaláltól az éhezőket, és jelentős összegekkel segítette a lerombolt falvak újjáépítését, megszervezte a lakosság létszükségleti cikkekkel történő ellátását.¹³

Ez a félmegoldás sem volt hosszú életű: a Monarchiában lezajló mély államjogi változások kapcsán az uralkodó 1860. december 27-én elrendelte a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság felszámolását és területének visszacsatolását Magyarországhoz. Vajdaság újjáélesztése kisebb területen, tökéletesen más történelmi és társadalmi körülmények között, egészen más jelleggel és tartalommal a második világháború után következett be.

Az elmondottak során láthattuk, miként szenvedett a szerb nemzeti-szociális mozgalom vereséget: Đorđe Stratimirović és a szerb nemzeti-demokratikus politikai áramlat által képviselt törekvés, hogy a magyar kormánytól fegyveres úton harcolják ki elismerésüket nemzetként a szerb csapatok súlyos katonai veresége következtében 1849 tavaszán végleg meghiúsult; a mozgalom egyes résztvevőinek és a szerb kormánynak a terve, hogy a mozgalom hozzájáruljon Magyarország vereségéhez, és hogy a Szerb Vajdaságot a Háromegy Királysághoz – túlzott elképzelések szerint viszont Szerbiához – csatolják szintén meghiúsult (a magyar szabadságharcnak az udvarral és az őt támogató nemzetiségi mozgalmakkal szembeni katonai és politikai sikereit csak az óriási túlerőt jelentő orosz katonai intervenció tudta döntően befolyásolni), és sikertelen volt J. Rajačić szerb pátriárka és a köréje csoportosuló konzervatív körök azon politikai elképzelése is, mely az udvar iránti hűséges viszonyulással igyekezett biztosítani a császár jóindulatát és ezáltal nemzeti követeléseik elérését.

A szerb mozgalommal kapcsolatban rengeteg kérdés merült fel akkor is, ma is. Az egyik legfontosabb, igazából megválaszolatlan kérdés, hogy mik voltak a Magyarországon élő szerbek valós nemzeti érdekei, és milyen szintű követeléseket állíthattak a konkrét körülmények között? Támogathatta-e egyáltalán Habsburg uralkodó külön szerb vajdaság kiharítását Magyarország területéből?¹⁴ Ha nem, akkor elégségesek lettek volna-e a már meglévő és a magyarok által megígért további nemzetiségi jogok? Hogyan lehetett volna biztosítani megvalósításukat? Mennyire volt reálisnak tekinthető az az elképzelés, hogy követeléseiket fegyveres úton vívják ki a magyar forradalmi kormánnyal szemben. Milyen támogatottságra számíthatott a szerb mozgalom?

Ez utóbbival kapcsolatban állapítsunk meg csak annyit, hogy mozgalmukat más vajdasági nemzetiségek nem támogatták, a szerb kormány tartós hathatós segítségére sem számíthattak; az az elképzelés viszont, hogy szerb–horvát, esetleg szélesebb szláv összefogással komolyabb államjogi változások lettek volna kikényszeríthetők a Magyar Királyság vagy az egész Monarchia szintjén, még kevésbé volt valószínű, a szláv népek igen eltérő érdekei és elképzelései miatt; Szerémség kérdése pedig a szerb–horvát együttműködést is rázóssá tette. És ami talán döntő volt: ennyire mélyreható, demokratikus átalakuláshoz a délszláv népek társadalmi tagolatlansága, viszonylagos fejletlensége miatt nem volt meg a szociális bázis, a történelmi lehetőség.

Végül is hogyan értékelhetnénk az 1848/49-es szerb mozgalmat? Egészében véve nem ítélnél el mint haladásellenes, de nem is magaslatlható túl a forradalmisága. Reakcionáriusnak nem nevezhetjük, mivel polgári és antifeudális célkitűzései megegyeztek – sőt a kezdeti forradalmi hevületben esetenként tovább is mentek a márciusi magyar követelésektől. Le kell szögeznünk tehát, hogy a szerbek nem a magyar forradalom által megindított polgári átalakulás ellen, hanem saját nemzeti érdekeik, nemzeti, politikai követeléseik megvalósítása érdekében harcoltak.

A mozgalom forradalmisága, mint már említettük, a kezdeti szakaszban (megközelítőleg augusztus végéig) nem kétséges, és a szerb–magyar polgárháborút szemlélhetjük úgy is, mint a nemzeti kérdéssel kapcsolatban egymással szemben álló koncepciók (történelmi és nemzeti elv; Magyarország integritásának és föderalizációjának koncepciója) szélsőséges eszközökkel folytatott harcát. Amint viszont a császári udvar fegyveresen Magyarország ellen fordult (amely nemcsak a nemzeti önállóságát, hanem a kivívott társadalmi és politikai szabadságokat is védelmezte) a szerbek azáltal, hogy sorsukat kiengedték saját kezükből, és a Habsburg érdekekhez kötötték, objektíve a forradalom ellen-táborába kerültek.

Mindannyian csak sajnálhatjuk, hogy így történt.

JEGYZETEK

- ¹ Ez alatt a korabeliek Horvátországot, Szlavóniát és Dalmáciát értették.
- ² Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy Matija Ban mindössze öt nappal a forradalom kitörését követően azt tanácsolta Stevan Petrović Knicanin államtanácsosnak, hogy a dél-magyarországi események feletti ellenőrzés megteremtése érdekében Szerbiának az ottani szerbeket arra kell serkentenie, hogy saját hatalmi szerveket építsenek ki (Karlóca vagy Újvidék központtal), „hogy szerezzék vissza a tőlük elvett Vajdaságot” (élén a pátriárkával és vajdával) és hogy a szerbek kössenek szövetséget a

horvátokkal, azoknak a katonai határvidék feletti döntő befolyásuk miatt. A szerb kormány a tervezetet elfogadta, és Ban a kormány kiküldöttjeként március 25-e körül (tehát olyan időben, amikor a dél-magyarországi szerbek nyíltan még nem követelnek külön területet és még nincs szó a magyarok elleni harcról) már az említett program szellemében folytatott tárgyalásokat Rajačić metropolitával.

³ Az elképzelések szerint kongresszust száz képviselő a megyék területéről, harminc a katonai határvidék „polgári” státusából, húsz a katonai státusból és huszonöt egyházi személy alkotná.

⁴ A nagyszámú vidéki szerb részvétele annak tudható be, hogy ekkor volt a József-napi vásár, melyre sok kereskedő érkezett az ország minden részéről.

⁵ Elsősorban azok a követelések miatt, melyek a szerb nemzeti gyűlésre vonatkoztak, hisz általuk a szerbek saját – közvetlenül az uralkodóval kommunikáló – politikai képviselőket kaptak volna. Hasonlóan irritáló volt az a követelés is, mely a Határvidék „... önálló nemzetiség alapján...” külön szervezeti egységként való átszervezését szorgalmazta.

⁶ Megjegyzem, e mondat elhangzását Kossuth később több alkalommal határozottan tagadta.

⁷ Ez esetben a nemzet alatt ún. politikai nemzetet értve, melyhez a mai szóhasználattal élve legközelebb az államalkotó nemzet kifejezés áll.

⁸ Ez utóbbival kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy habár a meghirdetett, hivatalos nemzetiségi programokban közvetlen utalás az elszakadásra nem található, az ilyen jellegű törekvéseknek, vágyaiknak a nemzetiségek nem formális úton már a negyvennyolcas eseményeket megelőzően hangot adtak. A negyvennyolcas szerb mozgalom esetében ez a szándék nyílt titok volt.

⁹ A különálló szerb vajdaságra vonatkozó követelés történelmileg nem volt új: a szerbek már 1708-ban kérték különálló területen történő letelepítésüket, az 1790. augusztus 26-a és december 3-a közt Temesvárott megtartott szerb egyházi kongresszus fő követelése éppen a Torontál, Temes és Krassó megyéből létrehozandó külön szerb tartomány volt. A szerbek külön nemzeti területre való jogukat az I. Lipót császártól 1690/91-ben kapott szabadságlevelek téves értelmezése alapján formálták: ezek szerint ugyanis a szerbek valóban önálló közigazgatást kaptak volna – de nem Magyarország területén, hanem az oszmán hatalom alól felszabadított és a Habsburg Birodalomhoz csatolt Szerbiában.

¹⁰ Ami az előbbit illeti: a szerb felkelők élére október 6-án Stevan Šupljikac tábornok került, december 15-én pedig I. Ferenc József osztrák császár nyílt parancsával megerősíti tisztségében J. Rajačić pátriárkát és Stevan Šupljikac vajdát és a béke helyreállítása utáni időkre „nemzeti beligazgatást” ígér a szerbeknek, ezzel jelentősen motiválva őket a további erőfeszítésekre.

¹¹ 1849 folyamán Stratimirović ismertette, mely feltételek mellett lenne hajlandó csapataival a magyarok oldalára állni: ha a magyar kormány hozzájárulna a szerb vajdaság megalakításához; a minisztertanács amnesztiát adna; ha a szerbek egyházi,

iskolai önkormányzata és községi szintű nyelvhasználata biztosítva lenne, és ha a magyar kormány hajlandó lenne felszámolni a határőrvidéki rendszert.

¹²Ne feledjük, hogy a túlnyomórészt szerbek lakta katonai határőrvidéket nem csatolták Vajdasághoz.

¹³A lerombolt házak száma Bácskában és Bánátban közel 18 000 volt, ebből több mint 9000 mindössze hét településen: Újvidéken, Óbecsén, Szenttamáson, Kanizsán, Temerinben, Kikindán, Földváron.

¹⁴Csak addig, amíg nem szándékozott magát magyar királlyá koronázni – ugyanis ahhoz, hogy Magyarország királya lehessen, esküt kellett tennie a magyar alkotmányra, amely többek között az ország egységének és területi integritásának garanciáit tartalmazta.

VAJDASÁGI MENEKÜLTEK AZ 1848–49-ES SZERB–MAGYAR HÁBORÚ IDEJÉN

M I L A N P E T R O V

A magyar katonaság 1848–49-ben sok bácskai és bánáti települést elfoglalt, s az ottani szerb lakosok felett erőszakoskodott, emiatt ezek elhagyták otthonaikat.¹ A bácskai és a bánáti helységekből a legtöbb lakos Szerémségbe és Szerbiába ment, míg Szlavóniába csak kis számban keltek át.

A vajdasági szerb lakosság első menekülései Negyvennyolc májusában és júniusában voltak.² Akkor sok tekintélyes újvidéki szerb család menekült el Zimonyba és Belgrádba, némelyek pedig Bécsbe.³ A szerbek Vajdaságból való tömegesebb elmenekülését azonban 1848 második felében jegyezték fel.⁴ Abban az időszakban a magyar hadsereg Versecnél, Fehértemplomnál, Perleznél, Strázsánál és a Karas mellett győzelmet aratott a szerb katonaság felett, s ezt követően Bánát e részét nagy számban hagyták el a szerbek, s mentek át Szerbiába és Szerémségbe.⁵

Amikor tudomást szerzett a verseci győzelemről, a magyar hadvezetőség elhatározta, hogy Szenttamásnál megsemmisíti a szerb katonaságot.⁶ Mivel ez negyvennyolcban nem sikerült nekik, a magyarok sok bácskai helységet megtámadtak, ahonnan a lakosság a Tiszán át Bánátba menekült.⁷ A *Serbske narodne novine* közölte, hogy Moholról 2768 lakos menekült át Karlovóra (Novo Miloševóba).⁸

A pancsovai körzeti bizottság kérelemmel fordult a szerb kormányhoz: engedélyezze, hogy a vajdasági menekültek útlevél nélkül mehessenek át Szerbiába, és mentesüljenek a vámkötelezettség alól. A szerb kormány követeletére a belügyminisztérium elrendelte a požarevacai és a smederevói előljárásnak és Belgrád helyhatóságának, hogy tegyék lehetővé a vajdasági menekültek Szerbiába való átmenetét.⁹

A magyar haderőnek az 1849 februárjában és márciusában a vajdasági harctereken aratott sikerei és Szenttamás eleste április elején drámái visszhangot keltettek a szerbség körében. A Szenttamásról Óbecsére vezető út „rémes képet” nyújtott. Asszonyok, gyermekek és öregek tömege özönlött Óbecse felé a magyarok megtorlásától tartva. A Szenttamásról menekülők között voltak a korábban ott menedéket kereső küliaiak, verbásziak, ókériek és kulpiniak is.

A Becsére érkező menekülők az ottani lakosságot rémületbe ejtették, s általános pánik keletkezett. Akkoriban ott voltak az adai és a moholi menekültek is. Mindannyian a komphoz tódultak azzal a szándékkal, hogy átkeljenek Bánátba.¹⁰ Perczel Mór tábornok szenttamási bosszújának híre azonban eljutott Nádáljra is. Attól való félelmükben, hogy a szenttamásiak sorsára jutnak, a nádáljiak a titeli fennsíkra menekültek, néhányan pedig Szerémségbe mentek.¹¹ Feltételezések szerint az 1849. április 3-ai szenttamási csata után 20–25 ezer bácskai hagyta el otthonát, s legnagyobb részük Bánátba, kisebb részük pedig Szerémségbe ment. A magyar haderő előrenyomulása miatt sok bácskai helység lakosai azután is a Szerémségbe, onnan pedig sokan Szerbiába menekültek. Ugyanakkor a magyar katonaság visszaszorította Kuzman Todorović tábornok seregeit Észak-Bánátból Nagybecskerekre át Tomaševacig. A magyar erőszaktól rettegő szerb lakosság elhagyta otthonait és a szerb katonaságtól kért segítséget. A hadvezetésben jelentkező széthúzás azonban rossz hatással volt az osztrák–szerb katonaság moráljára, aminek következtében folytatódott a visszavonulás, és tovább nőtt a menekülők száma. Habár a katonaság segíteni szeretett volna a szerb menekülteknek, a főtisztek semmit sem tettek ennek érdekében.

A bácskai menekültek Bánátban sem voltak biztonságban, ezért átkeltek a Dunán. A bácskaiakkal együtt Szerbiába és Szerémségbe mentek a vagyonosabb bánátiak is, ingóságait menekítve.¹² Ilija Garašanin szerb belügyminiszter ekkor írta Stevan Petrović Knićaninnak, a vajdasági szerb önkéntesek parancsnokának: „Istenemre, nem tudok már mit gondolni, sem mondani, csak azt jelenthetem, hogy olyan tömérdek nép menekült ide, hogy nincs hol elhelyezni őket, s az utcán ülnek.”¹³

A szegényebb bánátiak akkor még nem hagyták el otthonaikat, mert abban reménykedtek, hogy megfordul a hadiszerezése a szerbek javára, s elkerülik a magyarok bosszúját. Tűzhelyeiket csak az erős magyar offenzíva idején hagyták el, s a visszavonuló katonasággal tartottak. Így azután Dél-Bánátban, a Duna partján, s a Szerémséggel és Szerbiával határos réteken a menekülők nagy tömege gyűlt össze. A szállítóeszközök hiánya miatt kérdésessé vált az átkelésük, ezért Josif Rajačić pátriárka és Knićanin úgy határozta, hogy a munkára és fegyverforgatásra képeseket visszatartják, és csak a gyermekeknek,

nőknek és a bármilyen munkára képteleneknek engedélyezik a Szerbiába és Szerémségbe való átkelést. Ez azonban nem vált be, s a Dunán átkelni szándékozók tömege tovább nőtt. Még nagyobb szükség volt tehát a vízi járművekre, annál is inkább, mert a katonaság, valamint a magyarok elől menekítendő jószág és különféle anyag átszállítására is kellett. A pancsovai lakosság és a város környékére menekült nép sok gondot okozott az ottani körzeti bizottságnak, amely a zimonyi bizottságtól, Rajačićtól és a szerb kormánytól követelt szállítóeszközöket. A szerb népesség Szerémségbe és Szerbiába való menekülésének nem akart vége szakadni. Sőt, annál tömegesebbé vált, minél jobban előrenyomult a magyar katonaság. A csónakosok és tutajosok a megszabott árnak a többszörösét kérték a menekülőkötől. Rajačić pátriárka akkor parancsba foglalta, hogy nem szabad többet kérni az engedélyezett árnál, de rendeletét nem tartották kellő tiszteletben. Rögtön ezután a szerbiai pénzügyminisztérium hozott határozatot arról, hogy a menekülteket felmenti az adófizetés alól, a csónakosok és tutajosok bérét pedig saját eszközeiből fizeti. Megtörtént az is, hogy egyesek Szerbiából hazatértek Bánátba, majd ismét visszamenekültek Szerbiába. Attól tartva, hogy az átkelést kémtevékenységre használják fel, a pátriárka ennek megakadályozását kérte Garašanintól. Garašanin rendeletet adott ki, amelyben azon kívül, hogy követeli a Bánáttal való közlekedési összeköttetések megszakítását, a többi között ez olvasható:¹⁴ „Az odaátról menekülő személyeket a jövőben is be kell fogadni, de a legnagyobb óvatossággal. Az ilyen személyeket, bárhol is jöttek át a mi oldalunkra, a körzeti előljáróshoz kell vezetni, amely kikérdezi a menekültet, honnan jött és kicsoda, valamint hogy van-e nálunk ismerőse. Amennyiben van ismerőse, aki az általa elmondottakat igazolja, a menekültet el kell engedni, hogy megélhetési módot keressen, amiben az előljáróság is segítségére lesz olyképpen, hogy oda utalja, ahol bármilyen munkát végezve eltarthatja magát. Amennyiben a menekültet senki sem ismerné, akkor az előljáróság maga helyezi el ott, ahol felügyelet alatt lesz, nehogy ezen az oldalon odaátra kémkedhessen.”¹⁵

Ezenfelül, ha valaki Bánátból valamilyen levéllel érkezett Szerbiába, a belügyminisztérium illetékese elé vezették. Úgyszintén tilos volt magánlevelet küldeni Bánátba, vagy onnan levelet kapni. Ezekkel az intézkedésekkel nem állították meg a Szerbiába való menekülést, de ekkorra már olyan mértékben csökkent, hogy könnyen ellenőrizni lehetett. Az utolsó meneküléseket 1849 nyarán jegyezték fel, amikor a magyar katonaság erőszakától félve sok szerémségi lakos és Zimony lakosságának mintegy fele átment Szerbiába. A szerbek átmenekülését nem akadályozhatta meg a Hetedik katonai körzet parancsnokságának rendelete sem, amely arra vonatkozott, hogy a zimonyi menekült polgárok közül némelyeket katonai szolgálatba állítanak.

Szerbiában a menekültek ellátásában nagy nehézségek adódtak. A belügyminisztérium elrendelte a belgrádi, a smederevói és a požarevacai előjáróságnak, hogy szólítsa fel a helybeli lakosságot a szerencsétlen menekültek befogadására, akik pénzért vagy élelemért dolgoznak majd nekik. A körzetek felelős vezetői és a lakosság eleget tettek a felszólításnak, és segítőkészségükkel könnyítették a menekültek nehéz helyzetén.

Mivel Belgrád zsúfolva volt menekültekkel, meg kellett oldani a segílytől függő szegény családok helyzetét. Belgrád város előjárósága ezért úgy határozott, hogy a Duna és a Száva melléki járásokban helyezi el őket. Ennek végrehajtását Nikola Kostićra bízták. Az ő irányításával a menekülteket néhány nap alatt elhelyezték a községekben.

Akkortájt Szerémség is tele volt bácskaiakkal és bánátiakkal, úgyhogy ellátásukról a hatalom igen nehezen tudott gondoskodni. A pátriárka ezért elrendelte, hogy ezeket a menekülteket útiokmánnyal ellátva Szerbiába küldjék. A belügyminisztérium értesítette Rajačićot, hogy az állami szervek sokat tettek a menekültek elhelyezéséért, de még mindig sok a megoldatlan kérdés, ezért azt kérte, hogy Szerémségből való áthelyezésüket halasszák el egy ideig.

A határ menti körzetekben sok bácskai és bánáti menekült volt. Többségük a belgrádi, a smederevói, a kraljevói, a požarevacai, a krajainai és a valjevói körzetben talált menedéket, de voltak menekültek Szerbia sok más helységeiben is.

A menekültek kérdése a szerbiai településeken való arányosabb elhelyezésükkel nagyjából megoldódott, de nem teljes mértékben. A szegényebb családokat ugyanis Szerbia belsejébe küldték, amikor újabbak érkeztek, míg a gazdagabb családok többsége a Duna menti településeken maradt, s vagyónának köszönhetően rövid idő alatt feltalálta magát. A szegényebb bánátiaknak utolsó legtümegesebb elmenekülésükkor nem volt idejük magukkal vinni az alapvető létszükségleti dolgokat sem, úgyhogy Szerbiában nagy nyomorban éltek. Sokat írtak akkor arról, hogy a menekültek súlyos helyzetben vannak, amit nem élnek túl, ha sürgősen nem segítenek rajtuk. Az állami szervek Szerbiában és Szerémségben minden intézkedést megtettek a menekültek megsegítése érdekében. Számos hirdetményben szólították fel a lakosságot, hogy segítse a bácskaiakat és a bánátiakat. A *Srpske novine* mind a belgrádiak, mind pedig egész Szerbia lakosságának segítőkészségére apellált. A lap minden szerbiai szerbet felszólított, hogy „segítse súlyos helyzetbe került testvéreit . . .” Nem tenni eleget ennek a felszólításnak szinte lehetetlen volt abban az időben, amikor annyit hangoztatták a szerbiai szerbek és vajdasági nemzettársaik testvériségét és együttműködését. Az újságok azt is kiemelték, hogy minden adományozó nevét közölni fogják.

1849 májusának első felében a belgrádi olvasókör igazgatósága bizottságot alakított azzal a feladattal, hogy adományokat gyűjtsön, s azoknak ossza szét, akikről megállapítja, hogy nagy ínségben élnek. A *Srpske novine* szerkesztőségébe is küldtek adományokat, amelyeket a szerbiai helységeken alakult hasonló bizottságokhoz juttattak el. Az egyik első adományozó Aleksandar Karadorđević herceg volt, aki 200 ezüstforintot adott. Az adományozók között volt Ilija Garašanin, Stefan Stefanović Tenka, Paun Janković és sok más személyiség. Akadtak azonban olyan egyének és szerbiai helységek is, akik és ahol semmibe vették a *Srpske novine* felhívásait. Tény viszont, hogy Szerbia népe tömegesen adakozott a menekültek javára. Egy 1849 májusából származó jelentés szerint a vajdasági előljáróság bizottságot alakított Szerémségben, amelynek az volt a feladata, hogy gondoskodjék a menekültek elhelyezéséről, kölcsönt nyújtson nekik, és hagyja jóvá a segélyeket. A bizottság csak azoknak a menekülteknek folyósított kölcsönt, akikről megállapíthatták, hogy Bácskában és Bánátban ingatlanuk van, amely zálogul szolgálhat. Erre a célra húszezer ezüstforintot különítettek el, amelyeket utalványok formájában kézbesítettek, s a legnagyobb kölcsön hatvan forint volt. Ezenkívül a menekültek megsegítésére 200 ezer forintot hagytak jóvá a népkasszából. A *Napredak*, akárcsak a *Srpske novine* szerkesztősége, szintén gyűjtött pénzt. A segélyosztásnál a menekültek élveztek előnyt. Pavle Stamatović esperes nem teljes listája szerint Szerbiában és Szerémségben 309 menekült papot tartottak nyilván. Nekik és a hivatalnokoknak soron kívül adtak kölcsönt, még hozzá kamatmentesen. Ugyanakkor a pénzügyminisztérium a papság javára 4000 forint segélyt hagyott jóvá, amelyet a pátriárka rendelete alapján úgy osztottak szét, hogy az eseperek 50, a zárdafőnökök, hitközségi tagok és jegyzők 40, a káplánok és diakónusok pedig 30 forintot kaptak fejenként. Amikor a hivatalnokok és a papok segélyt kaptak, támogatást kértek a menekült tanítók is, de Rajačić a zimonyi bizottsághoz utasította őket.

Külön nehézséget jelentett a bácskaiak és bánátiak számára, hogy a szerbiai lakosság a legtöbb esetben nem fogadta el tőlük az osztrák pénzt. Sok menekült ezért Szerbiában semmi hasznát sem vehette a magával hozott pénzének. A szerémségi lakosság meg az utalványokat nem volt hajlandó elfogadni még a kilátásba helyezett komoly büntetések ellenére sem. A szerémségiek azt hangoztatták, hogy erre nem hajlandóak, még ha maga a császár rendelné is el.

A menekültek Szerbiában segélyt kaptak a közmunkákból eredő jövedelmekből is. Azonban a szerb kormány és a vajdasági előljáróság sokoldalú gondoskodása és segítségnyújtása ellenére is a menekültek gyakran panaszkodtak olyanokra, akik a helyzetet igyekeztek ellenére is a saját érdekében kihasználni. Az ilyen személyek ellen a hatóságok megfelelő intézkedéseket fogantatosítottak, hogy meggátolják a malverzációkat, de ez nem mindig sikerült. Voltak

olyan menekültek is, akik nehezen éltek, és segélyért meg munkáért az állami szervekhez, vagy tehetősebb polgárokhoz fordultak.

Az osztrák államhatóság úgy vélte, hogy a délszláv népek körében mindig talál katonát, amikor csak szüksége van rá. Ezért úgy határozott, hogy a szerb menekülteket Josip Jelačić bán és Rajačić pátriárka közvetítésével besorozza saját katonaságába. Ezért a vajdasági előljáróság 1849. május 12-én elrendelte, hogy minden 16 és 60 év közötti fegyverforgatásra alkalmas férfi jelentkezzen a népi zászlóaljakba. Mivel a rendeletnek gyenge volt a fogantatja, Jelačić bán hatezer ezüstforintot hagyott jóvá a menekültek javára, hogy kedvet kapjanak a császári hadseregbe való belépésre. A bán pénzbeli felajánlását hamarosan közzétette a szerbiai belügyminisztérium. A belgrádi osztrák konzulátuson bizottság alakult, amely kivizsgálta a menekültek szükségleteit, s ennek alapján osztotta szét a Jelačić által adományozott pénzt. Azonban sem a segély, sem a fenyegetés nem bírhatta rá a menekülteket, hogy osztrák katonának jelentkezzenek.

Ezeket a nehézségeken túl a menekülteket Szerbiában még kolerajárvány is sújtotta. Legnagyobb mértékben Belgrádban, ahol a túlszűfoaltság miatt igen gyorsan terjedt a járvány. Az orvosok hiánya miatt nagyon nehezen tudták leküzdeni. Mindettől függetlenül a menekültek ezúttal is érezhették a szerb kormány törődését, mert jóváhagyta, hogy ingyen kapjanak gyógyszert, annak ellenére, hogy a hazai lakosságnak sem jutott elegendő. A május közepén jelentkező szerbiai kolerajárvány 1849 szeptemberének elején szűnt meg.

A menekültek nagy száma Szerbiában, de különösen Belgrádban, valamint a létszükségleti cikkek magas ára oda vezetett, hogy súlyossá vált a helyzet az országban. A pékek céhe azzal a kérelemmel fordult a belügyminisztériumhoz, hogy engedélyezze a kenyér árának a növelését, mert különben abbahagyják a munkát. Belgrád városának előljárósága viszont azt javasolta a belügyminisztériumnak, hogy ne engedélyezze az áremelést a menekültekre való tekintettel. A belgrádi ágyúöntő műhely munkásai szintén azt kérték Aleksandar hercegtől, hogy növelje a fizetésüket, arra hivatkozva, hogy a menekültek miatt megrágtak az élelmiszerek. A kolera, és főleg az általános drágulás miatt Szerbiában mások is lázadoztak a menekültek ellen, de a hatóság kemény intézkedéseinek megvolt a fogantatja.

A kortársaknak az 1848–49-es menekültek számára vonatkozó feljegyzései jelentősen eltérnek egymástól és megbízhatatlanok. A lélekszámukra vonatkozó értékelések harmincezertől kétszázezerig terjednek. Kaper és Zdravković szerint Szerémségben 30–40 ezer bácskai és bánáti tartózkodott. A Szerbiába menekültekről viszont még hozzávetőleges adatok sincsenek. Csak annyit tudni, hogy Belgrádban és néhány Duna menti helységben 2890 menekült élt végső nyomorban. Ha nem is tudjuk a menekültek pontos számát, a rendel-

kezésre álló dokumentumanyag alapján feltételezhető, hogy több tízezernyen voltak.

1849 augusztusának végén a menekültek nagyobb része eltávozott Szerbiából. Az otthonaikba való visszatérésükkor mentesültek a vámkötelezettség alól. A Szerbiába menekülésük alkalmával magukkal vitt tárgyakról szóló írásos bizonylatot kellett bemutatniuk a vámhivatalnokoknak.

A Szerbiából való hazatérésük alkalmával a menekültek köszönetet mondtak mindazoknak, akik segítséget nyújtottak nekik. A menekültek nevében külön elismeréssel szolgált a bánáti Taraš falu papja, a Prágai Tudományos Akadémia tagja, Jovan Čokrljan. A következőket mondta: „A jócselekedeteik iránti hálából emlékművet emelünk, nevüket arannyal írjuk fel, s az szent örökségként marad meg unokáink és dédunokáink emlékezetében.”

A *Srpske novine* szerencsés hazatérést kívánva a menekülteknek annak a reménynek adott hangot, hogy otthonaikba visszatérvén elmondják a valóságot arról a segítségről, amelyben szerbiai tartózkodásuk idején részesültek.¹⁶

JEGYZETEK

- ¹ S. Gavrilović: *Srem u revoluciji 1848–1849.* (Szerémség az 1848–49-es forradalomban), Beograd, 1963, 311. l.
- ² V. Krestić: Vojvodanske izbeglice u Srbiji 1849. godine. (Vajdasági menekültek Szerbiában 1849-ben), *Zbornik MS za društvene nauke*, sv. 29., Novi Sad, 1961, 101. l.
- ³ D. J. Popović: *Srbi u Vojvodini.* (Szerbek a Vajdaságban), knj. III, Novi Sad, 1963, 266. l.
- ⁴ V. Krestić: I. m. 101. l.
- ⁵ S. Gavrilović: Srbi u revoluciji 1848–49. *Istorija srpskog naroda.* (A szerbek az 1848–49-es forradalomban. A szerb nép történelme), knj. V, tom II, Beograd, 1981, 78., 80., 87.; M. Tomandi: Vojvoda Stevan Šupljikac kao glavnokomandujući srpskih vojnih snaga u Vojvodini 1848. godine. (Stevan Šupljikac vajda, a szerb katonaság fővezére 1848-ban a Vajdaságban), *Zbornik MS za društvene nauke*, Novi Sad, 1960, 41. l.
- ⁶ S. Gavrilović: *Srbi u revoluciji*, 78. l.
- ⁷ D. Popović: Vojvodanski gradovi u buni 1848–49, Novi Sad u 1848–49. god. (A vajdasági városok az 1848–49-es felkelésben, Újvidék 1848–49-ben), *Zbornik MS za društvene nauke*, sv. 6., Novi Sad, 1954, 43. l.
- ⁸ *Serbske narodne novine.* 1848/65. szám
- ⁹ V. Krestić: I. m. 102. l.
- ¹⁰ J. Radonić: *Autobiografija patrijarha Josifa Rajačića.* (Josif Rajačić pátriárka önéletrajza), Beograd, 1951, 69. l.; L. Rakić: Stari Bečej revolucionarne 1848–49.

- godine. (Óbecse a forradalmi 1848–49-es években), *Zbornik MS za istoriju*, sv. 16., Novi Sad, 1977, 104. l.; V. Krestić: I. m. 102. l.
- ¹¹ L. Rakić: Nadalj revolucionarne 1848–49. (Nádaly a forradalmi 1848–49-es években), *Zbornik MS za društvene nauke*, sv. 41., Novi Sad, 1965, 90. l.
- ¹² V. Krestić: I. m. 102. l.; L. Rakić: Veliki Bečkerek (Zrenjanin) revolucionarne 1848–49. godine. (Nagybecskerek a forradalmi 1848–49-es években), *Zbornik MS za društvene nauke*, sv. 39., Novi Sad, 1964, 6. l.
- ¹³ G. Jakšić: *Prepiska Ilije Garašanina 1839–1849.* (Ilija Garašanin levelezése 1839–1849), Beograd, 1950, 385. l.; S. Gavrilović: *Srbi u revoluciji*. 54. l., 476. l.
- ¹⁴ V. Krestić: I. m. 102–103. l.
- ¹⁵ G. Jakšić: I. m. 394. l.
- ¹⁶ V. Krestić: I. m. 103–107. l.; D. J. Popović: I. m. 302. l.

KARTAG Nándor fordítása

HERCEGH FERENC MORAVICAI LELKÉSZ NAPLÓJEGYZETEI

V I R Á G G Á B O R

A magyar forradalom és szabadságharc délvidéki eseményei között jelentős helyet foglalnak el az 1849. januári vérengzések.

A történelmi munkák legtöbbike általánosságban szól az itteni januári eseményekről, így azoknak részletei mindmáig jórészt ismeretlenek. Ezért érdemelnek figyelmet – többek között – a moravicai református gyülekezet presbitériumának jegyzőkönyvében olvasható naplójegyzetek.

Az 1849. év január–március hónapjának eseményei az akkori lelkész, Hercegh Ferenc lejegyzésében maradtak fenn.

Hercegh Ferenc 1806. április 8-án a pestmegyei Úszód községben született református lelkészi családban. Tanulmányait Pápán és Sárospatakon végezte. 1839-ben az addig Baján szolgáló Herceghet a pirosi gyülekezet meghívta lelkésznek. Innen kerül 1841. június 10-én Moravicára. A faluban 49 éven át szolgál, sajnos életének utolsó húsz évében már nem tudja végezni lelkipásztori teendőit, mert elveszíti szeme világát. Néki adatott meg, hogy szemlélője, szenvedő alanya és krónikása legyen az 1849. év nagy szaladásainak.

A presbitériumi jegyzőkönyvek második kötetének 84. lapjától a 92-ig olvashatjuk azokat a naplójegyzeteket, amelyek ezekre a tragikus eseményekre vonatkoznak. Az itt olvasható részlet azért érdemel figyelmet, mert a történetek a forgandó szerencse jegyében alakulnak. Mindkét fél: a fosztogató szerb bandák és a helybéli magyarok egyként vesztesek az eseményekben. Hercegh Ferenc jó tollú, tárgyilagos krónikásnak bizonyult. Az eseményeket – a jegyzőkönyv jellegétől eltérően – szépirodalmi igényvel, szemléletesen és érdekesen jeleníti meg.

Naplójegyzetei – ami eltér a szöveggörnyezet jellegétől és feladatától, hiszen nem az egyházi élettel kapcsolatos eseményeket rögzíti – 1849. január elsejével

kezdődnek, és két hónapot tekintenek át. Röviden érinti a közép-bácskai eseményeket: a magyar forradalmi hadsereg visszavonulását, a január végi topolyai vérengzést, az utolsó Kray báró szomorú sorsát, meg a feketicsi református testvérgyülekezetben történt véres tragédiát.

A moravicai eseményeket február 25-ével indítja. Időben két hetet tekint át és március 10-ével zárja le azokat.

Hercegh naplójegyzete izgalmas olvasmány. Megkapó a tárgyilagossága. Mindkét fél: a magyarok és a szerbek a forgandó szerencse foglyai, a gyilkos szenvedély rabjai. Ha úgy hozzák az események, a naplóról mindkét oldalt pellengérré állítja. Mosolyogtató epizódjai mélyebb értelműek. A bocsokoraikat ledobáló és menekülő szerbek a hódító és fosztogató lelkiség példája. „Kun István csődörös vallásokat sértő tetté”-ben, aki a koporsó égő gyertyájának lángjánál akarja „rosszul égő kapadohányát” meggyújtani, ott lapul a másságot nem ismerő és főleg nem tisztelő ember.

1849^{jk} év első napján a Sz: tamási szerbek sánca s tábora ellenébe Verbászon felállított sáncok alol a Pest felé gyors léptekkel nyomuló Cs. K. General Windisgrätz elébe felparancsolt Donmiguel zászlóalj szállásozott helységünkbe; így a gondnok választás szokás ellenére másnapra halasztatott.

E harcedzett zászlóalj helységünkben örömmel fogadtatott, s magyarosan megvendégeltetett. Úgyhogy délután 2 órakor dobperdülésre kirukkolt vitézek megköszönni akarván szíves vendégszeretetünket a morovicaik helyett a pignocaiakat éltették, s a szállításukra önként kiállott kocsikat tisztjük visszaparancsolta, nem tartván tanácsosnak a rettentő hidegben nehéz fővel kocsikoni útazást.

Jan: ^{kén} tartatott egyházi gyűlésben Sólya János leköszömvén gondnoki, Sárközi Mihály egyházfi hivataláról, gondnoknak Lévai Sándor, Egyházfinak Bordás István választattak.

Feketehegy és Verbász alol föltakarodván a katonaság Bácska és az alsóbb részek (pars pro toto) a szerbek rablásának s gyilkolásának martalékul hagyatott, amint a katonaság távozásával csakhamar ki is törtek sáncaikból Verbászt és Feketehegyet rabolták és égették. A menekülni nem tudó vagy nem akaró lakosok közül többeket megöltek – köztük az útszán életét szaladással menteni akaró Kereszthes József lelkészt agyonlőtték. Már január 29-én Topolyát égették és rabolták, lakosai közül többeket leöltek, köztük a papi segédet kivégezték. A plebanust handzsárral annyira megvagdalták, hogy a fején s nyakán ejtett tenyérszabott sebek begyógyultával is hivatala folytatására alkalmatlan lett, s defitentiába tételre. Báró Krei ónagyságát, Topolya földesurát ingre, gatyára vetkőztetve magokkal Bajsára hurcolták.

Proximus ardet Ucalegon. A tűz világa s gyilkolás hallása népeimet megremítette, kicsinyek, nagyok sírása s jajveszékélése közt a gyülekezet nagy része

szabadkai szállásokon, Mélykúton, Halason, Csanádon kerestek menhelyet. Gondnokomat is a pénztárral Halasra küldöttem, a jegyző- s anyakönyveket pedig a feketehegyi helység és egyházi jegyző- és anyakönyvekkel – miket hozzám biztosításul küldöttek – föld alá rejtettem, – ezeket – az itthon zavarosban halászni maradtak ellen őrizni magamat hon maradásra határoz- tam. Topolyáról a rabló sereg ágyúikkal együtt Bajsára visszovonult, s ezúttal helységünket mellőzte.

Febr. 25^{kén} este felé érkeztek helységünkbe Szejin igen mívelt és szerény őrnagy vezénylete mellett a Csajkisták s velök a gyülevész őrsereg, mind jól készült szuronyos fegyverekkel. Megérkeztükkel őrnagyuk az itthon szédelgő lakosokat dobszóval a helység gázához gyűjtötte, s előttök katonáinak a rablást kemény büntetés mellett megtiltotta, sőt a magyarok közül őröket is rendelt, s őket felhatalmazta, hogyha katonái parancsa ellenére táborukat otthagya rabolni mernének, szabadon agyonverhetik. E paranccsal katonáit ágyúikkal a rom. kat. temető mellé helyezte, a nemzetőröket pedig hozzájuk közel, a falu legfelsőbb részébe szállásoltatta, táborát helységünkkel pálinka, szalonna és kenyérral ellátta.

Nitimur in vetitum magis cupimusque negata. A szerbek se maradhattak bőrükbe, a házakat pénz, öltöny s fehérneműből rabolni kezdték, mire köztük s az örök közt verekedés keletkezett. 3 szerb tisztára agyonveretett, 4 halálosan megsebesített. A magyarok közül bár közibéjük lődöztek, golyó vagy szuronyos fegyver által egy is legkisebb sérelmet nem kapott. A megrettent szerbek még ágyúikat is őrizet nélkül hagyva eszeveszetten futottak szélyel, úgyhogy temérdek lerügött bocskorokat találtak másnap az utcákon, s ha a lakosok nagyobb része szélyel menekvőben nincs, s ifjaink magokat rendes katonaság közé be nem soroztatják 5 ágyút minden munitióval s pénztárral csupa botokkal kezükre keríthettek. A lármán tekintetes Szalmásy Gyula úrnál szállásoló tisztek megdöbbenve siettek Bíránk, Kis János, helyettes jegyző, Decsi Dániel s egypár eskütt kíséretében a csatahelyre. A holtakat és sebesül- teket a helység házához vitték és kísérték, kik is másnap, míg koporsójok elkészült, az udvaron szemlére kitétettek.

Míg embereiknek halálokon, s különösen 12 éves káplárjoknak elvesztésén felbőszült szerbek káromkodva az utcákon magyarokra lődözve, ágyúiknak a falura szegezésével, nép kiirtásával fenyegetődzve, rabolva sürtek-forrtak (engemet is, lelkeszt két ízben célba vettek; de bosszújoknak csak két lakos társunk lett áldozatja; Szoboszlai János 20 éves ref. ifjú és Márton takács rom. kat.), az alatt a tisztek összeültek és szigorú vizsgát tartottak a tett felett, és csupa gyanuból, mert a tettesek, mint Józsa Bandi s társai megugrottak). Szabó István, Sós István és Kis Sándor lakostársainkat, mint szinte helyettes

Jegyző Decsi Dánielt is ki egy sebesültet a mult este kíséret közben arcul csapott, befogattak és vason Zomborba vitettek.

A mérget még inkább keverte, s a bosszút még inkább forralta Kun István csődörös vallásokat sértő tudatlansági tette. Ki is miután a koporsók megkészültek, rajtok vallásos szokás szerint a gyertyák meggyújtattak, – hogy ne égjenek minden haszon nélkül –, pipát töltött, nálok rosszul égő kapadohányát meggyújtotta. Meglátván a servián pap, nyakon csípve farba rúgta, két servián szuronyos fegyverrel úzóbe vette, a kerítésen keresztül kergették, a kukorica szárkúpokat szuronyaikkal össze-vissza szurkálva keresték, majd egy házba – hova csakugyan szaladt, s az ágy alatt ülő koltós tyúkuk mögé rejtőzött – követték s nézték is; de élte határa nem ott volt kimérve, s halála nem meghatározva, szemüket kikerülte.

Rettentő volt e nap. Embereinket, kiket elő-utó találtak, irgalom nélkül karddal, puska agyával ütötték, majd mejjöknek szegezve agyonlövessel, szúrással fenyegették, csizmáikat lábaikról lehúzták, szűreik s egyéb öltönyeikből kivetkőztették, ki zsebölték, marháikat, lovaikat, a helység 2 csődörét is elrabolták, s mindezeket birkatürellemmel kéntelenítettet nézni és szenvedni a fegyvertelen nép. De borzasztóbb volt az éjre gondolni. A bosszú, pálinka, és a bortol hevült vérengző nép dühe napnyugvással kétségen kívül irtóztató vérengzésben tör ki, ha tisztjök, kétes lévén a más szemetjén történendő élet-halál harc kimenetele délután 2 órakor őt is kivégzéssel fenyegető fegyelmetlen csordát Pacsérra át nem szállásolja.

Febr: 26^{kán} elmenvén rólunk az Isten ostora, nagy lélekzetet vettünk, de tőlök békés maradásunk nem volt. Táboruk éllemezésére, a szünetleni szolgálat kocsival, lóval, gyalog és lóháton szörnyen terhelték kevés számmal honmaradt lakosainkat. Majd

Mart: 2^{kán} Cs. K. General Drágics ónagysága Bajmokrol az ügyet s hadi szerencsét veszélyeztető fegyelmetlen csordát táborából haza zavarván a Szivac s Bajsa felé vonulók helységünket kiéletlenül rabolták. Férfiakat, asszonyokat egyformán alsó s felső öltönyeiktől, ágyneműiktől megfosztották, az őket szállító kocsisokat ülésükből letaszították s lovaikat elhajtották. Engemet is lelkeszt tekintetes Szalmásy Gyula úr házába szorított 50 csavargó. S míg Gyula barátom a speisban portionként méregette számukra pálinkáját, engem zongorázni készttettek: s az össze-vissza handramandázott egyenetlen hangokon fegyvereik agyát vixolt padlóhoz verve össze-vissza egyenetlenül ugráltak. Remek művészetemnek jutalma lón, hogy a kalapomat fejemből, pipámat számból kérelem nélkül kivették s köszönet nélkül elvitték.

Itt megjegyzem, hogy ha tekintetes Szalmásy Gyula úr hon nem marad, s a Pacséron s Bajmokon szállásoló tiszt urakat különbféle jó borokkal, liqueurükkel, befőzöttek, méz s más nyalánkságokkal el nem látja, s a bitangoló pór

népet szinte naponként nem vendégli, Omorovicán ház épen, ember életben alig marad. Türelmit sokszor, igen sokszor el is vesztette a különben igen jó kedélyű s elmés barátom a napontai szemtelen követelések miatt. Házát, magtárát, kertben üvegházát és mindenét magyar, szerb rablóknak hátrahagyva magát szökésre elhatározá, de lakásom hozzá tettem át, őt sorsunk jobbra fordultával bízattam, s kintásra bírtam.

Mart: 4^{kén} Cs. K. General Drágics őnagysága Bajmokról megindítá táborát Szabadka ellen, Előnyomulásukat a magyar örök hírül adák Gál ezredesnek, ki is katonáit elrendezve ellenük vezényelte. Kaponyánál egymást ágyúkkal köszöntötték. Rövid tüzelés után a magyarok szuronnal rohantak. A szerb tábor a legnagyobb rendtelenségben a legrövidebb útát választva eszeveszette szaladt Zombornak. A kocsikról lemaradt és eltévedt horvátok még Pacséron is kenyérért kínálták fegyvereiket. Bár elfáradt s kiéhezett katonáink őket nyomba nem üzhették; mégis mennyire megvitették ijedtüket bizonyítják a magukról nem levetett, inkább lehasogatott zuspaisos szűr s bőr nadrágok – az elfogott munitios szekerek, ágyúk s köztök az igen csinos 24 fontos réz csicsó. A Kaponyánál csatavesztettek ijedtükből Zomborba is vittek nem kis adagot. Ugyanis sarkokban lenni hívék a huszárokat, sáncaikat, vagyonaikat hátrahagyva szakadásig szaladtak – Szerémben, a vagyonosok Belgrádban vettek lélekzetet. Szerencsétlen főntebb megnevezett foglyainkat is, mint szinte a magokéit ott felejtették, kik börtönük ajtaját amazok örömben, ezek ijedtükben kifeszegették s hazatértek. A szárnytalan vagyis pénztelen s vagyontalan pórokat pedig egy szerviánt affectáló Stojkovicz nevezetű zombori rác bolos Bajsán összeszedte s azokkal nyugtalanított.

Mart: 9^{kén} két követe által helységünktől 150 kocsi kiállítását, nem tudom mennyi kenyér s szalonnát követelt. Megtagadás esetében helységünket megsemmisítéssel fenyegette. 150 ember sem lévén falunkban szemtelen követeléseinek eleget nem tehattünk, eleget tenni nem is akartunk. Azon napon délután 3 óraker 90 kocsin csordájával helységünk alatt megjelent, s a déli rész külső szélét körülégették, a falut rabolták, tűzhelyeiket elhagyni nem akaró lakostársaink közül 13^{mat} agyonlőttek. Én tekintetes Szalmásy Gyula barátommal szabadkai szállásra, Gyurgyinba menekültem, s onnét szemlélte lángba borult helységünk siralmas romlását. Esteli 6 óraker dobót ütettett a lelketlen kutya fajzat s Bajsára visszavonult. Másnap

Mart: 10^{kén} hazatértünk rombolt helységünkbe. Mint tisztelt Gyula barátom, én is ajtaimat bevagdálva, fehér edényeimet szobám közepin összetörve, üst, más réznemüket elrabolva, asztalaimat, archívumot felforgatva, irományaimat, könyveimet szélyel szórva találtam, miknek rendbe szedésihez még fogni se tudtam midőn lovas őreink nyargalva jelentik ismétli jövetelüket. Lovasainkat rögtön szalasztottuk Pacsérra, a kaponyai csata vesztesével elszaladt szerbek

gabonái, birkái, marháiknak összeszedése s Szabadkára szállítása végett kiküldött tiszt úrhoz, ki is dobot üttetett, s míg gyalogait rendbe szedte 2 ágyút 60 huszár fedezésével megmentésünkre küldött. Már 138 ház istállókon, takarmányokon kívül égett midőn szölleink sarkánál a 2 ágyú megdőrdült. *Csoeto??!!* kocsikra kapva Öszivac s Bajsa felé elnyargaltak úgy, hogy huszáraink, sőt ágyúgolyóink se karcolhatták be hivatlan vendégeinket.

Hát Sztojkovics urammal mi történt? Őt a rablásban elkésőt kocsisa rablott hintáján s lovain elnyargalván 3 bótos legényivel – kik Bulim basa címet vettek fel – gyalog hagyta. S gondolván: ha megadják is magokat, többé Sz: János kenyeret aligha árulandnak, életre-halálra víni elhatározzák, és a huszárok előtt szivarra gyújtva szüntelen egyenként löve és töltve hátrálának annyira, hogy tekintetes Pilaszanovics Antal űr erdejétől már csak dülő földre valának, s ha oda bevihetik inokat verő nadrágjokat este lévén az idő annyi ember elleniben szerencsésen megmenekülnek. De a tiszt úr huszáraival karéba kapva megrohantatta. 2 huszár halálosan megsebesült, egyiket itt temettük el egy mart: 9^{kén} agyonlövetett rom. kat. asszonnyal a kat. templom mellett, – a másik vitel közben Szabadka alatt hunyt el –, és egy ló is megsebesült, mind golyó által. Sztojkovics uram is társaival agyonvagdaltatott, s a szállásról kijáró ebek kényelmes csemegéje lett.

E történetek után a Debrecenben székelő magyar kormány által a bácskai hadjáratra Perczel Mór tábornok neveztetett ki, ki fegyverével először is Péterváradra tört utat, és ezt az ostrom alól felszabadítván s éllelmiszerekkel megrakatván seregét – a Bechtold tábornok és Mészáros Lázár hadügyminiszter által többször ostromoltatott, s a külföld által bevehetetlennek híresztelt – Sz: tamási sáncok ellen vezényelte és azokat April 5^{kén} négy órai ostrom után kevés embere vesztésével bevette. 4000 szerbek temetkezési helye lőn. Azután Turlya, Nádalj, Zsablya, s minden határőri helyeket egész Titelig bevén s fölporkölvén a szerbek nyugtalanító rablásainak s vérengzéseinek véget vetett.

Sz: Tamás bevételével a Jegyző- és Anyakönyveket a földből felszedtem. A feketehegyieket minden hiba s hijány nélkül kézbesíttem. A szélyel menekvőben levő híveim is haza szállongtak.

RABOK TOVÁBB NEM LESZÜNK!

A zentai „nagy szaladás”

TRIPOLSKY GÉZA

Az olaszok szabadságvágya, Párizs népének február végi forradalma, a királyság megdöntése és a köztársaság kikiáltása megerősítette Kossuthot abban, hogy népünk is követelje a jobbágyrendszer eltörlését és a közteherviselés bevezetését. Kossuth követelése viszont a bécsi fiatalokat forradalmi tettekre buzdította.

Március 15-én Pesten Petőfi elszavalta *Nemzeti dalát*, tízezres tömeg követelte a sajtószabadságot, és engedély nélkül nyomtatták ki a 12 pontot. Táncsics kiszabadítása a társadalmi és politikai elnyomás felszámolásának jelképe lett. Pesten vér nélkül győzött a forradalom, Bécsben megtört az udvar ellenállása. Az 1848-as törvények értelmében Magyarország feudális rendi monarchiából polgári alkotmányos királyság lett. Az uralkodó csak magyar miniszterei útján kormányozhatta az országot.

Az udvar közelében működő párt (kamarilla) persze nem akarta, hogy Magyarország alkotmányos és független ország legyen. A reformokat kényszer hatására adta meg, azzal a szándékkal, hogy alkalmas időben és helyzetben visszavegye. A magyarok ellen bujtogatta a nemzetiségeket, hogy aztán fegyveres erővel beavatkozzék a nemzetiségi küzdelmekbe. A fegyvert azonban először a magyar nép ragadta meg.

A bécsi kormány a Dél-Magyarországon élő szerbeket ingerelte a magyarok ellen. Ők 1848. május 13-án Karlócán nemzetgyűlést tartottak, s ott elhatározták, hogy az országnak azt a részét, ahol szerbek laknak, Szerb Vajdaság néven önállósítják. A felkelés vezetésére bizottságot választottak. Hozzájuk csatlakoztak a szerbiai önkéntesek és a még mindig nagyszámú határőrvidéki katonák. Az ország lakosságát képező, de nem magyar nemzetiségű népeknek Kossuth megígérte, hogy: „azok nyelv- és valláskülönbség nélkül részesíttetnek

a közsabadság közaldásában”. A magyar kormány azonban 1848 tavaszán elhárította a horvátok önkormányzati törekvéseit. Később pedig már a horvát haladó erők nem tudtak Jelašićyral sikeresen szembefordulni. Jelašić hadai szeptember 11-én átlépték a Drávát, s már nem elégedtek meg a horvát követelésekkel, hanem a magyar kormány megdöntésének szándékát hangoztatták.

A Habsburg-hatalom nem taktikázott tovább. Megsértve a törvényességet, rendeleti úton Pestre küldte Lamberg Ferenc altábornagyot, hogy oszlassa fel a nemzetgyűlést, de vele a magyarok már a hajóhídon végeztek. Batthyány távol volt, majd lemondott. A kormányzást az Országos Honvédelmi Bizottmány vállalta. Ennek elnöke Kossuth Lajos volt, aki előtte alföldi toborzótján parasztok tízezreit győzte meg, hogy fegyvert fogjanak a jobbágyszabadító forradalom fővárosának védelmére. A Honvédelmi Bizottmány élre kerülését követő napon, szeptember 29-én a magyar sereg szakított a visszavonulással, Pákozdnál szembefordult Jelašić támadásával, és döntő győzelmet aratott felette. Petőfi akkor írta egyik legszebb harci dalát, *A vén zászlótartót*: „Fut Bécs felé Jellacsics, a gyáva, / Seregének seregünk nyomába, / Megrémülve fut a magyar hadtól; / Magyar hadban egy vén zászlótartó. // Ki az a vén zászlótartó ottan / Olyan tüzes lelkiállapotban? / Szemem rajta kevélyen mereng el: / Az én apám az az öreg ember . . .”

Hamarosan meglepő esemény történt. Bécs forradalmi tömegei fegyveres felkéréssel akadályozták meg, hogy a Habsburg-hatalom sereget küldjön a lázadónak nyilvánított Magyarországra. Mire a magyarok támadásba lendültek volna, a császári csapatok végeztek a bécsi forradalom erőivel, és Schwechatnál vereséget mértek a magyar seregére. Most mutatkozott meg a szűkkeblű magyar kormányzat politikájának káros következménye . . . A császári seregek és a román felkelők csaknem egész Erdélyt kerítették a hatalmukba. Császári csapatok és szlovák szabadcsapatok északon harcoltak eredményesen. Tovább folyt a szerb felkelés. A császári seregek annak a fiatal Ferenc József császárnak a nevében törtek be az országba, akit gyengeelméjű nagybátyja, V. Ferdinánd helyére ültettek.

1849 őszén a Kossuth vezette Honvédelmi Bizottmány jelentős erőket mozgósított. Így lehetővé vált, hogy a szerb származású Damjanich János felkelő honfitársai ellenében, a lengyel Bem József vezette magyar sereg pedig Erdélyben jelentős sikereket ért el. Az év végére mégis válságosra fordult a helyzet. A forradalmi kormányzat arra kényszerült, hogy a néphatalomnak tekintett országgyűlés Debrecenbe tegye át székhelyét. A következő év elején a helyzet mégis jobbra fordult. A császár ugyan Magyarországot jogaitól megfosztva tartományként kívánta beolvasztani az egységes birodalomba, de Kossuth javaslatára az országgyűlés 1849. április 14-én a debreceni Nagytemp-

lomban törvénybe iktatta Magyarország állami függetlenségét, és kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. A tavaszi hadjáratok győzelmei adtak alapot a forradalmi vezetés határozott lépésére.

A külföldi események viszont nem kedveztek a magyar forradalomnak. Igen súlyos helyzetet teremtett az a tény, hogy Anglia kész volt szemet hunyni a cári hatalom magyarországi beavatkozása esetén. A honvédsereg tavaszi győzelmei után Ferenc József segítséget kért és kapott I. Miklós cártól. A magyar forradalmi vezetésnek kevés ideje maradt a felszabadított ország védelmének megszervezésére.

A magyar honvédsereg több mint kétszeres túlerővel találta magát szemben. A haditanács úgy határozott, hogy a teljes honvédséget a Maros vonalán összpontosítja, és a török birodalomra támaszkodva száll szembe az ellenséggel. Görgey, aki elnyerte a hadügyminiszteri tárcát is, saját kezébe akarta ragadni az események irányítását. Saját seregét ért vereségek után nagy késsélemmel végezte az általa helytelenített déli összpontosítási határozatot. Kikényszerítette a Kossuth- és a Szemere-kormány lemondását, s a teljhatalom birtokában augusztus 13-án Világosnál, a cári hadak előtt katonáival feltétel nélkül letétette a fegyvert.

A magyar szabadságharcról, annak minden eseményéről sokat olvashatunk. A vázlatos beszámolóknál tehát mindenképpen a délvidéki történesek érdekelnek bennünket legjobban. Annál inkább, mert a rendelkezésünkre álló anyag meglehetősen egyoldalú. Szinte jólesik, ha nemzeti érzelmektől mentes, saját népét nem isteníítő írás kerül a kezünkbe. Az Újvidéken 1976-ban megjelenő *Kutatások* című tanulmánykötetben végre alapos és nemzeti érzelmektől mentes írást találunk. Szerzője Karlo Gavrilović. Érdemes elolvasni.

Az író megállapítja, hogy már a magyar szabadságharc kezdetén érezhető volt a szerb kormány hatása a magyarországi szerbekre, hogy a horvátokkal szövetkeznek, és figyelemmel kísérik a magyar eseményeket. Áprilisban Zágrábban arról tárgyaltak, hogy Szerbiának egyesíteni kell a horvát területeket és szövetséget kötni a Magyarországon élő szerbekkel.

Az itteni állandó feszültségben féltő volt, hogy a magyar kormánnyal való viszony rosszabbodása a szerbek és magyarok háborúját idézi elő. Ezért a szerbek Főbizottsága felhívást intéz a szlovákokhoz, bunyevácokhoz, németekhez és magyarokhoz, azzal a céllal, hogy csendesüljenek a nemzetek közti feszültségek.

Ebben a háborúban a szerbek a következőket követelték: önálló Vajdaságot, kiváltságos jogok biztosítását, szabad vallásyakorlást, nyelvi egyenjogúságot és nemzeti intézményeket. Kossuth az Országgyűlésen mérsékelni akarta a követeléseket. Szerbiából közben állandó volt a Szerémségbe és Bánátba való beszivárgás. Az ide húzódó szerbek legelső és legfőbb kiképzőközpontja

Péterváradon volt. A Szerémség Szerbiára támaszkodott, és jó hátteret biztosított a bácskai és bánáti frontok részére. Szerb mozgalom nem jöhetett létre Újvidéken. A magyarok erős hátteret biztosítottak Futakon, Temerinben, Verbászon, Járekon és Földváron, valamint a távolabb eső Zentán, Zomborban, Szabadkán és Szegeden. Bánátban legerősebb bázisuk Becskerekén volt. Nagy szerb erők voltak Szenttamáson és magyar erők a bánáti Fehértemplomnál.

A horvátok Magyarország elleni háborúja (szeptember 11.) és az osztrákokkal való viszony rosszabbodása nehéz helyzetbe hozta az országot, megkísérelték tehát, hogy a szerbekkel való hadakozást Bácskában minél előbb befejezzék. Nyilvánvalóvá vált, hogy itt egyik fél sem győz. A harcokban állandó volt az egyensúly: a szerbek minden támadást visszavertek Bácskában, a magyarok meg Bánátban tették ugyanezt. Ilyen helyzetben jött az osztrák hadüzenet. A vajdasági szerbek, de az itt élő többi nép is lojalitást színelte, de ezt tettekkel nem támasztotta alá. A történészek aztán rájöttek, hogy a szerbek kezdettől fogva kapcsolatot tartottak Béccsel. A lázadásnak minősített szerb és horvát mozgalomnak így nem lett szövetségese a magyarság. Titkos utakon olyan hírek is jöttek Bécsből, hogy az uralkodó teljesen hátat fordít a magyaroknak, s a horvátokkal és szerbekkel szövetségbe ellenük fordul. A helyzet még kritikussá válik.

A császári hadsereg a központi fronton menetelt. Jelašićot megállították Szolnoknál. Perczel Mórnak Bácskába kellett betörni. Az ellenfél generálisa, Todorović Kikindára vonul. Perczel Bácskát támadja, elfoglalja Verbászt, Zentát és Becsét, és a legrövidebb úton Péterváradra vonul. Aztán Szenttamás következik, majd Turia és Nádalj. Négy napot tölt ott, ahelyett, hogy elfoglalná a titeli fennsíkot, a szerbek utolsó támpontját a Sajkás-vidéken. A két hadsereg öldöklő ütközetet vívott, de a magyarok győztesként vonultak be Pancsovára, és a menekültek ezrei rohantak a Szerémség és Szerbia felé. A Sajkás-vidéken folyó küzdelem idején következett be Újvidék katasztrófája.

Vajdaság helyzete állandóan változott, ugyanis mások voltak a szerbek és horvátok elképzelései, Bécs viszont a saját terveihez ragaszkodott: centralizálni és germanizálni akarta ezt a vidéket. Végül a világosi fegyverletétel „oldotta meg” a kisebb-nagyobb viszályokat. Világosnál Görgey Arthur orosz tábornok előtte letette a fegyvert.

Egy végtelenül szomorú eseményt azért el kell mondanunk részletesebben. Az 1848–49-es szabadságharcban igen nehéz helyzetbe került Zenta városa, a Duna–Tisza közti Délvidék egyik jelentős települése. Mint város katonaságot kapott, Demcsa János parancsnoksága alatt itt tartózkodott a sárközi zászlóalj. Ennek kellett volna a szerb felkelőket a várostól távol tartani. A szerb lakosság, melynek Baderlica Ácó nagybirtokos volt a vezére, összejátszott a felkelőkkel

és elárulta nekik a város védelmi terveit. Emiatt a városi tanács Baderlicát elfogatta és Verbászra küldte, ahol őt a rögtönítélő bizottság kötél általi halálra ítélte. A szerbek ekkor kivégzett vezérük akasztófájánál megfogadták, hogy bosszút állnak a zentai magyarokon. Február 1-jén érkeztek meg a szerb küldöttek, és felszólították a várost, hogy adja meg magát. A tanács a küldötteket válasz helyett agyonlövötte.

A sárközi zászlóalj az események hatása alatt előbb felkoncoltatta saját vezérét, Demcsa Jánost, majd elmenekült Zentáról. Február 2-án 20 000 főből álló szerb csapat érkezett a teljesen védtelen városba: a lakosság csikorgó hidegben Szegedre akart menekülni, de már a város fölötti nagyrégi nádasban utolérték őket, és visszatereltek mindenkit Zentára. A nép e szörnyű eseményt „nagy szaladás” néven őrizte meg. Leírhatatlan öldöklés kezdődött, lőtték a magyarokat, az apát a fiával, a fiút az apával fejeztették le. Emberfejekből óriási piramist raktak a főtér Szentháromság szobra köré.

A holtakat az Epreskertnek nevezett, a várostól délre fekvő kirándulóhely nagy tömegsírjába temették el. Az öldöklés 48 órán át tartott, s mire befejeződött, nem volt élő magyar a városban. De aztán menekültek a gyilkosok, mert jött a szegedi felmentő sereg.

A rossz emléké Szentháromság szobrot eltüntették, azaz elásták. Igen megbízható emberek mutatták meg, hogy a barokk szoborkompozíció hol nyugszik. Ez szájhagyomány, de szinte biztos forrásból származik. Az Epreskertben levő tömegsírt felásták, és az áldozatok tetemeit átvitték egy másik közös sírba. A Felsővárosi temetőben nyugszanak. Síremlékük ápolt, s tavasztól ősziig mindig van rajta virág. A temető első lakója 1853-ban tért örök nyugalomra, tehát a szabadságért életükkel fizetők később kerültek oda . . .

Rendelkezem egy ötvenoldalas könyvvel. A címe *A magyarok története dióhéjban 1848. évig*. Írta dr. Huszágh Nándor ügyvéd. Nyomatott Zentán 1941-ben. Akkot tehát még élt. Fiát, Huszágh László gyógyszerészt az én korosztályom ismerte és szerette. Édesapja könyvét ő ajándékozta nekem.

Népünk történetét valóban dióhéjban írta le, de minden jelentősebb eseményt megemlít, a népvándorlástól az önkényuralomig. A szabadságharcnak több helyet szentelt, ami azt bizonyítja, hogy a zentai értelmiséget nagyon érdekelte az esemény. Írásomat szeretném az innen származó idézetekkel befejezni: „Határtalan volt a lelkesedés, amikor az első független minisztérium kineveztetett gróf Batthyány Lajos miniszterelnökkel az élén. Ennek az első minisztériumnak a tagja volt: Kossuth Lajos (pénzügy), Szemere Bertalan (belügy), báró Eötvös József (oktatásügy), Deák Ferenc (igazságügy), Mészáros Lázár (hadügy), herceg Eszterházi Pál (külügy).”

„A kivívott jogok örömétől még hangos volt az ország, de azt csakhamar túlharsogta egy hatalmas jajkiáltás . . .”

„A bécsi kormány felbújtotta ellenük az országban élő horvátokat, szerbeket és oláhokat. A magyar minisztérium lemondott, s a bajok elintézésével Kossuthot és a honvédelmi bizottságot bízta meg. Kossuth hirtelen honvédeket toboroz, és megfékezi a fellázadt horvátokat, szerbeket és oláhokat. Erre a bécsi kormány (kamarilla) 1848. december 2-án V. Ferdinándot lemondatta s ennek unokaöccsét a 18 éves s katonai szellemben nevelt I. Ferenc Józsefet ültette a trónra, aztán Vindischgrätzet és Jelasichot nagy sereggel az országba küldi. Vindischgrätz – magyar sereg hiányában elfoglalja Budát – eltörli a magyar alkotmányt. De a magyar nem csüggedt. Seregek támadtak, s a magyar seregek fényes győzelmet arattak az osztrákokon a szolnoki, hatvani, isaszegi, váci, nagysarlói és komáromi csatában, úgy hogy az ellenséget kisöpörték az országból. Erre a Debrecenbe költözött országgyűlés a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilvánította, s Kossuth Lajost kormányzóul választotta.

Az osztrákok látva a magyar diadalokat, az oroszokhoz fordultak segítségért. Az orosz katonaság az osztrák sereggel egyesülve hamarosan véget vetett a magyar honvédek dicsó küzdelmének, és a kimerült magyar sereg 1849. augusztus 13-án Világosnál letette a fegyvert az oroszok (és nem az osztrákok) előtt.

Kossuth külföldre menekült, és megkezdődött a vad és embertelen bosszú. Haynau osztrák generális Aradon október 6-án kivégeztette a 13 magyar tábornokot, és főbe lövette gróf Batthyány Lajos miniszterelnököt.”

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁGRÓL 1848–1849-BEN, NÉHÁNY BÁCSKAI VONATKOZÁS ÜRÜGYÉN

PEJIN ATTILA

A nagy évfordulók meg-megújuló alkalmat kínálnak egyes történelmi események újra- vagy átértékelésére. A történészek általában húzódozni szoktak ettől a feladattól, mintha igazolnák a róluk alkotott előítéletet, amely szakmai ártalomként rója fel nekik állítólagos konzervativizmusukat. Tény, hogy nem szívesen vállalkoznak a történelmi szakirodalom, illetve a források újbóli alapos átrágására a célból, hogy esetleg új megvilágításba helyezzenek egy-egy momentumot, mely korábban teljesen tisztázottnak tűnt; a mítoszrombolók pedig inkább a több merészséget, de kevesebb felelősséget vállaló publicisták soraiból kerülnek ki.

Tény az is, hogy a magyar szabadságharc idején különböző oldalakon felsorakozó, egymással szembekerülő etnikumok történész-utókora (legalábbis többsége) még mindig sajátos nemzeti szűrőszemüvegen keresztül látják ugyanazokat a forrásokat, a tudatos félrenézésekről, nyílt hamisításokról nem is beszélve. Voltak rá persze már a múltban is próbálkozások, hogy egyfajta, mindenki számára elfogadható minimumot állapítsanak meg, a történelem azonban nem igazán tűri az ilyen matematikát, s előbb vagy utóbb a történészek fejére olvassa ilyen irányú gyermeteg mesterkedéseiket. Az egyedül elfogadható módszer az lenne, ha nyíltan, indulatok nélkül tudnánk megbeszélni az olyan eseményeket, amelyek az idő vonalán egy adott pillanatban szembeállítottak bennünket egymással.

1848-ban különleges helyzetbe került Magyarország zsidósága, amely a többi itt élő etnikumtól eltérően még mindig csupán megtúrt közösségként élte életét, bár a reformkor liberális légköre sokat lazított a korábbi megkötöttségeken. Így a szabadságharc idején a többiektől eltérően a zsidók nem fogalmazták meg saját nemzeti programjukat, hiszen ők önmagukra is mint vallási

közösségre tekintettek, híján valamiféle nemzeti öntudatnak; s ha az volt is, inkább magyar, mint zsidó. Így szükségszerűen oldalt kellett választani, mégpedig teljes önfeladással, ez pedig a magyar oldal volt. A magyar zsidóság zöme a magyar ügy mellett állt ki s annak teljesen alárendelte – bár mindvégig „melegen tartotta” – egyenjogúsítási törekvéseit.

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG HELYZETE A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A Habsburg uralkodók által hozott, bár a megalkuvástól sem mentes, zsidók ellen foganatosított diszkriminatív intézkedések (18. század) jobbára átöröklődnek a 19. századra is. II. József rendeletei (*Türelmi rendelet, Systematica Gentis Judaicae Regulatio*) azonban áttörést hoznak, nem is annyira a gyakorlatban (hiszen halála után némi visszaesés jelentkezett), mint inkább a köztudatban a zsidóságról kialakult képpel kapcsolatban. Mi több, a bécsi udvar és a magyar országgyűlés ebben a kérdésben egyetértve megakadályozta a városok kezdeményezését, amely a zsidók városokból való kiűzetésére, illetve betelepülésük ellen irányult. A *De Judaeis* című 1790:XXXVIII. tc. az elkövetkező évtizedekre rögzítette azokat az állapotokat, amelyek 1790. január 1-jéig kialakultak.¹ Az ily módon szentesített status quo felemásan érte a magyar zsidóságot, hiszen e dátumig nem mindenhol egyformán tudták érvényesíteni II. József által kapott jogaikat. A szabad királyi városok azonban továbbra is nagy ellenállást tanúsítottak befogadásukkal szemben, s ez az ellenállás (amelynek fő hordozói a konkurenciától irtózó céhes ipar és a kereskedők) megmarad majd 1867-ig, az egyenjogúsításig, sőt azon túl is él, mégpedig a politikai antiszemitizmus formájában. Tulajdonképpen már az 1840:XXIX. tc. megadja a városoknak a kegyelemdőfést, mivel a felvidéki bányavárosok kivételével mindenhol engedélyezi a szabad letelepülést, lehetővé teszi a zsidóság számára a gyáralapítást, ipar üzését, s megkönnyíti a városi ingatlanok szerzését is. Az említett törvénycikket meghozó 1839–1840-es országgyűlésen egyébként több pozitív javaslat is elhangzott, mint például a türelmi adó eltörlése, a zsidó vallás bevett vallássá nyilvánítása, a zsidók egyenjogúsítása az ország nem nemes lakóival, ám részint a főrendek, részint pedig a korona elutasította az ilyen kezdeményezéseket.² Nincs kizárva, hogy a magyar zsidóság '48/49-es szerepvállalása – Bécs ellen és a magyar ügy mellett – többek között a fenti liberális törekvéseket is mintegy jutalmazni szándékozta.³

Mélyebben szántva e kérdésben kitűnik azonban, hogy a zsidóság egyenjogúsítása, másrészt pedig asszimilálása mindig szinte egyidejűleg vetődött fel mint probléma. Nyugat-Európában, ahol ezt a kérdést már jóval korábban napirendre tűzték, a polgári liberalizmus vállalta fel egyik feladatául a zsidóság

emancipációját. Ez az ideológia azonban csakis nemzetállamokban tudott gondolkodni, amelyen belül kizárólag az egyéni jogegyenlőség képzelhető el, az etnikai-vallási nem. Ez a trend módosult formában jelenik meg Közép- és Kelet-Európában, amennyiben az itt születő nemzetek önálló nemzetállam híján maguk is kisebbségben élnek, s jobbára csupán származási, nyelvi és kulturális közösségként tudják definiálni magukat.⁴

Magyarországon egy erős polgári réteg híján a liberális magyar nemesi ellenzék foglalkozott komolyan a zsidóság egyenjogúsításának kérdésével; nem véletlenül, hiszen az általa képviselt reformtörekvésekben helyt kellett hogy kapjon az iparban, kereskedelemben és pénzügyekben egyre nélkülözhetetlenebb zsidóság is. A kérdést azonban nem csupán gazdasági megfontolásból kívánták rendezni. A Birodalmon belüli Magyarország területén élő más etnikumok többsége ugyanis a magyarsághoz hasonlóan megfogalmazott magának valamilyen nemzeti programot, a beolvasztásukra irányuló kísérlet tehát nem sok sikerrel biztatott. Más volt a helyzet a zsidósággal, amely – legalábbis úgy tűnt – vallásán kívül minden egyéb „zsidó külsőségről” hajlandó lemondani. Beolvasztásával tehát gyarapítható és erősíthető mind a tömb-, mind a sziget- és szórványmagyarság. Nagy kihívásnak bizonyult ez annál is inkább, mert nem egy helyen a zsidóságot a némettől kellett mintegy elhódítani. Mivel a jozefinista reformok, illetve azok maradványai már amúgy is kikezdték a tradicionális zsidó életformát (héber és jiddis háttérbe szorítása, világi iskoláztatás kényszere), egyedül még csak a vallásreform végrehajtása maradt volna, amelynek következtében a zsidóság elveszítené etnikai azonosságtudatának utolsó maradványait is, és azon túl csupán vallásfelekezeti lenne számon tartható. Éppen ezért a teljes egyenjogúsítás ára a majdnem teljes önfeladás lett volna a zsidóság számára Magyarországon.⁵

Ez a teljes önfeladás, beleértve olykor a kitérést is, egyéni szinten természetesen már korábban felmerült és meg is történt, hiszen több zsidó számára ez tűnt az egyedül járható útnak a teljes gazdasági és társadalmi érvényesülés felé. Fokozottan jelentkezik ez a városi zsidóság esetében, mégpedig a városok zsidóellenessége miatt. Mivel azonban számuk éppen ezért korlátozott, s a zsidóság zöme a falvakban, mezővárosokban húzódik meg, ahol nem akkora a kényszerítő erő, így a 19. század elején a zsidóság nem kész még Magyarországon ilyen mértékű, tömeges önfeladásra. Részben számuk állandó gyarapodása, részben pedig a napóleoni háborúk konjunktúrája következtében a zsidóságon belül bekövetkezett rétegződés folytán mind többen érezték az őket korlátozó intézkedések súlyát. Így jóval megnövekedett azok száma, akik kapva kaptak a liberális nemesség felkínálta modellen, annál is inkább, mivel a 18. század utolsó évtizedeiben Berlinből kiinduló zsidó felvilágosodás (*haszkala*) hullámai Magyarországra is átfodrozódtak. A mozgalom szellemi atyja,

Moses Mendelssohn az állam és vallás szétválasztását, a világi oktatás szükségességét, a jiddis nyelv elhagyását, illetve a héber nyelv felújítását szorgalmazta. Egyfajta zsidó reformáció indult el, hiszen a Tóra német nyelvre való lefordítása alapjaiban kellett volna megrendítse a hagyományos zsidó életmódot. A *haszkala* tehát nyelvi, öltözködés- és életmódbeli változásokat sürgetett, annál is inkább, mivel egyes keresztény gondolkodók viszont úgy vélték, nem kizárólag a zsidóság felelőssége az elkülönülő életmód, mivel azt részben a befogadó nemzet váltotta ki. Így a nyitás is kétoldalú kellene hogy legyen. A zsidó felvilágosodás radikálisabb hangadói a század 90-es éveiben már kimondottan a szokáskorlátok ledöntését, valamint az istentisztelet rendjének megváltoztatását követelte, s ez újabb lépésközeledés volt a keresztény társadalom felé. A *haszkala* legjelentősebb magyarországi szószólója Chorin Áron, az aradi gyülekezet rabbija volt, aki többek között a talmudi tanítások racionalizálását, a Szentírás misztikus értelmezésének (kabbala) elvetését szorgalmazza, valamint elfogadja az istentisztelet megreformálásának szükségességét, s javasolja annak német nyelven történő levezetését. Hívei közül egyesek szintén radikalizálódnak, szorgalmazva például a rabbiképzés korszerűsítését a hagyományos *jesivák* kárára.⁶

A mindkét oldali felbuzdulás azonban figyelmen kívül hagyta a tényt, hogy a kelet-európai zsidóság zöme a túlnépesedéssel járó elszegényedés, a zsidóságon belül lejátszódó gazdasági-társadalmi rétegződés, valamint az egyes területeken koronként elszenvedett, olykor pogromokba beillő üldöztetés következtében inkább az ortodoxián belül jelentkező misztikus tanítások iránt mutatott érdeklődést. Az elsősorban kabbalisztikus tanokra épülő zsidó miszticizmus messiásvárása kimondottan irritálta a keresztény környezetet, az álmessiasok (Sabbatáj C'vi, Jacob Frank) látványos bukása azonban mélyebb szükségleteket tárt fel. Egy új, ezúttal komoly tömegeket maga mögé állító mozgalom indult ki Galíciából, Ukrajnából és Litvániából: a *hászidizmus*. Követői a mély vallásos átélést helyezték előtérbe a felszínes megkötöttségek helyett, illetve a komor aszkézis helyébe a vallásos eksztázist léptették. Eközben, bár lazítottak a rabbinizmus merev korlátain, később mégis soraikból nő ki az ultraortodoxia. A zsidó hagyományok továbbéltetőiként jóval öntudatosabbak, mint a konzervatívok, a jiddist anyanyelvként félőn őrzik, s a miszticizmusra hajló tanításaik közelebb állnak a néphez. Központi szerepet kapnak egyes kiemelkedő egyéniségeik, a csodarabbik (*cádikok*), akiket a hagyomány csodatevő erővel ruház fel, amelyen keresztül megoldhatóak úgy a nagy horderejű, mind pedig az apró-cseprő problémák. Mivel pedig a zsidóság mozgásteret a 19. század első felében a Birodalom területén egyre szabadabb, a túlnépesedő, szegény Galíciából Magyarország ortodox zsidósága több hullámban is kap majd számbeli támogatást a század folyamán, feladva a kemény

leckét mind a liberális nemességnek, mind pedig a zsidóság asszimilációig megalkuvó részének.⁷ 1848–49-ben azonban (mint egyébként a későbbiekben is) a liberális zsidóság befolyása jóval erősebb, mégpedig gazdasági-társadalmi szerepvállalásánál, tekintélyénél fogva. Ekkor még különben sem mélyül el annyira a két irányzat közötti konfliktus, ami majd 1868-ban a végleges (és hosszú távon végzetes) szakításhoz vezet. A két táborba való tömörülés azonban a reformkor idején egyre élesebben körvonalazódott. A konzervatívok Pozsony köré tömörültek, míg a neológia előfutárai a pesti közösség zászlaja alá sorakoztak. Utóbbiak elsősorban a magyarosodást szorgalmazták, s ebben különösen kitűnt a pesti zsidó orvostan-hallgatóság, amelynek kezdeményezésére *Magyarító Egylet* alakul, mely ingyenes magyar nyelvű oktatást szervez, olvasótermet rendez be, ahol hírlapok és könyvtár áll az olvasók rendelkezésére, egyleti óvodát nyit, felolvasásokat rendez. Sor kerül a Tóra magyar nyelvre való átültetésére is. Elhangzottak az első magyar nyelvű igehirdetések is a liberális közösségekben Nagykanizsán, Nagyváradon, Székesfehérvárott; az 1842-ben megalakult Magyar Izraelita Kézmű- és Földműves Egylet pedig a magyar nyelv terjesztése mellett a foglalkozásbeli váltást propagálta.⁸ Voltak azonban az újítók táborában szép számmal olyanok is, akik az asszimiláció mértékét korlátozni szándékozták. E törekvések egyik kiemelkedő szószólója Lőw Lipót (1841-től Nagykanizsa rabbija), aki, bár a magyarosodás híve volt, de elvetette annak olyan szélsőséges voltát, amely a teljes kulturális beolvadást hozná magával. Véleményét egyébként Kossuth egyik cikkére reagálva fejtette ki, amely a zsidóságtól a teljes asszimilációt követelte, cserébe az egyenjogúsításért.⁹

A szabadságharc előtt történt egy próbálkozás a magyar zsidóság egységének megeremltésére („Paksi rabbigyűlés”, 1844), sikertelenül.¹⁰ A zsidóság azonban sikerként könyvelhette el, hogy némi huzavona után 1846-ban V. Ferdinánd eltörölte a türelmi adót egyszeri megváltás fejében.¹¹

A magyarországi zsidóság sorsának alakulása a fentebb ismertetett kedvező változások folytán jobbra fordult. Ennek következtében számbeli aránya is látványosan növekedett a 19. század első felében olyannyira, hogy 1840-ben már 144 441 zsidót írtak össze, ami az összlakosság 2,2%-át tette ki. Összehasonlításként még meg kell említeni, hogy ugyanebben az évben Bács-Bodrog vármegyében (városok nélkül) 3783 (2%), Baján 521 (3%), Szabadkán 284 (0,8%), Újvidéken 727 (4,2%), Zomborban pedig 56 (0,3%) zsidót tartanak nyilván.¹²

Ugyanígy fokozatosan sor kerül a foglalkozásbeli szerkezetváltásra is, ahol azonban majd csak az egyenjogúsítás (1867) hoz igazán áttörést, amikor az addig még tiltott – elsősorban értelmiségi – pályák is megnyílnak a zsidóság előtt.

Ilyen helyzetben érte a Magyarországon élő zsidókat a szabadságharc.

A MAGYAR ZSIDÓSÁG ÉS A FORRADALOM

A soknemzetiségű Habsburg Birodalomban az 1848/49-es forradalom nemcsak a polgári átalakulást célzó mozgalom volt, hanem áthatották azt az itt élő etnikumok nemzetiségi törekvései is. Megfogalmazásuk részletessége, követeléseik maximuma az erőpozíciótól, valamint a történelmileg determinált gazdasági, társadalmi és politikai helyzettől függött. Magyarország önmagában is a különböző nemzetiségek tarka palettáját mutatta, ahol a szabadságharc folyamán felszínre került minden közöttük felgyülemlett, de addig szunnyadó ellentét.

A 12 pont 4. pontja (törvény előtti egyenlőség mind polgári, mind vallási tekintetben) alapján, valamint korábban már ismertetett megfontolásokból kiindulva a zsidóság többsége joggal előlegezte a bizalmat, s a magyarság oldalára állt. A kezdetek arra biztattak, hogy reményeikben nem is kell csatlakozniuk. Már március utolsó harmadában azonban olyan események következtek be, amelyek joggal riaszthatták volna el a honi zsidóságot a magyar ügy támogatásától. A forradalmi hangulatot ugyanis igazi pogromhangulat egészítette ki helyenként, elsősorban egyes városokban (Pozsony, Sopron, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely, végül Pest is), ahol a zsidóknak a városokból való „önkéntes” távozását vagy kiűzetését követelték. A zsidóellenes tüntetések többnyire fosztogatások, pusztítások, nem egy esetben tettlegesség közepette zajlottak, így a kormány hamarosan intézkedni kényszerült. A zavargásokat azonban csak május végére sikerült elfojtani, többnyire katonai erő bevetésével. Ugyanakkor a kormány Kossuth március 31-ei nyilatkozatával egyetértésben rendeletet bocsátott ki, amelyben kimondja, hogy a zsidók helyzetével kapcsolatban a törvényhozás egyelőre nem eszközöl változtatásokat. Mivel pedig a vallásról meghozott XX. tc. csak a bevett felekezetek számára biztosította a vallásszabadságot, ez következményekkel járt a XXIII. tc. megfogalmazásánál is, mely szerint a szabad királyi városokban csak a bevett vallások tagjai rendelkeznek választójoggal.

Ügyszintén a nemzetörségbe való felvétel jogát is felfüggesztette a kormány, amit majd csak május végén hatálytalanít. Ezzel a további zavargásokat szándékozták voltaképpen elkerülni.¹³

A dolgok ilyen kedvezőtlen alakulása egyrészt a zsidó vallásreform radikális szárnyát mozgósította, másrészt azonban voltak elkeseredett kezdeményezések is. Május első felében Pesten megalakult a *Központi Kivándorlási Egylet* pozsonyi fiókegylettel. Bár az eszme sokakat elkapott, a realizáltság – az Egyesült Államokba való kivándorlásig – kevesen jutottak el; megfordult ugyanis a zsidóság hangulata, s csakhamar már dacos röpiratokat olvashattak mindenütt, ilyen szöveggel: „Mi nem megyünk Amerikába; s ha a rablók a városokból és

falvakból elűznek bennünket, a gyáva zsványok vérrel és verejtékkel szerzett vagyonukat elprédálják, úgy az erdők barlangjaiba fogunk menekülni, gyökerekből táplálkozni, de még sem fogunk gyáván kivándorolni és drága, szeretett hazánknak hátat fordítani, mert szegény Magyarországot veszély fenyegeti és még azok is, akik kenyerén híznak, alávaló ellenségeivé lettek.”¹⁴

A magyar nemzeti szűkkeblőség ellen többen kikeltek. A Pesten a kormányrendelet ellenére alakult nemzetőrszázad élére maga Táncsics Mihály állt tiltakozásképp, Vörösmarty pedig a zsidóellenes zavargások okán így ír a *Pesti Hírlap* június 4-ei számában: „Az egyenlőség és testvériség áldásai csak egy népet hagytak érintetlenül, a szenvedéseiben örök zsidót. Annyi bizonyos, hogy a zsidó sohasem gyűlöltetett inkább, mint most, az egyenlőség szent neve rá nézve sohse volt rémitőbb hazugság, s hogy ezt igen jól felfogták azok, kik izgatásait a szabadság szentsége ellen ezen vad gyűlölet alapján kezdték meg . . .”¹⁵

Júniustól azonban már a tiltakozó városokban is besorozták a zsidókat nemzetőrnek.

Kossuth és mások becslése szerint 1849-ben mintegy 20 000 zsidó harcolt a magyar honvédseregben. Görgey külön nyilatkozott helytállásukról, mely szerint fegyelmezettségben, bátorságban, kitartásban semmivel sem maradnak el a többiektől. Mi sem természetesebb, hogy megszületett a Kossuth-nóta héber fordítása is Kohn Adolf, a szabadságharc egyik, később méltatlanul elfelejtett katonája átköltésében.¹⁶ Emellett a zsidóság személyesen vagy testületileg (pesti és vidéki közösségek) a forradalom anyagi támogatásához is aránytalanul nagymértékben hozzájárult kölcsönökkel vagy adományokkal.¹⁷

Mindennek ellenére, a korábbi megfontolásokat szem előtt tartva, nem került sor a zsidóság jogállásának javítására, csupán akkor, amikor már késő volt; az immár Szegedre menekült országgyűlés 1849. július 28-án, mégpedig ülészakának utolsó napján tárgyalta újra a kérdést. Szemere Bertalan hatásos beszéde után vita és ellenvetés nélkül elfogadták a zsidók egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslatot. Szentesítésére azonban a világosi fegyverletétel következtében már nem kerülhetett sor; sőt, a forradalom bukását követően a zsidóságra megkülönböztetett megtorló intézkedések vártak.¹⁸

A BÁCSKAI ZSIDÓSÁG ÉS A SZABADSÁGHARC

Bácskában a szerbek által még a harcok idején elkövetett atrocitások jóval megelőzték a győztes többségi – német – nemzet megtorlásait. Egyfajta kuriózum ez, hiszen a szerbek a történelem során először és utoljára rendeztek zsidóellenes pogromot, mégpedig a bácskai zsidóság többségi állásfoglalása miatt. A dél-magyarországi harcok kezdetén felszólítás érkezett a Bács-Bodrog, Torontál, Csongrád és Arad megyei zsidókhoz, hogy ne támogassák a magya-

rokat, akiktől eddig is csak üldöztetésben volt részük.¹⁹ Úgy tűnik, hogy a fenyegetésnek is beillő felszólításnak nem volt fogantaja, hiszen egyébként nem került volna sor az adai, illetve a zentai eseményekre sem.

Az 1848 végén és 1849 elején beállt kedvezőtlen fordulat következtében sor került Bácska katonai kiűrtésére, így az itteni lakosság csaknem teljesen fegyveres védelem nélkül maradt. Jobbára nemzetőrök voltak hivatottak védeni az ittenieket a katonai vákuum folytán ellentámadásba lendülő szerbek ellen.

A Tisza mentén vonuló szerb hadoszlop 1849. február 1-jén ért Zenta alá. Útba ejtve Adát, elfoglalták azt és innen mintegy hatvan zsidót – köztük az adai rabbit, Heilbrun Jakabot is – Zentára hurcolták. E tettükben már ott munkálkodott a szándék, hogy külön hangsúlyt fektetnek majd a zsidókkal való leszámolásra, mintegy elrettentésül, de megtorlásul is, hiszen február 7-én kivégezték az említett hatvan személyt. Ugyanekkor kerülhetett sor a zentai rabbi, Ullmann Izrael (vagy Iszerle), Münz Jakab (a híres óbudai rabbi, Münz Mózes fia) és még 35 zentai zsidó meggyilkolására is. A Zenta elfoglalását követő napokban mintegy 1500–2000 zentai lakos esett egyébként áldozatul a szerbek által elkövetett vérengzésnek.²⁰

A fentiekén kívül egyelőre nagyon kevés részletet tudunk a bácskai zsidóság részvételéről a magyar szabadságharcban. Sok minden kiderül azonban a forradalom bukását követő intézkedésekből. Már Haynau 1849. július 1-jei proklamációja tudtul adta, hogy a magyarságot támogató zsidó közösségek külön büntetésekre számíthatnak: „7. Olly zsidóközségek, mellyek tagjai a pártütő kormány által elkobzott valamely jószágot magokévá tesznek, a jószág visszaszolgáltatásán kívül, érzékeny pénzbeli büntetés alá esnek. *Illyetén büntetéssel fenýttetik a zsidóközség azon esetben is, ha tagjai a pártütőknek kémekül szolgáltak, vagy azok ügyét bármi módon előmozdították.*” (Kiemelés: P. A.)²¹ A hadisarcot úgy pénzben, mint természetben menet közben vetették ki az osztrákok, ahogy egymás után vonultak be a városokba, településekbe. Később azonban egységesen terhelték az ország zsidóságát 2 300 000 forinttal. Ez alól felmentést csak a pozsonyi és a temesvári közösség kapott, mivel többségében lojális maradt. Majd a zsidóság fizetéképtelensége miatt az összeget egymillióra csökkentette az uralkodó. Egyúttal azt is elrendelte, hogy a begyűlt összeget országos zsidó iskolaalap céljaira használják fel. Kivetési alapul a korábban fizetett türelmi adó egyszeri beszedése szolgált. Eszerint a szabadkai közösség 5000, az újvidéki 400, a zombori pedig 500 forintot tartozott fizetni.²²

Mivel pedig a kivetés részarányos volt, elmondható, hogy Bácska zsidósága – beleértve az akkor még kis létszámú Tisza menti mezővárosokat, községeket is – a többséghez hasonlóan kivette részét a szabadságharcból, mégpedig a magyarság oldalán vagy fegyveres részvevőként, vagy anyagi támogatással. Méltán megérdemlik tehát, hogy a 150. évforduló alkalmából róluk is megemlékezzünk.

JEGYZETEK

- ¹ Gonda László: *A zsidóság Magyarországon. 1526–1945.* Budapest, 1992, 314.
- ² Gonda, 315.
- ³ Bernstein Béla: *Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók* (Jókai Mór előszavával). Budapest, 1898. 9–17.
- ⁴ Prepuk Anikó: *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században.* Debrecen, 1997, 53–54.
- ⁵ Prepuk, 63–73.
- ⁶ Prepuk, 39–43.
- ⁷ Prepuk, 44–45.
- ⁸ Prepuk, 81–82., valamint Bernstein, 20–21.
- ⁹ Gonda, 79–80.
- ¹⁰ Gonda, 77–79.
- ¹¹ Bernstein, 26–29.
- ¹² Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941).* Budapest, 1993, 32., valamint 62–68. Más adat szerint 244 000 zsidó élt ekkor Magyarországon, Fényes Elek szerint pedig mintegy 239 000, Erdélyt nem számítva (Gonda, 316.).
- ¹³ Gonda, 82–87. Bár Kossuth ez esetben is humánus okokra hivatkozott: „ . . . most a zsidókra nézve rendelkezni annyi volna, mint e népfaj közül tömérdekét áldozatul vetni ellenségeik dühének”.
- ¹⁴ Bernstein, 83–88.
- ¹⁵ Bernstein, 88–89.; Gonda, 317.
- ¹⁶ *Egyenlőség*, XI. 1892. 28. – *Múlt és Jövő*, I. (új folyam). 2.
- ¹⁷ Gonda, 87–88.
- ¹⁸ Gonda, 89.
- ¹⁹ Bernstein, 140–141.
- ²⁰ Bernstein, 138. – Újvári Péter (szerk.): *Zsidó lexikon.* Budapest, 1987 (reprint). 7.; 924.
- ²¹ Történelmi Levéltár Zenta, F: 381. Zbirka Joce Vujić
- ²² Bernstein, 294–306. – Gonda, 90–93.

CSÁBY FERENC LEVELE

Meltóságos Püspök Úr, és Érseki Helettes legkegyelmesebb Uram!

Siralmas, s fájdalommal teljes sorsunkat, menyire gyengélkedő egészségem engedi minél rövidebben fel terjeszteni fő kötelességemnek ösmervén le írom azon borzaszto, és szivet rázó eseményeket melyeken Junius első napjatul fogva egész 14-dik Juliusig által éltünk.

Már feltámadáskor el volt a szerbektül határozva, hogy bennünket amidőn a Templomban fogunk lenni meg támadnak; de ez nem sikerült mert korán értésemre esett, hogy a szerbek el vannak készülve az öldöklésre, s azért is már négy órára délután a feltámadásnak vége volt, ezt látván a szerbek, még jobban meg bősültek, s hozzam követeket küldöttek mondanám meg ki volt aki őket elárulta; ök gyanakodtak Georgevits Abrahámra első Papjukra kiis véllük sohasem tartott, mi valoba igaz nem is volt; mert ő jobban felt mint én népetül: de az elfajult követek fenyegetéssel kényszerítették, hogy adnám elő a levelet melyet Papjuk írt hozzam, látván tehát a dolognak ros ki menetelet, kentelen voltam előttük Papi Hitemre a nagy Istenre meg esküdni, ezután tapasztalható volt már rettentő Ármánykodusuk mert egyszerre fegyverbe láttuk az egész szerb nemzetséget kik ének szoval jártak az utzákon, és a magyarokat rettentétek ki gunyoltak vertek ahol egyessen találattak. Ezt látván Tekentetes Viczispány Knézi Antal Urhoz folamodtam katonaság véget, de nem nyertünk semmit, hanem inkább ki gunyolt bennünket, és embereimet kik a levéllel hozza mentek Zombori tömlötzel fenyegette, ezek visza jöven siralmassan panaszkodtak Viczispány Urra hogy azt mondotta volna meg bolondult a Papotokis már talán a portul féltek, tuggyátoke, hogy én vicispán vagyok nagyobb mint az Érseketek Püspökötök Papotok, én a kalapomat sem

veszemle előttük, de ők leveszik én előttem – így hát naponként nevedet a lázadás és oly fokra emelkedett, hogy mostani Fő Ispány Urhoz folamodánk kiis Beckthold Fő kormányzó elejbe vezette embereimet, és szomorú sorsukat le beszéltek ekkor már kilentzedik levelet írtam minden siker nélkül írt tehát a Generális Úr, először is a szerb követeket kérte meg ha el válnak e a katonaságot – kikis színből elváltak de amint haza jöttek az ókeri táborból, azonnal ött száz kotsit küldöttek szervianusokért, és más nap Junius 21-én már délre 500 szerviány lövöldözések között köröszül ment a városon, és azonnal a sántz ásáshoz fogtak, a Hidakat őrizet alá vettek senkit a magyarok közül ki nem eresztettek, engem fegyver között a város házához késértek s parantsolatba atták, hogy népemet visza hínám, és Isteni szolgálatot tartanék – amint Vasárnap tartottam is de amidőn templomba volnék házamra a Plébániára reá ütöttek minden szegletet meg kerestek fegyverért és puska por golobisért, ez így ment egész héten verték ütöttek szegen népemet a fegyverekért, s oly félelem lepet meg bennünket, hogy ketségbe estek volna híveim ha elnem szántam volna magamat a halalra es be nem mentem volna a Basához kitis ekeppen solitek meg Uram, ha embereid vért szomjuhóznak, agy kezükben tsak népemnek engegy meg – erre az irgalmas Basa meg tiltá a verekedést, de a fegyver szedés folt. Ezután nagy figyelemmel éjjel, és nappal várták, hogy ha katonaság jönne azt vissza verendik, és a városba bénom eresztik, most már teljes fokára lépet a fogság, sehol egyebet tsak azt hallottuk, hogy minyájunkat megölnek, engem pedig elevenen meg nyuznak, illy borzaszto állapotban egész három hetett töltöttünk el, soha a házznál étzakára nem marattunk hanem bujkáltunk, szőlőkbe rétekbe kenderekbe, és tsak hajnal fele mentünk visza nagy félelem köszt házainkhoz, de ki nem szökhettünk sehogy.

El közelget azonban a 14 Julius az ütközetre rendelt nap reggel öt ora tájba meg kondultak a vész harangok a szerbeknél ezek azonnal a hidakra szalattak lövöldözések között 600 granitsár pedig kik előtte való napon be jöttek a servianusokal együtt a sántzba huzták magukat, ekkor kezdődött az Ágyuzás mind a kétt felül, ez jel volt hogy fussunk magyarok futottunk hat egyenesen a szállók alatti barának, tulso felén voltak a ferdinand Huszárok, ezeknek fedezése mellett véllem együtt minyájan átt jöttünk kik oda szalattunk élet és halál között mert a víz majd egy öles mélségű volt, Istenem minden nélkül tsak úgy amint fel voltunk öltözve keserves sirás között futottunk Feketitsre tsupa vizessen most már el vagyunk osztva ki Szikitsen ki Feketitsen ki Hegyesen Topolan Betsén; és tsak mások irgalmasságabul élünk. Én pedig N[agyon] T[isztelet] Botka Urnak kegyességébül Hegyesen tartozkodom el vesztven egy nyoltz ezer forintra rugo vagyonomat szállómet pénzemet földemet minden gabonámat, minden gazdaságombul marat egy reverendam amelybe ki szaláttam átt gázoltam a vizet.

Akik bent marattak azoknak sorsa szerentsétlen, mert minyáját megölték, eddig már 114-et meg öltek; az apru gyermekeket fel hajtyák és ugy a panganétra vészik, vagy a kanálisba hagyigálják, hogy édes anjukat a sántzba vihessek J[ézus?] paráználkodni, kiket azutan szinte meg ölnek, Harangozómat agyon lőttek Templomombul kaszárnyát tsináltak Plébaniabul korházat, és íme ez a vége az új szabadtságnak, hogy egy három ezerbül álló katolikus tsalád földön futóva lett, és nem sokára éhen halova.

Minek utanna pedig sorsomon segíteni nem tudok Segedelemért le borulva esdeklek Meltóságod szine előtt könyörüljenek Papp társaim egy szerentsétlen Papp társukon, ki zsenge áldozatul vala a magyar ministerium véget. Egyszersmind kérem ha hogy Sz. Tamás többbe nem lenne a meg ürült Plébániak akár melyikére tenni ha bár adminisztrátornakis meltoztassanak különbenis mivel ruham nintsen, ha költsön is valamely kaszából kérem meltóságodat segítsenek fel, különben mi tévő legyek, nem tudom. Hej bár kiskörösön maradhattam volna, nem volnek illy szerentsétlen. Kelt Hegyesen 7 Augusz 1848

Meltóságának Szerentsétlen Szegen Szolgája
Csáby Ferentz mk sz Tamási Volt Plebánus

SÜGE Attila gyűjtéséből

TEMERIN AZ 1848–49-ES MAGYAR SZABADSÁGHARCBAN

Ö K R É S Z K Á R O L Y

Az 1848-as magyar forradalom nagy lelkesedést váltott ki egész Magyarországon. A magyarországi szerbek többsége kezdetben üdvözölte a magyar forradalom vívmányait, és hitet tett a polgári demokratikus eszmék mellett. Ugyanakkor még márciusban, majd április elején előterjesztették követeléseiket, amelyek elfogadása lehetővé tette volna még a megegyezést. A magyar kormány április 8-án elutasította a szerbek követeléseit. A szerb vezetésben ezután az osztrákbarát elemek kerekedtek felül, a szerb mozgalmak egyre szélsőségesebb irányban fejlődtek, a határőrvidéki szerbek rövid idő múlva fegyverrel támadtak a forradalom ellen.

Május 13-án a Karlócán megtartott kongresszuson véglegesen megtörtént a szakadás a magyarok és a szerbek között. A gyűlés, amelyen a török fennhatóság alá tartozó szerb fejedelemség küldöttjei is részt vettek, Rajačić érseket pátriárkává, Šupljikac határőrvidéki ezredeset vajdává választotta, követelte a szerb Vajdaság felállítását, és ezt követően a szerbek megkezdték az előkészületeket a fegyveres felkelésre. Megválasztották a fődbort és annak elnökét, Stratimirovićot a felkelők főparancsnokává nevezték ki, és fegyverbe szólították a szerb népet. Június közepéig öt tábornok alakítottak ki: Perleznél, Újvidék és Karlóca közt, Temerinél a Nagy és Kis római sáncok kereszteződésénél, Szenttamásnál és Alibunarnál.¹

A felkelés megszervezését nagymértékben megkönnyítette az a körülmény is, hogy a határőrezredek többsége már az elején csatlakozott a felkelőkhöz. Jelentős segítséget kaptak a magyarországi szerbek a szerb fejedelemségből, ezek voltak a szerviánusok.

A magyar kormányt nehéz helyzet elé állította a szerb felkelés, az akkor alakuló nemzetőrség még hadműveletekre alkalmatlan volt, az újonnan alakult

10 honvédszászlóaljnak csak kis részét lehetett a Délvidékre irányítani. A magyar hadügyminisztérium fennhatósága alá helyezett császári alakulatok megfelelő erőt biztosítottak volna a felkelés leverésére, de a tisztek egy része nyílt ellensége volt a magyar forradalomnak, másik része nem tudott eligazodni az osztrák kormány kétszínű politikáján, így a császári katonaság jóformán tétlenül nézte a szerbek fegyveres készülődését, hiányzott az egységes vezetése is az itteni haderőnek.

A római sáncoknál kialakított szerb táborhoz közel esett Szőreg, Temerin és Járek, ahonnan a szerbek ki akarták űzni a magyarokat. A Nagy római sáncok és e három helység, Szenttamás és Turija közvetlen közelében fontosak voltak mind a magyar, mind a szerb terveknek. Szenttamás és Turija nem lehetett biztonságban, míg közvetlen közelükben magyar zászló lengett. A három helység beékelődött a szerb állásokba. Ugyanakkor a magyarok részére biztosította az összeköttetést Szeged, Szabadka és Pétervárad vonalán.

Míg ebben a három helységben nem állomásozott jelentős helyőrség, és még tartottak a hosszú nyári napok, a szerbek nem tartották okvetlenül szükségesnek, hogy elfoglalják azokat. Temerint, de főleg a Nagy római sáncok felől veszélyeztetett Járekot augusztus közepe táján a Pétervádról kivonult Zanini ezred 2–3 zászlóalja őrizte. Ezeket augusztus 10-e után visszarendelték, amikor Máté ezredes több zászlóalj honvéddel, nemzetőrséggel, lovassággal és ágyúüteggel letáborozott Temerinben és Járekon. Ez veszélyt jelentett a szerbekre nézve. A magyarok az őszi idők elérkeztével a meghosszabbodott éjszakákon meglephették volna, és összpontosított támadással veszélyeztethették volna a sajkásokat. Stratimirović is felszólította Mátét és Szecsent, hogy hagyják el állásaikat, ürítsék ki és nyilvánítsák semlegesnek e két helységet, de ezt a magyarok nem fogadták el.² A gróf temerini Szécsen őrnagy által felállított temerini nemzetőrökből álló zászlóalj is Máté huszár alezredes kötelékébe tartozott.

A szerbeknek a Nagy sáncok mögött nagy erőket kellett toboroztatni, amelyeket máshol is fel lehetett volna használni. A szerbek próbálkozásai, hogy ezeket a pontokat egyenként vegyék be, nem járt sikerrel. Így augusztus 10-én, amikor az újvidéki oldalról mintegy 2000 szerb két ágyúval megtámadta Járekot, de onnan az ottani helyőrség, d'Este két gyalogsági zászlóalja és egy császári lovasezred több mint két óra hosszáig tartó harc során kiszorította őket.³ Augusztus 20-án ugyancsak sikertelen támadást vezettek a római sáncoktól. Ugyanígy, amikor augusztus 26-án Milenković péterváradi főhadnagy 200 főnyi légénységgel és négy ágyúval Szőreget próbálta visszaszerezni, amelyet a szerbek augusztus 12-én vesztek el, nem járt sikerrel. Egyik hely függött a másik kettőtől, megoldást mindhárom hely egy időbeni elfoglalása jelentett volna.⁴

A szerbek elhatározták, hogy Temerint, Járekot és Szőreget egy időben támadják meg és foglalják el. E célból Stratimirović Kátynál, Gospodincinél és Nádajlnál 5000 főnyi legénységet, határőröket és szerviánusokat összpontosított 20 ágyúval. Temerinnél a magyarok rendelkezésére állt 4–5 ezer fő, Máté alezredes parancsnoksága alatt, valamint d'Este egy gyalogos zászlóaljja, egy császári lovasezred, egy tüzérségi lovasüteg és gróf Szécsen honvédségi őrnagy egy zászlóalj nemzetőrség élén.

Augusztus 27-én megtették az előkészületeket az első kombinált támadásra, négy csapatban. Temerin ellen az első oszlop, élén Stratimirovićtyal Nádajl irányából vonult fel. A második oszlopnak szenttamási és turijai seregekkel Mihajlo Jovanović százados parancsnoksága alatt a szőregi sáncokat kellett megtámadnia, amelyet a magyarok egy zászlóaljjal és négy ágyúval védtek. A harmadik oszlopnak Jakov Dobanovački vezényletével a Nagy sáncok–Gospodinci felől a Temerin elleni támadást kellett támogatnia, míg a negyedik oszlopnak Zakarija és Čiča Jovanović parancsnoksága alatt a bal szárnyról Káty irányából Járekot kellett megtámadnia.

Stratimirović elrendeli, hogy a sajkások a Gáti csárdánál levő hídon átkeljenek a Jegricskán, és 28-ára virradó éjszaka induljon meg mind a négy irányból az összpontosított támadás. Magyar oldalról megkísérelték, hogy a Gospodinci és Káty felőli támadásokat kivédjék, elhárítsák és visszaszorítsák az ellenséget. Ezért Temerinben jól elhelyezett legénységet, a helyőrséget visszahagyva még ezen éjjel Szécsen őrnagy alatt kivezényelt gyalogsággal, lovassággal és ágyúkkal a Nagy sáncoknál Dobanovačkit és Jovanovićot a reggeli órákban harcra kényszerítették. Amikor Stratimirović Temerin alá ért, a keleti oldalról idehallatszó ágyúk dörgéséből megtudta, hogy nem sikerült a sáncok felől behatolni a két helységbe, kénytelen volt erejének jelentős részét a római sáncok védelmére küldeni, hogy veszélyeztesse a magyarok felvonulását és hátrálásra kényszerítse őket. A magyarok a sáncoktól délelőtt 11 óra körül visszahúzódtak Temerinben és Járekra, és figyelmüket a Temerinbe vezető utak biztosítására összpontosították. Ezen a napon, augusztus 28-án a reggeli órákban Temerinben tartózkodott Mészáros Lázár magyar hadügyminiszter, és tanúja volt a délelőtti harcoknak. Temerinből a hadügyminiszter Újvidék felé vette az irányt, és amikor Járekra ért, kisebb csatározásnak volt a szemtanúja, amelyet a magyarok visszavertek. A délutáni órákban Stratimirović megújította a támadást, néhány száz méterre megközelítette Temerint, de a tüzérség viszatérésre kényszeríti.⁵

Tulajdonképpen augusztus 28-án egész nap folyt a csatározás hosszabb-rövidebb megszakításokkal, de az alapjában véve a tüzérségek párbaja volt. Állítólag a magyaroknak elesett húsz katonájuk és a szerbek elhajtottak 1600 temerini birkát. Stratimirović visszavonul a Jegricska túlsó oldalára, felszedi

a hidat és visszaparancsolja a katonaságát a kiinduláspontra. Stratimirović Č. Jovanović ezredest és Dudić őrnagyot okolta, hogy a 28-ai támadás sikertelen volt.⁶

Augusztus 29-én nappal nem történt semmi említésre méltó esemény. Naplementével a szerb táborban gyülekezőt fújtak és elterjesztették a hírt, hogy a sereg Bánátba fog átvonulni. A csapatok indulásra készen állnak, a parancsnokok megkapják a lepecsételt hadparancsot: irány még egyszer Temerin, Járek, Szőreg, ugyanúgy, mint az előző nap. Čiča Jovanovićnak éjjel után (tehát már 30-án) egy óraker Járekot kell elfoglalnia. Dobanovačkinak a Nagy sáncok Gospodinci felől, egy kicsit később a Temerin és Járek közötti tisztásra kell érkeznie, hogy megakadályozza a magyarok visszavonulását Járekről Temerinbe, vagy ha szükséges, támogassa a Járek elleni támadást. Mihajlo Jovanovićnak színlennie kell a támadást Szőreg ellen, mindaddig, míg Temerin és Járek elesik, és akkor azt rohammal elfoglalni. A fő feladat Stratimirovićé, hogy a legalkalmasabb pillanatban hatoljon be Temerinbe.

A késő esti órákban Stratimirović a Gáti csárdához érkezik, hidat ver a Jegricskán, és csapatát a nádalji úton harci készségbe helyezi, majd éjjel előtt 10–11 óraker felvonul Temerin előtt egészen a Nagypartokig. Legelőször az éjjeli órákban Járeknál dörögnek el az ágyúk. A magyarokat, személy szerint Máté alezredest az előző napi siker túl bizakodóvá tette, és erre az éjjelre elmulasztotta megtenni a szükséges intézkedéseket, amelyek az ily makacs, mozdulataiban kiszámíthatatlan, gyors ellenség előtt szükségesek lettek volna. Máténak nem voltak megbízható értesülései az ellenség szándékáról, s amikor valamivel éjjel előtt Járekon megkezdődött a harci zaj, a sötétben az ellenség erejét és mozdulatait nem ítéltette meg. Azon véleményben, hogy az ellenség főereje Járekot támadja – rendelkezéseit zavarosan, határozottság nélkül, annál több félelmet és habozást tanúsítva adja ki –, hadának nagyobb részével Járekra sietett. A maradék egy zászlóalj gyalogságot, egy-két század lovasságot a Temerin előtti lövészárkokban helyezte el, hogy az esetleges északról jövő, szerinte mellékes támadást kivédje, míg a temerini nemzetőröket a gospodinci sáncokkal szemben a község keleti oldalán helyezte el.⁷ A Járek felé vonuló Máté ezredest Dobanovački csapatával nem is találkozott, összecsapás nem történt, Járekot a szerbek már előbb elfoglalták. A szegény járekiak sietve összeszedték, amit éppen összeszedni tudtak, és a temerini ökörfjárásra futottak, ahol a József-major, a mai Illancs van.

Amikor a szerbek az ágyúzást Járek körül beszüntették, több járeki férfi visszatért az üres faluba, hogy elhajtsa jószágait, az elhagyott falut pedig később, reggel 7 óra tájban gyűjtotta fel 10 szerb férfi.

A járeki támadással egyidejűleg a Nagypartoknál Stratimirović ezerfőnyi legénységét öt ágyúval készenlétebe helyezi, nem ment át támadásba, hanem

megvárta, amíg a magyar seregek java része Járekra vonul. Amikor Dobanovacki jelzi, hogy a két helység közé ért, Stratimirović egy osztag sajkást két ágyúval észrevétlenül a magyarok elővédjétől háborítatlanul előreküld és csak a temeriniek védőállását a szőregi oldalról megkerülve, a Cigánybarán levő hídon, a Volpert szállásnál átkelve, a községbe hatol, felgyűjtja az urasági szérút és a szélső házakat. Éjfél után Stratimirović a főoszlop élén megtámadta északról Temerint. A védők zászlóalja a kiépített sáncok mögül élénk puska-tűzzel fogadta az ellenséget és kitartó, makacs gyalogsági harc fejlődött ki. Ekkor Temerin nyugati része már égett.⁸ A leghevesebb harcok közepette egy szerb ágyú meghátrált, és egy bánáti újoncokból álló szakasz megingott, abban a hiszemben, hogy jelt adtak a visszavonulásra. Az akkor odaérkező Stratimirović már látta a felcsapott tűzről, hogy a község nyugati részébe behatoltak a sajkások, odalovagolt az ágyúhoz, szablyájával leterítette a tüzért, odaszólt a legénységnek: „Most akartok elfutni, amikor már Temerint megkaparintottátok?” Erre visszafordultak, ágyútűz alá vették a védők vonalát, majd közelharcban áttörték azt és most már kartácstűz alá véve a főutcát, behatoltak az égő faluba.⁹

Amikor a temerini nemzetőrök a kapitánnyal együtt meghallották a puskaropogást a falu északi oldala felől, abban a hiszemben, hogy a járeki ágyúzás csak cselfogás az ellenség részéről, fő ereje pedig az északi részt fenyegeti, elhatározták, hogy a Gospodinci felőli vonalról a fenyegetett pontra vonulnak. Ahogy a községbe értek, az északi védőállásokhoz vezető első utcán már sebesen visszavonuló tüzerekkel találkoztak, mert hogy nem sült el az ágyújuk, de hasztalan is minden, mert már ég az egész község. A nemzetőrök is szétfutottak, hogy veszélybe került családjukat mentsék. A község már üres volt, a kétségbeesett lakosság a hozzájuk csatlakozó járekiakkal az urasági magtárnál (a nyugati temetőnél) gyülekezett, hogy a reggeli órákban anélkül, hogy a katonaság vagy a nemzetőrség fedezte volna őket, Óker felé menekült. Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy a szerbek, akik közben elfoglalták Szőreget, minden bántódás nélkül, háborítatlanul továbbengedték a szerencsétlen menekülőket.

A menekülést, mint „nagy szaladást” emlegették nemzedékeken keresztül eleink. Kolowrat osztrák császári főtiszt hú leírását adja a menekülésnek, mint szemtanú, őt idézzük.¹⁰

„Amikor aug. 30-ának reggelén, a szokás szerint beléptem a táborba, amely az Újvidék felé vezető úton volt felüve, hatalmas porfelhőt láttam emelkedni, amelynek okát nem tudtuk megadni.

Elővigyázatosságból készültséget rendeltem el a táborban, és egy erős huszárőrzőjáratot küldtem előre, hogy megtudja e feltűnő porfelhő okát, amely egyaránt keletkezhetett egy ellenséges vonulattól vagy valami ártatlanabb

mozgásból. Jómagam több tisztt kíséretében előrelovagoltam az úton és találkoztam a járőrömmel, amely vágta vissza egy császári huszártisztt kíséretében, aki egy teljesen kimerült lovon ült. Ő azzal a jelentéssel jött, hogy a szerbek ezen az éjszakán megtámadták a Római sáncokhoz szorosan tapadó Temerin és Járek községet, és nemcsak a csapatokat szorították ki onnan, hanem mindkét helységet felgyújtották és lakóit elkergették. Egyúttal azt is jelentette, hogy mind a csapatok, mind pedig a lakosok menekülnek és Verbász irányába szaladnak.

Arra a kérdésemre, hogy a szerbek üldözik-e őket, nem tudott mit válaszolni.

Óvatosságból tehát a legénységet fegyverben hagytam, az előőrsoket megerősítettem, a császári huszárok tisztjét pedig saját emberem kíséretében azzal küldtem Mészárosához, amit itt tapasztaltunk.

Amint ez megtörtént, a porfelhő mind közelebb érkezett, és olyan rendkívüli szánalmas és szomorú látványban volt részünk, amely megrendítette a szívünket.

Sok száz kocsi közeledett: sebtében összekapkodott holmikkal, asszonyokkal és gyermekekkel megrakodottan, állatokkal odakötönten, és megtöltötték a levegőt hangos jajveszékkel. Nincs szívzaggatóbb látvány annál a jelenetnél, amely a két tehetős községnek (Temerin magyar, Járek német lakosságú) ilyen hirtelen koldusbotra jutását ábrázolja! Ebben a menetben katonák is voltak, a császári huszárok zenekara, a mázsás kocsik, a poggyászkocsik, minden rend nélkül, teljes és tarka összevisszaságban.

Azonnal értesítettem a császári huszárokat, hogy Kiskéren álljanak meg, mivel Verbász már úgyis zsúfolásig megtelt. Ugyanilyen parancsot kapott a 3. gyulai bataillon is.

A szerencsétlen emberekkel teli kocsik Verbásznál álltak meg, és ott is akartak maradni, ami a lehetetlenséggel volt határos.

Eltelktve attól, hogy a sok száz kocsi és sok ezer ember ott, ahol egyébként is rengeteg katonai és fuvaroskocsi volt, felemésztette volna az élelmiszert, meg Verbász is úgy tele volt zsúfolva, hogy alig lehetett ott mozdulni, ami egy váratlan támadás esetén szörnyű következményekkel járt volna.

Ekkor azonnal Beóthy biztoshoz lovagoltam és elintézttem vele, hogy a szegény embereket jószágukkal együtt ellássák, hogy délig maradhassanak, és hogy közeli gazdag helységekbe irányítsák őket, ahol nem lesznek senkinek útjában, és ahol kisebb kiadásokkal tudnák fedezni az ellátásukkal kapcsolatos kiadásokat.

Így is történt. E szerencsétlenek egy részének azonban úgy jutott ki, hogy egészen fenéig ürítsék a szenvedések kelyhét; egy második csapás is érte őket, amely még fájdalmasabb volt, mivel baráti kéztől eredt, ugyanis a csapatokkal együtt a nemzeti mozgóárda csapatait kiszorították Temerinből. Ezek hevesmegeiek voltak, Almásy nevű úrnak a vezetése alatt. Ezek a vitézek azonban

annyira megijedtek, hogy egyhangúlag azt határozták, hogy hazamasíroznak. Néhány óra múlva Verbászhoz értek, de anélkül, hogy megálltak volna, tovább siettek.

Hegyesnél, amely Verbász mögött egy stációval van, találkoztak e szerencsétlen elűzött parasztok egy részével, akik ott pihentettek.

Ezek a nyomorultak dühödten vetették magukat a kocsikra, minden rajtalevőt levetettek róluk az útra, ráültek a kocsikra és nagy sietséggel továbbhajtottak, nem törődve az utánuk hallatszódjó jajkiáltásokkal, nem pirulva a gaztettől, hogy az ellenségtől már úgysis teljesen tönkretett embereket utolsó javaiktól is megfosztják.

Amint mi meghallottuk e gaztettet, már későn volt ahhoz, hogy utánalójunk a gazembereknek. Hogy a vármegye mit tett velük, azt nem tudom.” (Németből fordította dr. Hegedűs Antal.)

Mészáros Lázár értesülve a szerencsétlenségről és arról, hogy az őrség gyáván, minden megtorlás nélkül kerekelt oldott, habár a támadást igen könnyen visszaverhette és állását védhette volna, helyben törvényszéket tartott, és ahogy írja emlékirataiban, a gyáva parancsnokot, ki főbelövést érdemelt volna, rossz viseletéért elbocsátották, a többi tisztnek ezen csorba kiküszöbölését pedig becsületérzékére bízták.¹¹

Kossuth is gyorsan értesült a történekről, és már szeptember másodikán felszólalt a képviselőházban, közölte a szomorú hírt, hogy Temerin és Járeket a szerbek felgyújtották, a magyar had rendetlenül visszahúzódtott, a vezénylő tisz, Máté, nyilván rosszul viselte magát, ezért elmozdított tisztségéből és haditanács elé állított. Minderről Hunfalvy Pál képviselő, nyelvész *Naplójából* értesülünk. Hunfalvy a *Napló*ban még azt írja, hogy Szentkirályi kormánybiztos a lenti táborban járva tapasztalta, a közlegénység és altisztek a legjobb szellemben vannak, a főbb idegen ajkú tiszteket, habár lelkesedés nincs bennük, kötelességmulasztással nem lehet vádolni. Temerin elvesztése szerencsétlenség, mert általa igen sok ember lett földönfutóvá, de hadviselési tekintetben a szerencsétlenség nem nagy, minthogy ezentúl jobban összpontosulhat a hadierő.¹²

Kossuth később is hivatkozik Temerinre, így szeptember 11-én elhangzott képviselőházi beszédében azzal kapcsolatban, hogy a néppel azt akarják elhíttetni, nem magát kell védenie, hanem a király trónját. „Ez azon ösvény, melyen oda akarják vezetni a magyar nemzetet, hogy védelem nélkül nyújtsa pallos alá nyakát, mint ezt Temerinél is tapasztaltuk, ahol nem tekintve, hogy valaki férfi, gyámoltalan nő, vagy gyermek, mézsárszékre vezetetik és falvak pusztítatnak el.”¹³ 1848. szeptember 18-án Kossuth *Hírlapjában* írt cikkében kikelt az idegen, a magyar ügyhöz ellenségesen viszonyuló császári tisztek ellen, megjegyezve, hogy az ő árulásuknak tudható, hogy a már kezükben levő Szenttamást nem foglalták el, „majd ismét Temerin és Járek esett áldozatul,

mit a szerb gyűjtogatóknak egy kardvágás nélkül feladtak, s visszafoglalni nem is próbáltak”.¹⁴

A menekülő lakosság nagyobb része Kishegyesen maradt, kisebb csoportok a Tisza menti községekbe is érkeztek. Jelentős volt azoknak a német ajkúaknak a száma, akik a Duna menti, főleg német községekben lettek menedéket. Amikor Bácska középső része is harctérré vált, a temerini menekültek java része átmenetileg a Ludas-pusztai kocsitáborban húzódott meg. Hamarosan tovább mentek Szabadkára, Mélykútra és a hozzátartozó Tinójárás-pusztára, ahol az ottani uradalomban dolgoztak. Jutott belőlük Bácsalmásra, Jánoshalmára, Madarasra, Tataházára is. A temerinit Veprőd és Szentfülöp fogadta, de jutott Kúlára, Kucorára és Doroszlóra is belőlük.

A temerini menekültek java részének kálváriája nem ért véget a befogadó helységeken, mert jó néhányuk Temerin sorsára jutott, így Kishegyes, Csantavér, Topolya 1849 elején, majd nyarán a harcok kiterjedése miatt veszélybe került, a lakosság a menekültekkel együtt kénytelen volt elhagyni otthonát. A menekültek különösen Jelačić nyári támadása során kerültek aggasztó helyzetbe, amikor a bácskai és bánáti helységek hontalanná vált lakosaival a Ludas-pusztai kocsitáborban összezsúfolva a szabad ég alatt kiteve az időjárás viszontagságainak, felütötte fejét a kolera és más járványos betegségek, amelyek megtizedelték soraikat.

Ludasnak akkor Farkas Antal káplán volt a lelkipásztora. Benne régi ismerősre találtak a temeriniék, akárcsak Botka Mihály kishegyesi esperes plébánosban, Farkas Antal ugyanis néhány évvel azelőtt, 1843/44-ben Temerinben volt káplán. A temerini hívek egy része annyira megkedvelte, hogy karácsonyi szentgyónásra átmentek hozzá Szenttamásra.

Farkas Antal följegyzéseiben érdekes dolgokat mond a ludasi táborról és a temerini menekültekről. A kalocsai érseki hatóságokhoz 1851 elején intézett egyik iratában ekként emlékezik meg a menekültek táborában végzett lelkipásztori tevékenységről: „Ama pusztító háború veszélyteljes időben Ludason tizenhatezer menekültnek szolgáltam, és panasz nem volt. A több, egyszerre ide s tovai ráncigálás által egyházi öltönyömet rólam tisztára leszaggatták – ekkor hallattak az ég alatti földrészen e dicső igék: Isten áldja meg, Krisztus áldja meg, szentelje meg a Teremtő! Pedig Ludas talán terjedtebb, mint Kalocsa terén fekszik. Tudomásomra egy sem halt meg szentség nélkül!” Farkas káplán a temerini menekülteket térden csúsza a kocsik alatt gyóntatta.

A leégett, lakatlan Temerin a kísértetek falujára emlékeztetett, az udvarokat, a kerteket, a földeket a határban benőtte az elburjánzott gaz, a düledező házfalak, a beomlott, üszkös tetőzet szomorú látványt nyújtott az itt átvonuló hadaknak. Átvonultak itt a győztes tavaszi-nyári hadjáratban Perczel Mór negyedik hadtestének csapatai, amikor a szerb és császári sereget beszorították

a titeli fennsíkra. Perczel győzelmet győzelemre halmozott, de nem sikerült döntő csapást mérni rájuk, elvesztette a kátyi csatát, ezért leváltották, és helyébe Guyon Richárdot, a skót származású jó magyar hazafit nevezték ki. A Magyar Déli Hadtest fennmaradt *Naplójából* értesültünk, hogy Guyon csapatai élén 1849. július 16-án ért Temerinbe. Idézzük a *Naplót*: „Igazságos Isten! Mily iszonyatos látvány minden jobb érzés emberre e leégett házakat és elpusztult templomot szemlélni! Valóban ezen az egész vidéken országút nem található többé, csak elpusztult utak nyomai látszanak imitt-amott.” A tábornoki sátort Temerin Gospodinci felé eső részében állította fel, innen irányította a hadműveleteket a Sajkások és Bánát felé, egészen július 22-éig, amikor is Josefsdorfbá (Zsablyára) tette át a parancsnokságot.¹⁵

Görgey 1849. augusztus 13-án letette a fegyvert, a magyar szabadságharc elbukott. A harcok megszűntével a temerini nép visszatérhetett felégetett falujába. A visszaköltözés már 1849 késő őszen megkezdődött, és a következő év tavaszán be is fejeződött. Megkezdődött az újjáépítés.

JEGYZETEK

- ¹ Balázs József: A délvidéki hadműveletek 1848 nyarán és őszen. *Hadtörténeti Közlemények*, 25–26. l.
- ² *Uspomene generala Đorđa Stratimirovića*. Naklada Adrije, Beč–Zagreb–Lajpcig, 1913, 23. l.
- ³ Thim József: *Délmagyarország önvédelmi harca 1848–1849-ben*. 118. l.
- ⁴ Stratimirović: I. m. 205. l.
- ⁵ Olchváry Ödön: *A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken*. 1901, 55–56. l.
- ⁶ Stratimirović: I. m. 208. l.
- ⁷ *Adalék Temerin és Járek elhamvasztásához 1848-ban*. Válics József b, madarasi plébános, Délbácska, 1885. május 8. 36. sz.
- ⁹ Olchváry: I. m. 56–57. l.
- ¹⁰ Gr. Leopold Kolowrat: *Meine Erinnerungen*. Wien, 1905, 130–132. l.
- ¹¹ *Mészáros Lázár emlékiratai*. 1867, 126. l.
- ¹² Húnfalvy Pál: *Napló 1848–1849*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986, 64–65. l.
- ¹³ Kossuth Lajos: *Írások és beszédek 1848–1849-ből*. Európa Könyvkiadó, 1987, 146–147. l.
- ¹⁴ Uo. 159. l.
- ¹⁵ Deák István: Guyon Richárd délvidéki hadjárata a szabadságharc utolsó heteiben egy kiadatlan hadtestnapló tükrében. 1849. június 26–július 30. *Századok*, 115. évf. 1981. 3. sz. 557. l.

1848 A SZÁZAD ELEJI KANIZSAI SAJTÓBAN

KLAMÁR ZOLTÁN

I. A KANIZSAI ÚJSÁGÍRÁS KEZDETEI

Hatvan évvel a forradalmi események után, és tíz évvel az összeomlás előtt, a századelő teremtmő igyekezete Kanizsát a rendezett tanácsú városok sorába emelte, így lett Ókanizsából 1908-ban Magyarkanizsa. Ez idő tájt úgy tűnt, hogy a fejlődés íve töretlen lesz a boldog békeidőket élő monarchiában. Az iparosodás, a polgári fejlődés már nemcsak külsőségekben volt jelen a város életében. Malmok, téglagyárak, fűrésztelepek működtek, templomok, bankok épültek. Állt már a Vigadó a Népkertben, a főteret a szecessziós Úri kaszinó palotája ékesítette, és készen volt a városi szegényház is. Az előljárók terveket szövögettek egy új városháza építésére . . . Lüktetett hát a vidéki élet, a dualizmus fénykora volt ez az időszak, az egyesületek, dalkörök, asztaltársaságok ideje.

Ebben a pezsgő miliőben jelent meg az első kanizsai hetilap, a *Kanizsai Újság*. 1908-tól 1910. január 9-éig Tóth Zoltán volt a lap szerkesztője, a kiadó tulajdonosa pedig Bruck P. Pál helybeli nyomdatulajdonos.

A szerkesztő Tóth Zoltántól azután megvált Bruck P. Pál és a továbbiakban egyedül szerkesztette a lapot. Vasárnapi újságnak indult, ám a hetilap egy rövid ideig, 1911. január 1-jétől ugyanazon év június 22-éig heti két alkalommal csütörtökön és vasárnap jelent meg.

Néhány évvel a *Kanizsai Újság* megjelenése után új lap került az akkor 11 000 lelket számláló város közéletének asztalára, a *Kanizsai Ellenőr*. 1911-től tehát két hetilap jelent meg egymással rivalizálva, mindkettő vasárnapi újság volt. A Pósa József szerkesztette *Kanizsai Ellenőr* a MIKE, a Magyarkanizsai Ifjúsági Közművelődési Egyesület hivatalos lapjaként jelent meg, és merészen felvállalt ellenzéki szerepet töltött be a közéletben. A lapot a város másik nyomdatulajdonosának, Léderer Manónak a segítségével adták ki.

A két lapot átnézve megfigyelhető, hogy a város iparosai, kereskedői és minden bizonnyal a közélet is két táborra szakadt. Az a réteg, amelyik a *Kanizsai Újságban* hirdetett, nem jelentkezett hirdetőként a *Kanizsai Ellenőr* hasábjain, és fordítva.

Annak ellenére, hogy a két újság különböző nézeteket vallott ugyanazon városi történésekről, egyben nagyon hasonlítottak: mindkét lap megkülönböztetett figyelmet szentelt az 1848-cal kapcsolatos híreknek, eseményeknek. Mindent közzétettek, ami közvetlenül vagy közvetve kapcsolódott a nagy idők eseményeihez. A megjelent cikkeket három csoportba sorolhatjuk: a) tudósítások az ünnepi megemlékezésekről, illetve azok előkészületeiről, b) híradások az öreg honvédekről, c) 48-cal közvetlenül vagy közvetve kapcsolatba hozható történetek közlése.

II. TUDÓSÍTÁSOK AZ ÜNNEPI MEGEMLÉKEZÉSEKRŐL

Ezek az írások képezik az 1848-cal kapcsolatos cikkek zömét, ami tulajdonképpen érthető is, hiszen időben már meglehetősen távol vagyunk az eseményektől és igazán kiemelkedő, a szabadságharcot megjárt személyisége nincs a városnak. Igaz ugyan, hogy még nem egy '48-as honvéd él, sőt van egy százados is az élők sorában, ám igazából senki sem foglalkozik ezekkel az emberekkel.

1909. március 14-én a *Kanizsai Újság* az alábbiakat közli a lap 3. oldalán: „Március idusa. Magyarkanizsa város közönsége ez évben is nagyszabású ünnep keretében üli meg március 15-ét.”

Tárgyilagos hangvételű cikkben az események tényszerű felsorolásával megelégszik a névtelen cikkíró. A következő évben némileg változott a cikk hangvétele, az eseményről a lap első oldalán, vezércikkben számol be a *Kanizsai Újság*. Bruck P. Pál, mint felelős szerkesztő és kiadótulajdonos fontosnak tartotta a lap hasábjain visszaadni a nap hangulatát, és rámutatni néhány fonákra is. A cikk címe: *Március 15-e*.

A pátosszal átítatott ünnepi hangulatot azonban megzavarta a város urainak viselkedése. A széthúzás jeleként értékelt megmozdulásról a következőket olvashatjuk a vezércikk sommás befejezéseként: „Megjegyezni óhajtjuk még, hogy nem tartjuk éppen helyesnek és izlésesnek, hogy az Urak egy némelyike, akik az általuk kiforszírozott hivatalos banketten, – melynek kötelező fvét alá is írták, nem jelentek meg, hanem 5 óra felé hirtelen külön vacsorát rendeltek a Prohászka-féle vendéglőben és ott ünnepelték ezen napot. Március 15-e az e g y e n l ő s é g napja, n e m szabad különbséget tenni úr és paraszt között, mert a mérleg mindig az utóbbiak javára fog esni.”

Az 1911-es esztendőben négy cikk is foglalkozik a városban tartott március 15-ei ünnepséggel. Március 5-én egy rövid közleményben adja hírül a *Kanizsai*

Újság, hogy a Kaszinó elnöksége felhívást intéz a városban működő egyletek elnökségeihez, hogy alakítsanak rendezőbizottságot. A rendezőbizottság feladata az ünnepség szervezése, lebonyolítása és a még életben lévő agg honvédek megvendéglése. Az értekezlet időpontja március 5-e este hat óra, helyszíne a Kaszinó palotája.

Március 12-én két cikk foglalkozik az ünnepség rendjével. A leírásból kiderül, hogy a korábbi évekhez hasonlóan az ünnepély az egyletek felvonulásával kezdődik, mely felvonulás célja a katolikus és az izraelita templomban tartandó istentiszteleteken való részvétel. „Az ünnepély egyik legélvezetesebb, legfényesebb pontja a rabbi által tartandó egyházi alkalmi beszéd lesz. Páratlanul szép és minden ízében hazafias szóoklatot szokott tartani a rabbi úgy, hogy nemcsak az intelligensebb elem, de még a köznép is gyönyörködni szokott igazi művészi beszédében.” A vezérszónok dr. Török Andor helybeli fiatal ügyvéd volt, a *Nemzeti dalt* Kálnai Dezső szavalta, a *Himnusz*t és a *Szózatot* a Polgári Dalkör énekelte. A hivatalos társasvacsorát a Börcsök-féle vendéglőben tartották.

1912-ben ötödik évfolyamába lépett a *Kanizsai Újság*. Március 17-ei számának első oldalát a nemzeti ünnep eseményeit tárgyaló vezércikk foglalja el. A *Március 15-ére* címet viselő vezércikk hangneme igencsak elgondolkodtató, mert túl azon, hogy közli az ünnepség rendjét és a szónokok nevét, kommentárjában egyértelműen kimondja, hogy valami nagyon nincs rendben a kor magyar társadalmában. Meglehetősen elpolitizálták a nemzeti ünnepet. „Széles ez ország ünnepelte tegnapelőtt a szabadság, a szabad sajtó ünnepét – írja a névtelen cikkíró, majd így folytatja. – Szebbnél szebb ünnepi beszédekben és felköszöntőkben, versben és prózában zengették hivatottak és hivatatlanok a szabadság dicséretét. A márciusi nagy napokról szóltak a himnuszok!” Az ünnepelés rendjének leírása után emígyen folytatja a megkezdett gondolatmenetet: „Nem ünneprontásból, csak velünk született scepticismusból szeretnők egyik-másik szónoktól megkérdezni, mi is hát tulajdonképpen a szabadság, amelynek ünneplésében szóvirágot – szóvirág mellé halmozva fon koszorút a márciusi nagy napokra. (. . .) Ma-holnap nem marad más ez ünnepekből mint a napi politika hangos demonstrációja, amely ezen politika ár-apálya szerint, hol magasan csapkodja a közélet szikláit, hol pedig szép csendesen locsogva meghúzódik a fővényes partok lábánál. Ha magasan jár a politikai szenvedélyek árja, nagy hangosan szavaljuk: »Talpra magyar, hí a haza!«, nyugodalmas időkben ellemben szép csendesen. Választások előtt fortissimó énekeljük, hogy mindnyájunknak el kell mennünk, csendes időben ellemben csak piáno, úgy a forma kedvéért.”

A nemzeti ünnep megülésébe is belejátszik, belekeveredik az aktuális politika. Különösen érződik ez az olyan kevert etnikumú környezetben, mint

amilyen Kanizsa városa. A cikk legfőbb erényének, túl az élcélődő hangnemen azt kell tartanunk, ahogyan a kérdést magát megközelíti. A '48-as események azon eredményét helyezi előtérbe – jobbágyfelszabadítás –, amit volna miért megünnepelni a városban élő más vallási, etnikai kisebbségeknek is.

Az 1913-as és az 1914-es esztendőben megjelent cikkekből kiviláglik, hogy a boldog békeidőknek vége szakadt. 1915-ben még megjelenik a *Kanizsai Újság*, de már nem közöl helyi híreket. A háborúban álló országok hadi sikereiről ad rövid jelentéseket csupán.

III. HÍRADÁSOK ÖREG HONVÉDEKRŐL

Legtöbbször az újság rövid híreket közreadó rovatában találkozunk mind-össze pár mondatos közleménnyel, melyben hírül adják az olvasónak, hogy ismét távozott az élők sorából egy öreg honvéd. Az első ilyen közlemény a *Kanizsai Újság* 1909-es évfolyamának február 7-ei számának harmadik oldalán olvasható: „Nagy idők tanúja. Remete Lukács volt 1848. 49. honvéd magyar-kanizsai lakos e hó 5-én meghalt 79 éves korában. Az elhunyt Kossuth Lajosnak szolgája volt s urát a világsi gyásznapi után Törökországba kísérte.” A kanizsai Szt. Örözügyalok plébánia anyakönyve szerint Remete Lukács 1829. október 15-én született, és még aznap meg is keresztelték. Apja néhai Remete Pál, anyja Vadász Ágnes. Mindössze 19 éves volt, amikor honvédként bekapcsolódott a forradalmi eseményekbe.

1909. május 16-án a lap harmadik oldalán egy újabb rövid cikk található a hírek rovatban. Címe *Hány negyvennyolcas honvéd él még?* „A vidéki honvédegyletekből beérkezett jelentések szerint az országban még mintegy nyolcezer nyugdíjas negyvennyolcas honvéd él. Tábornok már csak egy van, Görgei Artur fővezér, ezenkívül él még 18 törzstiszt, 617 tiszt és 7192 altiszt és közvitéz. Mivel azonban a tehetősebb volt negyvennyolcas honvédek közül a legtöbben nem veszik igénybe a nyugdíjat, bátran állíthatjuk, hogy még mindig körülbelül tízezer nagydők tanúja van életben azokkal a nemzetörökkel együtt, akik csak néhány havi szolgálatra kötelezték magukat.” Tudjuk, hogy szinte minden városban létezett honvéd egyesület, sőt a hatvanadik évfordulón életben lévő öreg honvédekről csoportképek készültek, pl. Topolyán a templom előtt, ám Kanizsán mindeddig nem sikerült ilyen dokumentumok nyomára jutni.

IV. KÉT '48-CAL KAPCSOLATOS TÖRTÉNET

Mindkét történet a *Kanizsai Újságban* jelent meg és a történetek közös vonása, hogy szabadságharc utáni eseményeket mondanak el. Az első az életmentő Kossuth nőtét éneklő halászé, a címe Kossuth Lajos azt üzenté . . .

„Az elnyomatás szomorú korszakában, amikor bűn volt a nemzeti érzésnek legparányibb megnyilatkozása is, a legkegyetlenebb módon üldözték a Kossuth-nótát, a magyar nép nótás imádságát.

Szomorú büntetés, nehéz fogság várt arra, aki ennek a dalnak mélabús hangjai mellett próbált vigasztalást keresni égő hazafiúi fájdalmára. Annál csodálatosabb, hogy ebben a korban egy embernek életét mentette az üldözött dallam. De hadd beszéljen maga a történet.

G. János honvéde őrmester a szabadságharc leverése után visszatért elhagyott foglalkozásához, a halászathoz. Magyarokánzsán telepedett meg, és csöndes visszavonultságban élt mesterségének.

Egy tavaszi napon, amidőn nagyon magas volt a Tisza állása s erős a víz sodra, a túlsó oldalra akart jutni a halász csolnakán.

Alig evezett a víz közepéig, felborult a csolnak, s az öreg a folyamba esett. Kitűnő úszó volt, de örvénylő helyre került, s a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudott kiszabadulni veszedelmes helyzetéből. Kétségbeesésében segélyért kiáltott.

A parton két zsandár állott. Kárörvendezve, mozdulatlanul nézték a halálos vergődést, majd gúnyosan kiáltottak feléje:

– No, Kossuth kutya, most fan neked belefulsz! Notyon jó fan így! Egy ferfluchte Kossuth huddal kéféseb lesz.

– Ha keresztények vagytok, mentsetek meg. Eseng a fuldokló.

Hiába! A Bach-hősökben erősebb volt a vak gyűlölet a felebaráti szeretetnél. A halász már-már esztét veszíté, midőn hirtelen különös ötlete támadt. Talán azért, hogy egy szent dal legyen végső imája, vagy talán azért, hogy utolsó percében is megbosszantsa a parton álló emberbőrbe bújt fenevadakat, ott a halál torkában, végső erőmegfeszítéssel, rázendíti ahogy csak bírja:

Kossuth Lajos azt üzente,
Elfogyott a regimentje . . .

A »veszedelmes« dallam kihozta sodrából a két zsandárt.

– Was? Kossuth-nóta mersz énekelni? Rebeller? Majd adunk mi neked mindjárt Kossuth-nótát.

S a másik pillanatban már csolnakba ültek, egy-két evezőcsapás s elérik a fuldoklót . . . kihúzzák a vízből, partra szállítják, s nagy gaudiummal viszik a polcájhoz, útközben gúnyolódnak vele.

– Majd lesz neked Kossuth-nóta! Te kutya!

A jól fegyelmezett zsandárok el tudták volna nézni hogyan pusztul el a hullámokban egy embertársuk, de az ellen már fellázadt a lelkük, hogy valaki jelenlétükben a gyűlölt nótát merje énekelni. Ilyen idők voltak akkor!

1912.

5. évfolyam, II. szám

március 17.

Fővárosi
PELLER
 Megjelenik
 minden
 vasárnap

KANIZSAI UJSÁG

Társadalmi és közgazdasági lap.

Hirdetési
 megállapodás szerinti
 Nyitási ára 1 koronára
 Hozzájárul a közérdeklődés
 serkentésére is.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
MAGYARKANIZSA.

Feladvény szerkesztő és kiadóhivatal:
BRUCK P. PÁL

Hirdetési és kiadóhivatal, Kéziratos
 anyagok befogadása: **BRUCK P. PÁL**

Március 15-ére

Státes ez ország Ünnepele legnapelőtt a szabadság, a szabad sajtó ünnepe. Szébbnél-szebb Ünnepi beszédekben és felköszöntőkben, versben és prózában szegélyt hívtak fel a hivatalosan a szabadság dícséreté. A márciusi nagy napokról szóltak a hymuszok!

Városunkban az Ünnepeleli sorrendje a következő volt.

I. Reggel fél 6 órakor a töltött zenekar riadó fújva járja be a várost. II. 8 órakor az együletes zászlók alatti zeneiáreltel a városába előtti tere vonulnak. III. 9 óra előtt 10 perccel indulás a városba előtt levő téri a róm kath. templomba a következő együletesben: 1. A Gőzmozgató zenekarral. 2. A 48-as honvédek. 3. A városi tanács. 4. A ösyletek. 5. A többi együletes és testületek zászlókkal. IV. 9 órakor ünnepi szent mise a r. k. egyházban. V. Ennek befejeztével átvonulás az izr. templomba, hol ünnepi beszéd fog tartatni. VI. Innen a menet a jacterre, az Ünnepeleli színterére vonul. Az Ünnepeleli kedvezőtlen idő esetén a nagyérdemű nagyterembe fog megtartatni. VII. Az Ünnepeleli programja: 1. Szózat. Éneklés a dalok. 2. Alkalmi költemény elszavalja: Katalya Gyula ur. 3. Ünnepi beszéd. Tartja: dr. Batta Péter ur. 4. Rákóczi induló. Éneklés a verses kar. 5. Hazaifas költemény Gárdonyi Gézáról. Mándja Páncsél Imre ur. 6. Hímnusz. Éneklés a dalok. VIII. Az Ünnepeleli után a közönség a „Kovács Lajos azt Üntes” című dal éneklésére szótlanok. Este 7 órakor hivatalos banket a városkörben. Banket az egyes körökben.

Nem Ünneponról, csak a veletlenül septiclismusból szeretnők

egyik másik szónoktól megkérdezni, mi is tud tulajdonképen az a szabadság, a melynek Ünnepelelemben szóttingot szótting mellé halmozza fon szóttingot a márciusi nagy napokra.

Váleményünk szerint vajmi kevesen vannak azok, kik az első pillanatban a kérdésre válaszolni tudnának, mert e választás szívünkben lelkünkben kell lakoznia, pedig jórészt csak ajkaink elhaló szava a meynről keblünk nem tud semmit.

De est ut caedatjuk. Valamint az egészséges ember nem tudja mi az egészség a csak a beteg áhítja azt az állapotot, a melyben minden testrészt és szervét fájdalom nélkül akadálytalanul használhatná: szónokpan a mi korunk, a mi nemzedékünk, a mely a szabadság bőségesebb élvezete mellett nőtt fel, a városi joggyűlést a jogtalanságon, a cenzura a törvény előtti egyenlőséget csak hibáit, a törvényt évkönyveiből, ismeri; nem tudja mi a szabadság, a ugy vélekedik, hogy az emberiség mindig ez állapotban él, és köztudott és soha rosszabb időket, keményebb uraimat nem is látott.

Ezért halványodik el az evrői—évre ez Ünnepelelyek lelkes fénye, ezért degradálódik az Ünnepelelyek beüségje inkább és inkább formává Ma-holnap nem marad más ez Ünnepelely mint a napi politika hangos demonstrációja, a mely ezen politika dr-ápalya szerint, hol magasan csapkodja a közélet szikráit, hol pedig szép csandesen locogva meghuzódik a fővényes partok lábánál.

Ha magasan jár a politika szuevedélyek írja, nagy hangosan szavaljuk: „Talpra magyar, hí a haza!”, nyugodtalan időben ellensúly szép csandesen. Választások előtt forrásmű énekeljük, hogy mindnyájunknak el kell mennünk, csendes időben ellenben

csak pánó, ugy a forma kedvéért. De hát mi is voltaképen a szabadság?

Közönségesen azt feleljük rá, hogy az az állapot, amelyben az ember azt teheti, a mit akar.

Ha ez volna a szabadság, akkor az ember legkorábbi állapotában, a mikor még barlangokban és fodorokban lakó vadállat volt, élte szabadságának virágkorát, akkor volt csak egészen szabad.

Ámde, ha ez volna a szabadság legideálisabb állapota, akkor az ember nem mindél előbb el a puasztól volna. Mert az ember ha tudatának felte nem rak, akkor rosszabb és gonoszabb az erők legvérengzőbb állapota, a farkasnál. Ez csak az üdög állat a végtelenség fokozott dühében tud majd meg és halja fel önsajátját, az ember pedig gyilkolja önsaját minden tudok nélkül is vagy csak hirtelen semmisségkért. Ez az állapot tehát legfeljebb az anarchia idejére lehet, de szabadságra nem vezetethet soha.

Szabadság alatt azt az állapotot értjük, hogy az ember a társadalom által megvont korlátok helyett tehesz amit akar, mondja a másik

Ez ugyan már közelebb áll a tulajdonképeni szabadsághoz, de viszont nem szabadság. Ha ugyanis korlátolt vagyunk cselekvésünkben, akkor nem vagyunk szabadok. Teljesen mindegy akár az erősebbnek hatalma vagy a sokadalom törvénye korlátos bennünket, minthely a korlát fennáll, a szabadság megszűnik.

A szabadság leguemeesebb értelmében az az állapot, a mikor az ember cselekvésében egyáltalán nincsen korlátozva, és önmagától minden parancs és büntetésről való félelem nélkül azért teszi a jót, az erkölcsöt, mert az, a mit tenni akar, és kerü-

Lichtig Jenő felhívja a nagyérdemű közönség figyelmét, hogy megérkeztek **dús választékban a TÁRSASÁGI SZÓVET ÚJDONSÁGOK**, melyek a legkényesebb igényeket is kielégítik.

— angol irizszabó —
MAGYARKANIZSÁN.

A szegény halász örömmel szenvedte el a reá mért büntetést, de egész életén át büszke volt arra, hogy őt a Kossuth-nóta mentette meg a biztos haláltól.”

A másik történet is kapcsolódik a forradalom hagyományához, mégpedig úgy, hogy ebben az esetben is a Kossuth-nóta a történet kulcsa. A rövid cikk címe: *Órmesterből hadnagy*. A másik oldal közepén hozza a hírt a *Kanizsai Újság* 1911. február 9-ei számában. „A hivatalos lap közli, hogy a király Szigeti József nagykanizsai 20. honvéd gyalogezredbeli őrmestert a magyar honvédség állományában előbb viselt hadnagyi rangfokozatába kivételesen kegyelemből kinevezte. A király elhatározásának érdekes háttere van. Szigeti hadnagyot két évvel ezelőtt fokozták le – a Kossuth-nóta miatt. A délceg hadnagy egy vendéglőben mulatott. Pezsgőzés közben felhangzott a Kossuth-nóta, és ekkor Szigeti elkövette azt a nagy bűnt, hogy nem vágott végig a cigányon, hanem együtt énekelte mulatótársaival a hazafias dalt. Szigeti ezért súlyosan bűnhődött. Feljelentették és a katonai becsületbíróság megfosztotta tisztii rangjától, őrmesterré degradálta és áthelyezte a nagykanizsai 20-ik gyalogezredhez. Két évig szolgált mint őrmester a volt hadnagy, és ez idő alatt annyira elnyerte felebbvalói megelégedését, hogy a honvédelmi miniszter kegyelemre ajánlotta a királynak. És ő felsége meg is bocsátott a Kossuth-nótás hadnagynak. Visszaadta neki az arany kardbojtot, a tisztii egyenruhát.”

Meglehető történet 63 évvel a forradalmi események és 44 évvel a kiegyezés után.

A kanizsai sajtó tehát vidéki laphoz mérten minden olyan történetre odafigyelt és a híranyagban közreadott, ami kapcsolódott a „nagy idők” eseményeihez.

Sajnos semit sem tudunk e cikkek szerzőiről, ugyanis csak elvéve tüntették fel az újságírók nevét, ám az általunk vizsgált tematikájú cikkek esetében ez egyszer sem fordult elő.

OKMÁNYTÁR

AZ ÚJVIDÉKI LEVÉLTÁRBÓL

A képviselőház elnöke Latour felakasztásáról

Az éjjel vett
Legújabb
hiteles hírek
Roth Tábornok

Perczel Moricz és Görgei Arthúr ezredesek által hat ezret meghaladó táborával, 12 ágyúval és minden hadi készületeivel együtt elfogatott.

Bécsben kiütvén a forradalom Sopron megyei Kormánybiztos Niczky Sándor tudósítása szerint hazánk leg nagyobb ellensége

Gróf Latour
osztrák Hadügyminiszter
f e l a k a s z t a t o t t
Seregeink Jellachich tábora ellen nyomólnak

Pest october 8^{án} 1848 reggel 8 órakor

Pázmándy Dénes
képviselő ház elnöke

(Városi Levéltár, Újvidék)

A Belügyministertől
Ujvidék város Közönségének
hivatalból sürgöny Ujvidékre

Ujvidék város Közönségének

Hazánknak alsó vidékein, az e részben beérkezett hivatalos tudósítások szerint a bujtogatások, lázítások és erőszakos rendszegések nem csak nem szűnnek, sőt oly helyekre is *terjesztetnek*, melyek eddigelé hasonló bűnös merényletektől mentek valának, és oly iránt vesznek, mely az Ország és Korona egysége, az alkotmány sértetlensége, és a közbéke ellen összeesküvések útján is törekszik.

Tiszti kötelességem a törvény legújabb jótéteményeit életbe léptetni mindenütt és mindenki számára vallás és fél külömsége nélkül, de kötelességem egyszermind a Korona egységét az alkotmány szentségét és a közbékét megóvni és fentartani, a körülményekhez képest rendkívüli eszközökkel is.

Mint ahogy pedig *Csernovics* Péter Temesi Gróf és főispánnak mint a közrend helyreállításában működő Országos Biztosnak lehetetlen, az egyszerre több helyeken mutatkozás és fejlődő lázongások ellen közvetlen megjelenésével hatni és munkálni.

Ennél fogva melléje *Vukovics Sabbas* Temesi alispánt Országos Biztosul jelennel kinevezem és kiküldöm; felruházván őt szinte azon hatalommal, melyre a fenemlített Temesi Gróf foljogosítottatott és mely az Önökhöz intézett folyó év ápril 27^{én} 286. szám alatt kelt rendeletemben is foglaltatik és meghagyám nékie, hogy akár a Temesi Gróf és Országos Biztossal mint társával egyetemben, akár pedig külön maga Bács, Arad, Temes, Torontál és Krassó megyékben, úgy Arad, Szabatka, Zombor, Temesvár és *Ujvidék* városokban, nem különben a *csajkások területében* és községeiben mind azt tehesse, és elrendelhesse, mit a törvényes rend megóvására az izgatók, bujtogatók, lázítók, összeesküdők, rendszegők és erőszakoskodók megfékezésére, kinyomozására és törvény szerint megbüntetésére jónak, célszerűnek és szükségesnek ítélend.

Meghagyom tehát és rendelem ezennel, hogy folyó hó 23^{án} kelt utasítása nyomán intézkedendő *Vukovics Sabbas* Országos Biztosnak *Ujvidék* város hatósága, annak minden lakosai és nemzetőrei engedelmeskedni, és a közrend fentartására érelyesen közremunkálni hazafiúi és polgári elengedhetetlen kötelességüknek ismerjék. Törvényes büntetés terhe alatt máskép nem cselekedvén.

Kelt Budapesten Május 24^{én} 1848.

Belügyminiszter
Szemere Bertalan

(*Városi Levéltár, Ujvidék*)

Dokumentumok a Szabadkai Történelmi Levéltárból

Buda, 1848. március 16.

A helytartótanács a szabadkai városi tanácshoz intézett leiratában Pest városának „nyugtalanságá”-ról és „felingerültségé”-ről, valamint a sajtószabadságról is említést tesz

Nemes Városi Tanács!

Kevés napokkal ezelőtt Pest városának lakósága közt a nyugtalanság s felingerültségnek olyan jelenségei tűntek fel, melyek e kir. helytartótanács különös figyelmét annyival inkább vonhatták magukra, mivel azoknak öregbülése s további elterjedése esetében nem csak az ország ama központi és vele szomszédos fővárosának, hanem honunk egyéb részeinek is csendháborgatásától méltán tartani lehetne. Az említett felingerültség és nyugtalanság alapokául Pest városa polgárságának ide nyújtott kérelme szerint leginkább a sajtónak eddig divatozott korlátozása felhozatván, ezen igazgató k. kormányzék áthatva alkotmányos rendeltetésének érzetétől, melyhez képpeszt a nemzet boldogságát feltételező közbéke, törvényszerű rend, úgy személyes és vagyonbeli bátorság fenntartásában szüntelenül fáradozik, nem tartózkodott addig is, míg a törvényhozás e részben határozottan rendelkezend, az eddigelé gyakorlatban volt megelőző könyvbírálat megszüntetése mellett a kívánt sajtószabadságot azonnal létesíteni. Midőn tehát ebbeli intézkedéséről e' kir. helytartótanács e' városi tanácsot kebelében támadható hasonnemű aggodalmak avagy nyugtalanságok lecsillapíthatása végett értesitené, egy uttal pedig azon ideiglenes szabályokat, melyek a sajtónak veszélyes kihágásai utólagos törvényszerű megfenyítésére nézve jövendőben alkalmazandók lesznek, mellékletben közölné, é városi tanácsnak buzgóságában s erélyességében bizik, – miszerint törvényes tiszténél fogva a közcsend és bátorság fölött minden kitelhető módon örködni fognak. Kelt Budán a magyar királyi helytartótanács ezez nyolcz száz nyegyvennyolczadik évben, böjtmáshó tizenhatodikán tartott üléséből.

É városi Tanácsnak

Jó akarai
Gf Zichy Ferencz
Nyéky Mihály
Pap Gábor

Buda, 1848 eleje (?)

A helytartótanács mellékeli a nyomdászati termékek „ideiglenes” szabályait.

Ideiglenes Szabályok

1 *ör* A sajtó minden megelőző Censura nélkül, szabadon működik.

2 *ör* Minden, akár könyvnyomtatás, akár könyvnyomtatás által kiadott bármely nemű irat, vagy rajznak szerzője, szerkesztője, vagy készítője az iratban vagy rajzban foglaltakért felelős.

3 *ör* Minden könyvnyomtató és könyvnyomó az illető irat vagy rajz kinyomása és a szerzőnek átadása után tartozik azonnal a nyomtatnak egy példányát az illető hatóság elnökének átadni, ki

4 *er* Köteles azon példányt a kinevezett bizottság elnökének haladék nélkül, felelősség terhe alatt azonnal átküldeni.

5 *ör* A sajtó útján elkövethető visszaélések és kihágások megbírálása végett ideiglenes Bizottság rendeltetett.

6 *ör* Ezen bizottság a kinyomott iratot, vagy rajzot megvizsgálván, a benne talált vétség iránt véleményét kimondja, és az esetet a vétkesnek illető bíróságához további elítélés végett át küldi.

7 *er* Ki valamely iratot vagy rajzot ki akar adni, köteles a nyomandó iratot vagy rajzot önkezével aláírni, és ha a nyomda tulajdonos előtt a kinyomtatást kívánó egyén esmeretes nem volna, köteles ugyanazonosságát az illető nyomdatulajdonos előtt ismeretes két tanu által bebizonyítani.

8 *ör* A nyomda tulajdonosa tartozik minden legkisebb nyomatra nevét, vagy műhelye címét kinyomni, ha ezt elmulasztaná, vagy ha az általa kinyomott iratot vagy rajzot ismerve a kiadó egyént, általa alá nem íratta, vagy ha azt nem ismerve, annak ugyanazonosságát két általa ismeretes tanukkal maga előtt be nem bizonyította, úgy szinte ha a nyomott irat vagy rajznak a hatósági elnök kezében azonnali általadását elhanyagolná, a kiadott irat vagy rajz tartalmaért szinte úgy felelőssé válik, mint maga a szerző vagy kiadó.

9 *er* Épen ezen felelet terhe alá esik azon hatóság elnöke is, ki a nyomda tulajdonosa által nekie átadott nyomtatványt a bizottság elnökének azonnal meg nem küldi.

[Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), Magisztrátus, 1. A. 22/pol. 1848/I.]

Pozsony, 1848. márciua 22.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök körlevele Szabadka polgármesteréhez

Elnök úr!

Azon mozgalom, melly roppant erővel egész Európát megragadá, hazánkat is áthatotta. Ősi alkotmányunknak századokon keresztül fenállott viszonyai a leggyökeresb átalakulás küszöbére jutottak, melly eddigi kötelékeinek megtárgulása nélkül nem történheték meg. Uj alakot ölt magára hazánk; a jognak és köteletségnek ujabb, a réginél igazságosb arányban lesznek osztályosivá az ország minden polgárai.

Azon meggyőződést táplálom lelkemben, hogy midőn a szabadságnak részesei szaporodnak, a rendnek és tartós bel – békének elemei is szaporodnak. Melly országban több jogszerű érdek nyer kielégítést, ott többen vannak azok is, kik a fenállónak hű és erős támaszai. Ezért azt hiszem, azon törvényjavaslatok, mik a jelen országgyűlésen mindkét tábla által elfogadtattak, olyan természetűek, hogy a nép nagy tömegének megadják azon megnyugvást, melly e pillanatban Europa legtöbb népeinél hiányzik.

Ugy látszik, hazánknak van fentartva ama dicsőség, veszélyes megrázkódtatás nélkül bontakozni ki azon ó, elavult rendszerből, melly anyagi és szellemi kifejlődésére egyiránt nehezkedett. Épen nem lehet pedig róla kételkedni, ha hatóságai és hivatalnokai folyvást ébren lesznek és virasztanak a haza közsorsa felett.

És épen erre hívom elnök urat. Midőn a szabadság alapjára jutottunk, az ezen iránybani haladás föltétele a béke, rend és bizalom. Ha valaha drága és kívánatos volt a rend és bizalom, most kívánatos.

Nem sokára elenyészik utolsó nyoma is annak, mi az országbeli lakosok közt irigységet, egyenetlenséget, bosszút gerjeszthet. Kettős köteletség akkor meggátolni a rendetlenséget, midőn annak szerző oka maga nem sokára a történeté leend.

Tudására van elnök úrnak, hogy a közös teherviselés mind a két tábla által elfogadtatott, hogy az urbéri jövedelmek jelenleg felfüggesztettek, kártérítése iránt a földesuraknak a legközelebbi országgyűlés fogván gondoskogni. A nemességben és birtokosokban amaz esemény, elferdítve, gerjedezt szülhet, emez az eddig adózóknak nevezettekben tulzott elbizást, és így mindkettő rendetlenségnek válhatnék alapjává. És összeütközést idézhet elő. Ez az, a mit el kell háritanunk minden erővel. A rendet, békén fen kell tartanunk okkal és erővel, egyiknek vagy másiknak hatnia kell.

És ez irányban munkálkodni annál szükségesb, mivel az országgyűlés hihetőleg mihamar be fog rekesztetni, és kívánatos, hogy annak eredménye csendes, higgadt elmével és szívvel fogadtassék országszerte.

Mindenesetre, hivatalomnál fogva, kötelességébe teszem elnök urnak a következőket.

1. E rendeletem vétele után alkottassék egy állandó választmány, mely figyelemmel kísérvén minden netaláni mozgalmakat, veszélyes következményeinek megelőzéséről mindenképen gondoskodjék.

2. A vagyonosb osztályból, olyl őrsereg alkottathatnék, mely már együttartása által a személy és vagyonbiztosságot fentartani képes leend. Rendelet van téve, hogy a kincstári lerakott fegyverek felhívásra ideiglenesen kiadassanak.

Apróbb helységekbén a katonaság sikeresbben és czélszerűbben alkalmaztathatik.

3. Legfelsőbb helyen lépéseket tettem, hogy a mennyiben jelenlegben az országban kevés katonaság van, több katonaság, s jelesen csak magyar ezredek húzattassanak be.

4. Mindenesetre mulaszthatatlan kötelességébe teszem elnök urnak, hogy szükség esetében tüstint, de mindenesetre minden három napban tudósítson a megye állapotáról e tekintetben, egyúttal első levelében arról is: a hatóság kebelében miféle is mennyi katonaság fekszik.

5. Egszersmind tudósításának párvját a királyi Helytartótanácsához is küldje meg, melly, *sietős* esetekben, szinte fog rendelkezhetni.

Ohajtandó, hogy ez európaszertei forrongás veszély nélkül muljék el fevjünk felől. A törvényhozás igyekszik elhárítani mindent mi anyagúl szolgálhatna reá. Nem nézte, nem nézhette egyes osztályok érdekeit, mert a haza képe lebegett szeme előtt; ezt kellett megmenteni. Miután a nemzet független felelős kormányal bír, miután alkalmasint sükerülend elhárítania mindent, mi a haza összes lakosainak *egysközös* érdekbén egyesülését gátolhatná; teljes, tökéletes, századok óta epedő szívvel ohajtott felvirágzására a nemzetnek nem kell más: mint béke, rend bizodalom *a népben egymás közt*, és a kormány irányában, mellynek becsületes törekvése leend: azon érdekeket is megvigasztalni, mellyek most az idők sulyát tetemesen érezték.

A helyzet e nagy fontosságánál, és a trón magas érdekénél fogva a közcsend s rend fentartására nézve felelőssé teszem elnök urat. A rend kérdése nem kevesb most, mint a szabadság kérdése is.

Költ Pozsony, Martius 22. 1848

Batthyány Lajos
Ministerelnök

(*Levéltár, Magisztrátus, 5. A. 25/pol. 1848/I.*)

Ókér, 1848. augusztus. 19.

Németh Ignác százados jelentése az Ókéren táborozó Baja város „Nemzeti
-őrsereg” századjából

Ókéren Aug. 19 én este 9 orakor
Szombaton a' Csata után 1848

Tisztelt Városi Tanáts!

F. ho án kiindult Nemzet öreink 17 én az ókéri táborban szerencsésen megérkezének; s' nékem azon örvendetes hírt hozák, hogy becses városi tanácsunk, s' Nemzetöreink bennem bizalmukat helyeztetvén; éngemet századosuknak kinevezének: én jóllehet ezen tiszteletet s' kinevezést, még eddig meg nem érdemlém, – de bízván az mindenhatóság s' magam erejében, fogadom hogy hivatásomnak, a menyire tizen két évi katonai pályámon szerzet tudományom engedi, azon lészek, hogy általam a Nemzetőrsereg hirt, nevet s' dicsősséget arathasson – mindazon által pedig addig is még személyes tiszteletemet tehetném, az Nemes városi tanátsnak leg forrobb hálámat nyilvánítom.

Ma az az 19 én reggeli 4 s fél orakor meg kezdődöt a' rég ohajtot sz Tamás elleni rendelt, – három ágyu dörgés jelenté a' csata kezdetét – mi t. i. Báts megye Ntőrei már 18 án éjjeli 11 orakor táborunkat elhagyván a csata tér helyén, helyt foglalánk (: az ugy nevezet Schleis az az csatorna sorompo:) ált ellenében az gyalogság, utánná a Kunok s' mi az harmadik csata találkozást, vagyis takarot képezvén, helyt foglalánk. – Ágyussaink teendőikhez látván most igazán hozzá fogának az ostromláshoz – 18 ágyunk anyira tüzelének, hogy nem sokára az egész hadsereg egy füst gomolba burkolva egymást alig láthaták – de az ellenfél sem hevere mert lövéseinkre kétszeresen felelt; az meg támadás az *schleis* mellett az hídnál kezdődvén, ahonnan is mindég alább egész Turia helységig vonulának – szünteleni ágyu s' az gyalogsági fegyver ropogása mellett – de nem csak Turiatul sz Tamásig, hanem le egész az Dunáig ostrom alat ált az Szerb rablo had – valamint szinte Hegyes s' Betse felül is ált az ostromlás, de az történekről mitsem tudok, elég az hozzá, hogy az egész had sereg igen ki tünőleg viselé magát, bátran mind az Oroszlány s' állando mind az Kő fal – de mi haszna már az ráczok rettentő erős sánczokat építettek magoknak, ahonnan nem egy könnyen lehet őket kiverni, mellette még azon szerentsés helyzetök, hogy egyik felől az csatorna más felől az mocsárok meg gázolhatatlansága fedi, s' menti őket az meg rohanástul s' egy ezen ütközet folytatodot egész dél utáni fél egy óráig, amidőn is az hátra vonulás rendeltetett. E mai mult napnak eredménye az lón, hogy Turia s' szt Tamáson az házak

tűztől meg emésztve romokká lőnek – közüllünk az az a' rendes katonaság s' honvédek közül néhány halott s' több megebesültek, akiknek száma tökéletesen még eddig nem tudatik, de majd elfelejtem hogy 152 darabb göbölmarhát az huszár s' honvéd sereg ismét elfogott. – Az ujj csata hogymikor fog kezdődni az még nem tudatik, de mindazonáltal az fáradozás igen nagy, mert minden nap 60–70 emberünk szolgálatban éjjel nappal nyughatatlanság, nints egy nyugalmas pillanat, nints egy bátor óra, amelyben az mondhatnánk – no most már pihenek – mellyek a' kihirdetett törvény cikkelyek szigorúsága.

Továbbá alázatos jelentésem közé még azt sorozom, hogy Linksfeld Ignatz főhadnagy urtól, ki is az városi pénztárból 60 fpp kapván, az maradék 7 f. 40 xpp fel vettem, az kiosztot pénztül a név sorozat majd igazoland – a jelenlegi állásunk áll

1 százados

1 fő hadnagy

1 al hadnagy

1 orvos az gyalogságtul

2 ör mester

13 tizedes

124 örvitéz

161 főbül álló század, az nevezeti név sorozatot, s' hogy előbb nem írtam, foltonos terhes szolgálatom, igazoland; de leg első alkalommal meg fogom küldeni.

Még azon kérésem van hogy méltóztasson azon egyinek neveit az becses városi tanáts, valami modon ki puhatolni, hogy kik azok, kik már egyszer valának az táborban – s valamelyes pénzrül gondoskodni, mert embereinket, hogy másképp megtarthatjuk e? nem tudom; de külömben is, oly drága itt minden hogy valoban nem élhet meg egy örvitéz 14 x vátobul (váltó – M. L.); mert történik oly nap többször hogy nem főzhetünk a nyughatatlanság véget.

De még egy van hátra bográtsainkbul kettőt elvesztettek embereink s most nem lehet főznünk.

Mind ezek után magamat ajálva maradok

A nagy érdemű tanátsnak

ÓKérem mind fellebb

alázatos hű Szolgája

Németh Ignác

százados

Keltezés nélkül

A hadügyminisztérium mellékeli a szabad királyi városok névjegyzékét is, az ujoncok kötelező kiállításának létszámát

89-dik szám

Aránylagos kivetése

a megyék, kerületek s kir. városok által kiállítandó honvédseregnek, 127 lélekre két ujoncot számítva.

(...)

Királyi városok	80000 után esik	Királyi városok	80000 után esik
1 Arad	285	24 Bakabánya	43
2 Szeged	550	25 Selmecz	291
3 Fejérvár	344	26 és Bélabánya	29
4 Esztergom	131	27 Libetbánya	28
5 Buda	520	28 Zólyom	29
6 Pest	1072	29 Korpona	54
7 Kőszeg	97	30 Breznó	62
8 Ruszt	18	31 Ujbánya	47
9 Kismarton	49	32 Körmöcz	84
10 Sopron	223	33 Komárom	298
11 Szokolca	100	34 Győr	258
12 Sz. György	55	35 Trencsin	57
13 Bazin	80	36 Újvidék	283
14 Modor	95	37 Zombor	314
15 N. Szombat	116	38 Szabadka	528
16 Poson	506	39 Pécs	238
17 XVI Szepes város	553	40 Debreczen	842
18 Lócse	92	41 Felsőbánya	68
19 Késmark	70	42 Nagybánya	87
20 Bártfa	77	43 Szathmár Németi	281
21 Szeben	45	44 Buccari	33
22 Eperjes	126	45 Fiume	172
23 Kassa	195	46 Temesvár	292

Királyi városok	80000 után esik	Királyi városok	80000 után esik
47 Posega	36	52 Károlyváros	46
48 Eszék	209	53 Zágráb	204
49 Kőrös	49	54 Besztercze	82
50 Kaproncza	48	55 Zilah	100
51 Varasd	150		

*

Csantavér, 1849. február 6.

Csantavér nem tart igényt „katonai erő”-re és gróf Vécsey tábornok tanácsára megadja magát

Tekintetes Városi Tanács!

Alo irottak jelen rendjeinkel bizonyítjuk és vallyuk, hogy tegnap estvéli 7 órákkor a Szerbek Zentai fő hadi szállásáról Trifkovits Sándor Első Zászló alji Parantsnok, és Major Úrnak alá írásával el látott magunk meg adására felszólító levelét vettük, mellyre azonnal öszve gyűlvén tanátskoztunk mit tévők legyünk illy szomorú helyzetünkben, kérjük e' Katonai erőt az Ellenségnek el üzésére, vagysem, sok habozásaink után végre arra határoztuk el magunkat, hogy a levélben kívánt 25 tagból álló kiküldöttséget tsak ugyan Zentára el küldjük olly utasítással, hogy a Csantavérik magokat a Király nevére fel adják, mert nem reményhetjük hogy ns Szabadka várossában létező egész katonai erő ki vonúljon, kevéssel pedig nem győzhetvén Topolya és Zenta sorsára jutunk, hitelesen ki tudván hogy az Ellenségnek a zentai piartzon 13 ágyui készen állanak megtámadásunkra, valamint azt is, hogy Zentán borzasztó öldöklés vitetett véghez, több mint Ezer holt testeket lehet számlálni, a rablás mostis napi renden van; a levélben pedig ígértetik hogy személy és vagyon bátorság lészen részünkre, ha magunkat meg adandjuk. Ezt jobbágyi hódolattal a Nemes Városnak tudtára adni kötelességül vettük maguk alkalmazása véget; mi kéntelenek vagyunk magunkat tsak azon szempontbul is megadni, mert Asszonyainkat, és Élelmi szereink nagy része a faluból ki vitetvén, a Katonaságot élelembeliekkel jelenleg elnem láthattjuk, félünk pedig hogy legkissebb meg támadásra öszve-

romboltassunk minden vagyonunkal együtt, mi hogy netörténnyen a két roszt között a kisebbet választottuk, miután Gróf Vécsei Tábornok Úr is ezt tanátslotta tennünk nemlévén tehetségünk az ellent állásra.

Kérjük azért hogy hozzánk mostanra Katonai erő ne szállíttassék, hanem az inkább öszve pontosulva a Nemes Város erőssebbítésere szolgáljon.

Kik is egyibb eránt tellyes tisztelettel maradunk Csantavéren Februarius 6 án reggeli Kétfertály 6 ra 1849

leg aláztosabb szolgái
Pesti Ferentz Biró
Bosányi János
Barkóczi Ignátz Esküdtek
és
az egész Csantavéren ben lévő Lakosság.

(Levéltár, Magisztrátus, 4. A. 87/pol. 1849/I.)

*

Szabadka, 1849. február 15.

A szabadkai városi tanács pénzsegélyért folyamodik Zombor városához, illetve Putnik Béla zombori polgármesterhez (másutt: alpolgármesterhez! – M. L.)

109 Pol.

Szabadka Város Tanácsától
Zombor kir. szabad város Polgármestere
Putnik Béla Urnak. *Hvbúl. Helyben*

Tudomásunkra esvén az miszerint Zombor városának a lázadó ráczok által fegyverrel lett elfoglaltatása alkalmával, Polgár mester Úr a Városi pénztárt szerencsésen megmentvén ugyan abba jelénen nagyob menyiségű pénz öszveg nélkülözhetően hever.

Városunk ellenben azért, mivel az itt szálásoló katonaság tartása nevezeteseb költségbe kerül, egyéb iránt házi szükségünk is pénztárunk jóformán kimerített állapotánál fogva idegen pénz segélyezését igényelvén. Hivatalosan felkérjük tisztelt Polgármester Urat hogy a kezén lévő Zombor Városi pénztárból hat ezer pengő forintokat innen kinyerendő nyugtató mellett kiadni sziveskedjék, a város első kötelességének ösmérendi azonnal, ahogy Zombor városa

a lázangó ellenség járma alúl felszabaduland, a fenn érintett pénz összevet köszönettel visza téríteni. Kelt Szabadka sz. kir városban 1849 k évi Február 15 én tartott tanács ülésbül.

(Levéltár, Magisztrátus, 5. A. 2/pol. 1849/I.)

*

Mariafeld, 1849. május 19.

Vutsing György tanító és muzsikus a szabadkai polgármesterhez intézett levelében a bánáti szörnyű eseményekről számol be és kifejezi óhaját Szabadkára való átköltözésére

Nagyságos Polgár – mester,
Különös Kegyességű Uram!

Minden kinek leg főbb kötelessége jövendő sorsáról gondoskodni, s arra fordítani igyekezetét, hogy magának a Családjának azzal a' mit tanult – legyen az bár Mesterség – vagy más – mivel a' Hazának hasznot haitunk – Menedék helyett 's szolgálatot keresünk, 's így polgári kötelleségünknek eleget tegyünk. –

Négy neveletlen gyermekkel meg áldva az Istentől a' leg nagyobb szorgalommal, és takarékoságom mellett is képtelen vagyok azokat atyai szándékom szerint táplálni, ruházni, és nevelni. – Nagyságos Úr! Irtoztatón bántak velünk itt Bánaton – a' v Rácok – mindent meg égettek, kipusztítottak mindenbül – egy szóval: kimondhatatlan volt itt a veszedelem. – A ma született gyermeket három részre szakajtották, és az útzára dóbták. – Mindenek előtt pedig leborulok mély alázatossággal Nagy: Polg: mester Úrnak, azon lábaihoz, a mellyek előtt már számtalanok kegyességet, pártfogást találtak, és szerentséjeket lelték, méltotasson engemet is mint szegény szolgáját, drága kegyelmebe venni, és nékem – Szóngora – Hegedű – Guitárr – Magyar – Németül – Olvasni – írni – számolni. – Recommendálni méltotasson. – Több muzsikálás Tudományokkal el-látva vagyok, kiváltképpen az organán – Kérem, minden Úri háznál kegyessen pártolni méltotatna: –

Engedje az életnek Ura, hogy Nagyságod még sok időig lehessen Nemzetünknek disze, – Hazánknak ékessége, – a szerentsétleneknek gyámola, 's a' maga Úri háznak ditsősége. A' melly könyörgésemet ha az Isten meghallgatja,

tsak egy kívánsága fog még szívemnek fenni, hogy Nagyságod Kegyes szárnyai alatt állhatatosan megmaradhatván, mélységes Kéz Csókolással, és tisztelettel élhessek, halhassak

Nagyságos, és Kegyességű Uramnak

Máriafield, Május 19-kén 1849

leg alázatosabb szolgája
Vutsing György
Diplomátus Tanító
és
Claviermeister

(Levéltár, Magisztrátus, 4. A. 58/pol. 1849/I.)

*

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC NÉHÁNY VAJDASÁGI VONATKOZÁSÚ LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMA

A magyar történelem egyik legjelesebb évfordulóját ünnepeljük az idén és a következő évben, de sajnos ismert okokból kifolyólag a vajdasági történelmi kutatás sokáig mellőzte a forradalmi események alaposabb feldolgozását, összegezését. Áttörésként jegyezhető az 1978. év, amikor Budapesten szerb és magyar történészek részvételével kétnapos tudományos értekezletet tartottak, amelyen 1848–49 fő kérdéseit, illetve ezen belül a szerb–magyar kapcsolatok alakulásának problémakörét vitatták meg. (Lásd: Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848–1849-ben. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből. Szerkesztette Bona Gábor. Budapest, 1983). A negyvennyolcas hagyomány a magyaroknál és a szerbeknél többnyire eltérő módon él a köztudatban. Azonban a két ország kutatótörténészei különösen a forradalmi vívmányok fogadtatásának, első heteinek értékelésében jutottak teljes egyetértésre. Nem volt tehát nézetkülönbség abban, hogy „1848 márciusa–áprilisa a népek tavasza volt”. A tudományos tanácskozás jeles szakemberei abban is egyetértettek, hogy „az 1848–1849. évi magyarországi nemzetiségi háború közvetlenül is az elnyomó hatalmak, a Habsburg-abszolútizmus és az orosz cárizmus uralmának megszilárdítását segítette elő, s távolabbi kihatásaiban is a Duna-medence népeinek megosztásához, a nacionalista előítéletek megerősödéséhez vezetett”.

Azután 1981 májusában Belgrádban folytatódott a két szomszédos ország történettudósainak tanácskozása, amelynek megbeszéléseibe immár az irodalom- és művészettörténészek is bekapcsolódtak. A számos beszámoló közül különösen dr. Slavko Gavrilović akadémikus 1848 néhány problémája a Vajdaságban című munkájának alábbi soraira figyeltünk fel: „Szerbia ösztönözte és segítette a vajdasági szerbeket a magyarok ellen vívott harcukban, mert nem szerette volna, hogy stabilizálódjon a magyar állam, amely régebbi hagyományait követve Törökországgal szövetségre léphetne, és ennek következtében veszélyeztetné és lassítaná Szerbia felszabadulását a török elnyomás alól.” (Szerbek és magyarok a Duna mentén. II. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből 1848–1867. Szerkesztette Fried István, Budapest, 1987, 227. o.)

Már korábban felmerült az az igény, hogy a továbbiakban újabb adatokkal, levéltári dokumentumok feltárásával kellene előbbre vinni az 1848/49-es történelmi események kutatásait. A belgrádi tanácskozáson ilyen forráskutatói eredmények megvitatására is sor került. Később – az országunkban történt események miatt – lelassultak a kutatások, a szélesebb körű szakmai kapcsolatok.

Az itt közreadott néhány levéltári dokumentumot a Szabadkai Történelmi Levéltár gazdag iratanyagából merítettük, de azonnal hozzátesszük, hogy ezeket Iványi István nem használta fel a Szabadka és Vidéke 1848/49-ben című és Szabadkán, 1886-ban kiadott okirattárában. Ugyanis Iványi István akkor eléggé rendezetlen irattári anyagban bújvárkodott. De még így is pótolhatatlan úttörő munkát végzett és okirattárához hasonló forráskiadványokat kellene a jövőben Vajdaság-szerte megjelentetni az 1848/49-es szabadságharc és forradalom eseményeiről. Kitartó és alapos levéltári kutatómunkával gyümölcsöző eredmények születnének!

MAGYAR László

SZEMELVÉNYEK THIM JÓZSEF

A MAGYARORSZÁGI 1848–49-IKI
SZERB FÖLKELES
TÖRTÉNETE CÍMŰ MŰVÉNEK OKMÁNYTÁRÁBÓL

Újvidék, 1848 március 27.

Az újvidéki szerb hitközség előterjesztései.

Az újvidéki hitközség kívánatai.

Ezen szent, emberemlékezet óta ismeretlen és felejthetetlen napokban, midőn a nemzetek Isten parancsára, józan ésszel jogokkal felruháztatnak, az emberiség méltósága, szabadsága és testvéri egyenlősége, melyekben eddigelé hallatlan mérvben részesültek, – megkövetelik, hogy szabadjon Magyarország egy nagyszámú, vitézségéről híres, hazafias és hívséges szerb lakosságának és polgárságának, – és a haza többi görög keleti hitvallású fiainak kívánatait és óhajait, velük született őszinteséggel és szerénységgel, előadni.

Világszerte tudva van: hogy a szerbek a magyar testvérek és törvényes királyaik által behivattak; még IV. Béla és a tatárpusztítás idejétől fogva, Zsigmond, Albert, Mátyás és Ulászló, és különösen I. Lipót alatt; a kül- és belellenségek által rettenetesen elpusztított, elnéptelenedett és véginségre juttatott honba költöztek be. Ezen beköltözésnek következő föltétele vala: hogy a szerbek tartoznak ezen hazát a közös ellenség ellen erős karjaikkal megvédeni. A fölemlített meghívólevelek, a későbbi privilégiumok által, – nevezetesen a boldogemlékű I. Lipót császár és magyar király 1690, 1691 és 1695-ben, I. József 1706-ban, Károly, VI. osztrák császár és III. magyar király 1713, 1715 és Mária Terézia 1743-ban által adományozva és az 1790–91. évi országgyűlés 27. törvénycikk és későbbi törvények által is megerősítve, azután Albert király 1439. évi 25. cikke, Mátyás V. dekrétumának 3-ik, II. Ulászló II-dik dekrétumának 45-ik, II. Lipót 1790–91. évf. 27. cikkei által, szent császári és országos ígéretek útján adatott: hogy a szerb nemzet hitvallása és nyelve tekintetében független és teljesen biztosítva lesz, hogy a maga kebeléből, mint a nemzet feje, egy deszpotával bírand, és nemcsak vezéreket, alvezéreket, metropolitákat, mint az egyház fejét, püspököket és lelkészeket, hanem saját hatóságait is megválaszthatja; az egyházi tizedtől mentek lesznek; hogy nemzeti dolgait általában, nevezetesen: egyházi, iskolai, kolostori, nemzeti elidegenít-

hetlen és későbbi alapítványait, saját nemzetgyűlésük és saját udvari kancellária által igazolhatják.

Hogy a szerbek a maguk részéről a szerződés föltételeit híven teljesítették, hogy eddig bátorságuk és a császár és haza iránti hűségük által mindig kitűntették magukat, s hogy ezen haza terheiben és áldozataiban aránylag többet vettek részt mint a jogokban és javakban, – bizonyítja a történelem: multjuk és jelenük; bizonyítják a multa nézve a Páristól Moszkváig, a Balkántól Berlinig terjedő harcmezőn szétszórt hős vitézek csontjai, – bizonyítja a jelenre és kezeskedik a jövőre nézve a többi közt azon nevezetes és rendíthetetlen szuronyfal, mely hazánkat az Adriai-tengertől Oláh- és Oroszorszáig védőleg őrzi és mely vitézeinek legnagyobb száma ezen nyelv és hitfelekezetből való.

Azonban ezen nemzetnek adományozott nyilvános és szent ígéretekéből sok teljesíttetlen maradt, némelyek nyilvánosan vagy hallgatólag visszavétettek, s mindezekből árnyékként megmaradt az úgynevezett nemzeti gyűlés, mely ritkán, bizonytalanul, sokszor egy félszázadban alig egyszer hivatott össze, és akkor is ezen nemzet nagy kárára, az egyház és lelkészek az iskolák és tanítók, a nemzeti alapítványok és nyelv ügyeinek kizárásával, a metropolitaválasztás jelentéktelen választására korlátozva.

Noha most a többi nemzetek uralkodóiktól olyan jogokat kérnek és kapnak, amilyenekkel eddigelé nem bírtak; mindazonáltal a szerb nemzet és a többi görög keleti hitvallású állampolgárok a haza boldogságát és szerencséjét törekvésük legfőbb alapjául tekintik, melyek csak közegyetértéssel és egyetemes erővel egy célra törekedve érhetők el; – ezt szem előtt tartva, ilyen lelkesedésükben a haza iránti legőszintébb ragaszkodásukat, honfitársaikkal szemben testvéri egyetértést és a legszorosabb köteléket, a drága magyar testvérek iránt nemcsak megmutatni óhajtják – hanem az államegység érdekében szívesen elismerik a magyar nyelv és nemzetiség elsőbbségét az összes közálladalmi és közhazai viszonyokban; nem kérnek különös új, de a néhai jogok és előjogok, melyek nekik valaha megígértettek és adattak, szoros teljesítését sem, amelyeket nemcsak mindenkor kiérdemeltek, hanem most is igazság szerint megérdemelnek.

Óhajaik és kívánataik tehát a következők:

1. a szerbek készséggel elismerik Magyarország összes közálladalmi és közhazai viszonyaiban a magyar nyelv és nemzetiség elsőbbségét, de viszont kívánják és óhajtják: hogy az ő nemzetiségük [narodnost] is elismertessék, valamint nyelvük szabad használata összes ügyekben és tanácskozásaikban az egyházi nyelv egyházi szolgálatukban, törvénnyel megerősíttessék;

2. hitfelekezetünk függetlensége, szabadsága és a többi keresztény vallásokkal való kölcsönös egyenlősége biztosíttassék; egyházunk, iskoláink, közmű-

velődési intézeteink elidegeníthetetlen alapjaink és egyéb nemzeti alapítványaink szabad és független szervezése és igazgatása a nemzetgyűlés által;

3. hogy jövőben egy püspökség sem maradjon az előírt kánoni egy éven túl betöltetlenül; és ennek értelmében a bácskai püspökség azonnal, még a nemzetgyűlésünk egybegyűlte előtt betöltessék;

4. hogy zárdáink szerzeményei törvényileg biztosíttassanak, és elvett birtokaik visszaadassanak, rendeltetésük és kezelésük módja a nemzetgyűlés által allapíttassék meg;

5. hogy elsőfokú (consistorium) és följebbviteli (appellatorium) szentszéki bíróságainknál, aránylagosan a világi rendből is óhítú ülnökök alkalmaztassanak döntő szavazati joggal az összes ügyekben, melyek, mint annakelőtte szerb nyelven tárgyalandók;

6. hogy a keleti hitfelekezet minden támadás ellen, de különösen az unió és propaganda ellen biztosíttassék, és az erőszakkal vagy álnokul elvett szentegyházak a görög keleti nemzetnek azonnal visszaadassanak;

7. hogy a nemzetgyűlés, egyházunk újévnapján, évenként szeptember 1/13-án, állandóan és minden előleges felsőbb engedély és összehívás nélkül Újvidéken, legtekintélyesebb hitközségünkben, megtartassék és az ezen gyűlésre küldendő képviselők választásában mindazok résztveendnek, akik a párbért megfizették;

8. hogy ezen nemzetgyűlés minél előbb, a mostani országgyűlés feloszlátása előtt, de mindenesetre a jövő országgyűlés összehívása előtt, – egybehívassék és erre a világi rendből 100, az egyházból 25, a határőrvidékről 50 egyén megválasztassék; az utóbbiakból 20 katonai és 30 polgári; Dalmáciában pedig 10 egyén;

9. a nemzetgyűlés feljogosíttassék nemcsak az érsek és püspökök, hanem iskoláink főfelügyelőjének és a nemzeti, valamint iskolai alapok kezelőinek választására, kik felelősség mellett számadásaikat az egyik gyűléstől a másikig haladéktalanul betérjeszteni tartoznak;

10. nemzetgyűlésünk ülései nyilvánosak legyenek; jogköre és tárgyai és egész szervezete, a legközelebbi gyűlésen kidolgoztassanak és az országgyűlésen törvénybe vétessenek;

11. hogy érsekünknek és püspökeinknek az országgyűlésen rang és kor szerint szavazati joggal, – a római katolikus érseknek és püspökök sorában, hely adassék;

12. hogy az 1792. évi 10. és 1844. évi t.-c. értelmében a legfelsőbb és felsőbb állami hivatalokban, valamint egyéb törvényhatóságoknál és kinevezéseknél nemzetünk alkalmas egyénei méltó tekintetbe vétessenek, – és a jelenlegi körülmények között tényleg alkalmaztassanak is;

13. a kikindai és tiszai kerület feljogosíttassék, közismert érdemeik fejében, szavazati joggal bírót követeket az országgyűlésre küldeni;

14. hogy a határőrvidéken az összes egyházi és iskolai ügyek, az igazgató alkalmazása, a nemzetgyűléstől függjenek, egyébiránt a katonai határőrvidék politikai tekintetben a királyság többi részével egyenlővé tétessék: eszerint a határőrvidéken is megszüntetendő a feudális kötelék, amint ez a királyságban urbéri tekintetben a népnél meg is szüntettetett, és hogy a határőr, az általa művelt földre tulajdonjogot nyerjen és mindazon szabadságokban részesüljön, melyekkel a királyság többi része, az új törvények folytán bír;

15. hogy katonai szolgálat tekintetében a határőrök csak tényleges szolgálat esetén essenek a katonai törvények alá, és ezen szolgálatban is mindazon jogokat bírják és élvezzék, melyekkel a királyság többi részében a nemzetország az új törvények alapján bírni fog; nevezetesen a tiszteket önmaguk választ-hassák, annál inkább, mert a fegyver alatt szolgáló népünk ezt a jogot a privilégiumok folytán annak előtte már gyakorolta volt, mely azonban idők folyamán elvétetett;

16. hogy az 1844. évi 3-ik törvénycikk, mely a római katolikusoknak más vallásra való áttérésére, és a vegyes házasságokra vonatkozik, a mi hitfelekez-tünkre is törvényileg kiterjesztessék.

Meggyőződve lévén, hogy dicsőségesen országló kegyelmes uralkodónk, a hon jelenlegi loyalis kormánya és törvényhozó testülete a felsorolt, valóban mérsékelt és jogos óhajainkat és kívánatainkat kegyesen meg fogják hallgatni és nemsokára teljesíteni, – mi is szent biztosítással alázatosan megígérjük: hogy teljes szívvel és lélekkel, vagyonunkkal és pénzünkkel, utolsó csepp véréünkkel mindenkor igyekezni fogunk, hazaszeretetet és kegyelmes királyunk iránti hűség tekintetében, a szeretett haza körüli sok érdemet szerzett őseinket, – nemcsak követni, hanem őket felül is múlni.

A szerb és egyéb görög keletiek hitközségének Újvidéken 1848 március 15/27-én tartott üléséből.

Ezen újvidéki pontokat egy szerb küldöttség 1848 április 8-án a pozsonyi országgyűlésnek beterveztette, melyben Kossuth kijelentette, hogy a közszabadságnak az értelme: a hon összes lakosait nyelv- és valláskülönbség nélkül a közszabadságok áldásában részesíteni. Szerinte az ország életében a magyar nyelv képezi az egységes kapcsolatot, de minden nép belügyeiben és egyházában a maga nyelvét szabadon használhatja. Ezzel szemben Sztratimirovits György, a küldöttség egyik tagja István nádornál a régi szerb privilégiumok visszaállítását követelte, Kossuthnál pedig a magyarországi szerbeknek „nemzetnek” való elismerését, mit Kossuth elutasított. Sztratimirovits erre kijelentette, hogy akkor másutt fogják vélt jogaitak keresni, mire Kossuth ingerülten odavetette: „akkor kardjaink fognak dönteni”.

[Zimony], 1848 március 31.

*Bán Mátyás szerbiai emisszárius levele Knityánin Petrovics István,
szerbországi államtanácsoshoz.*

Ugyanazon napon, mikor Zimonyba mentem, ide mintegy 800 ember érkezett meg. Nem a zimonyi zavargások okából jöttek ide, hanem azon hírré, hogy a szerbek a törökökkel harcba elegyednek, kik esetleg az osztrák határt is megtámadhatnák. Érkezésem után másnap helyben népgyűlés tartatott, melyen sokan vettek részt . . . elhatározatott, hogy Szlavóniához és Horvátországhoz csatlakoznak, hasonlóan a többi szerémi városokhoz. Végül régi tisztviselőkből és polgárokból álló bizottság választatott meg ellenőrzés céljából.

Zimonyból Újvidékre utazva, több határőrvidéki falun keresztül utaztam, mindenütt kiszállva . . . Szerbia jóléte, a fejedelem a jelenlegi osztrák állapotok felől kérdezősködtek s aziránt, hogy mit kellene nekik mostan követelniök. Rövid kérvényt szerkesztettem részükre, melyben a következő kérélmeket soroltam fel: 1. a robot megszüntetése; 2. a monopoliумok megszüntetése; 3. az adó leszállítása; 4. csak szerbek lehetnek határőrvidéki tisztek és egyéb előljárók; 5. az összes [határőrvidéki] ezredek egy főhadparancsnokság alá helyeztessenek, mely a határőrvidéken állítandó fel; 6. a határőrök kizárólag a végvidéken szolgáljanak; 7. iskolai és egyházi ügyeik a szerb nemzetgyűlés által igazgattassanak; 8. a föld tulajdonjogukat képezze; 9. hogy mindaz, amit a horvát és szerb városok a határőrvidék érdekében kérelmeznek, megadassék. Ezen követeléseket minden falu Zimonyban fogja benyújtani . . .

Újvidéken a legnagyobb izgalom uralkodik; a szerb nemzeti szellem kifejlődött; ajánlólevelem volt azon legelőkelőbb férfiakhoz, akik ott nemzeti szellemben vezetnek, illetve Popovits Márkhoz, egy gazdag polgárhoz. Írni fog Önnek Újvidékről. Egy nappal a főgyűlés előtt érkeztem meg, melyen az újvidéki követelések megállapítottak és a Bécsbe induló bizottság megválasztatott. Rávettem néhány vezető egyént, hogy kérvényük pontjai közé a határőrvidékiek fentebb említett kérélmeket is vegyék fel, ami meg is történt . . . Másnap ezek engem megvendégeltek; másról sem beszéltek, mint a nemzetiségről, Ausztriáról, a horvátok patriotizmusáról, Sszerbiáról, a magyarok elleni ellenszenvről. Általánosan hiszik, hogy a szerbek és horvátok a magyarokkal harcba fognak elegyedni. A népgyűlésen egyhangúlag elhatározták, hogy a pontokba foglalt követeléseiket vérükkel is készek megvédeni. A nemzeti gárda már szervezve van . . . A legnagyobb meglepéssel távoztam el Újvidékről. Zimonyba visszautazva, nem az előbbi, hanem más úton mentem vissza; hogy ott is a pontozatokat terjesszem. Itt vagyok most Zimonyban és este

gőzhajóra ülök Zágráb felé . . . A mozgalom már a falukra is átcsapott. Sajnálom, hogy nem vittem magammal több arcképet a fejedelem és a Karagyorgyevitsékről szétosztás céljából, de vettem most magamnak Dalmácia számára.

Bán Mátyás a belgrádi kormány titkos megbízottja volt, hogy Dél-Magyarország, Bosznia, Dalmácia, Montenegro felkelését előkészítse és a horvátokkal a magyarok elleni szövetséget megkösse.

*

Pest, 1848 április 17.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök a péterváradai főhadparancsnokságnak meghagyja, hogy a határőrvidékről bizalmiférfiakat küldjön a kormányhoz.

A magyar minisztérium főhajtása oda lévén irányozva: hogy a határőrvidék összes lakóinak nyugalma és közjóléte az alkotmányos szabadság s nemzetiség oltalma alatt mindinkább felvirágozzák, és ők azon jótékony rendelkezések által, melyeket a közelebb alkotott törvénycikkelyek a haza minden polgárára egyaránt árasztanak, az országos szorosb kapcsolattal fűzessék, azon minisztérium határozatából e főhadi kormányzéseknek ezennel meghagyatik: miszerint a hatósága alatt levő illető határőrvidéki ezredeket oda utasítsa, hogy a határőrvidéki érdekek bővebb kifejtése végett Budapestre, a minisztériumhoz haladék nélkül két-két követet küldjenek.

*

Óbecse, 1848 április 24.

Than János kincstári tisztartónak Batthyány miniszterelnökhöz a magyar anyakönyvek elégetéséről szóló jelentéséből.

Hazánk ez alsó vidékein a nép között mételyként elterjedő szerb vagy illyr propaganda okozta, hogy . . . a magyar nyelven szerkesztett és egyházaikban őrzött anyakönyveket nyilvánosan elégetni s az illyr zászlót kitűzni merészelték . . . Ma pedig itt [1848 április 24.] reggeli 6 órakor mise után hasonló merényletet követtek el a magyarság ellen, részint idegen, részint idevaló

kabátos izgatók által felingerült szerb ajkú népség, melynek felizgatására leginkább azon ürügy használtatik, *mintha szerb atyámfiai vallását és nemzetiségét a magyar nemzet eltiporni szándékoznék*; . . . az egész szennyes *propagandának a célja: tökéletes separatizmus*, melybe a bánsági és bácsmegyei szerbeket is bevonni iparkodnak . . . Az óbecsei póstamester panaszos jelentése szerint az is kiviláglik, hogy Zágráb-, Belgrád-, Karlovitz- és Újvidékről számos levelek, nemkülönbén szerb hírlapok több egyéneknek, az óhitű papságnak úgy a kerületi, mint a bánsági községeknek minden előfizetési és póstadíj nélkül küldetnek . . .

A kerületi kapitány megcsökkent törvényhatósági tekintélyével alig leendő képes háborgó hitsorsosait békés egyesülésre bírni.

*

Buda, 1848 április 27.

István nádor és a miniszterelnök értesítik Bács vármegyét Csernovits Péternek királyi biztosul való kinevezetéséről.

Bácsmegye közönségének!

A Torontál megyében kiütött lázongás ügyében Csernovits Péter temesi gróf és főispán ezennel teljhatalmú királyi biztosul kineveztetvén, a jelen megbízó levélnél fogva felhatalmaztatik s utasítatik: hogy magához vevén a szükséges fegyveres erőt azonnal a lázadás helyére kimenjen; a lázadást lecsillapítsa, s ha szükség fegyveres erővel elnyomja, a rögtön ítélő bíróságot mindazon hatóságokban, hová a lázadás vagy elterjedett, vagy elterjedése valószínű, rögtön kihirdettesse; s annyi helyütt a mint szükséges, azonnal össze is szerkezhesse; a bujtogatók, lázítók s lázadók a törvényes rendnek felforgatói, a törvényes hatóságok elleni feltámadók s a személy és vagyon bátorság és az ország békéjének megháborítói ellen rögtönös vizsgálatot tevén, és tétetvén a bűnvád alá esőket, törvény értelmébeni szigorú büntetés végett a rögtönítélő bíróságoknak személy válogatás s polgári állásra való tekintet nélkül azonnal átadja s átadassa; a hatóságokat szükséghez képest felfüggeszthesse; nemzetőrséget állíthasson s feloszlatthasson, szóval mindazt tehesse és tétethesse, mit a közcsend, béke, személy vagyonbátorság helyreállítása s a bűnösök megbüntetése kívánand. Ezen megbízása a nevezett biztosnak nem csak Torontál megyére, hanem mindazon hatóságokra kiterjesztetetik, melyekben a torontáli lázadás elterjedése s összeköttetései tekintetébül eljárni szükségesnek

tartandja, s azért mindazon polgári és katonai hatóságok, melyeket jelen megbízatása következtében felszólítand; a legszigorúbb felelet terhe alatt utasíttatnak s köteleztetnek, hogy a nevezett királyi biztos, temesi gróf és főispán parancsait gyorsan és pontosan tellyesítsék és mindennemű rendeleteinek engedelmeskedjenek; törvényes büntetés terhe alatt másképp nem teendvén.

Kelt Budán, 1848 április 27-én.
István, m. k. nádor,
helytartó.

G. Batthyány Lajos
m. k.
P. H.

Szemere belügyminiszter ajánlotta István nádornak Csernovits Péternek temesi főispánná és gróffá való kinevezését.

*

Crepaja, 1848 április 28.

A németbánsági határőrvidéki ezred kívánságai.

A németbánsági ezred szerb határőreinek óhajai.

1-ször. A szerb név és nemzetiség törvénnyel elismertessenek és biztosítsanak, azaz: a szerb nemzet saját igazi genetikus „szerb” nevén neveztessek és a szerb nemzeti nyelv – ahol szerbek laknak, összes nyilvános, bírósági, katonai, egyházi és iskolai ügyekben, cyrill írással – használtassék: miképen erre jogunk volt deszpotáink és vajdáink idejében. 2-ször. Jogunk legyen magunknak vajdát (deszpotát) választani a katonai rendből, régi jogunk alapján, mellyel ősienk régibb időkben éltek, amikor a különféle házból származó királyok Magyarországon uralkodtak; s hogy a szerbek tényleg a fentemlített joggal bírtak, világosan bizonyítják a hazai történet; az 1498-ik évi 22-ik és 1507-ik évi 5-ik magyar törvénycikkek, továbbá a volt szerb vajdák nevei, melyek a szerb nemzet ajkán és szívében még ma is élnek: ú. m. Brankovits Vuk azaz Zmáj Vuk deszpot, Angela anya és fiai György és János, Jelena deszpotné. Styilyánovits István és Csarnojevits János. A szerb nemzet ezen joga a zivataros idők folyamának szerencsétlen eseményei által elveszett, de Csarnojevits átköltözésekor boldog emlékü I. Lipót császár által megújítottak 1691 aug. 21-én: „Promittimus vobis, servata imprimis religionis suae, eligendique Vajvodae libertate privilegiis et juribus exemptionem ab omni onere publico etc.” 3-ször.

A szerb vajdasághoz (deszpotasághoz) tartozzék régi jogaink alapján Szerémség, a Bánság (a kikindai kerülettel és a hozzátartozó határőrvidéki ezredekkel) Bácska a becsei kerülettel és csajkás zászlóaljjal, Styilyánovits István baranyai deszpotasága, beleértve úgy a katonai mint a polgári községeket. 4-szer. Ezen szerb vajdaság nyelvünk és nemzetiségünk egysége érdekében állandó szövetségben legyen az egyesült három királysággal, Dalmácia, Horvátország és Szlavóniával, – és az említett három egyesült királysággal egy közös felelős független minisztériummal bírjon, mely a kimondott jogegyenlőség elve szerint, felerésztt görögkeleti szerb nemzetünk egyéneiből álljon. 5-ször. Vajdánk a görög keleti hitfelekezethez tartozó szerb egyén legyen, kit a nemzet képviselői választanak, a katonai rendből. 6-szor. Deszpotovinánk egész területén szerb hatóságok állítandók fel, s melyeket még boldog emlékü I. Lipót császár az 1691. évi kiváltsági diplomájának 24-ik pontja értelmében elismert. 7-szer. Engedtessek meg, hogy nemzeti kongresszusunkat másodévenként megtartsuk, melynek elnöke a vajda legyen, alelnöke a karlócai érsek. 8-szor. A három egyesült királyság bánja egyszer a horvát nyugati vallásfelekezettől választandó s ennek halála után a keleti hitfelekezethez tartozó szerb egyén.

Helyi sérelmi panaszok.

9-szer. Az eddigi katonai bíróságok megszüntetendők s helyükbe polgári bíróságok vezetendők be. 10-szer. Mindenkinék a birtokolt földre a tulajdonjog megadásék, s minden különbség nélkül minden határőrvidéki lakos földet vehessen és eladhasson, a katonai rendszer megszüntetendő és a házközösség feloszlátandó. 11-szer. A bíróságok tárgyalásai nyilvánosak és a bírók felelősek legyenek. A Mária Terézia féle büntetőtörvény, a mai idők szellemének megfelelő jobb törvénnyel felcserélendő. 12-szer. Joga legyen minden községnek községi főnökét, valamint bíróját, úgy az eddigi századok székhelyein, valamint a század kerületében fekvő községekben, továbbá a főhatóságoknál saját köréből megválasztani; továbbá a hatóságoknál a békebírókhoz, egy, a felsőbb bíróságoknál a szükséghez képest több vizsgálóbíró a polgári rendből alkalmaztassék. 14-szer. A vesztegzárak megszüntetendők, az útlevíl- és rendőri ügyek egyesítendők, és az eddigi kizárólagos jog, mely szerint jelenleg csakis egyes törvényes határvámok jogosultak mindenféle áruk behozatalára, az összes harmincadhivatalokra kiterjesztendő. 15-ször. A császári robot és jobbagység eltörölendő. A községi közmunkák csak a községi közszükségletekre szorítandók. 16-szor. A kereskedelem, ipar, tanulás, szólás és sajtó teljes szabadsága; hogy ilymódon gyermekeink is külföldön tanulmányaikat végzhessék. 17-szer. Alkotmányos községeket a szabadság és nemzetiség alapján. 18-szor. A községi pénztárral való szabad rendelkezést községi bizottság útján,

minden felsőbb engedély nélkül. 19-szer. A halászati bérlet beszüntetendő, épügy az erdőké, a réteké, s a községi erdőkkel és rétekkel egyesítendő, a községi erdészek pedig választás útján alkalmazandók. 20-szor. A védelmi adó (Schutzsteuer) megszüntessék. 21-szer. Mint eddig, úgy ezután is tilos legyen a zsidóknak a határőrvidéken letelepedni. 22-szer. A só ára leszállíttassék. 23-szor. A révek Idivoron, Szakulán és a többi községeknél megszüntetendők és hidak építtessenek harmincadadó nélkül. 24-szer. A katonai uralom csakis a ténylegesen szolgáló katonákra terjesztendő ki, de ha a hadköteles szolgálton kívül otthon tartózkodik és kihágásokat követ el, fölötte a polgári hatóságok ítélkezzenek. 25-ször, hogy idegen tiszték a határőrvidékre ne küldessenek, hanem a szerbek közé szerb nemzetiségűek, s minden fokozatra csakis a határőrvidéken született tiszték neveztessenek ki. 26-szor. Szüntessék meg a pancsevői kórház részére szolgáltatandó élelmiszerszállítás és a katonákat az orvos saját községében gyógyítsa. Ami pedig a kórházi épületet illeti, arról magunk tartozunk gondoskodni, amit szükségesnek vélünk. 27-szer. A borcsai és óvcsai községek azt kérik, ha bevetett földjeiket az árvíz ellepi, mindenkor az adó elengedtessek, valamint azon községeknek, kiknek termésit a jég elveri. 28-szor. A közönséges bűnösök, melyek többszörös ihletés után sem térnének meg, közóhajra az ilyen bűnös személyek a hazából kiüldözendők. 29-szer. Hogy a határőrök nem kötelesek hazájukon kívül – kivéve saját tűzhelyeiket – harcolni, s ilyen háborúktól fölmentessenek, de ha szükséges, akkor tűzhelyeikért harcoljanak s támadók és ellenségeik ellen védekezzenek.

A németbánsági határőrvidéki ezredben levő szerb görög keleti összes hitközségek teljhatalmú képviselőinek április 16/28-án 1848-ban Crepaján tartott üléséből.

A crepajai gyűlésen a németbánsági határőrök képviselői is a szerb vajdaság felállítását követelték, továbbá a horvátokkal való szövetséget. A határozatok éle az osztrák uralom ellen is irányult, valamint a zsidók ellen, – utóbbiak ellen maga Rajacsits érsek nem egyszer tiltakozott.

*

1848 május 4.

A határőrvidékiek felhívatnak, hogy ne féljenek a magyarok támadásától; és ne higgyenek ellentétes rosszakaratú koholmányoknak.

A bánsági határőrvidékről Szent György napja előtt 1848-ban.

A mi határőreink a császárért és a hazáért a legnagyobb lelkesedéssel indultak el a harctérre. Némely rosszakaratú egyének a határőrvidék lakosai

közt azon hírt igyekeznek elterjeszteni, hogy a határőrvidéki katonaság azért vittetett el a határőrvidékről, hogy ily módon a magyarok a szerb nyelv és nemzetiséget könnyebben elnyomhassák és saját nyelvüket oktrojálhassák; s ha a nép ezt békésen nem fogadná el, a magyarok ezt fegyverrel is keresztül-viszik majd.

Így azonban csak az beszélhet, aki nem ismeri a határőröknek nyelvük és nemzetiségük iránti forró szeretetét s aki nem tapasztalta a határőrvidék rettenthetetlen erejét és hatalmát.

El kell azonban ismernünk, hogy a magyarok nem lévénnek tekintettel a nemzetiség és nyelv megőrzését illető történelmi emlékekre, melyek minden nemzetné ezek hirdetői, – a legújabb időben a magyar királyságban lakó többi nemzetekre természetellenesen és óhajuk ellenére nyelvüket rájuk erőszakolni akarták, de az iménti, sok kerületben előforduló esetek, melyekben a szerb nép lakik, – meggyőzhették a magyarokat, hogy a természet ellen mit sem lehet cselekedni.

Távol állunk azon gondolattól, hogy a magyarok még álmukban is arra gondolnának, hogy nyelvüket a határőrvidéken bármily módon, legkevésbé erőszakosan fegyverrel bevezessék. A határőrvidék lakossága nem rokonszenvezik velük s a határőrvidék, eltekintve a harctéren levő ezredektől, – még oly erős, hogy mindenkor képes nemzetisége és nyelvének ellenségeivel szemben 150.000 embert védelmül felállítani és tetteleg megmutatni, hogy nem könnyű a nemzet legszentebb dolgaival játszani.

A magyar nyelv egész Európában sem talál rokonszenvre; a magyaroknak tehát azt a tüzet kell eloltaniok, melyet szenvedélyükkel felidéztek, s ahogy nekünk tűnik, eloltani óhajtanak is, s nem hogy erővel – nem tudom milyennel és honnét, – a határőrvidéket megtámadják.

Ezért véljük, hogy a határőrvidékieknek nincs okuk félelemre, s ezért mindefféle kigondolt veszélyeknek ne adjanak hitelt, hanem otthoni dolgaikat békésen végezzék; a nemzetgyűlésen pedig minden kétségen kívül a nemzet ezen életkérdése is tárgyalatni fog.

*

Pest, 1848 május 7.

Szemelvény Ignjátovits Jakab „A Szlávok Magyarországon” c. cikkéből.

Már előbb is megírtuk, hogy oktalan és káros volna, ha a horvát–szlavyon királyságok Magyarországtól elszakadnának. De most, amikor azt látjuk, hogy a bácsmegeyi, bánási és a határőrvidéki szlávok, kiknek lakóhelyeit semmiféle természetes határ sem választja el és akik századok óta magyar földön a magyar

szent korona alatt élnek, Horvátországhoz akarnak csatlakozni és a magyar anyaföldtől elszakadni, hogy egy délszláv királyságot felállítsanak; – mi az ilyen törekvést egyenesen államellenes hazaárulásnak nyilvánítjuk:

. . . Kijelentjük, hogy a szláv népeknek Magyarországtól való elszakítása a régi nemzetszerződéseknél egyoldalú megsértése, *olyan polgárháborút idézhet elő, mely a nehezen szerzett szabadságot megsemmisítené*, mely mindkét félre fölötté káros volna, s mely a ránk leselkedő külső ellenséget, és a szabadságírtó orosz ostorait hazánkra szabadíthatná, – az elnyomott szabadság és a kiontott polgári vér átka, örökké fogják azok neveit kísérni, akik a felizgatott nép tömegébe szikrát vetettek és a polgártársak és testvérek közt a harcot lángra lobbantották . . .

Óhajtjuk . . . hogy [a magyar] minisztériumba olyan férfiak kerüljenek, kik azon népeket is képviselendik, amelyek a magyarokkal Magyarországon együtt laknak és velük egyenjogúak. – Ezen cél elérésére azonban nem szükséges a kardot hüvelyéből kihúzni.

Ezen cikk a Budapesten megjelent Szveobste Jugoszlavenszke i Szrbszke Nardone Novine c. szerb lapban jelent meg. A cikk szerzője Ignjátovits Jakab, a későbbi nagy regényíró volt, a lap kiadója pedig Pávlovits Tivadar. Ignjátovits jóslata beteljesedett; a kivírt szabadság elveszett, a szerb vér hasztalan folyt és az orosz ostor Magyarországon megjelent.

*

Zombor, 1848 május 9.

Bács-Bodrog megye közönségének felhívása a felállítandó nemzetőrség iránt.

Felhívás a nemzeti őrsereg ügyében.

Minden jólelkű hazafinak legfőbb óhajtása az, hogy a hazában béke uralkodjék, minden embernek személye és vagyona bármely rosszlelkű megtámadók ellen biztosítva legyen. Hogy mindenütt fegyveres katonák őrkdjenek a közbátorság felett, ez nem lehet, mivel ez sok költségbe kerülne. Ha mindenütt a becsületes és vagyonnal bíró polgárok magok között egyesülnek, nem egyébert, minthogy a rossz szándékúakat a lopásban, rablásban, békezavarásban akadályozzák, ez már majdnem maga elegendő arra, hogy a mások vagyona után törekedő gonoszlelkűek minden tetemes kicsapongástól visszatartóztatva legyenek, azaz hogy a békés polgárokat ne károsítsuk.

Evégből intézkedtek a hon Attyái, hogy más országok példájára a jólelkű polgárok maguk között egyesüljenek, azaz helységenként őrsereget alakítsanak, mely – mint a belügyminiszter úr rendeletében írva van, – „az ország határain túl nem vitetik, feladata lévén, nem külső ellenség, de belső rendtelenségnek ellentállani;” – szomorú dolog volna, ha e hazának bármely polgára kivonni akarná magát e hazafiúi kötelesség alul, – a hazaszeretet sugallja mindenkinek, hogy ezen egyesülésben részt vegyen. Ha az őrsereg életbe lép, az állandó katonaság száma kevesbítetni fog és ekkor kevesebb fog katonászkodni, másrésről az összes adómennyiség a hadügyre nézve lejobb fog szállíthatni.

Azért ne ütközetek meg azon megyebeliek e szeretett hazának fiai, midőn felszólítanak benneteket, hogy az őrseregbe irassátok be magatokat; ha be lesztok írva, nem történik véletlek egyéb mint az, hogy a személy és vagyonbátorság fenntartására egyesültetek és a gonosz szándékúakat a kicsapongásoktól visszatartóztatátok!

Bács-Bodrogh megyének 1848-ik május 9-ik sa következő napjain tartott bizottmányi üléséből.

Kiadó
Piukovits Ágoston
főjegyző.

*

Újvidék, 1848 május 11.

Csernovits Péter királyi biztos kiáltványa a szerb néphez a törvényes rend fenntartása érdekében.

Drága szerb nemzet!

Azon rettentő gyalázatosságok és túlzott kihágások, melyek a kikindai és óbecsei kerületekben gyilkosságok, pusztítások, gyujtogatások és rablások alakjában mutatkoztak, közfeltűnést keltettek. Magas kormányunk a békét és közrendet óhajtván helyreállítani, valamint minden lakosnak életét és vagyonát biztosítani, jónak találta evégből engem rendkívüli királyi biztosnak kinevezni. Ezen fölszólítás folytán szent kötelességemnek tartottam, azonnal az említett helységekbe, a nép közé leutazni, a nép közt járni, hogy ezen nagy rámbízott föladatomnak megfelelhessenek. Hála a gondviselésnek, mely engem ezen ügyben vezetett, s hála a jóérzésű lakosoknak és fajtársaimnak, akik szeretettel és segítségükkel fáradozásaimat megkönnyítették: föladatomat gyorsan és sze-

rencsésen megoldottam. Az eset megvizsgáltatott; a bűnösök, a gyilkosok és fosztogatók érdemleges büntetésüket elnyerték, a béke helyreállított és a lakosság biztosítva van. S örülök rajta, hogy ezen zavargások, mely csak a helyi szerencsétlen elégtelenségnek szüleménye volt, valamint a börtönből kibocsátott raboknak tulajdoníthatók, nem képesek az egész szerb nemzet nevét beszennyezni. Ezzel azonban kötelességeimnek csak egyik része teljesített. A másik, az egész szerbségre sokkal fontosabb, még előttem áll. Az európai mozgalmak, a szabadság mindenütt való kihirdetése, az egész alkotmányos rend és kormányváltás hazánkban, a jogok és kölcsönös viszonyok megmásként és fölborítása, a szerbeket is arra inti, hogy magukról és jövőjükéről gondoskodjanak, s róla elmékedjenek. Nem igazi szerb az, fattyú szülötte volna fájának, akit ilyen rázkódások és átalakulások közepette, fájának jövője hidegen hagynak. És az a kormány, amely a szerbségnek ilyen gondjait és gondoskodását fáját illetőleg, rosszul fogadná, nem volna méltó saját nevére. Az új, szabadabban lélekvő kormányunk, melyet felséges királyunk, Ferdinánd kinevezett, teljesen meg van győződve ennek igazságáról; ismeri a kor szellemét és ebben saját nagy feladatát, óhajtja és kész a nemzet összes sérelmeit, melyek a volt elnyomó kormányzás hosszú évei alatt keletkeztek, orvosolni és a nemzetünk jogos óhajait a nemzettel egyetértően teljesíteni. Ezért a kormány a fentebb említett kötelességeken kívül arra is feljogosított, hogy még most is a nemzet egyes óhajait és kívánságait meghallgathassam, tudomásul vehessem és a kormány, valamint a nemzet közt közvetíthessek; a kormány engem a május 27-ére (g. k. 15.) kiírt szerb nemzetgyűlés királyi biztosává kinevezett.

A kongresszus, szeretett testvérek, bátorságról és hűségéről ismert szerb nemzet! a nemzetgyűlés az összes nemzetek szócsöve, ez az egyedüli alap, ahol egymással találkozhatunk, testvérként megölelhetjük egymást és szabadon mozoghatunk. Itt a helye valamennyinek és minden rendbeli szerbnek; itt vannak az érsek és a püspökök, a polgárok, a bátor határőri vitézek, büszkségeink; ide küldjétek egyházunk és nyelvünk minden vidékéről teljhatalommal megválasztott kiváló, értelmes nemzetüket szerető képviselőiteket, akik hivatva vannak többi testvéreikkel a nemzeti ügyekről és a szerbség jobb jövőjéről tanácskozni. Amit itt nemzetünk számára a mai körülmények között és helyzetünkben jónak találunk, az lesz az egész nemzet szava, s annak fogja minden szerb tartani is. Ez az egyedüli helyes út, amelyen az óhajtott cél elérhető. Nem kételkedünk benne, hogy mindazt ami jogos és igazságos, felséges királyunktól, akihez mindig hívek voltunk és az új létesített minisztériumtól, mely a szabadság, egyenlőség és testvériség alapján kezdett működni, meg ne kapnánk. Azonban úgy kell cselekednünk, hogy kormányunk teljes bizalmát megnyerjük és mi jogos óhajainkkal fölléphessünk.

Hogy minden szerb nevét, hitvallását, nyelvét és nemzetiségét szereti, az természetes. Jól tudom ezt én, mint született szerb, mert én is így érzek, s evvel dicsekszem is és büszkélkedem. Minden szerbnek kell, hogy kötelessége és édes óhaja legyen a szerbek legdrágább kincseinek, a szabadságnak és közjogoknak megőrzése.

De ha valaha szükség volt belátásra, mérsékletre és alkalmas ildomra, úgy igazán most van ennek leginkább helye annyi mozgalmak és tapasztalatok közepette. Mi tudjuk legjobban, mire van legjobban szükségünk, s mit lehet és mit nem lehet elérni. Azt is tudjuk, hogy a jó szó előtt, helyén alkalmazva, a vasajtók is megnyílnak. Ezért, szeretett testvérek! a józan ész, a mérséklet szelleme legyen fáradságos útunkon vezetőnk. Mutassuk meg az egész világ előtt, amint azt bátor testvéreink, a határőrök mindenkoron és a mai zavaros időkben is megmutatták, hogy szavuk és hűségük rendületlen. Ők valóban megmutatták, hogy méltók azon szabadságra és jogokra, melyeket óhajukra haladéktalanul elérendek. Az ilyen magatartás méltó a szerb nemzethez, melyet az ellenfél is kell, hogy megbecsüljön és tiszteljen. S én arra kérem az Istent, hogy annyi lelki erőt és egészséget adjon, amennyi szükséges, a szerbeknek Magyarországon jobb jövőjük megalapítására és Csarnojevits Arzén patriarch ősünk méltó utódjának vallhassam magamat*, akinek szelleme a magas égből szeretett szerb nemzetem dolgaiban engem vezessen, amint ő valaha a szerb népet kiváltságos jogokkal a mai hazájába, Magyarországra átvezette. Szeretet, egyetértés és általános bizalom vezessen minket s minden jóra fog fordulni, a mi és utódaink javára.

Adatott Újvidéken, 1848 május 11-én

Csarnojevits Péter,
temesi gróf, főispán és királyi biztos.

Csarnovits Péter királyi biztos ezen kiáltványával útját akarta állani a patriarcha által 1848 május 13-ikára összehívott szerb nemzetgyűlésnek és a szerb óhajokat a május 27-ikére egybehívott törvényes szerb kongresszuson óhajtotta tárgyalatni. A monarchia szerbjei azonban belgrádi befolyásra, a szerb vajdaság felállítását tűzték ki célul, miért Csarnovits kiáltványa siker nélkül elhangzott.

*

*Csarnovits Péter (szerbül Csarnojevitsnek írta magát) nem volt vérbeli utóda III. Csarnovits Arzén szerb patriarchának, aki sok ezer szerbvel a Balkánról a törökök bosszúja elől a XVII. század végén Magyarországra menekült. III. Csarnovits Arzén patriarcha öccse Mihály ugyanis elvette Korányi Annát és ennek első házasságából származó két fiát, Szirovicza Arzén és Györgyöt fogadta 1742-ben örökbe. De még az is kétséges, vajjon III. Arzén patriarcha ivadéka volt-e a szerb főúri Csarnojevits (Crnojevits) családnak, mert egyik pap kortársa és földije a Pastrojovits-családból származónak mondja.

Budapest, 1848 május 20.

Szemere belügyminiszter Torontál megye területére elrendeli a rögtönítélő bíróságot.

Miután újabban vett hiteles tudósítások szerint Torontál megyében a bujtogatók, lázítás és közbátorság elleni törekvés meg nem szűnik; miután a vakmerő törvényszegést és engedetlenséget, hogy annak példája a társasági viszonyokat ne veszélyeztesse, a leghatályosabban szükség megtorolni; – miután a törvény ellenállhatatlan uralmát megállapítani, a személy és vagyon biztonságot biztosítani, a megingatott közrendet helyreállítani és az országnak a békét visszaadni kötelesség, még pedig minden áron és rendkívüli eszközökkel is:

Ennélfogva rendeltetik:

Torontál megye tüstént rögtönítélő bíróságot állítand fel; azt gyors és pontos eljárásra és a legfelsőbb szabályok szoros megtartására utasítja, s fenállását a hatóság körében haladéktalanul kellően tudomásra juttandja.

*

Karlóca, 1848 május 20.

Sztratimirovits György segítséget kér Szerbiától Knityánin Petrovits István szerbiai államtanácsos útján.

Elérkezett az ideje annak, hogy a hegyek és vizek ne képezzenek határt és akadályt az egyvérű és egynyelvű testvérek közt s hogy valamennyinek, akik egy nyelven beszélnek, egy vallásfelekezetben az Istent imádják, egy célban egyesülniök kell. A karlócai események az időknek ezt a szellemét felismerve, ennek első folyamányai voltak; de hogy az óhajtott sikert elérhessük, szükségünk van a Száván-túli testvéreink egyetértő segítségére. – Ily értelemben fordultam Szerbia fejedelmi urához, s minthogy az Ön nemzetszeretete, erényei a szerb nemzet iránt közismertek, bátorkodtam Önt tisztelettel megkérni, hogy kérelmemet ő felségénél, az Ön hatalmas befolyásával elősegíteni kegyeskedjék. Gondolja meg, hogy eljött a pillanat a szerbek jövőjének megvalósítására, cselekedjék úgy mint igazi férfiú és igazi szerb.

*

Karlóca, 1848 június 3.

A karlócai nemzeti főbizottság felhívja a csajkásokat, hogy siessenek Karlóca védelmére.

Csajkás testvérek! – A sorsdöntő óra ütött! A magyarok Újvidékre indulnak, és az eszéki katonaság Karlóca ellen. Rövid idő múlva köztünk lesznek, hogy titeket megkínózzanak, megkötözzenek, úgy mint Becsén és Kikindán tették. Fogjátok-e ezt, ti szerb hős férfiak túrni? Fogjátok-e őket házaitekban keresztbefont karokkal megvárni, s nézni, mint öldösnek le titeket és a gyermekeiteket. Nem, soha. Ezért keljetek fel, fogjatok fegyvert, vagy akár mi a kezetekbe kerül, mindenekelőtt foglaljátok el az ágyukat, válasszatok magatoknak vezetőt, akikben megbíztok és azonnal siessetek Újvidékre, hogy az ellenséget eltiporhassátok. Erre hívunk fel titeket, parancsoljuk a nemzet nevében: ragadjatok fegyvert, most vagy soha!

A karlócai nemzeti főbizottág üléséből.

Br. Hrabowsky főhadparancsnok a szerb nemzeti bizottság ezen kiáltványa ellen tiltakozott, azonban sikertelenül. – A csajkások a felhívás folytán csapatostul jelentek meg Mollinary alezredek, csajkásparancsnoknál, fegyvereket és lőszerket kérve, hogy állítólagosan veszélyeztetett nemzetiségüket és vallásukat megvédhessék.

*

Pétervárad, 1848 június 6.

Csernovits Péter kir. biztos jelentése Szemere belügyminiszterhez a bácskai állapotokról.

Június 1-ső napján Pestről gőzhajón elindulván, ugyanaznap Bajára jöttem, hol a közelgő tisztújítás miatt némely mozgalmakat s könnyen kitörhető ingerültséget tapasztalván, ennek lecsillapítására a kellő rendelkezéseket megtettem, s miután a mozgalmak főbb vezetőit s élesztőit megleckéztettem volna, a csend fenntartására bizottmányt neveztem ki.

Innen másnap Almásra Rudits József bácsmegyei főispánhoz s vele június 3-án Szabadkára utaztam, melyet ugyan csendességben találtam, azonban a katolikus és óhitű lakosok között mind e mellett egyes szóváltások történtéről értesítettvén, az általam kinevezett ideiglenes csendbizottmánynak szoros kö-

telességül tettem, hogy egyetértőleg a tanáccsal, minden oly civódásokat, melyek a különböző hitű és nyelvű népek között a közcsendet veszélyeztető kitörésekre adhatnának alkalmat, keményen eltiltsa, s az ez ellen vétkezőket szigorú megfenyítés végett bíró elé állítsa.

Június 4-én estére Zomborba jövén, itten nagy néptömeg s a kiállított, de még eddig minden fegyver nélküli nemzetőrség által fogadtattam; másnap a csend fenntartására szükséges rendeleteket megtevén s ideiglenes csendbizottmányt kinevezvén, június 6-án Újvidékre megérkeztem. Istenem, micsoda állapotban találtam a dolgokat, arról holnap, mielőtt a dolgok valódi állásáról kiküldött embereim által értesülni fogok, azonnal tudósítani fogom sürgöny által miniszter urat.

*

Pétervárad, 1848 június 26.

*Csemovits kir. biztos jelentése Szemere belügyminiszterhez az újvidéki
mészárlásról.*

Ma reggel 8 órakor Újvidéken – éppen midőn a temesvári kongresszusra útnak indulni akartam – véres gyilkolás kezdődött, mely közel 11 óráig tartott. Az este néhány nemzetőr az ókéri táborból élelmi szerek összevásárlása végett Újvidékre bejövén, midőn némelyek ezek közül reggel azon vendégfogadóból, melybe magam is voltam, – vissza indulóba volt, a kocsi körül többféle lakosok egybegyűlvén, egymásnak szemrehányásokat kezdetek tenni; miből lárma kerekedvén, ennek hallatára és őket az ablakból eloszlásra szólítottam fel. Minek sikere nem lévén, két tanácsbelit elhivattam s nékik a nép szétoszlatását kötelességükké tettem. Az egyik tanácsnok azt tanácsolván, miszerint jó lesz a mára rendelt követválasztáshoz hozzá fogni, talán a nép ezáltal más gondolatra fog jönni; a minthogy csakhamar erre a lárma le is csillapodott. Alig egy félóra mulva azonban bizonyos Szabó János nevű magyar egy fegyveres szerviánust űzőbe vevén s azt többed magával vinni kezdvén, ezt a piacon nagy számmal egybegyűlt szerb nép meglátva, neki rohant a nevezett Szabó Jánosnak s őtet – miután a közellező sörházba magát behúzván, az ajtókat reá törték volna – a sörház udvarában agyonverték. Erre a harangok valamennyi toronyban, sőt hamarabb is félreverettek s elkezdődött a piacon nagy tömeg felbőszült nép által a magyarok gyilkolása. Én éppen a piacon lévén, elmentem a verekedés kezdetekor a nép közé s igyekeztem őket lecsillapítani, valamint a közébük küldött tanácsbeliek által is lecsillapítani; de célt nem értem. A

roppant lármára előjöttek a némelyek által pincékben rejtve tartott fegyveres szerviánusok s a nép közé vegyülve, miután a piacon magyar és német embert nem találtak, sorra indultak az utcákon, s a hol magyart találtak, agyon verték vagy agyon lőtték. Az öldöklésben szerepeltek a [szerb] nemzetőrök is, nemzetőri fegyvereikkel. Hányan ölettek meg mind együtt, még nem tudni; vagynak többen, kik részint – a holtakon kívül – halálosan meg vagynak sebesítve. Az ellenfél részéről csupán a legelején megvert szerviánus halt meg – mint hallom – sebeibe. A nép személy válogatás nélkül költözik át Péterváradra.

Fél tizenkettőre a csend helyreállott; Pichler Sándor, János dragonyos kapitány általam Ujvidékre parancsnoknak neveztetvén ki, katonasága által választó falat húzott a magyar és rác utcák lakócai között. Délután mind a magyar, mind a rác nemzetőrök a nevezett kapitány által fel vannak állítva, szintűgy egy század dragonyos is. Katonaság a Don Migueleken, Zanini 4 századon s két század dragonyoson kívül itt helyben több nincs. Mitevő leendek, minél előbb megfrom. Temesvárra írtam, hogy Vukovits és Zsivkovits püspök a kongresszusra ne talán megjelenő követeket pár napi béketűrésre bírják rá.

A belügyminiszter ezen jelentését Mészáros hadügyminiszterhez tette át, aki lakonikusan az iratra feljegyezte: „*Láttam és most mitsem lehet tenni.*” – Szemere belügyminiszter Hrabowsky péterváradai főhadparancsnoknak nyomban (június 28.) meghagyta, hogy „*a szerviánusok bűneit tovább tűrni nem lehet.* Ha itt idegen alattvaló fegyverrel jár, ha bujtogat, mint nyílt ellenséggel kell bánni, főbe kell lőni. Különbén is nagy része kóbor néphez tartozik. Ezt nem lehet tovább tűrni. Azt hiszem, a példa hatni fog, a tovább tűrés tehetetlenségünk jele.

Az újvidéki népnek parancsolhatnak az ágyuk. Két lövés az öldöklést lecsillapította volna, ha t. i. az több volt verekedésnél, vérengzésnél.

Az aldunai megyéket ha rendbe hozzuk és annyi erőnk lesz, Horvátország magában tehetetlen lesz és elveszti bátorságát.”

*

Újverbász, 1848 szeptember 17.

Beöthy országos biztos fegyverre szólítja fel Bács megye lakóseit.

Bácsiak! Nemcsak szabadságunk, de nemzetünk is meg van támadva. E földet, mellyet eleink kilenc száz évek előtt vitézségük által nyertek, mellyet vérünkkel annyit áztatánk, hol elődeink tetemei nyugosznak, el akarják rabolni.

E nemzet, hazaszeretetéről, az egész világ előtt ismeretes.

Ha szerette ezt eddig, még a föld szabad nem volt, a polgár tulajdonnal nem bírt, robotra, dézsmaadásra volt kárhozthatva;

Minél inkább szeretheti most, midőn a föld szabad, tulajdont bír; a testvériség, szabadság, egyenlőség, minden közfalat, amely részekre szaggatott mint, ledöntött.

Fegyverre tehát, kedves barátim, polgártársaim, mutassátok meg: hogy őseiteknek méltó unokái vagytok.

Tartsuk meg e hont királyunknak és mindmagunknak.

Győzzük le elleneinket és élvezzük békében szabadságunkat, melyet e hon minden polgárainak minden külömbiség nélkül megadtunk.

Ne engedjétek e Kánaán földét és magatokat martalékul azoknak, kik az öreget, ifjút, asszonyt, gyermeket irgalom nélkül a legborzasztóbban gyilkolják.

Megszepelősítik az ártatlan hajadont, tűzzel-vassal pusztítják hosszas fáradtságok gyümölcsseit.

Bocsássátok forró könnyörgéseiteket a seregek urához és a győzelem kétséges nem lehet.

Éljen a király, a szabadság, a testvériség, most és mindörökké.

*

Pest, 1848 október 18.

A honvédelmi bizottmány arról értesíti Vukovics Sebő kormánybiztost, hogy a délvidéki hadsereget felrendelte.

Az ellenség Bécs felől országunkba egész erejével betört. Seregünk a legnagyobb elszántsággal harcolt, s vissza nem rettenő bátorságot tanúsított; – mindamellert seregünk az ellenségnek sokkal nagyobb serege előtt Győrig visszavonulni kénytelenítettett.

Hogy győzelmünk biztosítva legyen, a honv. bizottmány Görgey hadvezérünk seregének öregbítését határozta el; (vidékeket többé nem védhetünk, a hazát kell védenünk s e végett minden erőt egyesíteni); s azért mai napon Kiss Ernő tábornok úrnak meghagyta, hogy ugyan ezen futár által vitt parancs vételével, vezérlete alatt álló minden seregét Szegeden vonja össze, magát Versecet és Fehértemplomot is elhagyván; továbbá hogy leggyakorlottabb zászlóaljait és vitézeit Vetter tábornok vezérlete alatt Szegedről haladék nélkül küldje fel Pestre, még pedig akként, hogy a gyalogság a legnagyobb gyorsasággal szeke-
reken, a lovasság és tüzérség pedig erős marsokban jöjjön.

Kiss tábornok úr Szegeden egy Observations-Corps-ral fog maradni, szíveskedjék korm. biztos úr eddig tanusított erélyes működéseit ott tovább folytatni, úgy abban, mi a felkívánt seregnek felszállítására nézve szükséges, segédkezést nyújtani.

Ügyekezzenek mentől több (szabadon működő, önálló guerilla csapatokat alakítani, a Bánát interimális védelmére, melyek szükség esetében Szegedre támaszkodjanak, s e végett felette nagy és fontos szolgálatot tesz korm. biztos úr a hazának, ha Bánátban néhány erélyes embert kiválaszt, s azokat guerilla csapatok organizációjával megbízza, mely csapatok anélkül hogy magukat valamely rendezett sereghez csatolnák, öntetszésük szerint szabadon mozognak s működnek, s melyek az ellenséget szüntelen gyengítvén és háborgatván, azomban ütközetet nem próbálván (némileg biztosítsák) az ottani vidéket, melyet sajnálattal bevalljuk, ezen percre védtelenül kéntelenítetünk hagyni, azon okból, hogy a főellenséget biztosan legyőzhessük, minek önerőnk s isten segítségével megtörténte után egész erővel fogunk munkálni a most elhagyott vidék visszafoglalására.

*

Kis-Zombor, 1849 január 27.

Rónay Móric torontáli alispán a torontáli lakosság meneküléséről.

. . . [Torontál] megye azon járások tisztviselői, hol már az utolsó napokban a katonaság elmenetele előtt is az engedetlenségnek világos jeleit tapasztalák, és a berohanó ellenség általi lemészárlásnak kitevé lévén, – meg nem maradhattak . . .

A megyének magyarsága egy kisebb részben, a Maros mellett bent a megyében települt meg ideiglenesen, de a nagyobb rész átment Csanád és Csongrádba, borzasztó vala látni a költözködést . . . felkerekedett nagyja, kicsinye, s még hírmondó sem maradt hátra a helységekben, magukkal vivén csekély eleségeiket s marháikat, melyek egyrészét takarmány híján már útközben elprédálni kényszerültek . . .

Mit szóljak még azon kisdéd gyermekekről, kik a költözködés alkalmával megfagytak, csupán a törökkanizsai járás egyik kerületében 17 csecsemő fagyott meg, továbbá egy szemtanúnak állítása szerint útközben két parasztnő egy szénavontató oldalában lebetegedvén, s éjjel a hidegben ott maradván, reggelre újdonszült magzataikkal megfagyva találtattak; valóban ilyenek hal-

latára föllázad az emberben minden érzés s mindenki átkot kiált azokra, kik ily nyomort hoztak ezen nemzetre.

Vukovics kormánybiztos Szegedről 1849 február 9-én pedig jelenti:

„A szerviánusok alatt a magyar népet hagyni nem lehet, mert ha megígérnék is, hogy személyeiket és vagyonukat nem bántják, a rendezetlen rabló csordák rablása és öldöklése ellen népünk biztosítva nem volna . . .

*

Baja, 1849 január 28.

Horváth bácsmegyei főispán Bács megye állapotáról.

Az, hogy a katonaság innen való elvonulása, nem egyes érdekből vagy a haza más részének megmentése, hanem egyenesen a nemzet létének fentartása tekintetéből történt, előttem is tudva vagyon. – Ámde itt e megye 40.000 lakossága minden véderő nélkül egy oly ellenség irányában hagyatott, mely egyenesen a magyarnak nemcsak vagyona, hanem élete ellen is törekszik . . .

. . . A nép minden lelkesedése dacára az ellenség naponta pusztít, és felfelé vonul . . . A legborzasztóbb azonban, hogy a nép dühétől kell tartanunk s főleg a némettség az egész megyében fellázad . . . a nép egyenesen a civilisált osztálynak, illetőleg a tisztviselőségnek tulajdonítja, hogy a katonaság megyénkből kivonult, bosszút forral ennek irányában s minden igyekezetét annak kiirtására fordítja.

Kettős ellenség közepette állunk – a dühöngő rác ellenség és a felfingerült nép között. Nincs vezérünk, nincs fegyverünk, nincs municiónk . . . Lelkes itt azért még a magyar lakosság, megtesz nemzetiségünkért mindent, csak küldjenek önök vezetőket . . .

Bácsmegye tisztikara ellen terjesztett azon hír, mintha megadásról tanácskozott volna, alaptalan . . .

Uram, a nép dühe rettenetes, mi legrosszabb a némettség a rácokhoz kapcsolódik és irgalmatlanul gyilkol.

Hasonló jelentést tett Knézy Antal bácsmegyei alispán is, mint a bácsmegyei táborigazgató elnöke. A táborigazgató erre a népfelkelés fölötti parancsnokságot Bezerédy Miklós ezredesre és Végh Bertalan őrnagyra bízta.

*

Kula, 1849 január 30.

A szerb vajdasági bizottság meghódolásra hívja fel a bácskai községeket.

Békeszerződés!

Mely Isten nevében az uralkodó nemzeti főbizottmánya a szerb vajdaságnak, és a Bácsmegyébe kebeleztetett községek közt mai rendkívüli körülményeinkben köttetik, ú. m.

1. A község ezennel ünnepélyesen kinyilvánítja, hogy mivel ez a magyar rebellisták által, mely alatt ők a mai napig sanyargattattak, – a császári s szerbiai fegyver hatalma által fölszabadultnak érzi magát, I-ső Ferenc József császár és király, és a császár és királytól legfelsőbb manifestum értelmében 1848.-ik évi december 15-én a szerb nemzetnek a szerbiai vajdaságnak, melyhez Bánát, Bácska és Szerém tartozik, minden vallás és nemzeti egyenlőség alapjára legkegyelmesebben beleegyezett; önálló saját uralkodásának békességgel és önkéntesen aláveti magát, annál inkább, hogy ő az előtt is az ausztriai ház legfelsőbb trónjához hűséget mindig híven teljesíté.

2. A község ajánlja magát ünnepélyesen, hogy ő jelen perctől fogva, csak a szerbiai vojvodaság, és az ő nemzeti kormányának parancsolatainak, mely most Rajacsich patriarcha elnöklete alatt Karlovicán székel, alá veti magát, teljesíti, és azon esetben, ha ők a magyar rebellistáktól parancsolatokat kapnának, azokat mindig visszautasítani, és törvénytelennek fogják nyilvánítani.

3. A helység megajánlja a magyar rebellisták ellen viselendő háborúhoz szükséges erőt a császári szerbiai katonasággal, mindig a szerb vajdaság parancsolatára fegyvert közönségesen viselni s azonnal megadni; ennek következtében

4. a község kötelezi magát

a) a maga lakosságából a megkívántató fegyveres erőt saját költségén rögtön felszerelni és kiállítani, és azonnal Kulára küldeni, hol ők a szerb kommandónak magukat alávetni tartoznak,

b) készpénzt,

c) lovat,

d) szarvasmarhát,

e) kenyeret, a kijelölt napra Kulára küldeni tartoznak.

5. A község kötelezi magát minden más terhet, a kijelölt háború viseléséhez a kormánytól vagy kommandótól közönségesen viselni.

6. A szerbiai vojvodaság kormányától I. Ferenc József cs. k. nevében biztossztatik minden község és egyesek vagyon- és személybátorsága mindaddig,

míg a rendelt föltételeket híven teljesítik, az alkotmány hatalmas kormánya által.

7. A község biztosíttatik tökéletesen ezennel a vojvodaság kormánya részéről, az egyenlőség, testvériség alapján, templomuk, vallásaik, nyelvük, szokásaik nyilvános használatát illetőleg, s hogy minden intézkedéseiben más nemzetek irányában jogaikat tisztelni fogja; semmi esetben és semmi fogás által ezen jogaik szabad gyakorlatában háborgatni nem fognak, a miért kezeskedés és biztosítás vállaltatik.

Kelt Kulán 1849 januaris 30, a szerb vojvodaság igazgatóbizottmányától, Nikolits Pál s. k., Kosztits Sándor s. k., Nenádovics Máté s. k.

*

Szeged, 1849 január 31.

Vécsey Károly tábornok proklamációja a Duna- s Tiszavidék lakószaihoz a déli magyar hadsereg elvonulása alkalmával.

Kiáltvány alsó Duna- s Tiszavidék lakóihoz!

Hazafiak!

Miután az aldunai és tiszai hadsereg felsőbb parancsolat következtében vidékeiteket elhagyja, annak vezére néhány szavak hozzátok intézését kötelességének tartja.

Sikerült ellenségünknek fortélyos ravaszsága által a legalábbvaló eszközök felhasználásával egy hadsereg erejét elzsibbasztani. Egy szép és vitéz hadsereg hónapok lefolyta alatt – hazánkba hozott idegen rablók, s a rác lakosság által – kivel a magyar nemzet minden jogait testvérileg megosztotta – tétlenségben tartatott.

Sikerült ez nékiek azért, mert ezen dícséretes hadsereg fővezérei olyanok voltak, kik a zsarnokság oskoláiban nevedvén fel, – elég szemtelenek valának a szabadság eránt rokonszenvet színlelni, és mi annyira hiszékenyek valánk, hogy őket valóban jóérzésűeknek lenni gondoltuk. Ezen idegenek zsoldosai még jókor álarczaikban is megismertetvén, a hívek sorából eltávolítottak.

Tudjátok ti azt – hány oldalról támadtatott meg ellenséges hadseregek által elárult hazánk! – ismeretes előttetek szétoszlott hadsereginknek vitézsége, – kik a sokkal nagyobb számú ellenség hatalmának már annyiszor vitézen ellentáltak.

Örködő kormányunk – a gondos honvédelmi bizottmány – melyben teljes bizodal munkat egész igazsággal helyezük, – olly intézkedéseket tett, mellyek szerint képesek leszünk ellenségeinknek nemcsak ellentállni, hanem azokat vék képen megsemmisíteni.

De nem lehetett ezen célt áldozat nélkül elérnünk. – Bács és Bánátot egyidőre elhagyni, s a hű lakósokat önvédelmőkre bízni kellett. – Igaz ugyan, hogy a lázadó k, kik rabolván és pusztítván néhány szomszéd helysége kben – hol az elámitott rácz lakosság kezét nyujtott, már úzték iszonyatosságaikat, néhányan mindentől megfosztattak, mások minden javaikat elvesztve, még lakó-helyeiket is odahagyták. És azon polgártársak, kiknek ezen szenvedés és kitűrés elviseleése sorsul jutott, legyenek meggyőző dve az összes nemzet igazságos méltánylatáról, hogy ha e haza – mellynek fentartatása azon vidékek egyidőre veszedelemnek kitéve – oda hagytak – megmentve leend, s ha e honnak szabadsága – mint kétségen kívül van – örökre biztosítva leend – a szenvedett károkat méltókép megtéríteni tudni fogja!

Hogy ha még is sikerült volna a lázadóknak ollyan helysége k leigázása, kik gyengék és az ellentállásra készületlenek voltak, meg vagyunk győző dve Bács megye lakói: hogy azok irányában bosszúval lépnétek fel, kik rólatok feltennék azt, hogy magatoknak egy maroknyi rabló-csoporttól kipusztítatni, s tüzhelyeitekől elűzetni engednétek!

Hogyha ti önmagatokban – és a népnek erejében nem bíztok, ha ti a veszedelem perczében a helyett, hogy rendületlenül szembeszállnátok, gyáván megszö kcentek, – ha előttem az önhaszon kisserű érdekei és kényelmesség-tek közös ügyünk győzelmé felett állanak, ha a veszedelem órájában elkerülhetetlen egyetértést száműzitek, – hogy ha ti a feltétlen megkívántató engedelmesség és fegyelem helyett vezetőitek irányában makacsok leszték – ha ti a helyett, hogy jó gondolkodású, s akaratú előljáróitoknak, s hazánk közös szent ügyéért fáradatlanul működő kormányunknak kezére járnátok készakarva az alattomos árulók pénzen megvásárolt eszköz gyanánt, a csalfa s csupán a ti szolgaságtokra leselkedő ellenségnek, könnyedén hiszték: akkor meggyőző dve lehettek, – hogy az ellenség rabszolgái lenni fogtok! – De ha így viselnétek magatokat, más sorsra érdemesek, s magyarok lenni méltók nem volnátok!!

De nem! – nem lehet hinnem, hogy valaha e nép a szolgaságot – a szabadságnál inkább óhajtaná! – Fel fognak kellni a nép ezrei! és ezen nép meghallgatja törvényes kormányának jóakarató intéseit, egy magyarnak, egy testvérnek szavait! – kinek szíve – ha népében csalatkoznék – szerencsétlenségtelen elvizenék.

Halljátok tehát, ti jó érzésűek! Ne gondoljátok azt, hogy titeket itt magatokra hagyni szándékom, – egy erős mozgó hadsereget a rendes katonaságból, 18

ágyúval itt maradni rendelem, Szegeden Vojnits ezredes, Szabadkán pedig Tar őrnagy urak vezénylete alatt; ezen mozgó sereg támogattatni fog nyolcz-tízezer fegyveres nép által, kiknek vezetőül értelmes tisztet a magyar hadseregből adandok, – s valamint ezeknek, úgy a fegyveres nép kellő élelmezését, úgymint: fizetést, kenyeret és szénaitéletket utalványozni fogom; kik titeket nemcsak védelmezni, de minden megtámadást visszavetni képesek lesznek.

Tartoztak ti pedig, mert ez kívánatom s akaratom, hogy minden városban vagy helységben is legjobbjaitok s polgártársaitok közül egy „védelmi bizottmányt” válasszatok, kinek kötelessége legyen, nemcsak felsőbb helyről érkezett parancsok legpontosabb teljesítését eszközölni, hanem hogy minden bűnösök – kiváltképen az árulók s az álhírek vagy ellenséges falragaszok (placate) terjesztői ellen a legnagyobb szigorúsággal eljárni tartozzanak; – és az ilyenek ellen a „rögtönítélet” életbeléptetését ezennel rendelni, elhatároztam.

Ti pedig – mindazon földiek s idegenek! – kik szolgálai gondolkodástokban alattomosan óhajtvaa várjátok azon órát, mellyben a népet elárulhassátok! – és ti vakbuzgó illyrek vagy ráczok, kiknek tán gyönyörűségtek a rabló csordákat tetteikben utánozni! – gondoljatok azon órára, – a kérlelhetetlen leszámolás órájára, melly, – ha Isten van – számotokra bizonyosan eljövend!!

Kelt szegedi főhadiszállásomon Január hó 31-én 1849.

gróf Vécsey Károly s. k., tábornok.

*

Szeged, 1849 február 21.

Gróf Batthyány Kázmér orsz. biztos fegyverre szólítja fel a délvidék népét.

Pest, Csongrád, Csanád és Bács megyék, Kiskunság, Szabadka és Szeged lakószaihoz!

Az ellenség küszöbön áll, a legvadabb, mely hazánk szent földét pusztítja. Baromi dühének korlátja nincs. Legyilkolja az ártatlan gyermeket és tehetetlen öreget, úgy: mint az erős karú férfiút.

A megadásban sincs menekvés; mert hittszegetten dulja fel az önként megadott falvakat, és sarcol nem csak pénzt, rabol és elvesz mindent, mi értékkel bír; de erőszakkal hurcolja el a férj oldala mellől a nőt, s az ártatlan leányt apja szemeláttára fertőzteti meg a gaz.

A magyar nép egy része, a derék al-tiszai nép, földönfutóvá lőn; mert nem volt közöttök egyetértés, mert kiki csak küszöbét védte, s lakása határát.

Okuljatok e rettenetes példán, véreim! – Legyetek összetartók, mint a lánc szemei; fogjatok fegyvert, olyat, ki mivel bír, és tegyetek esküt, rettenetést, mely az egekig hasson, s melynek hallatára borzalom fussa át a gazokat, kik szentségteleníteni merék apáink sírhalmát.

Esküdjetek: hogy a fegyvert le nem teszitek addig, míg honunk szent földjén egy lázadó lesz, ki bennünket, kik senkit sem bántottunk, megtámadni és pusztítani merészsel.

Vezértek én leszek, kit hazánk kormánya a dühöngő rácok által pusztított alvidék megmentésére, teljhatalmú biztosul küldött ki.

Bizalmat kívánok tőletek, mert azt, úgy hiszem, megérdemlem.

A hazámért kockára vettem mindent, mi ember előtt becses: házi nyugalmam, vagyonom, életem.

De tőletek is azt kívánom, honfitársaim. Nekünk együtt győznünk vagy vesznünk kell: ha csak földönfutóvá nem akarunk lenni, kinek nincs helye fejét lehajtani, s kire vígasztaló szó helyett átkot szór éhező gyermeke, hogy feladta a földet, mely táplálta a békés családot, s melyben az ősök csontjai porlanak.

Még egyet kívánok tőletek, s ez pontos és határozott engedelmesség rendeleteim iránt.

Én mit sem akarok, csak ten-magatok s imádott hazám javát.

Tanácsot szívesen fogadok bárkitől; de engedelmességet követelek mindenkitől. Egyetértés és engedelmesség a főkellék, mert a nélkül győzni nem lehet. És tudjátok meg, hogy a ki nem engedelmeskedik, halál fia; mert az hazaáruló.

Nekünk győznünk kell, valamint győzzenek seregeink a Felvidéken, és valamint megfékeztek a pusztító oláhokat; mert maga az Isten sem hagyhatja el az igaz ügyet.

Esküdjetek tehát örök hűséget hazánknak; s ellenségeinknek bosszút és halált. Fegyverre, fegyverre!

Kelt Szegeden, február 21-én, 1849.

Gr. Batthyány Kázmér s. k.
vezér-főispán és teljhatalmú kormánybiztos.

Verbász, 1849 június 12.

Perczel tábornok Kossuthnál vádat emel mellőzése miatt.

Az ármány személyem és kis hadam irányában e nemzet veszélyeztetésével mindinkább gonoszabbul játszik.

Három század vadász és egy szegedi zászlóalj alakult Szegeden, és ez a helyett, hogy kis hadamhoz csatoltatnék, rendeleteim vakmerő kijátszásával Görgey parancsára épp a vész percében felindították.

Görgey tudtom nélkül Vécsey tábornoknak rendeleteket küld Arad iránti [tárgyalásokra] parlamentirozásokra, jóllehet az aradi és temesvári erő is parancsnokságom alá van adva.

Emisszáriusok jönnek le a felső táborból saját hadamat ellenem lázítani törekvők. Mindenki, szégyen gyalázat, ellenségesen felemelkedik ellenem. Az ellenség pedig roppant erejével Újvidéket körülkeríté, sőt mint a parasztok jelentik, a rác lakosság árulása miatt már el is foglalá és felégeté. Pétervárad a legnagyobb veszélyben. A várparancsnoki változás alkalmat ada bizalmatlankodásra, árulásra, s midőn Perczel Miklós lón általam várparancsnokságra vezérelve, a kormány őt megsértve, négy hét után helyébe mást küldött. És tekintélyemet, mely itt is e vidéken többet hatott, mint a fegyver, aláástatok.

Ha a napokban nem sikerül egyesített erőmmel az ellenséget megverni, Pétervárad, Bács és Bánság el van veszve.

Nem elégedtetek meg avval, amit nyolc héten át csekély erőmmel csodálatosan végbe vittem; nemhogy nyolc nagy csatát nyertem, 13 lobogót, 32 ágyút, 1 gőzhajót elfoglaltam, másikat megrontám, nemhogy vagy 12 erősen elsáncolt helyeket rohammal bevettem; nemhogy Bács-Bánátot visszaszerzém, a rácokat megzaboláztam, de mégis emberiséget párosítva a szigorral (ezt mind 8 hét alatt), hanem bántalmakkal illetetek, szemrehányásokat tesztek, alattomosan a parancsnokságot ki akarván kezeimből csikarni, egész időn át csak egy újoncot sem küldtetek, de még lőszeret sem kaphatok hat hét óta s hogyha nem foglaltam vagy Pancsován át nem vásároltattam volna, tehát emiatt is felsülnék. Nem elégedtetek meg Bem tábornok elriasztásával, nem avval, hogy Jellasics már több négy hétnél lefelé húzódva megsemmisíteni készül; én mindkettőtöknek hivatalosan megírom, miként ő okvetlenül a titeli pozícióból fog és foghat felfelé, részint Pétervárad és Újvidék oldaláról kerítésére, részint Temesvár és Arad felmentésére működni. S mindezek ellenére egy katonát sem küldtetek, hanem őt Puchnerrel egyesülten nyakamra nyomatni engedtetek. Sőt utoljára naponkint új meg új, gonosznál gonoszabb, éretlenebbnél éretlenebb s egymással ellenkező intézkedésekkel, csapataimnak más vezérlet alá nem nyiltn, de csempészve való adatása kísérletével; 12.000 embernek

Bács-Bánságból felfelé elrendelésével, holott a Temesvár-Aradot cernirozó seregeken kívül Bemnek nagyrészt újoncokból álló hadait is ide érte 11.000 emberből álló rendes hadat sem tudok összeállítani; miután hadam nagy része mozgó és szabad, vagy a kormány által a „Közlöny”-ben hivatalosan rablásra engedményezett csapat, midőn rendes haderőm táborozásunk kezdete óta mai napig soha nem állott 5–6000 főnél feljebb.

Nem kívánom, hogy ezen már harmadízben ellenem elkövetett istentelen bánásmódért, – isten büntessen meg. Muraközi táborozásom alatt és a móri csata körül való gaz bánásmódért Isten benneteket gyalázatos futásra s egymás iránti árulásra kárhoztatott. Isten nekem engedé a dicsőséget, hogy Pest és Debrecen közt vert hadammal lassan vonulva, 16.000 emberről hadat gyűjthessek és fegyvereztessek fel, mire alig ötnapi szünet után ismét támadólag áttörve a Tiszán Szolnoknál, Ceglédnél az ellenséget megverve, benneteket és vele a nemzetet megmentettem.

Ti ekkor a hatalmat féltve és ezt hazátoknál jobban szeretve, ismét szövetkeztek ellenem. A parancsnokságról lemondásra kényszerítettetek alattomos rendeleteitekkel, Isten újra megvert, s a kápolnai ütközet után ha Windischgrätz eszét használja, Oláhországban kereshettek volna menedéket.

Bács-bánsági táborozásom szerencsés kezdete újra üdvöt hozott a hazára, mert diadalmaid mindenütt diadalmat nemzének. És most harmadízben áll elő ismét a hálátlanság játéka. Isten ne büntessen meg benneteket, mert ebben a haza is, a nemzet is lakolna.

Én az összes nemzet előtt foglak benneteket felelősségre vonni; előre, ha hogy Pétervárad, Bács-Bánság elveszne, Isten és ember előtt óvást tévén, okoztatásunk ellen; mert én és seregem a napokban ismét életünk áldozásával kísérleljük meg a felmentést. Addig is pedig kis erőnkhez és a roppant nehézségekhez képest tettünk annyit, mint valaha e földön hadvezér és had, mint senki e honban csak félannyit is.

Í r á n y z a t.

A' pesti 12 reform pontnak, azok irányától eltérő különféle magyarázata következtében keletkezett félreértések, 's balvélemények eloszlátása tekintetéből, Szabadka sz. k. város 2-dik közgyűlése e' pontok értelmezését, 's ennek meghirdetését alólirt választmányra bízta.

Midőn alólirt választmány ebbeli hivatásának megfelelőleg, alább érintett reform pontok értelmét, röviden magyarázva, 's azok lényegét felfogva, e' városi közönségnek jelen közlemény által tisztelettel átnyújtja, a' tisztelt városi közönséget egyszersmind felkéri arra bizalmasan: hogy e' reform pontokat ez itteni értelmük szerint fogadni, 's üdvös irányukban ápoló kegyelettel pártolni sziveskedjék.

Foglalatja a' pesti 12 reform pontnak:

1-ör Sajtó szabadság a' Censura eltörlésével.

E' pont alatt értetik: azon 'szabadság, melly szerént ezentül mindenki gondolatait, iratban, rajzban, festvényben, metzetben foglalva, könyvnyomtatás, (Typographia) avagy könyvnyomda (Litographia) útján közre bocsáthatja a' nélkül, hogy mint eddig azokat előleges bírálat (Censura praeventiva) alá terjeszteni kellenék.

Utólagosan azonban az ekkép közre tett közleményekért, mennyiben azok vallásba, erkölcsiségbe, és az ország, az az álladalom egyéb köz érdekeibe ütköznének, a' szerző, vagy kiadó, a' törvények értelmében felelőségre vonható.

2-ör Felelős Ministerium Buda-Pesten.

A' Ministerium nevezete alatt egy fő kormány-tanács felállítása szándékolatik. Ennek feladata: a' nemzet bizalmát birni kellő tagjai (Ministerek) által, törvényszabta korlátok közt az országot kormányozni, a' törvények felett őrködni, azok végrehajtását eszközölni, szóval: az álladalom minden ágaira, 's érdekeire kellőleg felügyelni, mindezekről a' nemzetnek felelőséggel tartozván.

3-ör Évenkénti ország gyűlés Pesten.

E' pont magában világos.

— 2 —

4-er Törvényelőtti egyenlőség polgári, és vallási tekintetben.

Itt azon egyenlőség értetik, melly a' jogok élvezetében, 's a' kötelességek betöltésében, vagy ezek mulasztása következményeiben annyira szükséges.

Ezen egyenlőségnél fogva minden előjog, személyes kiváltság (privilegium) megszűnik, és valamint mindenki törvényadta jogai gyakorlatára feljogosítatik; úgy szinte a' törvényes kötelességek teljesítésére kiki, legyen az herceg, gróf, báró, nemes, vagy nem nemes, és hármelly hitfelekezethez tartozzék, egyaránt köteleztetik.

A' törvényelőtti egyenlőség: alapja a' polgári, és vallási szabadságnak.

5-ör Nemzeti őrsereg.

A' nép ezentúl a' nemzettel egy lévén: hogy a' nemzetiség, a' nemzet függetlensége, az alkotmány biztosításék, olly sereg felállítása kívánatos, melly ezeket őtalmába vegye.

Legfőbb biztosíték ezekre maga a' nép: Ennek köréből tehát kiállítandó az őrsereg, melly a' nemzetet, a' hazát, a' köz állományt védeni fogja.

6-or Közös teherviselés.

Magyar ország, 's kapcsolt részeinek minden lakosa, a' közterhek viselésében, az adónak minden nemeiben, az igazság, 's arányosság szerint egyenlően osztolni tartozik.

7-er Úrbéri viszonyok megszüntetése.

Az Úrbéri viszonyok alatt értetik a' robot, dézsma, kész pénzű úri járandóságnak megszüntetése, valamint az eddigi jobbágyoknak, az úri gyámság, és hatalom alóli tökéletes felszabadulása, úgy hogy, ezzel minden hűbéri (Feudalis) viszonyok eltörölttven, a' volt földes úr, és jobbágy a' népbe olvadjanak, 's ennekutánna nemzet polgárai legyenek.

E' viszonyok megszüntetésével kapcsolatban álló kárallanítását a' magány birtokosoknak, a' közállomány (Status) veszi magára.

8-or Eskütszék, képviselet, egyenlőség alapján.

Eskütszékek nevezete alatt olly önálló bíróságok felállítása igénybe vétetik, mellynek tagjai a' nép köréből, polgári állás, 's vallás különbsége nélkül, szabad választás útján, bizonyos időre, köz bizodalom szerint megválasztatva, minden bűn esetekben, valamint sajtó és politicalai vetésegekben, a' bevádolt ellen a' „bűnöst“ vagy „nem bűnöst“ lelkük sugallata, 's tiszta meggyőződésük szerint kimondják.

— 3 —

A' képviselet alatt pedig értetik a' nép képviselet, vagy is azon befolyás, melyet a' nép a' köz ügyekben, a' törvényhozásban, 's általján a' köz állomány minden tényezőiben, majd közvetve, majd közvetlenül gyakorolni akar. Ezen nép képviselet polgári egyenlőség alapjára fektetendő.

9-er Nemzeti bank.

E' cim alatt egy Nemzeti hitel-intézet felállítása szándékolatik, a' Nemzet kezessége mellett.

Ennek célja: Nemzeti biztosíték (Garantia) mellett, a' hitelt szilárdítani, a' Nemzeti ipart, kereskedést, kellőleg biztosított pénz forgalom által elősegíteni.

10-er A' katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a' külföldieket vigyék el tőlünk.

E' pont eléggé határozott, 's világos lévén, annak bővebb magyarázata.

11-er A' politicalai státus-foglyok szabadon bocsátassanak.

Politicalai státusfogyok alatt értetnek azon szerenesetlenek, kik nem annyira törvényszegés, mint inkább olytán vétségek miatt fogva vannak, melyeket szabad gondolkozásuk előidézett, és a' melyeket az eddig fennállott kormányrendszer tilalma bűnhődés alá helyezett.

12-er Unio Erdéllyel.

Az az: egyesülés erdély országgal.

Kelt Szabadkán 1848-dik évi Martius 24-én tartott választmányi ülésből.

A' választmány elnöke, és tagjai:

Denerács Alajos,
tanácsnok mint választmányi elnök.
Macskovics Benedek.
Czorda Béla.
Lénárd Máté.
Dimitrievits János.
Lombortsevits Ferenc.
Prokopcsányi Tivadár.
Simony Mihál.
Vermes György.
Mamuzits Alajos.

Nyomatott Szabadkán, Bittermann Károlynál.

UTÓSZÓ

E számunkba azok a magyar szabadságharccal foglalkozó írások kerültek, amelyek lapzártáig érkeztek meg. A február 1-je után a szerkesztőséghez eljuttatott dolgozatok a *Híd* egy következő számában jelennek majd meg. Az okmánytárunkban közöltek zöme Thim József nagy okmánygyűjteményéből származik, a szerb nyelvű okmányok magyar fordítása is Thim József munkája. Az újvidéki vonatkozású magyar okmányokat Ózer Ágnes, a szabadkaiakat Magyar László válogatta a szerkesztőség kérésére.

BORI Imre

E számunk megjelenését a Nyílt Társadalomért Alap – Jugoszlávia,
a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma, valamint a budapesti Illyés
Alapítvány támogatta

- Kunkin Zsuzsanna*: Adatgyűjtés Tánicsicsról negyvennyolc kapcsán a szabadkai Városi Könyvtár különgyűjteményében (*tanulmány*) 197
Németh Ferenc: Kiss Ernő apoteózisa (*tanulmány*) 206
Molnár Csikós László: A magyar nemzeti nyelv érlelődése a felvilágosodástól a forradalomig (*tanulmány*) 211

A magyar szabadságharc egyik történetírója

Herceg János: Az orvos igazsága (*esszé*) 220

Silling István: Thim József, a zombori orvos-történész (*esszé*) 222

Ózer Ágnes: Thim József művének időszerűségéről (*tanulmány*) 223

Györe Zoltán: A szerb mozgalom Dél-Magyarországon 1848–49-ben (*tanulmány*) 229

Milan Petrov: Vajdasági menekültek az 1848–49-es szerb–magyar háború idején (*tanulmány*) 248

Virág Gábor: Hercegh Ferenc moravicai lelkész naplójegyzetei (*szövegközlés*) 256

Tripolsky Géza: Rabok tovább nem leszünk! (*tanulmány*) 262

Pejin Attila: A magyarországi zsidóságról 1848–49-ben néhány bácskai vonatkozás ürügyén (*tanulmány*) 269

Csáby Ferenc levele (*szövegközlés*) 278

Ökrész Károly: Temerin az 1848–49-es szabadságharcban (*tanulmány*) 281

Klamár Zoltán: 1848 a század eleji kanizsai sajtóban (*tanulmány*) 290

OKMÁNYTÁR

Az Újvidéki Levéltárból

A képviselőház elnöke Latour felakasztásáról 297

A Belügyministertől Ujvidék város Közönségének 298

Dokumentumok a Szabadkai Történelmi Levéltárból 299

Magyar László: A forradalom és szabadságharc néhány vajdasági vonatkozású levéltári dokumentuma (*jegyzet*) 309

Szemelvények Thim József A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története című művének okmánytárából 311

Utószó (*Bori Imre*) 343

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1998. március. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsíroszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 100 dinár. Egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár. E számunk ára 20 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 70 dollár. Szedés: Szántai Szerénke. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079